İLBER ORTAYLI

İNSAN GELECEĞİNİ NASIL KURAR?

Kendini İnşa Etmenin Yolları

SÖYLEŞİ
YENAL BİLGİCİ

İNSAN GELECEĞİNİ NASIL KURAR?
Kendini İnşa Etmenin Yolları

—

İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 280

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

SÖYLEŞİ
Yenal Bilgici

EDİTÖR
Can Uyar
Tuğçe İnceoğlu

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Şubat 2022, İstanbul

ISBN
978-625-8431-25-4

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

İLBER ORTAYLI

İNSAN

Kendini

GELECEĞİNİ

İnşa Etmenin

NASIL KURAR?

SÖYLEŞİ
YENAL BİLGİCİ

Kronik

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara'da tamamladı. 1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" ile doktora derecesi, 1979'da "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" çalışmasıyla da doçent unvanı aldı. 1983'te istifa etti. Viyana, Cambridge, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyılı ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Ortaylı, 2005-2012 arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2002-2014 arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi dersleri veren Ortaylı, hâlen bu üniversitede misafir öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Fars dillerinde yazışma yapabilir. Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etüdleri ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ Bilim ve Sanat akademileri üyesidir.

YENAL BİLGİCİ

Gazeteci. 1979 İskenderun doğumlu. Siyaset bilimi eğitimi aldı. 2000 yılında gazeteciliğe başladı. *Nokta*, *Aktüel*, *Newsweek*, *GQ Türkiye*, *Habertürk* ve *Hürriyet*'te çalıştı; yazılı ve görsel birçok başka mecrada yazdı, çizdi, anlattı. Siyaset, kültür, tarih üzerine röportajlar yaptı. 2019'da tarihçi İlber Ortaylı ile *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?* isimli nehir söyleşi kitabı Kronik Kitap tarafından yayımlandı. Yine Kronik Kitap'tan çıkan, Doğan Cüceloğlu ve Vedat Milor gibi isimlerle yapılan nehir söyleşi serisinde proje editörlüğü yaptı. 2022 Ocak'ında Türkiye'de son dönemde yaşananları hakikat-sonrası çerçevesinde ele aldığı *Memlekette Tuhaf Zamanlar-Hakikat Sonrasıyla Geçen İki Binli Yıllarımız* isimli eseri Doğan Kitap'tan yayımlandı. Uzun soluklu röportajlar yapmaya devam ediyor. Özellikle Avrupa gündemini takip etmeyi, toplum ve teknolojinin kesişiminden türeyen yeni dünya üzerine düşünmeyi, edebiyatı ve bir de bloglarında ("Eski Usul" ve "Tuhaf Zamanlar") yazmayı seviyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İnsan her an geçmişini bir veri olarak görür. Bilinçli dönemimizde bile "Olayların mahkûmuyuz," diye düşünürüz. Oysa içinde bulunduğumuz andan sonrasını planlamak mümkündür. Bu bir irade işidir, düşünce işidir. Seçimlerinizin isabetli yapılması için kendiniz kadar etrafınızdaki dostlarınıza, öğretmenlerinize, üstatlarınıza müracaat edersiniz. Bütün bunlara rağmen geleceğin kurulması, insanın mazisi kadar olmasa da elinde olmayan çokça unsur tarafından gölgelenir. Bunları göz önünde tutmak zorundayız. Ama asıl göz önünde tutmamız gereken, birçok şeyi kendimizin yapabileceği veya değiştirebileceğidir; böylece hem kendimizin hem de içinde yaşadığımız grubun, toplumun geleceğini kurabileceğimiz, hiç değilse ona dair söz söyleyebileceğimizdir. İnsan hangi şartlar altında olursa olsun geleceğini inşa etmeye gayret etmelidir. Elinizdeki kitapta bu minvalde bazı sorulara cevap bulmaya çalışarak söz konusu meselenin üzerinde duracağız.

Öncelikle hayatımızı nasıl planlamak gerektiğini ele alacağız ama bunun daha ötesini işaret etmeye çalışacağız. Çünkü ana sorun sadece hayatı planlamak değil, bu planı çevremizle nasıl bir ilişki kurarak götüreceğimizdir. Dahası, zamanı bu uğurda kendimize nasıl yardımcı kılacağımız ve ona mağlup olmaktan nasıl kaçacağımızdır.

Bulunduğumuz toplumla, yani kültürel yapı ve çevreyle nasıl bir bağlantı kurabiliriz veya kurduysak onun içinde yerimiz nedir? Hayatımızı okumuş bir insan olarak nasıl bir bağlam içinde ele alabiliriz? Nasıl bir yol bulabiliriz? Yol yoksa ne yapabiliriz?

Hayatta kendi yolumuzu bulmak da bu kitapta ele aldığımız konuların başında geliyor. Bu babda üzerinde durduğumuz tartışmanın esası şudur: Önünüze çıkan alternatifler sizin için yeterince aydınlatıcı, sağlam görünmüyorsa kendi yolunuzu tayin etmeniz gerekir. Esasen memlekette iz bırakanlar, büyük aileleri kuran insanlar bunu yapmışlardır. Daima başkalarının gidip aşındırdıkları yollarda yeniden yürümemiş, bulundukları çevreye atılım sağlayacak yeni bir yol denemişlerdir. Bu sadece topluma faydalı olmak için değil, insanın kendi hayatını dolu dolu yaşaması için de önemlidir. Hayat çok kısadır ama hiçbir şey yapmamak gitmek için de çok uzundur. Bundan dolayı yeni bir atılımın planını yapmak zorundayız.

Sadece Türkiye'dekilerin değil, belki de tüm dağınık toplumlardaki insanların en büyük sorunu zamanı kullanamamalarıdır. Zamanı kullanmak demek, hayatın nimetleriyle ya da yakınlarınızla alakanızı kesip kendinizi işinize yoğunlaştırmak demek değildir. Tam aksine işinizin dışında hem gezip görmeniz hem de yakınlarınızın arasında mutluluğu bularak işinizi de yürütebilmenizdir. Elbette hayatın ve dünyanın tadını da çıkarabilmenizdir. Bu durumda şüphesiz ki çalışma saatinizi, gününüzü, iş çevreniz ve aile çevrenizle olan alakanızı iyi planlamanız gerekiyor. Ben hayatımda bunu beceren çok az Türk gördüm. Hâlbuki imkânsız değildir. Birkaç prensibe riayet edilirse başarılabilir.

Öğrenciyseniz ilkin okumalarınıza sarılacaksınız. Anne ya da baba olduysanız ilk anda düşüneceğiniz şey çocuklarınız ve yakınlarınızdır. Bilhassa onların ihtiyaç duydukları

önemli gün ve zamanlar her şeyin önünde gelir. İş hayatınızda da verdiğiniz sözleri yerine getirmeniz, tespit edilen toplantıları vaktinde ve uzatmadan yapmanız gerekir. Zaman iyi kullanıldığında, yani iyi bir zaman mühendisi olduğunuz takdirde altından kalkamayacağınız bir iş yoktur.

Hayat elbette sizin dışınızda da akar. Hayat ve toplum sizin önünüze zorlu engeller çıkarabilir. Şunu hep hatırda tutunuz: Karşınıza engeller çıktığı zaman en önemli şey sizin meşru isteklerinizdir. Eğer bunlar kanundışı değilse ve başka insanlara zarar verecek faaliyet ve özlemleri içermiyorsa isteklerinizi gerçekleştirmek için yeni yolları düşünmeli ve inşa etmeye başlamalısınız. Bu istekte ısrar ettiğiniz ve enerjinizi yoğunlaştırdığınız zaman muazzam bir şekilde kazanç sağlamaya başlarsınız. Bu illa bir bankanın fonunu, mali desteğini arkanıza almanızla ya da bazı kimselerin size dostluk, akrabalık göstermesiyle gerçekleşmez. Maalesef toplumumuzda o yollara çok kolay başvuruluyor. Hâlbuki onların dışında da destek, ilgi ve teşvik bulabilirsiniz. Zaten asıl ilerleme için gerekli olan budur. Bu anda cesaret ön plana çıktığı gibi ahlak da devrededir.

Toplumun esenliği bakımından da bu tipte, yani hem istekli ve kararlı hem de cesur ve ahlaklı insanların artması gerekir. Çünkü bu düşünce ve eylem biçimi bir topluma hep fayda sağlar, bunun yaygın olduğu toplumlarda adalet ve düzen daha kolay etkinleşir. Bilmelisiniz ki mutlak anlamda, ahlaki normlara göre, kanunlara göre yaşayan bir toplum yoktur. Ancak bunun bir derecesi vardır. Kanunsuzluğun, yolsuzluğun, kayırmacılığın batağına saplanan toplumlar ile ilkeli gruplar arasında meziyetler ve izleyecekleri yol bakımından bazı farklar görülür; bu kaçınılmazdır.

İnsanların genç çağlarında az zamanda çok büyük işler yapma yeteneği olur. Yaşlanan vücutta bu kabiliyet ve direnç olmuyor ama her zaman söylediğimiz gibi çöken vücudun

buna mukabil kazandığı çok önemli bir şey vardır ki o da tecrübedir. Tecrübe ilerleyen yaşlarda artan, dikkat edildiği ve hafızaya iyi kaydedildiği zaman insanı selamete götüren, yakınlarınızı da bir şekilde korumanıza yarayabilecek bir unsurdur. Daima tecrübelerinizi hatırlamanız, icabında bazı olayları günü gününe tayin etmeniz, kaydetmeniz gerekir. Bu kayıtlara dikkat edilirse bazı işler iyi gittiği gibi, ileride konumunuz bunu gerektirirse, onlardan faydalanarak güzel bir hatırat da kaleme alabilirsiniz. Bu kayıtları her zaman ileride bir hatırat yazacakmışsınız gibi, üstelik bunu yazmanız mecburiymiş gibi düşünerek, ihmal etmeden tutunuz. Her bir hayat kıymetlidir, lütfen hayatınız üzerine düşününüz ve yazınız.

Elinizdeki kitapta, dostum Yenal Bilgici'nin hazırladığı sorularla bazı önemli meseleler üzerinde durduk. Bu bir tecrübe aktarma örneğidir, denemesidir. Antikiteden, klasik çağlardan beri Cicero gibi öncüleriyle birlikte bütün Batı edebiyatında çok yaygın bir türdür. Bu gibi metinleri Doğu'da insanlar düzenli olarak tutmamışlar. Çok az Doğulu mütefekkir ve münevver özgün düşüncelerini, tecrübelerini, şahsi hayatını kâğıda dökebilmiştir. Biyografi yazmanın zorlukları da bundan ileri gelir. Âdeta hayatı mütevazı bir şekilde yaşamak, hiç değilse mütevazı bir şekilde değerlendirmek yolunu seçmişlerdir. Oysa bunun tevazu ve gösterişle alakası yoktur. Bu tecrübedir, bilançodur ve doğrudan doğruya hayatın size öğrettiklerinden ibarettir. Şüphesiz o bilançoyu kendiniz yapmanız ve sizden sonrakilere bunu bırakmanız gerekiyor. Biz de bu kitabı bunun için hazırladık.

İlber Ortaylı
Şubat 2022

SUNUŞ

Her gün sorup durduğumuz ne kadar çok soru var. Üstelik ne kadar çoğu cevapsız kalıyor.

Biz bu hayatta nasıl mutlu olacağız? Ne yaptığımızda, neye ulaştığımızda kendimizi bir şeyleri başarmış, bir yükü hakkıyla omuzlamış ve bir yere kadar taşımış hissedeceğiz? Bu yükü nasıl taşıyacağız? Çalışacağız, okuyacağız, göreceğiz, planlayacağız, kendimize bir hayat kuracağız, tamam ama bunu hangi ölçüye göre yapacağız?

İlber Ortaylı'ya göre bir ölçü hep var. Bir tür altın oran... Çoğumuz bunu ıskalasak da, kaçırsak da, tutturamasak da bir hesap standardı var. Bu ölçü, bu standart, bu altın oran tarihten bu yana hep kendini korudu. Toplum yaşamının ilk günlerinden beri düşünürler bu konuya kafa yordu. Çalışmanın ölçüsü. Düşünmenin ölçüsü. Okumanın ölçüsü. Durmanın, beklemenin ölçüsü. Tembelliğin ölçüsü. Tevazuun ölçüsü. Hatta mutluluğun ölçüsü...

* * *

İlber Hoca'yla ağır ağır yürüyoruz. Bir yandan anlatıyor, bir yandan da etrafını seyrediyor. Duraklama anlarımızdan birinde "Mutluluk hem hak hem de bir görevdir," diyor. "*Sadece mutlu olmaya çalışmayacaksınız, toplumu da mutlu kılmaya çalışacaksınız.*"

Yürümeye devam ediyoruz; Hoca, dünya ve ülkemiz zor zamanlardan geçerken fertlerin ve toplumun nasıl ayakta kalacağından söz açıyor. Bir şart: Mutlu olmanın koşullarını zorlamak, hakkımız olanı talep etmek. Ama bir başka şart da şu: Çetin Altan'ın da bahsettiği gibi enseyi karartmamak.

Ancak böyle ayakta kalacağız. Hayatımızı ancak böyle idame ettireceğiz. Kendimizi ancak böyle kuracağız. Böyle inşa edeceğiz, böyle yetiştireceğiz...

* * *

Ben bu uzun röportaja hazırlanırken hem ilham vermesi hem de bazı önemli soruları İlber Hoca'ya da yöneltmek için kendime uzun bir okuma listesi yaptım. Seneca'nın, Cicero'nun, Marcus Aurelius'un, Platon'un, Farabi'nin, Yusuf Has Hacib'in kitapları... Merak, erdem, dostluk, iyi ve faydalı bir yaşam başlıkları... Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde benzersiz bir çeviri faaliyeti örgütleyerek Türkçeye kazandırdığı bu kitaplar bana da yeni ufuklar açtı. Bu bilgelerin sesinin binlerce yıllık yankısının elinizdeki kitap içinde de duyulacağını umut ediyorum. Ortaylı ile bu kadim konular üzerinde de söyleştik; Hoca, bu soruların binlerce yıldır geçirdiği aşamalardan söz açıp bugüne uygun cevaplarını verdi. Tarihten, edebiyattan, sanattan örnekler sundu. Tecrübesini aktardı. Dahası İlber Hoca, bu sorulara cevaben, hepimizin işine yarayacak pratik tavsiyelerde bulundu.

Seneca *Mutlu Yaşam Üzerine* isimli eserine "Herkes mutlu yaşamak ister ancak yaşamı mutlu kılan şeyin ne olduğunu görmek konusunda zihinleri kördür," diye girer. Sonra da uzun bir mektup olan bu eserin muhatabı kardeşi Gallio'ya ama aslında tüm muhtemel okurlarına hitaben şunları yazar: "(...) *Önce hedeflediğimiz şeyin ne olduğunu ortaya koyalım, sonra ona en hızlı nasıl ulaşabileceğimizi araştıralım; yola çıkınca da,*

sadece doğru yoldaysak, her gün ne kadar mesafe kat ettiğimizi ve doğal bir arzuyla kendisine doğru çekildiğimiz hedefe ne kadar yaklaştığımızı anlayacağız."[1]

Seneca "kısa" gördüğü yaşamlarımızın "farklı yönlere çağıran insanların gürültüsü ve çığlığında", olup bitenlerin hayhuyunda tükenip gitmesinden korkuyordu. Bir planı, bir hedefi bu yüzden önemsiyordu. İlber Ortaylı ile bu kitabı oluşturan sohbetimize giriştiğimizde onun da aynı doğrultuda düşündüğünü gördüm. Bir farkla... Hayatın kısa olduğunu o da düşünüyordu ama onun "bir şey yapmamak için çok uzun olduğunu" da söylüyordu.

Bir Ömür Nasıl Yaşanır'da İlber Ortaylı, yaşamımızı "dolu dolu bir ömür"e çevirebilmemiz, zamanı isabetli kullanmamız için bir çerçeve çizmiş ve bu çerveveyi yaşamından örneklerle doldurmuştu. Bu kitapta söz konusu çabayı bir adım öteye götürüyor; bir insanın kendini adım adım nasıl kuracağını, nasıl inşa edeceğini ve bunu hangi ölçüye göre yapacağını tarif ediyor.

Kendimizi yetiştirebilir miyiz, kendi talihimizin mimarı olabilir miyiz? Ortaylı, tarihin en büyük düşünürlerinin binlerce yıla meydan okuyan görüşlerini de yanımıza katarak, bu sorulara cevaplar veriyor.

O hâlde bir şey yapmalı. Ama nereden başlamalı? Nasıl ilerlemeli? Nerelerde durup soluklanmalı, hangi aşamaları hızlı geçmeli? İşte elinizdeki kitap bu yöntemlerin üzerinde duruyor.

Amerikalı eğitim sosyoloğu Bowen Paulle, "düşük beklentiler hapishanesi" kavramından söz eder. Yaşadığı zor şartlardan dolayı bir çocuğa yönelik beklentinizi düşürürseniz o çocuğun gelişme ve potansiyelini gerçekleştirme imkânı da körelir. Düşük beklentinin içine hapsolursunuz.

---

1 Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine*, Çeviri: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İşte burada büyük bir mesele var. Ne olursa olsun, beklentiyi düşürmemek gerekiyor. Ortaylı, Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kuruluş yıllarında neler başardığını anlatırken de, kişisel ve toplumsal potansiyelimizi gerçekleştirmek için neleri yapmamız ve nelerden kaçmamız gerektiğini söylerken de bundan bahsediyor.

Çıtayı düşürmemek... Bugün birinci ödevimiz bu. Mutluluğu talep ederken de, onu görev bilirken de, kendimizi inşa ederken de, hayatın ölçüsünü ararken de... Aksi takdirde, "düşük beklentiler hapishanesi"nden kurtulamayız.

* * *

İlber Hoca hem yürüyor hem anlatıyor:

"Seneca yaşamın kısa olduğunu söylemez; olayların rüzgârına veya kötü alışkanlıklara kapılanların, yaşamaktan korkanların ve geçmişe takılanların onu kısalttığını söyler. İyi değerlendirirseniz yaşam da uzundur."

Yaşam uzundur ama iyi değerlendirirseniz...

Bunu nasıl yapacağımızı öğrenmek için şimdi yeniden İlber Hoca'ya kulak veriyoruz.

Yenal Bilgici
Şubat 2022

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN KENDİNİ NASIL İNŞA EDER?

Çoğu insanın yol açmaya cesareti yoktur. Ya sağa döner ya sola; üçüncü bir yoldan yürümek istemez. Hep hazır yola sapmaya çalışır. Kendi taş yolunu döşeme gayretini bir türlü sarf etmez. Bu bir cüret, cesaret meselesidir. Ama şunu bilin ki azizim, hayatta ancak kendi fillerini Alp Dağı'ndan aşıran, aşırmayı düşleyen insanlar başarılı olur.

Dünya da ülkemiz de zor zamanlardan geçiyor; sizinle bugüne dek konuştuklarımdan çıkardığım kadarıyla insanlık tarihinde kolay geçmiş diyebileceğimiz zamanlar da pek yaşanmamış. Hayat hep zor, insanlar da bir sürü derde tasaya göğüs germeye çalışmış. Genellikle de hazırlıksız yakalanmışlar. Siz özellikle gençlere hayata nasıl hazırlanacakları hususunda tavsiyeler vermeyi seviyorsunuz. Bu kitap boyu yapacağımız sohbetlerde ben de bu önemli konuya yoğunlaşalım isterim. Zor zamanları nasıl karşılamalı, rüzgârın önünde sürüklenip gitmekten nasıl kaçmalı? Size bu yönde sorular yönelteceğim. Bir yandan da sizin de önemsediğinizi bildiğim; mutluluk, erdem ve hayatın gailesi üzerine eserler vermiş düşünürlerden notlar aldım; fırsat buldukça onların sözlerinin de bize eşlik etmesine çalışacağım.

Hocam, önemli bir konuyla girelim sohbetimize; hayata nasıl hazırlanmak gerektiğini konuşalım. Malum, hazırlanmanın bir safhası da plan yapmaktır. İyi

sonuç almak için her noktayı iyi planlamak gerekir. Ama Platon, hayatta işlerimizin ters gitmesinin sebeplerinden biri olarak planlarımız hakkında dikkatli ve uzun boylu düşünmememizi gösterir. Bu kadar basit bir şeyi, Platon'un çağından beri hâlâ düşünmüyor olabilir miyiz? Plan yapmayı bilmiyor muyuz hocam?

Plan yapmak esastır ama zordur. Neden zordur? Çünkü hayat hızlı akar, tempo yüksektir. Ancak ilişkilerin değişmediği, hayatın birçok unsurunun sabit kaldığı durgun cemiyetlerde düzgün bir plan yapabilirsiniz. Bizimkisi gibi akşamdan sabaha hayatın farklı seyrettiği cemiyetlerde bu işler kolay değildir.

Platon'dan bahsettin; onu yaşadığı çağda değerlendirmek gerekir. O dönem Atina'sında durgun bir cemiyet vardı. Hayat öyle mütemadiyen değişip durmazdı. Buna rağmen Platon dahi planlar konusunda sıkıntı çekmiş, bu sıkıntıları gözlemlemiş. Bugüne dönersek, bizim telaşlı toplumlarımızda dert daha büyük. Yapı daha karmaşık, bu yüzden plan yapmak çok daha zor. Öte yandan özellikle gençlerin hayatı nasıl yaşayacaklarını bilmeleri, anlamaları lazım. Nitekim gayret hep bu yöndedir. Sadece Platon değil, bütün büyük filozoflar, hele Antik Yunan'dakiler bu konuyla meşgul olmuşlardır. İyi yaşam, erdem, mutluluk gibi hususlarda temel soruları cevaplamaya çalışmışlardır. Hayatı nasıl yaşamalı? Herkes bu soruya cevap arar ve yine herkes kendinin ya da yakınlarının yaşantısına bir bakar ki hayatta yapılan birçok plan akamete uğramış veya başarısız olmuştur.

Şunu iyice akılda tutmak lazım azizim; maalesef hiç kimse kendi hayatında istediğini, istediği zamanda ve istediği şekilde gerçekleştiremiyor. Bizde herkes "keşke" demeye meyillidir. Herkes, "Hayatımı yanlış yaşadım," diye hayıflanmayı sever. Yetmiş yaşına gelir, yine de bunu der.

Ne olacak da "keşke" demeyeceğiz? Bu kişilerden bizi ne ayıracak?

Önünüze bir hedef koymanız sizi ayıracak. İnsanın hedefini belirleyip ona göre yaşaması gerekir. Kolaymış gibi geliyor değil mi? Zordur hâlbuki. Bizim gençlerimizde sıkıntı daha üniversite imtihanında başlıyor. İmtihana giren çocuk, puanına şöyle bir bakıyor; neresi tutarsa oraya gidiyor. Bu çocuğumuzun yerleştiği üniversitede nasıl bir eğitim alacağı da çoğu kez belirsizdir, âdeta piyangodur. Çok açık ki böyle plan olmaz, bu bir hedef değildir. İnsan hayatı piyangoya bırakılamayacak kadar değerlidir.

Bakınız, Türkiye'de insanlar hep kabından çıkmak ister ama nasıl çıkacağını bilemez. Eğitimlisi de bilemez, eğitimsizi de. Üniversiteye gidecek çocuk piyango çeker dedik. Kimi de hayal kurmaktan, hayallerle yaşamaktan kendini alamaz. Gerçek yaşantısının ne olduğunu bir türlü kavrayamaz. Mesela "İlla bu kasabadan kurtulayım, bu köyden kurtulayım," diyen çoktur. 11 yaşından 41 yaşına kadar bu hayalle yaşıyor insanlar. Bu yaşları üç aşağı beş yukarı söylüyorum ama şurası muhakkaktır: Çoğu kişi, çevresini ilk muhakeme etmeye başlamasıyla, "Burada olmaz, ben buradan gideyim," hayalini de kurar. Giden gider, diğerleri de hayal kurmaya devam eder. Başka bir yerin hayalini kurmak ve hayalindeki yere gitmek, ulaşmaya çalışmak herkesin en doğal hakkıdır. Gelgelelim bir toplum açısından, böyle bir hayale çok fazla insanın kapılması normal değildir. Sağlıklı da değildir.

11'inde bu hayali kurarsanız güzeldir; "Bir okul okusam da buradan gitsem," dersiniz mesela. "Bir öğretmen okuluna gitsem," dersiniz; "Astsubay çıksam." 18-20 yaşlarında da artık bir okul bitirmişsinizdir, hayatınızı o yolda kurarsınız veya yön de değiştirebilirsiniz. Ama şüphesiz ki 40'ından sonra bulunduğu yerden kalkıp gitmek isteyen kişi de bir katkı sunmaz.

Hayal kurma süresi bizde çok uzun. Daha önemlisi bu hayal, bir hedef koyup ona yönelik çalışmayla da ilgili değil. Örneğin kişi kalkıp "Nasıl olsa bir iş bulurum!" diyerek İstanbul'a geliyor. Bulamıyor. Uyum sağlayana kadar kaybolup gidiyor. Mesele yoksullukla, çaresizlikle ilgilidir ama resmimiz budur; "Ya tutarsa?" anlayışıdır. Bu; yoksulluğu, çaresizliği kıracak, insanı yukarı çekecek bir anlayış değildir. İş burada tesadüflere kalmıştır. Çok açık ki zor koşullardan sıyrılıp çıkan insanlarımız da vardır. Ne yapmışlardır peki, işte bunun üzerinde düşünmek lazım. Akıbetlerini tesadüfe bırakmayacak gayreti nasıl göstermişlerdir? Bu, evvela kendine bir hedef koyarak olur.

***Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da hayatı devrelere ayırmış; 15'ine kadar, 15-25 arası, 25-40 arası ve 40 sonrası diyerek dört temel bölümden bahsetmiştiniz. Bu devirler, okurların zihninde yerine oturdu. Hele "Bazı yetenekleri kazanmak için 15 yaş sonrası bile çok geç," demeniz insanları epey düşündürdü. Buradan hareketle sormak isterim: İnsan hedefini de çok erken mi koyacak? Mesela 10-15 yaşları arasında hedef koyulabilir mi? İnsan o yaşlarda böyle bir olgunluğa erişmiş midir?**

Tabii ki, hedefinizi zaten o yaşlarda tespit edersiniz. Şimdi bir moda çıktı; "Çocuktur, anlamaz, daha ne gördü ki!" diyorlar. Anlar efendim, anlar. Rahat olun; çocuklar, gençler birçok şeyi anlarlar. Hatta 15'inci yaş bazı bakımlardan geç bile sayılır. O yaştaki çocuk kendine, çevresine bakmayı bilir. Hiçbir şey yapamasa yeteneklerini tanır. Çocukların kapasitesini, zihnini hafife almayın. Bırakın kendilerini tanısınlar.

Bakın insanlar ne zaman yetiştiklerini, ne zaman büyüdüklerini, ne zaman çocukluktan çıktıklarını tespit edebilir ama kurallara uymak işlerine gelmez. 20 yaşına gelir de

kendini hâlâ çocuk sanır. Üstelik ne zaman çok çalışmak, çok yorulmak, hangi dönemleri dinlenceyle geçirmek gerektiğini de bilmiyorlar. Mesela şimdi sen 40'ını geçtin. Önemli bir eşikte durduğunu bilmelisin. O yaşa gelinceye dek çok çalış. Neredeyse nefes almadan çalış; 40'tan sonra da çalış ama o yaşlar daha çok mütalaa, değerlendirme ve zaman planlaması ile geçmeli. Artık verim almaya başlarsın. Bu önemlidir. 20'li, 30'lu yaşlarında çalışacaksın. Ertelemeden çalışacaksın. Bunu yapmak için de demek ki hedefini önceden koyacaksın. Hedefin olacak ki o doğrultuda çalışabileceksin. Sonra da meyvelerini toplayacaksın. Bunları ertelersen bütün düzen bozulur.

Çok açık ki insanın ne zaman çalışacağını, ne zaman duracağını bilmesi lazımdır. Tüm bu tempoya hazırlıklı olabilmek için zihinsel hazırlığın yanı sıra fiziksel olarak da kendine ihtimam göstermelidir. Aksi takdirde ahenksiz yaşar. Ahenksizlik böyle zor günlerde insanların başına çok iş açar, en başta sağduyu tökezler, sürüklenir durursun. Zorlukların üstesinden gelmek ve ayakta kalmak için önce hedefi koymak, sonra o hedefe inanmak ve ona göre çalışmak gerekir.

Çok zor bir durum için söylenmiş bir laf geliyor aklıma; General Hannibal'in "Ya bir yol bulacağım ya bir yol yapacağım," sözü.

"Ya bir yol bulacağım ya bir yol yapacağım." *Aut viam inveniam aut faciam.* Evet, bu Kartacalı general Hannibal'in meşhur lafıdır. Tabii ki Latince söylenmemiştir ama Romalılar bu deyişi çevirdi, asırlarca tekrarladı ve modern insanlığa devrettiler. Hannibal büyük bir stratejist, büyük bir komutandı. Tarihte ilk defa ordusuyla Apeninleri, yani Alpleri o geçti. Dağları aştı, İtalya'ya girdi ve Roma'yı neye uğradığını şaşırttı. Kimse onu orada beklemiyordu. Sözünü bu şekilde yerine

getirmiştir. Ortada aşılmamış bir dağ vardı ve ordunun geçeceği bir yol görünmüyordu. Hele o mevsimde, karda kışta, o kadar kalabalık bir ordu buradan asla geçmemiş. Bir de düşünün ki bu ordu, Alpleri Hannibal'in Afrika'dan getirdiği fillerle geçiyor. Kim yapar bunu? Kim cüret eder? Hannibal cüret etti. Yolunu bir bakıma kendi yaptı ve oradan geçti. Orduyu karşılarında bulan Romalılar da mahvoldu. Roma birdenbire yas ve korkuya boğuldu. Bu olay, Romalıların hatırasında öyle yer etti ki çocukları bile uzun süre Hannibal'le korkuttular.

Hannibal'in bir hedefi vardı. Hedefine ulaşmak için yollar arıyordu. Ona hareketi veren işte bu hedefidir. Hedefinin baskın olması, en olmaz koşullarda bile yürüyebilmesini sağladı. Bu sayede işin adını da koydu. "Ya bir yol bulacağım ya bir yol yapacağım, üçüncü bir seçeneğim olamaz," dedi.

Bir yol tıkalıysa diğerinden gidersiniz, o da yoksa üçüncü yolu siz yaratırsınız. Bu, bütün hayatınız için geçerlidir. Zorda kalırsanız kendinize yol açar ve oradan gidersiniz. Çok önemli bir şey daha: Bazı yollardan da artık gitmemeyi kendiniz seçersiniz. Endülüs fatihi kumandan Tarık bin Ziyad'ın gemileri yakmasını hatırlayın. Tam bir Berberî savaşçı karakterine sahiptir. Arkasında geri dönecek imkân bırakmamış. Yanındakilere "Burada kalır, çalışır ve ölürsünüz," diyor. "Geçtiğiniz yeri unutacaksınız artık." Tarık bin Ziyad'ınki de Hannibal'inki gibi her daim ilham veren bir hayat dersidir. Aynı hikâyeye, aynı konuya bir daha geri dönmemeyi esinler.

Bir yol tıkalıysa diğerinden gidersiniz, o da yoksa üçüncü yolu siz yaratırsınız. Bu, bütün hayatınız için geçerlidir. Ancak bir defa geçtiğiniz yoldan bir daha geri dönmeyeceksiniz. Çünkü lüzumsuz geri dönüş başarısızlıktır, tekrara düşmektir, ufku kapatmaktır.

Bir defa geçtiğiniz yoldan bir daha geri dönmeyeceksiniz. Çünkü lüzumsuz geri dönüş bir başarısızlıktır, tekrara düşmektir, ufku kapatmaktır. Bir tarafta kendine yol yapan Hannibal, bir tarafta gemilerini yakan Tarık bin Ziyad; çok açık ki ikisi de önemlidir, ikisi de geçerli olan yöntemlerdir.

Siz Hannibal'i anlatırken aklıma Mustafa Kemal Atatürk geliyor. Mustafa Kemal'in "Olmaz," ifadesini kabul etmediğini söylemiştiniz. Burada bir Hannibal bağlantısı duruyor sanki.

Tabii ki Hannibal'le bağlantılıdır. Mustafa Kemal, Hannibal'e bayılır. Hayatını, stratejilerini tetkik etmiş; yaptıklarını öğrenmiş. Düşünme biçimi de bir ölçüde ona benzemiştir. Vatanı illaki kurtaracaksın. Bir başka seçenek yok. Hannibal o dağdan ordusunu aşıracak, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'yu kurtaracak. İkisinin de birer hedefi var; o hedefi yerine getiremezlerse ne yaşanacağının farkındalar. Kartaca, Roma'yı yok edemezse kendisi yok olacak. Aynı şekilde, Mustafa Kemal vatanı savunmazsa vatan diye bir şey kalmayacak. İkisi de "Olmaz," ifadesini kabul etmemiştir. İkisinin de vakti yoktur. Bu yüzden kendilerine bir yol açmışlardır. Hayatı bu hamleler ilerletir. Mustafa Kemal'in İstiklâl Harbi'ni başlatması işte böyle bir yol açma hamlesidir. İstiklâl Harbi şüphesiz bütün safhalarıyla çok ilginç bir harptir ve hâlen tam olarak araştırılmış değildir. Araştırmak bir yana, ne hazin ki uydurma hikâyelerle üzerini örtmeye çalışanlar bulunmaktadır.

Mustafa Kemal'in İstiklâl Harbi'ni başlatması bir yol açma hamlesidir. İstiklâl Harbi bütün safhalarıyla çok ilginç bir harptir ve hâlen tam olarak araştırılmak bir yana, ne hazin ki uydurma hikâyelerle üzerini örtmeye çalışanlar bulunmaktadır.

Bu konuların üzerinde durmak önemlidir. Çünkü çok açık ki çoğu insanın yol açmaya cesareti yoktur. Ya sağa döner ya sola; üçüncü bir yoldan yürümek istemez. Hep hazır yola sapmaya çalışır. Kendi taş yolunu döşeme gayretini bir türlü sarf etmez. Bu bir cüret, cesaret meselesidir. Ama şunu bilin ki azizim, hayatta ancak kendi fillerini Alp Dağı'ndan aşıran, aşırmayı düşleyen insanlar başarılı olur. Bu insanların sayıları çok azdır. Onlara da ilkin "Sen deli misin?" diye sorarlar. "Kardeşim, sen deli misin de fillerini dağdan aşırmaya kalkıyorsun?" Emin olun, o dönemde, filler buradan geçer mi diye düşünerek Hannibal'e bile deli gözüyle bakmışlardır. Ama Hannibal'in kendisi de muhakkak fili güdenlere danışmıştır; bir deneyini yapmıştır. Ne olur, nasıl olur? Stratejisini kurmuştur. Neticede de başarmıştır. Geriye de bu laf kalmıştır. Delilikse delilik... Ama yol açıldı.

Önemli bir şey daha söyleyeyim, Hannibal şüphesiz büyük bir komutandır, strateji alanında bir dehadır ama maalesef bir Julius Caesar gibi iyi yazar değildir. Caesar hem iyi bir komutandı hem de iyi bir yazardı. *De Bello Gallico* [*Galya Savaşı Üstüne Yorumlar*] örneğin onun hikâyesinin bugüne kalmasında etkilidir. Hannibal'i hep başkaları anlattı ama nasıl anlattı? Şurası çok açık ki büyük bir insanın kendi hikâyesini yazabilmesi de çok önemlidir.

Hannibal'in kavgası, Akdeniz'in doğusu ile ortabatısı arasındaki son büyük kavgadır. Hannibal'in hedefi de hayatta kalmaktır. Şüphesiz bu hedef hepimiz için, tek tek tüm insanlar için de geçerlidir. Bir kez daha vurgulayalım; bir hedef bulacaksınız, o uğurda çalışacaksınız, hedefinizi gerçekleştirmek için bir yol arayacaksınız, yol yoksa da o yolu yapacaksınız.

Bir hedef bulacaksınız, o uğurda çalışacaksınız, hedefinizi gerçekleştirmek için bir yol arayacaksınız, yol yoksa da o yolu yapacaksınız. Hayattaki gayemiz budur.

Hayattaki gayemiz budur. Bak benim küçük torunum bile kafayı bisiklet öğrenmeye takmış; "Ya öğreneceğim ya öğreneceğim!" diyor. Bir de nutuk atıyor; süratle gidecekmiş, sağa sola dönecekmiş, türlü maskaralıklar. Ama ne oldu? Akşamına öğrendi. Hedef var. Şunu da bilmek gerekir; 5 yaşında bir çocuk kendine hedef koyar ama ne hazindir ki 35 yaşındaki yetişkin koyamaz.

Neden koyamaz hocam? Kafası mı karışıktır?

Hayır, karışık değildir. Hayatı daha kolay yaşamak ister. Böyle tipler vardır. Sayıları da çoktur. Evi olsun, arabası olsun, parası olsun ister; işte deniz kenarında, göl kenarında yazlığı olsun ister. Bu uğurda çalışır da belki; bir şeyler okur, birtakım işlere girişir ama bir noktaya gelince ipin ucunu bırakır. Kendini parçalamaz. Lâkin ipin ucunu bıraktığının kendisi de farkında değildir; vazgeçtiğini fark etmez. Durduğu yerde kalır, onunla yetinir. Yalnız şunu da eklemek gerekir; bu kadar hırsla çabalamak öyle herkese tavsiye de edilmez. Bütün insanlar bu derece ölümüne, dişiyle tırnağıyla uğraşırsa dünya da tımarhaneye döner. Doğrusu, herkesin Hannibal olduğu bir dünya da çekilmez. Demek ki bu "Ya yapacaksın, ya yapacaksın!" işi tavsiyeye gelmez. İnsana bunu esinleyebilirsin, yüzünü o doğrultuya çevirmesine yol açabilirsin ama bir insan böyle ya düşünür ya da düşünmez. Keza düşünüp yapan da lider olur.

Bizim siyasi hayatımızda da bu lafları söyleyenler oldu, yapamadılar. Çünkü aslında öyle bir idealleri ya da öyle bir kapasiteleri yoktu. Söylediklerini içlerinde duymuyorlardı. Keyfiyet sadece siyasiler için de değil, herkes için geçerli. Şimdi bakıyorum, etrafta herkes bu tür konuşmalar yapıyor, motivasyon konuşmaları; "Yaparsın edersin," diyorlar. Motivasyon

değil, çoğu boş laf. Bir konuda başarılı olursun, güzeldir; belki bir konuda daha başarılı olursun, aferin. Ama "Yetmiş yıl yaşa, yetmiş idealin olsun; aklına gelen her şeyi yap, her şeyi gerçekleştir," gibi sloganlar palavradır. İnsan hayatı buna müsait değildir. Yoruluruz. Kişi, yaptıklarını iyi ve ölçülü yapmaya odaklanmalıdır.

Zaman hiçbir şeye yetmiyor. Geçen zamanla nasıl başa çıkacağız hocam? Onu en doğru nasıl değerlendirebiliriz?

Eskiden zaman üstünde bugünkü kadar durulmazdı. Tarihçilikte dahi durulmazdı. Hegel bunu felsefi açıdan düşünmüştür ama mesela tarihi periyodize etmek onun işi değildir. O iş Voltaire ile başlar. Voltaire'in anlayışında tarih bir çizgi üzerinde evrilerek gelişir. Kuru gözlemin getirdiği bu evrimde, gelişmenin dışında bir metafizik unsur vardır: Uygarlığın izlediği evrim çizgisinin ulaşacağı bir mükemmeliyet noktası bulunur. Bu, Voltaire için XIV. Louis'nin asrıdır. Şaşılacak şey ki Voltaire, kraliyete karşı fikirleri bulunmasına rağmen kendi asrına böyle bakar; XIV. Louis devrinin oluşturduğu kendi asrını, yani Fransa'nın son 120-130 yılını müesseseler açısından tarihteki en gelişmiş devir olarak görür. O dönemden itibaren herkes Fransız medeniyetinden ışık alacaktır, Fransa onları aydınlatacaktır. Voltaire'in tarih ayrımı Yunan, Roma ve Rönesans diye gider, kendi çağına ulaşır. Bu teleolojik (gaî) ve biraz da basit bir yorumdur. Rönesans'ı Bizans'ın yıkılmasıyla, İstanbul'daki âlimlerin Batı'ya kaçmasıyla, kitapların da aynı şekilde Batı'ya taşınmasıyla

"Yetmiş yıl yaşa, yetmiş idealin olsun," gibi sloganlar palavradır. İnsan hayatı buna müsait değildir. Kişi, yaptıklarını iyi ve ölçülü yapmaya odaklanmalıdır.

başlatır. Bizim okullarda da herhâlde Fransız ders kitaplarından araklanmış olacak ki böyle öğretirlerdi. Ayrıntısına burada girmeye lüzum yok ama bu, yanlış bir yorumdur. Akıllarda da yanlış kalmıştır. Hegelci anlayış da zamanın geçişine, zamanın ruhuna, daha soyut meselelere bakar. Onun da yanlış tarafları vardır ama Batı felsefesini, hatta bugünkü Batı'yı kuranın da işte yarı yarıya tutarsız olan bu düşünce olduğunu söylemeliyim.

Zaman kavramı ve olgusu ile meşguliyetimiz de bu fikirlerin etkisindedir. Hatta fazlaca etkisindedir. İnsan zamanla her şeyin mükemmele gideceğini, iyiye doğru evrileceğini düşünmeye meyillidir. Ne var ki zamanın bu düşünceyle bir ilgisi yoktur. İnsanın zamanla ilişkisi bir gayret ister.

Kişinin duraklamadan, saçmalamadan, olayları ve yapacağı işleri birbirine geçirmeden, karıştırmadan düzenli bir şekilde, enerjik ve tez canlı olarak gününü doldurması önemlidir. Bu, verimdir. İyi bir zaman mühendisliği ile mümkündür. Şüphesiz insanın ilk öğrenmesi gereken meselelerdendir. Ama maalesef ölene kadar da tam olarak öğrenilmez. Bununla beraber, her yaşınızda daha da çok önem kazanır. Ne zaman ki hayatımızda belirli bir evreye geliriz, benim anladığım kadarıyla işte o enerjinin tükendiği ve yavaşlamaya başladığımız devirdir; o zaman birtakım mühendislik teknikleri gibi ince teknikler önem kazanır. Dakiklik öne çıkar. Mesela Hegel'in çok dakik, hatta aşırı dakik bir insan olduğu da bilinir. Zamanla böyle bir münasebet kurmuştur.

Kişinin duraklamadan, saçmalamadan, olayları ve yapacağı işleri birbirine karıştırmadan düzenli bir şekilde, enerjik ve tez canlı olarak gününü doldurması önemlidir. Bu, verimdir. İyi bir zaman mühendisliği ile mümkündür.

Nedir bu bahsettiğiniz mühendislik teknikleri? Zamanla ilişkimizi bizler nasıl kurmalıyız?

Genç insanlar zamana zaten çok kolay hükmediyorlar. Çok enerjikler. Hafızaları çok taze. Hiçbir şeyi unutmuyorlar. En azından tespit ettiklerini unutmuyorlar. İşi verimli götürüyorlar. İşte bu yüzden gençlikte bir düzen, bir sistem gerekir. Enerji varken sistemli çalışıldığında verim de o ölçüde artar; başarı da öyle gelir. Daha çabuk öğrenirler. Öğrendiklerini daha tabii ve kolay muhafaza ederler. Daha kolay ve hızlı iş çıkarırlar; bir işle daha fazla zaman geçirebilirler. Spor da yaparlar, müzik ve konferans da dinlerler; kitap da okurlar lisan da çalışırlar, her şeyi bir arada yaparlar ve yapabilirler. Bünye müsaittir çünkü. Yaşlandıkça bünye yıpranır, bu yetenekler de aşınır. O yüzden enerji varken o enerjiyle işlemek, iş görmek gerekir.

Çok açık ki yaşlandıkça aynı düzende ısrar da etmemeli. Öyleleri de var. Ben zaman geçtikçe enerjiyi daha sakin, daha yumuşak tempoda götürmeyi öneriyorum. Çünkü her yaşın iş görme ölçüsü, emek sarf etme ölçüsü farklıdır. Bazen demir dövmek, bazen de düşünmek gerekir. Şüphesiz ki bunları farklı yaşlarda farklı tempoda veya farklı sürelerle yapmak gerekir. İşte bu meseleyi kavrayan, kendini ayarlayan, buna göre yaşayan insan her çağında verimli insandır. Dediğim gibi, kimse bunu mükemmelen başaramaz. Yine de bir yola girenler, zamanın geçtiğini kavrayabilenler vardır. Onlar ekseriyetle hayatta başarılı olurlar.

Bir de zamanının bir damlasını bile boşa harcamayanlar var. O kadar ki uykularından bile çalmışlar. Atatürk'ün az uyuduğu bilinir örneğin. Julius Caesar'ın hayatını kaleme alan Plutarkhos'un aktardığına göre o da ancak yollarda uyurmuş.

Evet, Roma yollarında paldır küldür arabalarda uyuyor. At üstünde uyuyacak hâli yok Caesar'ın. Justinianus'un ne kadar uyuduğu tartışılır ancak sarayı bütün gece aydınlatırmış; tebaası onu Caesar gibi düşünsün diye herhâlde. Nitekim Konstantinopolis halkı ona "uykusuz imparator" derlermiş. Belli ki uyuyacak zamanı da yok. Mustafa Kemal de uykusuz insanlardandır. Az uyuyor, düzensiz uyuyor; bu bilinir. Bunun için Riyaseticumhur nöbet defterine bakmak bile kâfidir. O yüzden de sağlık bakımından çabuk çöktü. Mustafa Kemal'in huyu gençliğinden beri aynıdır, az uyur. Kurmaylığında da öyleydi. Bol kitap okuyor, yalnız kalıyor, düşünüyor ve ister istemez az uyuyor. Düşünebilmek için yalnız kalmaya ihtiyaç duyuyor. Ne zaman yalnız kalınabilir peki? Bellidir bu. İnsan geceleri yalnız kalır. Demek ki Mustafa Kemal de yalnızlığını sürdürebilmek için uykusundan feragat etmiştir.

Bu az uyuyanların en başta geleni kimdir bilir misiniz? Ne Caesar ne de Mustafa Kemal. Alman düşünür Nicolai Hartmann uyumamakla meşhurdur. Günde 15-20 dakika ya uyur ya uyumaz. Koltuğunda kaykılıp düşünür.

Neden böyle yapıyorlar hocam? Bizim bugün yaşadığımız gibi işlerini yetiştirmeye çalıştıklarını sanmıyorum. Hayatı uzatmaya mı çalışıyorlar? Zaman yetmiyor mu onlara?

Elbette zaman herkese hep az gelir ama bu saydığımız kişilerin öncelikle işlerini yetiştirmek için az uyuduklarını zannetmiyorum. Zaten az uyudukları için de çok iş yapıyorlar. Bu özelliklerini iş yapmak için kullanıyorlar. Baktığın zaman az uyuyan çoktur ama genellikle enerjileri de yoktur; bu, işlerine pek yansımaz. Kimi parmağını bile kımıldatamaz, kimi sadece duvara bakar, kimi başka konulara dalar.

> Mesele her zaman konsantre olmaktır. Atatürk gibi bir dâhi de olsan, odaklanacağın zamanı bulmaya bakacak, tek başına düşüneceksin. İlla bir koltuğa tüne, kukumav kuşu gibi düşün demiyorum. Okuyarak düşüneceksin, yazarak düşüneceksin, hatta gezerek düşüneceksin.

İnsandan insana değişir. Demek ki Mustafa Kemal Paşa gibilerin bir farkı var. Onlar uyumadıkları süreyi okuyarak, düşünerek, yazarak, çalışarak geçirmişler. Mesele her zaman konsantre olmaktır. Mustafa Kemal Paşa gibi bir dâhi de olsan, odaklanacağın bir zaman bulmaya bakacak, tek başına düşüneceksin. İlla bir koltuğa tüne, kukumav kuşu gibi düşün demiyorum. Okuyarak düşüneceksin, yazarak düşüneceksin, hatta gezerek düşüneceksin. "İnsan en iyi trende düşünür," demiştik daha önce. Şüphesiz ki bunun için de o seyahatte dahi insanın yalnız kalması lazımdır. Yalnız kalacaksınız ki düşüncelerinizi bir sıraya sokacaksınız.

Bir de uykusuz kalmaya çalışanlar vardır. Mesela Balzac. Biliyorsunuz, kendisi tam bir kahve müptelası. Uyanık kalabilmek için tas tas kahve içermiş. Ayakta duracak ki romanlarını yazsın. Eh, yazdığı ciltleri üst üste koysa boyunu geçer, demek ki başka çaresi de yokmuş.

Bir yandan zaman da hakikaten azdır. Hele eskiler için daha da azdı. Ortalama ömür beklentisi uzun değildi. Antik çağlardan bu yana, üç aşağı beş yukarı insanların ne kadar yaşadığını biliyoruz. Bugünle kıyaslanınca ortalama ömür beklentisi epey düşük. Ömür kısa, proleteryanınkinin daha da kısa. Tek sebebi de koşulların zorluğu sayılmaz; bilgisiz alışkanlıklar da var. Mesela kurşun kapta yemek pişirmiş, yine o kaplarda yemek yemişler. Kurşunun zararlı etkilerini Romalılar pek bilmiyordu. Bizim Yenikapı kazılarında çıkan iskeletlere bakınca, yeterli bir örnekleme değil belki ama

yabana da atılamaz, Bizans'ın 5-7'nci asır Konstantinopolis limanı halkının ortalama ömrünün 35 yıl olduğu görülüyor. 35 ortalamaysa altı üstü ne olabilir? Bir araştırmadan daha bahsedeyim. Bu araştırma, Hayfa Üniversitesi'nden Minna Rozen'in İstanbul ve Anadolu'da yaptığı mezarlık tetkikleri... Yahudi mezarlıklarında yapılan bir araştırma ama 17 ve 18'inci yüzyıllarda bütün Osmanlı cemiyeti hakkında bir fikir verebilir. Rozen, mezarlıktaki kayıtlara baktı. 60 bin verisi var. Kayıtlarda ortalama ömrün artık 35'lerin üzerine çıktığını görüyoruz. Tabii bir yandan büyük salgınlar da var. Bugüne gelmek kolay değildi.

Eskiden zaman azdı ama acaba o dönemlerde iş yapmak ya da en azından konsantre olmak daha mı kolaydı? Neticede bugünkü kadar uyaranın olmadığı çağlardan konuşuyoruz. Trafik yok, cep telefonu yok, internet yok. Demek ki insanı bölen, huzurunu bozan birçok şey de yok.

Bu konular nereden baktığına göre değişir. İnsanların çoğu her çağda kendi rutinini, yani alıştığı hayatı yaşar. Dün de böyleydi, bugün de aynıdır. Alışkanlığını sürdürenler için bir mesele yok zaten. Ama biz şimdi ne yapıyoruz; alışkanlığın dışına çıkanları konuşuyoruz. Birçok insan 50'sinde bitirmiş işini; öylece durmuş, çabalamayı bırakmış. Peki, kimler çıkmış rutinin dışına? Cicero çıktı mesela, Plutarkhos çıktı, İbn Haldun çıktı...

Cicero, uzun yaşam hakkında yazıp çizse de öyle çok uzun yaşayamamıştır. Kim bilir daha yaşayacaktı belki ama iç harpte yenilen tarafta olunca idam edildi. Yine de velut bir şekilde çalışmıştır; nutuklarını kaydetti, bu kayıtlar günümüze de ulaştı. Keza Plutarkhos Yunan ve Roma medeniyetlerinin önemli isimlerini tetkik etti, bu sayede medeniyetleri de karşılaştırdı. Ama

Her çağı farklı kılan yönler vardır. Çok açık ki disiplin, çalışma biçimi ya da zaman kavrayışı döneme göre değişir. Sizlerin, özellikle de genç yaşta olanların çağlardan beri değişmeyen unsurlara odaklanması beklenir: Yalnız kalma becerisi, konsantrasyon ve bu sayede düşünüp üretebilme becerisi.

bunu nasıl başardı? "Karşılaştırdı," diyoruz bir kelimeyle ama o çağlarda bu işin zorluğunu akılda tutmak gerekir. Bugünkü çalışma imkânlarına sahip olunmadığını da takdir edersiniz. İbn Haldun'u düşünün. O eserleri Ortaçağ'da nasıl ortaya koyabilmiş? En çok *Mukaddime*'siyle tanınır. Ama "mukaddime" kelimesi, adı üstünde bir "prolegomena"dır; giriştir. Bir de *Kitabu'l-İber*'i vardır İbn Haldun'un, *Mukaddime* işte bu eserin takdimidir. *Kitabu'l-İber* muazzam bir çalışmadır, büyük bir tarih birikimidir. İçinde Türk tarihi var, Yahudi tarihi var. Nasıl ortaya koymuş bu bilgileri, nasıl derleyip yorumlamış, bu konuya eğilmek önemlidir. Gerçi bazı ipuçları da keşfedilmiyor değil. Mesela Flavius Josephus'un *Iosippon* ismi verilen tarihini Yemenli bir Yahudi'nin Arapça yaptığı çeviriden bulup okumuştur. O dönem için çok zor bir iştir bu.

Böyle başka eserler de vardır. 50 yaşından evvel nasıl başarmışlardır bunu? İşte bu bir sisteme dayalı, verimli çalışmaktır; kendi zamanına hâkim olmaktır. Düşünüldüğünde günü bile kısadır bu insanların. Mum ışığında ne kadar çalışabilirsiniz? Ortaçağ'da gece bastırınca çalışmak kolay değildir. Verimli çalışmak gerçi hiçbir zaman kolay değildir. Ama ne yapıp ettiler; bu saydığımız isimler ve daha nicesi, eserlerini ortaya koydular. Rutinin dışında işler yaptılar. Bugün de buna dikkat etmek lazım. Ama şunu da unutmamalı: Her çağı farklı kılan yönler vardır. Çok açık ki disiplin, çalışma biçimi ya da öteden beri konuştuğumuz zaman kavrayışı döneme göre değişir. Sizlerin,

özellikle de genç yaşta olanların çağlardan beri değişmeyen unsurlara odaklanması beklenir. Nedir bunlar? Yalnız kalma becerisi, konsantrasyon (yoğunlaşma) ve bu sayede düşünüp üretebilme becerisi.

Bakınız, bugün zaman düne göre daha kıymetli değildir. Ama zamanı değerlendirme arayışı her çağda kıymetlidir. Şüphesiz ki alışılageldik işlerin dışına çıkanlar için zaman yönetimi dün de bugün de önem arz ediyordu. Bugün elinizdeki akıllı telefonlarla gerçekten yalnız kalmanız, bir noktada yoğunlaşıp düşünmeniz zordur. Ama içinizden bunu becerecek olanlar önemli işler üretmeye adaydır.

Eskilerin bu konuda neler dediği üzerine çalışırken dikkatimi çeken bazı sözleri not ettim; sizin de görüşlerinizi dinlemek isterim. Roma imparatoru ve düşünür Marcus Aurelius şunu diyor mesela; "İnsan ölmekten değil, yaşamaya hiç başlamamaktan korkmalıdır." Burası bana çok önemli geliyor: Gerçek manada hiç yaşamamış insan var mıdır hocam? Varsa neden yaşamaya başlamamışlar?

Dünyanın tadına bakmak lazım. Dünyaya gelmek çok büyük bir şanstır. Hayat çok önemli ve her şeyden değerlidir. Tevrat, "hayatın en büyük ilahi hediye" olduğunu tebliğ eder Beni İsrail'e. Aurelius da meseleye böyle bakar. Kendisinin de saptadığı gibi yaşamaya başlamamış çok insan vardır. Yaşamıyor; gelmiş dünyaya ama sürünüyor ya da sürükleniyor. Bilinçli bir programı yok. İradesine hâkimiyetle, adalelerine ve düşüncesine hâkimiyetle bir denge kurabilmiş değil. Bu dengeyi iyi kuran insanlar da doğrusu az bulunur.

Küstahlar, sivriler genelde göze batar ama insanların çoğu çekingendir. Kendilerini yeterince yetenekli bulmazlar; diğer insanlardan sakınır, korkarlar. Kimi de düpedüz yaşamaz,

İnsanların çoğu çekingendir. Kendilerini yeterince yetenekli bulmazlar; diğer insanlardan sakınır, korkarlar. Kimi yaşamaya da korkar; yaşamazlar, yaşarmış gibi yaparlar. Onları yüreklendirmek gerekir. Ama bu da boş şeyler söyleyerek olmaz, gerçekleri göstererek olur.

yaşamaya da korkar, dünyanın tadına bakmaktan dahi çekinir. İyi romanlarda, hikâyelerde güzel anlatılır bu insanlar. Yaşamazlar, yaşarmış gibi yaparlar. Onları yüreklendirmek gerekir. Ama bu yüreklendirme de boş şeyler söyleyerek olmaz, gerçekleri göstererek olur. Çok açık ki bugün insanlar karşısındakine çoğu zaman karşılığı olmayan tavsiyeler veriyorlar. Yapılamayacak şeyleri göz göre göre yapılabilir gösteriyorlar. Bu da yanlıştır.

Sizin bu konuda pek eyvallahınız yok, kimseye duymak istediğini söyleyen biri değilsiniz. Tavrınız biraz sert. Ne yalan söylemeli, hepimiz gönlümüzün okşanmasını severiz. Bu kadarcık da bir hata payı bırakmamalı mı?

Bir işi yapmanın da şartı vardır, o işi yapacak kişiyi bulmanın da. İnsanlar bazen mevcut becerileriyle altından kalkamayacakları işlere soyunur, bazen de kendilerine az gelecek işleri yapmaya kalkışırlar. İkisi de yanlıştır. Üç dil bilen bir insan, dil bilmeyi gerektirmeyecek bir işte çalışmamalıdır. Ya da tam aksi, dil bilmeyen bir insan üç dil bilmenin gerekli olduğu bir pozisyonu işgal etmemelidir. İki hâlde de üslubunca uyarmak gerekir. Toplum böyle ilerler çünkü. Bakınız, toplum insanların birbirlerini pohpohlamasıyla ilerlemez. Latincedeki şu söz; *Asinus asinum fricat,* yani "Eşek eşeği yalar," sözü boşuna değildir. Herkes kendi benzerini bulur ya da bulmaya çalışır. Herkes birbirine benzemeye çalışırsa bir toplum ilerlemez. İnsanlara doğru ve yerinde, ayrıca da günün şartlarına uygun uyarılar yapmak gerekir.

Kendi ailemden bir örnek vereyim. Babam, biz çocuklarına "Ya ilim ya zanaat öğrenin, ikisi de sizi ne olursa olsun ayakta tutar," demişti. Bu bir tavsiyedir. Mal mülk edinmemizi salık vermezdi, çünkü Sovyet rejiminin bunlara el koyduğunu görmüştü. Bu, onun fobisiydi. Demek ki herkes kendi şartlarına göre uyarılarda bulunur ve bulunması da gerekir. Babamın haklı olduğu taraf şuydu: Ne olursa olsun senden alınamayacak bilgiler vardır, ne olursa olsun seni ayakta tutacak yetenek ve beceriler vardır. Yeteneğini kimse senden alamaz. Bilgini kimse senden alamaz. Gün gelir, bunlar sizi kurtarır. Kötü günler geçirseniz de bilginiz ve yeteneğiniz sizin elinizden tutar ve ayaklarınızın üzerine kaldırır. Hayatı böyle değerlendirmek lazım.

İnsanlara hakikati söylemek gerekir, evet ancak bu hakikati, şartları da dikkate alarak anlamak gerekir. Birinde o yetenek ve potansiyel yoksa, "Sen yaparsın, sen başarırsın!" demek ona iyilik yapmak değildir. İnsanın yeteneğiyle, potansiyeliyle sevdiği konuları bir araya getirmek, oraya yönlendirmek lazım. İnsan yetenekleri ölçüsünde çalışırsa, yaptığı işi de sever. Sevdiği iş de insanı kurtarır. İnsan sevdiği işi yapınca işinin büyüklüğünün küçüklüğünün de önemi yoktur. Çocuklara, gençlere telkinlerde bulunan anne-babaların bunu dikkate alması lazım. Daha önemlisi, sevdiği işi yapmak isteyen gençlerin bunu dikkate alması lazım. Çok açık ki insanlara sahip olmadığı yetenekleri varmış gibi anlatmak onları mutlu edecek değildir. Yanlış malzeme kullanırsa insan kendini düzgün inşa edemez.

İnsanın yeteneğiyle, potansiyeliyle sevdiği konuları bir araya getirmek, oraya yönlendirmek lazım. İnsan yetenekleri ölçüsünde çalışırsa yaptığı işi de sever. İnsan sevdiği işi yapınca işinin büyüklüğünün küçüklüğünün de önemi yoktur.

Peki, insan kendini nasıl inşa eder? Harcında ne olacak, malzemede ne olacak? Bu inşaat nerede olacak, manzarası nasıl olacak?

Birinci şart şu: Meraklı olacaksınız. Ama neye meraklı olacaksınız? "Efendim, ben fiziğe meraklı değilim." Kim dedi ki sen fiziği merak et diye! Yoksa yoktur. Ama illa bir merakın vardır. Ağacı merak edersin, otu ya da böceği merak edersin; bildiğin, sevdiğin bir konu vardır. Onun üzerine gidecek, sevdiğini yapacaksın. İnsan meraklı olduğu işi zaten daha iyi yapar. Kendine bir bakacaksın; merakını anlayacaksın, yeteneklerini bir tartacaksın ve eksiklerini göreceksin. Sonra da kendine şunu diyeceksin; "Bana lazım olan konular var ve ben onları öğrenmeliyim." Batılıların *self-made man* dedikleri; kendini yapan, kendini inşa eden kişi budur. Bu kişinin gayreti kendini adım adım tamamlama, sürekli üstüne koyma yönündedir.

Kimdir hocam bu *self-made man* ya da kendini inşa eden insan? Örneklerle biraz daha açabilir miyiz?

Böyle çok kişi tanıdım. Türkiye'nin önemli idare hukukçularından Tekin Akıllıoğlu bunlardandı mesela. Edremit eşrafından bir genç; lisede kafasına hukuk okumayı koyuyor. Fransızcayı sevmiş, "Bunu güzelce öğreneyim, bu dille ilerleyeyim," demiş. Nefis Fransızca makaleler yazardı. Bir gün ona, "Yahu bizde doktoraya gidenler böyle Fransızca öğrenemiyorlar, siz nasıl böyle öğrendiniz?" diye sordum; "Ben otodidaktım," dedi. Yani kendisi öğrenmiş. Adam daha lisedeyken Fransız dilini, gramerini, imlasını çözmüş.

Buna inanırım. Çünkü ben de bir iki dili bu şekilde öğrendim. Rusya'ya gidene kadar kırk yaşımı buldum, orada öğrenmeyi bekleyemezdim. Avusturya'da doğdum ama oraya bir daha döndüğümde neredeyse 25 yaşındaydım. O hâlde beklemeli

miydim? Hayır. Bu dilleri öğrenmem gerekiyordu ve "Bir fırsat çıksa da oralara gitsem?" diye düşünsem gecikirdim. Hâlbuki Avusturya'ya gittiğimin ikinci gecesinde bir tiyatroya gidip oyun seyredecek kadar dile hâkimdim. Hayat sizi beklemez, siz de hayatı bekletemezsiniz.

Bir hocamdan örnek vereyim; Dr. Heinz Kristinus. Ankara'da Alman Kültür'de, Gazi Eğitim ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Alman filolojisinde görev yaptı. Onu tanıdığımda, konuştuğu nefis Almanca artık yok olmak üzereydi. Bohemyalıydı, eski Avusturya İmparatorluğu topraklarından. Prag Almancası konuşuyordu; dediğim gibi şimdi azaldı, hatta yok o şive. O telaffuzu, o yazış biçimini, o efendiliği bugün Avusturya'da bulamazsınız. Kaldıysa oralı Yahudilerde kalmıştır, Kafka gibi insanların soyunda kalmıştır. Öyle ki bu Almanca tiyatroda bile yaşamıyor. Neticede ben bu dili öğrendim ama öğrenmekle de kalmadım, üstüne koydum. Keza öğretmeninden aldığın dili geliştirebilirsin. Her gün çalıştım ve geliştirdim. Bu bir kendini inşa faaliyetiydi. Böyle yaparsanız hayatı da bekletmezsiniz. Mükemmel olduğumu iddia edemem ama Almancayı böyle bilmek gerekir. Yoksa öğrenme!

Merakınızı anlayacaksınız, yeteneklerinizi tartacaksınız ve eksiklerinizi göreceksiniz. Batılıların *self-made man* dedikleri, kendini yapan, kendini inşa eden kişi budur. Bu kişinin gayreti kendini adım adım tamamlama, sürekli üstüne koyma yönündedir.

Sigmund Freud, *Don Kişot*'u orijinal dilinden okuyabilmek için bir arkadaşıyla beraber İspanyolca öğrenmiş.

Freud gibi insanlar bunu yapar, böyle örnekler vardır. Mesela Fransız edebiyat tarihinin ve bence düşünce tarihinin dâhilerinden biri sayılabilecek Prosper Mérimée'ye bir bakalım. Bizet'nin

bestelediği *Carmen*'in librettosunu yazan kişidir. Edebiyat ansiklopedilerini açarsanız, çoğunun onun için kısa hikâye yazarı deyip geçtiğini görürsünüz ama bu, Mérimée'yi tanımlamaya yetmez. Bu adam ayrıca bir dil dâhisidir. Fransa'nın düşünce hayatına bir soluk getirmiştir. Keltçe bilir, Slav dillerini bilir. Puşkin'i Fransızcaya o çevirmiştir, Rus edebiyatını ülkesine o tanıtmıştır. Müthiş Rusçası vardır ama Rusya'da yaşamış değildir.

Tabii bu dili öğrenmesi de kolay olmamıştır. Mesela Rusçada baş belası bir fiil nizamı vardır; tamamlanmamış bir süreci, devamlılığı ifade eden fiillerle olup bitmişi ifade eden fiiller... Nisoverşenniy ve soverşenniy, imperfective ve perfective çekimler... Bu tür konular her dilde karışıktır lâkin Rusçada özellikle çok zordur. Mérimée'nin de bunlarla boğuşup sıkıntı yaşadığını biliyoruz. Fakat hayat hep tuhaf gelişmelere gebe. Prosper Mérimée, İmparator III. Napolyon'un da müşaviriydi; birini koruyayım derken savcılara hakaret etti, bu yüzden de 20 gün hapse mahkûm edildi. Peki, ne oldu? 20 günde söz konusu Rusça fiilleri hapishane hücresinde ezberledi, çözüp çıktı!

Şimdi bakınız azizim, kendini inşa etmek böyledir. Eksiğini biliyor, şartlarını biliyor; "Şartları en iyi nasıl değerlendiririm?" diye düşünüp gereğini yapıyor. Bu zat hapis cezasını kendine bir meleke kazandırarak çekmiş. İşte otodidaktlık budur. Bir insan otodidakt olmadan, kendi disiplinini sağlamadan kendini inşa edemez zaten; bu çok açıktır. Şunu da belirtmeme izin veriniz; bu anlattıklarım, kulağa zor gelse de kolaydır. Sadece sıkıdır. Disipline girmek ister. Esasen insanın vücuduna da böyle bakması lazımdır. Belki

Bir insanın kendini inşa etme faaliyeti hiçbir zaman bitmez. Başarının temelinde natamamlık, tam olmamışlık duygusu yatar. Ancak natamam hissedersen daha çok konsantre olur, püf noktası ararsın. Arayışın her zaman devam etmesi gerekir.

sağlık konusunda kendimizi disipline sokamıyoruz ama bu, şarttır. Yetenekleri de bu şekilde geliştirmek lazım. Şimdi farklı imkânlar da var. İnternette de işinize yarayacak yollar, yöntemler bulunduğu söyleniyor; ben buna hâkim değilim ama biri uymaz, diğeri uymaz, neticede uyanı bulursunuz.

Mérimée'ye dönersek, o da bu fiilllerle başa çıkamamıştı. Rusçayla Fransızca birbirine çok yabancı dillerdir. Demek ki Mérimée de zamanını ve temposunu ayarlayamadı. Kapalılık işine yaradı. Tabii hapse girmeyi tavsiye etmiyoruz!

Bu inşaat faaliyeti ne kadar devam edecek hocam? Kişinin kendini inşa etmesi ne zaman biter?

Hiçbir zaman bitmez. Başarının ölçüsü "Oldum," dememektir. "Ben oldum," demek çok tehlikelidir. Kendinizi her zaman natamam hissetmenizi öneririm. "Ben mükemmelim," diye konuşanlara rastlıyoruz. Bu kişiler kendi söylediklerini çok ciddiye almıyorlarsa bu sadece reklama girer; ona fazla itiraz etmem. Ama bir insan kendine gerçekten "Oldum," diyorsa dikkat etmesi lazım. Çünkü başarının temelinde o natamamlık, o tam olmamışlık duygusu yatar. Ancak natamam hissedersen daha çok konsantre olur, püf noktası ararsın. Arayışın her zaman devam etmesi gerekir.

"Ben mükemmelim," diyen insanlardan bahsettiniz. "Kendini ciddiye almıyorlarsa tamam, alıyorlarsa sorun var," dediniz. Şimdi siz bu örnekleri rahatlıkla verebiliyorsunuz, çünkü insanları tanıyorsunuz. Birçok insan bu konuda, yani insanları tanımakta ciddi biçimde zorlanıyor. Bir yandan, mesela Montaigne de bir denemesinde "İnsanları kalıplara dökerseniz yanılırsınız," diyor. Kötü gördüğünüz birinin iyilikleri bulunabilir ya da tam tersi... Zalimliğiyle bilinen İmparator

Neron'un bile sevindirdiği insanlar olduğunu söylemiş mesela. Kalıba da dökmeyeceksek nasıl tanıyacağız insanları?

Montaigne öyle demiş ama kalıba dökmemek de yanıltıcıdır. Neron bir yerde bir sadaka vermiştir, birkaç insanın gönlünü hoş etmiştir. Hoşnut kıldıkları da "Jüpiter senden razı olsun," diye sevgi gösterisinde bulunmuşlardır kim bilir. Ama Neron dediğin, Roma'yı yakmıştır. Şunu bilin ki insanlar baskın, hâkim karakter ve çizgileriyle ortada dururlar. Antipatik olan, insani çizgileri kaçıran, kabalık ve incelik arasında bir sıralama yaratmayı beceremeyen, iyilikle kötülük arasında bir çizgi çekemeyenlerin bir tarafı ağır basar ve öyle anılırlar.

Şimdi bakınız, herkese de "Ama şu özelliği de iyidir," diye yaklaşamazsınız. Bunun için ya ahmak olmanız lazım ya da aşırı bir oportünist. Kötücül özelliklerin de bir şekilde nitelenmesi ve denetlenmesi gerekir. Yoksa toplum yolunu bulamaz. Sabah akşam herkesle kavga eden, herkesi kıran bir insana cemiyet ilgisini keser. Çünkü kimsenin bu kadar yüksek sabrı ve vakti olamaz. Bazı hususları göremeyebilir, anlayamayabilirsiniz; başka konuların parlaklığı ve tantanası onları gölgede bırakabilir ama açık ve ortada duran meseleleri de artık anlamalısınız. İnsan bu dünyaya bu imtihanı vermek ve bu kompozisyonu çizip yazmak için gelmiştir. Kendinizi ayarlamak zorundasınız; bir iyilik budalası gibi geçinemezsiniz. Ama herkesle de hırlaşmayın, söylediklerimin bununla ilgisi yok. Ayrıca o söylediğim türde, sabah akşam kavga eden insanlardan da olmayın. Unutmayın ki sürekli hır çıkaranlar insan topluluğundan uzak tutulur. Hayvanlar arasında da böyledir. Davranışlarınızda bu kalıpları ayarlayamazsanız, yaptıklarınızın muhasebesini tutamazsanız, yaptığınız yanlışlıkları da bir şekilde telafi edemezseniz uzak tutulmaya mahkûm olursunuz. Bu çok açıktır. En sonunda yalnız kalabilir, delirebilirsiniz. O yola girmemek

lazım. Yapmanız gereken insanları tartmak ve mesafenizi ona göre ayarlamaktır.

> Hayat dediğimiz bir süredir. Yaşam ise o süreyi nasıl kullandığınızdır. Bizde bu iki sözcüğü dönüşümlü kullananlar var; bu çok yanlış. Burada iki ayrı sözcük olması boşuna değil. O süreyi nasıl geçirdiniz, nasıl davrandınız, üslubunuz neydi? İşte o yaşamınızdır.

Bakın azizim, hayat dediğimiz bir süredir. Yaşam ise o süreyi nasıl kullandığınızdır. Bizde bu iki sözcüğü dönüşümlü kullananlar var; bu çok yanlış. Burada iki ayrı sözcük olması boşuna değil. O süreyi nasıl geçirdin, nasıl davrandın, üslubun neydi? İşte o yaşamındır. Şimdi sana bir süre veriliyor. Bir sanatçı sahnede en fazla iki defa imtihan edilebilir değil mi? İlkinde moralin iyi değildi, tutturamadın diyelim; ikinci fırsat yaratılırsa bunu iyi kullanmak zorundasın. Ya da bir yerde yolu kaçırdın mı, başka yerden tırmanmak zorundasın. Dolambaçlı da olsa gidilecek yere varmak gerekir.

Hayat size fazla deneme-yanılma imkânı vermiyor; bunu bilmek çok önemlidir. Az evvel, "Bir sanatçı iki defa imtihan edilir," dedim ama hayat bazen size iki fırsat dahi vermez. Deneme-yanılma şansınız olmayabilir. O bakımdan kendinize dikkat edeceksiniz. Yine de tavsiyem; bir kereyle teslim olmayın. Kendinizden memnun değilseniz, başka türlü yapabileceğinize de güveniyorsanız sakın bir defada pes etmeyin. Öte yandan, "Yenilen pehlivan güreşe doymaz," hesabı aynı panayırda kırk defa güreşmeye de kalkılmaz. Yenildin mi ya gider doğru dürüst beslenip idmanı yaparsın ya da artık bitirirsin bu işi, başka bir işle uğraşırsın. Panayır yerinde kendine rakip aramazsın. Devamlı bırakıp başlamak mümkün değildir. Bir insan bir tahsili bir defa yapabilir; ikincisini de yaparsın, haydi üç diyelim ama dördüncü defa imkân bulamazsın. Doğru da

değildir. Yani hayatta devamlı deneme-yanılma yöntemiyle, düzeltme yöntemiyle gidemezsiniz; onu söylemek istiyorum. Buna çok dikkat edeceksiniz.

Fırsat bulmak demişken... Kendi döneminizle, öğrenciliğinizle ya da mesleğe ilk başladığınız dönemle karşılaştırınca bugünü fırsatlar ve imkânlar açısından daha iyi buluyor musunuz? Başarılı olmak eskiden mi daha zordu, şimdi mi zor?

Başarılı olmak her zaman zordur azizim. Her dönemin kendisine göre eksileri-artıları mevcuttur. Rabbi Breslow'un kaleminden çıkan bir Şabat ilahisiyken şimdi İsrail'de pop müziğe de giren meşhur sözler vardır; "Hayat dar bir köprüdür, geçip gideceksin," der üç aşağı beş yukarı. Hayat dar bir köprüdür, doğru. İmkânlar varsa da geçeceksin, yoksa da. Keza seninle aynı işi yapmak isteyen, aynı hedefe saldıran pek çok insan mevcut.

Hayat dar bir köprüdür. İmkânlar varsa da geçeceksin, yoksa da geçeceksin. Keza seninle aynı işi yapmak isteyen, aynı hedefe saldıran pek çok insan mevcut.

Şimdi imkânlar var ama gittiğin yol daralıyor. Mesleğe başladığım yıllarda Türkiye'de bir tarihçinin gidip görebilme, başka yerleri, ülkeleri tanıyabilme, oralarda yaşayabilme imkânı bulunmazdı. Şimdi bu var. Ama buna karşılık tünel çok dolu; tünele bir sürü otomobil girmiş, tıklım tıklım. Kim geçecek? Kim tünelden erken çıkabilecek? Ya da az evvel köprü dedik, köprüden ilk kim geçip karşıya varabilecek?

Çok çok az insanın hayatını bedava, az zahmetle yaşama imkânı bulunur. O imkâna sahip olanın şanslı sayılıp sayılmayacağı da belli değildir. Ak bahtlılar, kara bahtlılar... Ak bahtlıların hepsi padişah çocuğuysa, kaçına taht sırası geldiğini, gelmeyenlerin de hangi akıbete uğradığını bir düşünün. Bizde

de böyleydi, Fransız monarşisinde de. Politika herkesin ikballe gezindiği bir koridor değildir, bazıları o koridorda sıkışıp kalır. Demem o ki babadan kalma imkânların bile insanları daralttığı bir gerçektir. Onun için galiba en iyi şey, insanın kendi işini yaparak ilerlemesidir.

Bir önceki kitapta değindiğimiz bir laf vardı hatırlarsanız; "İnsan kendi talihinin mimarıdır." *Faber est suae quisque fortunae.* Bu lafın da eksik kaldığı bazı ânlar bulunur. Bazen hayatta sizin dışınızda unsurlar da söz sahibi olur. Onun da payını görmek lazım. Doğru zamanda doğru yerde olmak, geleni görmek lazım. Bazen durduğun yeri, aslında neyle karşılaşacağını kendini ne kadar eğitsen de göremezsin. Hayata bu da dâhildir.

"İnsan kendi talihinin mimarıdır." Bu lafın da eksik kaldığı bazı ânlar bulunur. Bazen hayatta sizin dışınızda unsurlar söz sahibi olur. Doğru zamanda doğru yerde olmak, geleni görmek lazım. Bazen durduğun yeri, aslında neyle karşılaşacağını kendini ne kadar eğitsen de göremezsin. Hayata bu da dâhildir.

Bakınız; sokaktan istediğiniz kadar insan çevirin, kime sorsanız mazisini yanlış yaşadığını anlatır. Açıktan söylemese bile kendi başına kaldığı, tecerrüde girdiği zaman herkes yanlış yaşadığını düşünür lâkin aynı zamanda herkes yanlış yaşamaya da adaydır.

Tünel daralıyor dedik ama siz yine de imkânların çokluğu tarafına odaklanın. Yaratma imkânlarınız çok, çeşitlenme imkânlarınız çok. Rengârenk... Ama "Diplomayı aldım, işim hazır!" döneminde de değilsiniz, bunu biliniz. Diploma artık yetmiyor. Dünyada da yetmiyor. Diplomayı alana iş verilmesi bir bizde oluyor. Ya bir partiye ya da siyasi/dinî bir gruba giriyor, iş sahibi oluyorsunuz. Bu durum tehlikelidir, güvenmeyin. Bindiğiniz tahterevalli sizi yukarı mı kaldırır, küt diye aşağı mı indirir, bilemezsiniz. Örnekler önünüzde. Lütfen dikkatli olunuz.

İLBER ORTAYLI'NIN KİTAPLIĞINDAN:

Antik Dünya ve Ortaçağ'dan 20 Klasik Eser

1. Cicero - *Dostluk Üzerine*
2. Cicero - *Siyaset Sanatı*
3. Seneca - *Mutlu Yaşam Üzerine*
4. Aristoteles - *Retorik*
6. Ksenophon - *Anabasis. On Binler'in Dönüşü*
6. Platon - *Şölen/Symposion*
7. Aristophanes- *Eşekarıları*
8. Nizamülmülk - *Siyasetname*
9. *Gılgamış Destanı*
10. Farabi - *Mutluluğun Kazanılması*
11. Homeros - *İlyada, Odysseia*
12. İbn Haldun - *Mukaddime*
13. Yusuf Has Hacib - *Kutadgu Bilig*
14. Plutark - *Yaşamlar*
15. *Binbir Gece Masalları*
16. *Dede Korkut Kitabı*
17. Strabon - *Geographika*
18. Hafız-ı Şirazî - *Hafız Dîvânı*
19. Vergilius - *Aeneis*
20. Marçus Aurelius - *Kendime Düşünceler*

İKİNCİ BÖLÜM

YETENEK NASIL KULLANILIR?

Gençlerin kabiliyetlerini keşfedip kendilerine ona göre yön vermeleri gerekiyor. Bu da başkalarına, kimin ne yaptığına, nasıl başarılı olduğuna bakılarak yapılan bir keşif değildir. Çünkü motivasyonunuzun reklama, günün modasına ya da paraya değil, doğrudan doğruya içinizdeki yaratıcı periye uyması gerekir. O var içinizde. O telkin ediyor size. "Şunu seviyorsun, bunu yapmalısın," diyor. Siz de onun telkin ettiğini yapmalısınız; bu çok önemlidir. Bu periyi dinlemeniz gerekiyor.

Önceki bölümde kişinin kendini inşa çabasından, bu zor işe kalkışmak için nasıl bir irade göstermesi gerektiğinden bahsetmiştik. Bu bölümde size söz konusu iradeye nelerin eşlik etmesi gerektiğini sormak istiyorum. Yola çıkmanın, hatta gerekirse o yolu yapmanın öneminin altını çizdiniz; şimdi o yolun üzerinde bizi bekleyen bütün sürprizlere hazırlıklı olabilmek için ihtiyacımız olan unsurlardan söz açabiliriz. Kişisel cephaneliğimizde bulunan, doğuştan sahip olduğumuz, doğuştan getirmesek de bir şekilde edinmemiz gereken, bazen zahmetsizce bazen de çok çaba sarf ederek kullandığımız yetenekler hakkındaki izahınız muhakkak yol gösterici olacaktır. Şuradan başlayalım dilerseniz: Gömleğin ilk düğmesini doğru ilikleyerek devam edebilmek için kendimizden ve çevremizden ne devşirebiliriz? Yola çıktığımızda ilk adım ne olacak?

Yetenek bahsi dört aşamadan oluşur: Merak etmek, keşfetmek, çalışmak ve bir hedef doğrultusunda plan yapmak. Her bir aşamanın kendine göre incelikleri bulunur.

İlk adım meraktır. Bu işin olmazsa olmazı budur. Merakın kendisi uyandırılabilir, harekete geçirilebilir ama birçok insanın belki zahmetsizce kullandığı, doğal bir yetenektir merak. Öyle ki sınırsız merakı olanlar vardır.

Çocuklukta merak fazladır. Çünkü dünyayı tanırsın, tanımak istersin. Sonra bu tanıma isteği, bu derin merak birçoklarında maalesef gittikçe körleşir. Körleşmenin önüne nasıl geçilir dersen, bunun ancak iyi bir eğitimle, çocuğa iyi bir hareket vererek başarılacağını söyleyebilirim. O hareketle bağlantı kuramayan bir çocuğun, bir gencin veya bir yetişkinin merakını geliştirmesi mümkün değildir. Şimdi bakınız, bazen bir yerde lüzumsuz ve fazla merakın olmaması da iyi bir şey sayılabilir. Meraksızlık, bulunduğun coğrafya ve yaptığın iş bakımından mutluluk getirebilir ama merak olmadan da adım atamaz, yerinde sayarsın. Yani ister köyde yaşa ister şehirde, çevreni sonsuz bir biçimde öğrenmekle mükellefsin. Başka türlüsü olmaz.

Yetenek bahsi dört aşamadan oluşur: Merak etmek, keşfetmek, çalışmak ve bir hedef doğrultusunda plan yapmak. Her bir aşamanın kendine göre incelikleri bulunur.

Demek ki merak birinci adım. Bu adımla ilgili ara ara konuşuruz. Şimdi gelelim ikinci adıma. O da keşiftir. Bu da elbette merakla mümkündür. İnsan ancak merakını bilediği takdirde doğru keşifleri yapar.

Çok açık ki gençlerin kabiliyetlerini keşfedip kendilerine ona göre yön vermeleri gerekiyor. Bu da başkalarına, kimin ne yaptığına, nasıl başarılı olduğuna bakılarak icra edilen bir şey değildir. Çünkü motivasyonunuzun reklama, günün

modasına ya da paraya değil, doğrudan doğruya içinizdeki yaratıcı periye uyması gerekir. O var içinizde. O telkin ediyor size. "Şunu seviyorsun, bunu yapmalısın," diyor. Siz de onun telkin ettiğini yapmalısınız; bu çok önemlidir. Bu periyi dinlemeniz gerekiyor.

Nasıl dinlenir hocam bu peri?

Evde oturmaktan vazgeçerek... Dışarı çıkacaksınız. Müzeye, sergiye gidecek; insanlara bakacaksınız. Gezerseniz ki hiç de söylendiği kadar pahalı değildir, kısa zamanda o ilham perisi de içinizden çıkar. Size ne yapmanız gerektiğini gösterir. Demek ki ilham için de emek gerekir. Önce o emeği vereceksiniz, içinizdeki peri de o emek sonucu dışarı çıkacak.

Oturmaktan vazgeçeceksiniz derken dört duvar arasında oturmayı kastetmiyorum. Çok açık ki kimse sandalyesine bağlanıp oturmuyor. Yerinizde durmayacaksınız diyorum. Merak etmelisiniz diyorum. Merakınız sizi harekete geçirmeli. Ancak bu kadar açık bir meselede bile hazin örnekler gözlediğimi söylemeliyim. Örneğin mahkeme görmeden, bir duruşmaya katılmadan Hukuk Fakültesi'ni tamamlayan öğrenciler var. Neden? Merak etmemiş. Hukuk sadece dersteki profesörden öğrenilmez, mahkeme salonundaki mübaşirden de öğrenilir. Gidip bakacaksın, görüp tanıyacaksın. İçerideki psikoloji ne? İnsanların yüzleri, hareketleri ne anlatıyor; oradaki geliş-gidişler, konuşmalar, sessizlikler, telaş ne anlatıyor? Bazen iptidai bazen

Gençlerin kabiliyetlerini keşfedip kendilerine ona göre yön vermeleri gerekiyor. Bu da başkalarına, kimin ne yaptığına, nasıl başarılı olduğuna bakılarak yapılan bir keşif değildir. Çünkü motivasyonunuzun reklama, günün modasına ya da paraya değil, doğrudan doğruya içinizdeki yaratıcı periye uyması gerekir.

kararlı hâller ne anlatıyor? İnsanlar işlerini nasıl yapıyor? Bunlara bakmadan bir hukukçu adayı kendini mesleğine hazırlayamaz, hele bizim memleketimizde hiç hazırlayamaz. Keza davalar Amerikan dizi filmlerindeki gibi cereyan etmiyor!

İşte bu, meraktır. İnsanın yaşayışa karşı, önünde kendini bekleyen yıllara karşı kendini hazırlama, donatma isteğidir. Yaratıcı periyle tanışma bu merakla olur. Maalesef birçok gencimiz, o yaratıcı periyle tanışmadan yaşayıp gidiyor. Mahkeme örneği verdim ama bir hukukçu hayata kendini sadece duruşma görerek, mahkemeye gidip gelerek mi hazırlar? Hayır, insan sadece kendi alanına bakarsa da yanılır, eksik kalır, kabiliyetlerini gerçek anlamda keşfedemez. O âtıl kalmış, körelmiş kabiliyetler ki işlenebilseler kişiyi başka bir yöne, başka bir hayata çekip götürür. Daha önce akla gelmemiş bir kapı açarlar.

Yeteneğin sadece kafada olmadığını, bazı insanlarda ellerin de çok iyi işlediğini söylemem gerekir. Gençlere tavsiyem; ne tahsil ediyorlarsa etsinler, zanaatlara da merak salmalarıdır. Çoğu gencimiz bir demirci ne yapar, marangoz ne yapar, maalesef hiç öğrenmemiştir. Kim demiş illa hukuk okumak, Ön Asya arkeolojisi tahsil etmek gerekir diye? Belki kişinin marangozluğa daha büyük bir yeteneği vardır. Bunu öylesine söylemiyorum. Örneği kendi çevremden veriyorum. Rahmetli bir arkadaşım önce hukuk okudu, olmadı; sonra sanat tarihi okuyup bitirdi. Bitirdi ama üniversitede kalmak içinde yoktu. Marangozluğa ilgisi vardı. Uğraşıp didindi, bir marangoz oldu. Şunu söylemeliyim ki mutlu da oldu. Çünkü marangozluğa yeteneği vardı, iyi bir ustaydı. Bana da çok güzel bir masa yapmıştı. Maalesef Galatasaray Üniversitesi yangınında o canım masa da kül olup gitti.

Demek ki bugünün dünyası için en önemli hadiselerden biri kendi özel yeteneğini tanıyıp geliştirmektir. Sanatçı olabilirsin, sporcu olabilirsin, müzisyen olabilirsin... Ama önce

bunları fark etmen gerekir. Esas iş orada; keşfetmekte. Doğru yerden başlarsan gerisi daha kolay gelir. Sonra da çalışacaksın elbette, yeteneğini işlemek için çok çalışacaksın. Bunu söylemeye gerek bile yok ama söyleyelim; yeteneğiniz varsa çalışırsınız, yetenek eskimez. Bazı meslekler kaybolacak deniyor ama yeteneğiniz varsa korkmayın; yetenek eskimez. Yeri gelmişken gençlerin ve anne-babalarının, bu mesleklerin kaybolacağı, bazılarının tükenip bazılarının sivrileceği konusuna çok takılmamasını tavsiye ederim. Piyasada neyin para getirdiğini düşünmenizi ve ona göre bu konular hakkında bir hedef belirlemenizi de önermem. Çünkü bu, yanlış bir yaklaşımdır. Neyin tıkanacağı, neyin öne çıkacağı çoğu zaman öngörülemez. Aslolan yetenek ve dirençtir, irade ile çalışmaktır.

Yeteneğiniz varsa çalışırsınız, yetenek eskimez. Bazı meslekler kaybolacak deniyor ama yeteneğiniz varsa korkmayın. Neyin tıkanacağı, neyin öne çıkacağı çoğu zaman öngörülemez. Aslolan yetenektir.

Zanaata eğilmeli dediniz. Demek ki insan, ayrıca bir eğitim alsa dahi, evvela ellerine bir bakmalı. Tarihin her döneminde geçerli olmuş, işe yaramış, kişiyi yarı yolda bırakmamış yetenekler bunlar. Yanılıyor muyum? Bunların işe yaramadığı bir devir var mı?

Yanılmıyorsun, hep işe yararlar. Her zaman para getirir, insanı geçindirirler. Bakın; zekâ başkadır, hesap ya da dil kabiliyeti başka. Onlar farklı bir tartışmanın konusudur. Ben fırça ya da testere kullanmayı bilmekten bahsediyorum. Bunlara güzel sanatları, az önce saydığım resim, müzik ve sporu da ekleyebilirsiniz. Onlar da el ve beden becerisi gerektirir ve yeterince iyi bir şekilde icra edildiklerinde insanı aç bırakmazlar.

Ellerin çalışması önemlidir. Ellerin çalışması düşünmeye, düşünce biçimine de etki eder. Ellerin çalışmasının bir başka örneği yazmaktır. İnsan yazarak dilini de geliştirir. İyi Türkçe konuşmak, Türkçemize hâkim olmak için bol bol yazmak da gerekir.

Şunu bilmek gerekir bir defa: Ellerin çalışması önemlidir. Ellerin çalışması düşünmeye, düşünce biçimine de etki eder. Çok açık ki ellerin çalışması zekâyı da etkiler. Bunu beyin uzmanları, nörologlar da söyler. Ellerin çalışmasının bir başka örneği yazmaktır. İnsan yazarak dilini de geliştirir. İyi Türkçe konuşmak, Türkçemize hâkim olmak için bol bol yazmak da gerekir.

Dili doğru kullanmak her zaman için mühim bir yetenektir. Konuşuyoruz ama dile hâkimiz sananların çoğu yanılıyor. Dilimiz maalesef iyi konuşulmuyor. Yazılı Türkçe de gitgide bozuluyor, geriliyor. İnsanlar da dilin muhafazasıyla dertlenmiyor. Bunun sadece bizle ilgili olmadığını da söylemeliyim. Avrupa'da bu dert var, keza Fransa'da çok ciddi bir çöküntü olduğu söyleniyor. Zaten bunun söylenmesine de gerek yok, azıcık kulak kabartınca duyuyorsunuz. Geçmiş kitlelerin konuştuğu Fransızca, tiyatroda ve radyoda duyduğumuz, dinlediğimiz Fransızcadan uzak. Ancak bu sadece bizim meselemiz olmasa da ödevimiz Türkçemizi korumaktır.

Hocam teknolojiyle beraber dil alanında ilginç değişimler yaşanıyor. Örneğin yaygın internet ağı ve yapay zekâ sayesinde ânında simultane çeviri imkânı var artık. Gelecekte kimsenin yabancı dil öğrenme ihtiyacı kalmayacağını savunanlar mevcut. Dil öğrenimi sizin üzerinde durduğunuz bir konu. Bu varsayımın bir hakikat hâline gelmesi hayırlı mıdır? Gelecekte kimsenin dil öğrenmeye ihtiyaç duymaması insanlık adına bir kazanım mıdır?

Değildir. Zira dil öğrenmek sadece derdini anlatacak sözcükler öğrenmekle açıklanacak bir faaliyet değildir. Dil, düşünmek demektir. Farklı bir dili öğrenmek, düşünceyi geliştirir. Dile hâkimiyet arttıkça düşünme kapasitesi de artar. Farklı diller öğrenmek de bunu geliştirir. İnsanı insan yapan düşünmedir, dilimizdir. Çok açık ki ileride dil öğrenme oranı düşerse düşünme yeteneği de azalacaktır. Konuşmanın letafetini, dilin getirdiği düşünme formlarını kaybedersen basitleşirsin; burası açıktır.

Bir çocuk dil öğrenmeye başladığında sadece kelime ya da cümle öğrenmez; bir düşünme formu öğrenir, kendi içinde yeni bir yapı kurar. O yapı insana bir zenginlik katar, yeni yetenekler getirir ve yetenekler insanı değiştirir. Dili kullanmazsanız unutmaya başlarsınız. Unuttuğunuz da sadece kelime ya da cümle olmaz. İşte o yapı, o zenginlik, o yetenek ortadan kalkar. Anadil için de böyledir, hatta en çok onun için geçerlidir. İnsan en çok anadilini unuttuğunda insanlık vasfını yitirir. Bu bakımdan dilimizi korumalı, üstüne titremeliyiz. Yeni diller öğrenmeli, çocuklarımızın dil öğrenmesini sağlamalıyız. Gelecek ne getirir, bilemiyoruz ama insan dil öğrenme yeteneğinden vazgeçmemelidir. Üstelik dil öğrenmek, teknolojinin imkânlarından faydalanmaya engel değildir; öğrendikçe teknolojiye hâkimiyet de gelişir. Bilgisayar çağına adım atmakla uygarlığın mirasından el çekmek gerekmez. Aksi takdirde zavallı bir robot olursunuz.

Bir çocuk dil öğrenmeye başladığında sadece kelime ya da cümle öğrenmez; bir düşünme formu öğrenir, kendi içinde yeni bir yapı kurar. O yapı insana bir zenginlik katar, yeni yetenekler getirir ve yetenekler insanı değiştirir.

Dil elbette bir de sosyallik demektir. Yeri gelmişken dikkatimi çeken bir husustan bahsedeyim. İnsanların yalnızlığa, yalnız

yaşamaya da eğilimi artıyor. Öteden beri alışık olduğumuz komün yaşamının kurumları, düzeni silinmeye yüz tutmuştu zaten; artık ortadan da kalkıyorlar. Bu tür değişimler insanı mahkûm eder. Çünkü dil, beraberlikle gelişir. Bugünlerde birçok insanın konuşma ihtiyacı içinde olduğunu ama konuşamadığını da fark ediyorum. Bu kişiler, birini yakaladıklarında da dırdırcılık yapıyorlar. Tam çaçaronluk! Kimsenin şüphesi olmasın, bu toplumsal açıdan da kişisel açıdan da büyük bir sıkıntıdır.

Hocam, toparlamak gerekirse; siz her insan için en önemli yeteneğin merak olduğunu söylediniz. İkinci olarak da meraka dayanan keşif yeteneğini gösterdiniz. El becerilerinin, güzel sanatlarla ilgili becerilerin ve nihayet dil öğrenmeye yatkınlığın tarihten bu yana her daim işe yaradığını anlattınız. Buradan bir virgülle devam etmek istiyorum. Geçmişten geleceğe geçerli yetenekler konusuna biraz daha teknik bir açıdan yaklaşalım mı?

Bir örnek vereyim: Amerikan askerî akademisi West Point'te, 19'uncu yüzyılda askerlerin harita bilgisini geliştirmek için, dünyada birçok askerî akademide olduğu gibi çizim dersleri veriliyormuş. Bu konuda en gözde öğrenci de asker kökenli Amerikan başkanı Ulysses Grant olmuş. Bugün West Point'te çizim dersi yok ama bilgisayar desteğiyle haritacılık öğretiyorlar. Çünkü bu yeteneğin geçmişten geleceğe hep geçerli olacağını düşünüyorlar. Bu örneği, harita bilgisine öteden beri ihtimam gösterdiğinizi bildiğim için veriyorum. Bir yandan da şunu merak ediyorum; acaba yetenekler aslında bir ölçüde hep aynı da zaman içinde ihtiyaçlara göre güncelleniyorlar mı? Silinip giden, gereksiz kalan, hiç heveslenmemek gereken yetenekler var mı?

Ben işe yaramaz bir yetenek olduğuna inanmıyorum. Teknolojinin bertaraf edebileceği bir yetenek yoktur. Sadece şu olabilir; bir insan yeteneklidir ama öne çıkamıyordur ya da bugün sevilen tabirle söylersem kendini pazarlayamıyordur. Ama bu da bir şey ifade etmez. Yetenek yetenektir ve her zaman işe yarar. Bilgisayar haritayı çizer ama dikkatinden kaçan noktalar bilgisayar tarafından otomatik olarak düzeltilen bir haritacıyla klasik haritacı farklıdır. Topoğrafyayı ezbere bilen subay ve savaşçı ise daha farklıdır. Kimin nerede üste çıkacağı tartışılır.

Resim sanatını ele alalım. Bugün rağbet görmüyor diye klasik portre çalışan bir sanatçının aç kalacağını mı düşünmeliyiz? Kalmaz. Birçok insan bir ressama kendi fotoğrafını, doğduğu köyün manzara fotoğrafını götürüyor, bunların resmini yaptırıyor. Bu dahi insana yeter. İnsanı besler, elinden tutar. ABD'de önde gelen resim sanatlarından biri klasik eserlerin kopyasını yapmaktır. Bu çağdaş ikonografi; belirli portre, natürmort ve tanınan tabloları yeniden, insan eliyle kopyalamaktır. Bilgisayara başvurmadan... Bu işte sanatçının ustalığı ölçüsünde değerli bir eser ortaya çıkar. Bazen bir fotoğrafı ya da bir seyahatnamedeki manzarayı da renklendirerek çizimini yaparlar. Anavatanından uzak göçmenler, hatta yurtlarını göremeyecek mültecilerin ülkesinde bu sanatın aranacağı aşikâr. Bu, pahalı ve mutlaka sanatçının ustalığını gerektiren bir iştir. Amerika gibi nüfusun kalabalık, her dalda insanın yeterli sayıya ulaştığı bir yerde bu mümkün oluyor. Elbette bununla uğraşan sanatçılar söz konusu resimleri kopyalasalar da kendi karakterlerini verirler. Zamanın büyük resmi bu değildir muhakkak ama bir gelenektir, devam eder. Ayrıca bugün kaybolmaya yüz tutan, pek makbul görülmeyen klasik çalışmaların ne zaman dirileceğini, ne zaman el üstünde tutulacağını da bilemezsiniz.

Sedefkârlardan bir örnek vereyim sana. Sözü geçen sedefkâri sanatı bitti diye geriye ancak birkaç usta kaldı sanılıyordu. Onlar da gitti gider diye düşünüldü. Bilakis, birkaç kişi kaldığı için sanat bitmişti. Geriye kalan iki üç sedefkâr ustasını kimsenin ziyaret ettiği yoktu ama zamanla bu sanatın yeniden kıymeti arttı. Bugün yeniden sedefkârlar, hattatlar, tezhipçiler çıkmaya başladı. Sanatlarını iyi icra ediyorlarsa kazanıyorlar da. Ben mesela hat severim ama eski hat aramıyorum, genç hattatların çalışmalarını alıyorum. Evimde genç sanatçıların pek çok hattı vardır.

Demem o ki yetenek yok olmaz ya da belli bir yeteneğin işlevi azalsa da ortadan kalkmaz, ona yine ihtiyaç duyulur veya o yetenek insanın her hâlükârda elinden tutar. Bununla beraber, zaman içinde yeni işler ortaya çıkar, yeni yeteneklere gereksinim duyulur, burası da açıktır. Bilgisayar programcılığı, yazılımcılık yeni bir yetenek gerektiriyor örneğin. Çok açık ki bunun geçmişteki daktilografl ık ile bir ilgisi yok; programcılık o tür bir yeteneğin güncellenmesi demek değildir. Yalnız bu yeni yetenekler de tıpkı eskileri gibi kitlenin ne istediğine cevap verebiliyorsa, kendini bu yönde geliştirip yenileyebiliyorsa serpilir. Yani sırf yenidir diye bilgisayar programcılığına yeteneği olan birinin başarısını da öngöremiyoruz. Yetenek yetmiyor demek ki. İnsanın hem kendini geliştirmesi hem de çevresinin, içinde yaşadığı dünyanın ve bu dünyanın taleplerinin farkında olması da gerekiyor.

Yetenek yetmez. İnsanın hem kendini geliştirmesi hem de çevresinin, içinde yaşadığı dünyanın ve bu dünyanın taleplerinin farkında olması da gerekiyor.

Devam edelim. Az önce bir ölçüde girdik; hiç kaybolmayacak bir yetenek dilbilgisidir. Bu bilgi tercüme için olduğu kadar

başka alanlardaki çalışmalara katkıda bulunmak açısından da geçerlidir. Bakın, üstüne basa basa söylemek gerekir; tercüme söz konusuysa insan zihninin yerini bir bilgisayar tutamaz. İki insanın aynı dilde, birbirlerinin gözlerinin içine bakarak bir diyalog kurmasının getireceği avantaj ve sıcaklığı hiçbir çeviri programı sağlayamaz. Bunu aklınızda tutmanızı öneririm.

Yine az önce şöyle bir dokunup geçtik; hiç kaybolmayacak bir yetenek de spordur. İnsanın kendi bedeniyle bir müsabaka içine girmesinin yerini hiçbir şey tutamaz. Spora müsait, eğitimli bir beden insanın her zaman işine yarar. Üstelik sporun kaideleri de basittir. Yeni unsurlara rastlanmaz ama az önce de belirttiğimiz gibi güncellenir. Dönem dönem bazı spor dalları popüler olur, bazısı döneme göre geri plana düşer ama sonra yeniden moda hâline gelir. Şimdi örneğin polonun yeniden moda olmamasının önünde bir engel yoktur. Birileri teşvik etse, örnek getirse yine kitlesel biçimde, yeniymiş gibi hevesle oynanır. Hâlbuki İngilizler ne zamandır oynuyordu değil mi? Ama orada dur! Ona bakarsanız poloyu İngilizler mi bulmuştur? Hayır. Bu tür müsabakalar Ortaçağlarda, Orta Asya'da, Hindistan'da bilhassa yanlış olarak Mughal denilen Orta Asya'dan gelen Türk kabilelerin arasında popülerdi. Adı da çevgândı. Bu, atın üstünde oynanan, emperyal bir oyundur. Çok da kanlıdır, hatta gaddar bir spordur. Bu sporu icra ederken düşüp sakatlananlar, ölenler de oluyordu. Hatta Sultan Kutbiddin Aybek gibi kişiler de çevgânzenlik yaparken attan düşüp ölmüşlerdir. Şu zamanda binicilik sporu ucuzlayıp yayılsa aklı başında bir polo tekrar moda olur.

Bu kadar gözü karalığı tavsiye etmem ama yeteneğiniz doğrultusunda, onu harekete geçirmek için hiçbir şeyden çekinmemenizi öneririm. Yeteneğiniz size neyi emrediyorsa onu yapın. Ok atmak isteyen buyursun. O da insanı bir yere

Yeteneğiniz doğrultusunda, onu harekete geçirmek için hiçbir şeyden çekinmemenizi öneririm. Yeteneğiniz size neyi emrediyorsa onu yapın.

götürür. Bugünkü devirde okçuluğun lafı mı olur diyen var, bal gibi de lafı olur. Çok da güzel bir spordur; insana el, göz, zihin koordinasyonunu öğretir. Bu koordinasyon şüphesiz ki sadece ok atarken değil, hayatın birçok safhasında insanın işine yarar. Okçuluk ayrıca kişinin koluna, beline kuvvet verir; gözünü gönlünü de açar. Eskrim mesela... Bir denge icrasıdır. Bunlar eskidi sanırsınız ama eskimez. Çünkü bu sporlar size vücudunuzla, aklınızla ilgili temel konuları öğretir. Hâlâ da öğretiyorlar. Okçuluk şampiyonu genç dâhi yurttaşımız Mete Gazoz'a bakın ve iftihar edin.

Ne dedik; resim yeteneği, müzik yeteneği de her zaman işe yarar. Şimdi biraz açalım. Nietzsche'nin tarifiyle, Apolloniyen sanatlar ve Dionysosyen sanatlar diye bir ayrım vardır. Apolloniyen denilen sanatlar; mimari, resim, heykeltıraşlık gibi plastik, müşahhas becerilerdir. Dionysosyen sanatlar ise müzik, temsil, gösteri, sahne sanatları, tiyatro, opera, baledir.[2] Bunlar kaybolacak yetenekler mi? Televizyon ve sinema çıktı diye tiyatro öldü mü? Çok açık ki hayata bu yetenekler işe yarar mı, yaramaz mı diye bakamazsınız. Keza yetenek hayatta size her zaman puan getirir.

Ben yine de azalan, az kullanılan bir yetenekten söz açmak isterim; retorik, yani hitabet sanatı. Aslında belki de bu sanatın yeniden rağbet görmesinin tam zamanı. Aristo ve öncülleri Antik Yunan'ın agoralarında,

2 Friedrich Nietzsche bu ayrımı yaparken Yunan mitolojisinin iki tanrısının, Apollon ve Dionysos'un arasındaki karşıtlıktan yararlanmış; bu ikisinden türettiği sanatları denge arayışı ve taşkınlık hâlinin tezahürü olarak sınıflandırmıştır.

forumlarında icra edilmesi için hitabet sanatını kurmuştu. Şimdi biz bu antik dünya forumlarının tuhaf da olsa bir benzerinde, sosyal medyada epey vakit geçiriyoruz. Oralarda hep daha çok bağıranın sesinin duyulduğunun da farkındayız. Bu belki hep böyleydi ama biz insanların hep bir ağızdan bağırmasını o kadar da çok duymuyorduk. Şunu soracağım hocam; bu sanat bir insanı bugün de öne çıkarır mı? İyi konuşmak için ne yapmak lazımdır?

Mademki Antik Yunan'ın agoralarından söz açıldı, oradan başlayalım. Bir defa buralarda herkesin aklı başında sözler ettiğini zannetmemek lazım. O zamanlarda da o kadar akılsız insanlar o kadar ipe sapa gelmez laflar, varsayımlar ortaya atıp insanları kandırıyorlardı ki akıllılar kaçmaya başlamıştı. Aristo'nun "retorik" dediğimiz ve hâlen bir ölçüde yaşayan hitabet sanatını kurması bu sebepleydi.

Şunu bilmeliyiz; retorik önemli. İyi konuşma bir yetenektir ve eğitimi de vardır. Bu yetenek tesadüfen, spontane olarak, doğallıkla da gelişebilir ama bu başka bir durumdur; eğitime mâni değildir. Tabii konuşmayı Dale Carnegie[3] gibi safsatayla öğretmek de mümkün, ciddi bir şekilde ele almak da. Ele alanları da görüyoruz; Batı'da retorik eğitimi hâlâ vardır. Roma'da Roma hukuku ve hukukçuluk mektepte öğretilmiyordu, keza hukuk okulu yoktu. "Rhétorique", "logos" gibi sanat ve disiplinleri tamamlayan genç; bir praetor'un, yani bir yöneticinin maiyetinde hukuk bilgisi ve ilmini geliştirirdi. İlk hukuk mektebi 5'inci asırda Theodosius'un emriyle Konstantinopolis'te, şehrimizde kuruldu; bunu da bilmek önemlidir.

İyi konuşmak, anlattığını dinletebilmek insanı illaki bir adım öne çıkarır. Bunun muhakkak ön şartları vardır. Bir defa

---

3 Dale Carnegie (1888-1955), Amerikalı yazar ve iletişimci. Hitabet sanatı, kişisel gelişim üzerine tüm dünyada çok satan eserlere imza atmıştır.

sen de dinleyeceksin; etrafının, başkalarının düşüncelerinin, söylemlerinin farkına varacaksın; kendi düşüncelerini kafanda tartacak ve sözlerini dengeli bir şekilde sarf edeceksin. Hız burada önemli değildir. Hızlı konuşmanın veya çok ağır, usul usul konuşmanın iyi konuşmayla bir ilgisi yoktur. Ağırlık sözdedir.

Bir husus daha var. Etkili konuşmak çok konuşmak demek değildir. Seçerek, güzel örneklerle konuşmak gerekir. Bir de taktik vereyim. Konuşmayı kendi başınızayken talim etmek gerekir. Eskinin retorik yollarından biri budur: Kendi başınayken etkili konuşma; seçerek, yerleştirerek konuşma. Buna alışmak önemlidir. Vücut da alışacak. Sadece zihin değil; eliniz kolunuz, duruşunuz da alışacak. Evdeki temrin [alıştırma] demek ki sadece lafları ezberlemekten ibaret değildir; temrin, düşünceleri bir sıraya sokmaya, vücudu dahi bu düşüncelerle tanıştırmaya yarar. Bu şekilde daha iyi konuşulur, daha etkili olunur.

İyi konuşmak, anlattığını dinletebilmek insanı illaki bir adım öne çıkarır. Ama sen de dinleyeceksin; etrafının, başkalarının düşüncelerinin, söylemlerinin farkına varacaksın; kendi düşüncelerini kafanda tartacak ve sözlerini dengeli bir şekilde sarf edeceksin.

O hâlde aynanın karşısında alıştırma yapmak işe yarar mı?

Şart değildir ama kişiye ayna yardım ediyorsa onun karşısında da olur. Esasen kafanın içinde tartışacaksın. Yalnızken konuşmak, kendi kendine konuşmak, bir konuyu kendi içinde enine boyuna şöyle bir tartmak mühimdir. Savunduğun bir konu hakkında başkalarını ikna etmek için bir dil geliştirmek de bu meseleye dâhil. Bizde maalesef azdır bu. Kimse bir mantık hattı üzerinden yürümüyor. Sadece anlatma süresini uzatıyor. Bir insanı görür görmez uzun uzun

konuşmayı, konuyu bir türlü bitirmemeyi marifet sanıyorlar. Sanki aynı fikri daha çok, daha uzun süreler boyu işittiğimde ikna olacağım. Çok açık ki beyhude bir gayrettir bu. Toplantılarda, konferanslarda bu örneklere tahmin edersiniz ki çok rastlanır. Bir konuyu alıp ilgili ilgisiz konuşuyor da konuşuyor, herkesin enerjisini tüketiyorlar ve ne yazık ki muvaffak olamıyor, anlattıkları konuları dinletemiyorlar. Bir tartışma yürütüyorlarsa anlaşmaya varamıyor, karşı tarafı ikna edemiyorlar. Üstelik çok iyi anlattıklarını düşünseler de...

Etkili konuşmak çok konuşmak değildir. Seçerek, güzel örneklerle konuşacaksınız. Konuşmayı kendi başınızayken talim edeceksiniz. Eskinin retorik yollarından biri budur: Kendi başınayken etkili konuşma. Buna alışacaksınız. Sadece zihniniz değil; eliniz kolunuz, duruşunuz da alışacak.

Mantık dediniz. Retorik eğitiminde mantığın da yeri var sanırım. Müfredatımızda da hep yeri olmuştur, acaba yeterince etkili değil mi?

Mantık; bilimlerde, kavramlarda temellendirme yapabilmeyi sağlar. Ben mantığın eğitimle öğretildiğini düşünmüyorum ama eğitim şüphesiz ki bir yardımcıdır. Bununla beraber herkes okulda mantık öğreniyor diye doğru kavramları kullanmıyor maalesef; bu kavramları kullanarak tartışmıyor. Bakıldığında çok eğitimli insanların bile bazen konuşmanın, tartışmanın gereğini yerine getiremediği görülüyor; mantığı yerli yerince kullanamadıkları gibi her şeyi birbirine karıştırıyorlar.

Dilbilgisinde, sözcük kullanımında, seçiminde bu tür hataların örneği çoktur. Mesela icadınız zannettiğiniz bir kavramın saçma sapan bir şey olup olmadığını anlamak için onu bildiğiniz bir yabancı dile çevireceksiniz. Bununla ilgili hoş bir

olay anlatayım. Ocak 2021'de yitirdiğimiz sosyolog Nur Vergin, bir gün bir toplantıda Fransız bir Türkolog'u iğnelemişti. Ona, "Türk arkadaşlarınızdan bir 'dinci' tabiri duymuşsunuz, siz de onu kullanıyorsunuz. Bu tabiri Fransızcaya çevirmeyi hiç denediniz mi?" diye sordu. Adam Fransız ama bu terimin Fransızcada karşılığını hiç düşünmemiş. Nitekim çevrilemez de, çevrilse dahi ifade edilmek istenenle alakası olmayan bir kelimedir. İlla yaparsan da Nur Vergin gibiler çıkıp sana hak ettiğini söyler.

Bu eğitimlisinin hâli... Bir de cahiline bakalım. Tahsillinin örneğini Fransız'dan verdik, cahile de oradan devam edelim. Bu konudaki en güzel ifadeyi Fransız oyun yazarı Molière bulmuştur. Meşhur oyunu *Kibarlık Budalası*'nda biliyorsunuz bir Mösyö Jourdain var; varlıklı ama hamhalat bir adam. Sınıf atlamak, soyluların arasına karışmak istiyor; bunun için uğraşıyor, eğitim alıyor, öğretmenler tutuyor. Müzik, dans, felsefe; soyluların bildiğini düşündüğü her ne varsa hepsini bir çırpıda öğrenmek için taklalar atıyor. Öğretmeni bir gün kendisine şiir dili nazım ile konuşma dili nesir arasındaki farkı öğretince, "Aa ben kırk yıldır bilmeden hep nesir mi konuşuyormuşum yahu!" diye seviniyor. Elbette nazım vardır, nesir vardır; *poesie* ve *prosa.* Ve evet, sen nesir kullanıyorsun! Ama nasıl kullanıyorsun? Konuştuğunun içeriğini, kavramını, bağlamını oturtabiliyor musun? Bunları geliştireceksiniz. Nasıl? Okumayla, görmeyle, düşünmeyle, tartışmayla.

Okumak da bir yetenek midir hocam?

Evet, okumak bir yetenektir; çünkü merakla bağlantılıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi merakın kendisi uyandırılabilir, harekete geçirilebilir ama açıktır ki esasen doğal bir yetenektir. Sınırsız merakı olanlar vardır örneğin. Sınırlı veya sınırsız,

yine de merakın üzerinde ısrarla durmak gerekir. Okumak da merakla bağlantılı olduğundan geliştirilebilir, işlenebilir.

Okumaya merak edildiği ölçüde başlanır. Asırlardır böyledir. Merak etmişler, okumuşlar. Üstelik eskinin kitaplarını merakı, ilgiyi diri tutarak okumak bugünküleri okumak kadar da kolay sayılmazdı. Kitaplar eskiden bu kadar renkli değildi diyorlar. Evet, şüphesiz değildi. Fransa'daki, Almanya'daki sahaflardan 18'inci asır kitapları alıyorum. Hiç öyle dehşetle bakma, çok pahalı değildir! Matbaaları çok ürettiği için oradaki kitaplara bizdeki Müteferrika baskıları gibi servet ödenmiyor. Çok kitap var; iyi korunmuşlar, birçoğu da pazara düşmüş. Geçenlerde bir Latince ders kitabı okudum; insanı hiç açmaz, bizim çocuklar ondan grameri takip edemez. Doğru izahat veriyor ama çiziminde, tasarımında tat yok. Bugünkü gibi değil. Tarih kitapları da sıkıcı. Coğrafya kitaplarında harita yok; çünkü eskiden harita basmak çok pahalıydı, bu yüzden de nadiren rastlanırdı. Bunlar problemdir ama her şeye rağmen insanlar okumuş.

Galiba okullardaki disiplin meselesinden ötürü ilk metinler biraz zorla, ezbercilikle ve şartla okutulmuş. Ama sonra insan alışıyor. Okumanın tadını alınca ne bulursan okuyorsun. Avrupalılar kütüphaneyi, baskıyı, matbaayı geliştiren millettir. Gerçi matbaa olsa da okumuşlar, olmasa da. Mesela Bertrandon de la Broquière isimli enteresan bir seyyah var; 1420'lerde Osmanlı ülkesine yaptığı seyahatini yazmış. Daha ortada matbaa yok ama okunuyor. El yazması; kaç tane kopya çoğaltılmış. Millet büyük merakla okuyor bu seyahatleri, düşünün.

İlk gazete de İtalya'da çıkmıştır. Üstelik o da matbaadan önceydi, elle çoğaltılıyordu. İnsanlar demek ki okumak istiyordu. Gazeteyi takip ediyorlardı. Bir merak yayılmış, okuyorlar. Bizde o kadar çoğaltılmış kopya yok. Niye yok diye

sorarsanız şu çıkar ortaya: Ya biri okuyor, diğerleri dinliyor ya da kimse okumuyor. Bir okuma kıtlığı var, itiyat [alışkanlık] edinilmemiş. Bu itiyat denen duygu metafizik gibi görünüyor. Hâlbuki merak teşvik edilebilir ve eğitilebilir.

Peki, nasıl eğitilir ve teşvik edilir merak?

İşte bu tamamen öğretmen işidir. İnternet sayfalarında, şurada burada üstesinden gelinecek bir iş değildir. Merakı iyi öğretmen besler. Dahası sadece öğretmen değil, okulun kendisi de önemlidir. Nitelikli bir kurumda toplu hâlde bulunmanın sayısız faydası vardır. Böyle kurumlarda iyi öğretmenler çocuklara merakı aşılar. Çocuk diğer arkadaşlarına bakar ve kendini onlarla kıyaslar. Toplum da böyle gelişir. Aristoteles'in okulunda tek unsur onun iyi öğretmenliği değildi, bir unsur da çocukların birbirlerini görüp kıyas yapabilmeleriydi. Örneğin Büyük İskender gibi bir imparator namzedinin yetenekli ve zeki arkadaşlarıyla bir arada durabilmesiydi. Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumu Enderun da böyledir; şehzadelerle Enderun gulamları[4] sarayda bir arada eğitim görürdü.

> Merakı teşvik etmek bir öğretmen işidir. Dahası sadece öğretmen değil, okulun kendisi de önemlidir. Nitelikli bir kurumda toplu hâlde bulunmanın sayısız faydası vardır. Çocuk diğer arkadaşlarına bakar ve kendini onlarla kıyaslar. Toplum da böyle gelişir.

Osmanlı sarayında Enderun'da belirli konuların haricinde Kur'an, kelâm, Müslümanlık, tarih, yazı, muhtelif sanatlar, musiki, hatta askerî talimin dışında spor öğrenmek, ünsiyet kesbetmek mümkündü. Bunlarda padişahların çocukları,

4 Sonradan yüksek saray görevlisi, kumandan ve memur olacak ümera sınıfı adayları, devşirme öğrenciler.

Enderun'daki öğrencilerle eğitim görmekteydi. Bu bir disiplini getirirdi. Kimse, hele hükümdar çocuğu astlarının karşısında küçük duruma düşmek istemezdi. Öbürleri de padişahın çocuğuyla eğitim görüyorum diye çizmeyi aşmak ve laubali olma hakkını bulamazdı. Eğitim metotları da epey sertti. Aristoteles'in Gymnasium'unda da aynı durum geçerlidir, sert eğitimler henüz prens olan Büyük İskender ve diğerleri için de söz konusuydu.

Merakın gelişimi için nitelikli kurumlara, öğretmenlere ihtiyacın altını çiziyorsunuz. Bunları dikkate almakla birlikte, bir de bugünkü vaziyetten söz açmak istiyorum. Malum, erişim çağındayız. Merak eden herkes internet sayesinde eski bilginlerin de bugünkülerin de çalışmalarına erişebiliyor. Sorum şu: Madem herkes her şeye erişebiliyor, insanlar nasıl öne çıkacak? "Bu iş benden sorulur," diyecek, diyebilecek kişiler nasıl sivrilecek?

Burada dikkatli bir ayrım yapmak gerekiyor. Teknolojinin işinizi kolaylaştıracağı yerler vardır. Tarihçilikten konuşalım örneğin. Kaynaklara erişmek zor değildir artık. Birçoğu dijital hâle gelmiştir, hızla erişilebilir. Ama hepsini hafızaya almak güçtür. Bir defa sayıca zordur; çünkü içinde kaybolacak kadar çok bilgi belge mevcut. Daha da önemlisi, bu belgelerin ne olduğu belli değildir, tarifi yoktur. Belge, havsalana göre hep gelişir. Bir doktor olduğunuzu düşünün. Bir salon dolusu insanın raporuna bakabilirsiniz. Boyunu bosunu, o âna kadarki yaşantısını şıp diye öğrenebilirsiniz ama onları bir de soymak gerekir. Gözle de tetkik etmek icap eder.

Yine bizim alana gelelim. Bir belge için tarih arşivine girmek yetmez. Bir kıyafet müzesini ya da eski bir şatoyu, kaleyi gezmeyi de akıl etmek gerekir. Orada fiziki olarak bulunmanız birçok başka unsuru fark etmenizi sağlayacaktır. Halil İnalcık

Hocamızın, Osmanlı Beyliği'nin köklerine ulaşmak için arşivde uğraşmakla yetinmeyip, 70'inden, 80'inden sonra fiilî olarak Çanakkale bölgesinde [Hüdavendigâr veya Antik Bithynia ve Troya] dere tepe gezmesinin bir anlamı vardır. Teknoloji her şeye ulaşamaz. Bunlara sadece insan gözü ulaşır. İnsan gözünün, insan zihninin ulaştığı mesafeye teknoloji henüz gelemedi.

İnsan gözü anlar. Bir tür zihindir. Tarihçilikte gözün yaptığı bir iş daha vardır: Göz, vesikanın cinsi üzerine de bir karar verir. Bu, tarihçiliğin en önemli işlerinden biridir. Büyük tarihçilerin hepsi belge yaratır. Bilhassa 19 ve 20'nci yüzyılların büyük tarihçileri böyle çalışmıştır. Sosyal araştırmacılar belge yaratır. Birtakım fen bilimcileri de saha yaratır, daha öncekilerin merak etmediği donelere yönelip birdenbire yeni alan açarlar. Bu yetenek kolay kolay ele geçirilemez. Teknolojinin yerini alabileceği bir hâl değildir bu; teknoloji ancak yardımcı olur. Mükemmel bir yardımcıdır ama esas işi zihin yapar, göz yapar, yetenek yapar. Osmanlı'nın diplomatik yazışmalarını hiçbir bilgisayar anlayamaz. Bunlar bir bilgisayar tarafından çözülemez, okuyucunun önüne bir neden-sonuç ilişkisi hâlinde konamaz. Onu artık kişinin okuması, dahası nasıl okuyacağını bilmesi gerekir.

Teknoloji her şeye ulaşamaz. Bunlara sadece insan gözü ulaşır. İnsan gözünün, insan zihninin ulaştığı mesafeye teknoloji henüz gelemedi. İnsan gözü anlar. Bir tür zihindir.

Çok açık ki insanın gözünü, hafızasını eğitmesi elzemdir. İnsan teknolojiyi kendine uydurmalıdır. Ondan öğrenmeyi hedeflemek doğru değildir; teknoloji sizin mürşidiniz olamaz, siz onu kullanırsınız. Sizden daha hızlıdır ama onu yöneten yine siz olmalısınız. ABD başkanı Ulysess Grant'ın nasıl iyi harita çizdiğini konuşmuştuk. Teknoloji şüphesiz haritayı ondan daha iyi, kusursuz, noksansız çizer ama bir haritanın bir

insanın, bir başkanın kafasında çizili olması daha kıymetlidir. Bir siyasetçinin yaşadığı coğrafyayı eksiksiz bilmesi hayatta bir fark yaratır. Pek çok kişi anlatır; uzun geziler ve gece uçuşları sırasında, örneğin Orta Asya'ya seyahat ederken Süleyman Demirel uyumaktan çok haritalara bakarmış. Anadolu coğrafyasını da Ortadoğu'yu da neredeyse ezbere bildiği malum. Ben de öğrencilerimden harita çizmeyi bilmelerini bekliyorum. Bir insanın hiç değilse ülkesini ve dolayısıyla Akdeniz, Ortadoğu coğrafyasını zihnine yerleştirmesi gerekir. Bu bilgi çok farklı anlarda işine yarar, kişinin imdadına yetişir. Kuracağı denkleme göre yapacağı hesabın miktarını ve hızını artırır; sadece bu bile müthiş bir faydadır.

Bilgisayarın bu işi çok daha kolay yapacağını ben bilmiyor muyum? Teknoloji elbette o güne dek çizilmiş bütün haritaları göz açıp kapayıncaya kadar karşılaştırır ve hataları ortaya çıkarır. İki saniyede yapar bunu. Ama o değişime dair tespit yine seninle ilgilidir, senin zihninde biter. Yapay zekâ ne kadar gelişirse gelişsin, insan unsuru asla ortadan kalkmaz, geri çekilmez. Teknoloji, insanın zekâsının, hafızasının, algılama gücünün hiçbir şekilde yerini alamaz.

Çok açık ki insanın gözünü, hafızasını eğitmesi gerekir. İnsanın teknolojiyi kendine uydurması gerekir. Teknoloji sizin mürşidiniz olamaz, siz onu kullanırsınız. Sizden daha hızlıdır ama onu yöneten yine siz olmalısınız.

İnsan zihninin kapasitesi bilgisayardan fazladır. Bilgisayar dediğin temel olarak 0 ile 1'i toplar. Bunun sonu yoktur elbette; dört işlemin mantığına hangi ilişki, hangi nispetleme, hangi tespit sığıyorsa hepsini yapabilir, programlayabilirsiniz. Ama bu programın mahiyeti neye, ne kadar yetişir? Çünkü o programı kuran da insanın kendisidir; alet öyle bir icatta bulunmaz. Ortaya koyduğu meseleler, problemler evvelden düşünülmüş,

programlanmıştır. Teknoloji bunu kişinin tasarladığı şekilde çözmesine yardımcı olur. Çok verimli ve mutlak olumlu sonuçlar da beklemeyin, aksine problemler de çıkabilir.

İnsanın hafızasını eğitmesi gerektiğini belirttiniz. O hâlde o da bir yetenek... Peki, nasıl eğiteceğiz hafızayı?

Hafıza üzerine konuşacak biri değilim ama onun da bir yetenek olduğu ve her insanda aynı olmadığı açıktır. Çeşitli nedenleri var, çok da araştırıldı bu nedenler. Örneğin Lenin öldüğünde hafızası kuvvetli diye otopsi yaptılar, beynine baktılar. Başkaları için de bu tür araştırmalara girişildi. Baktığında bunlar belki basit yaklaşımlardır ama hafızanın merak edildiğini gösterir. Çünkü bazı insanlar sahiden çok farklıdır. Herkesin çevresinde de böyle farklı insanlar bulunur. Onların nasıl yaptığını, nasıl yaşadığını bilim hep merak etmiştir. Hafızanın geliştirilmesi üzerine sayısız teori ve buna bağlı uygulamalar vardır. Ne kadar etkilidir bilemiyoruz, çünkü hepsi de tartışmalı ama şurası bir gerçek: Hafıza tek başına müthiş bir şeydir.

Bakın, az evvel harita dedik. Peki, kimler haritadan anlardı ya da harita çizmeyi önemserdi, bunun üzerine bir düşünelim. Eskiden askerler, bilhassa da kurmay subaylar büyük çizimciydi. Ezberden çizerlerdi. Osmanlı ordusunda alaylı paşalar vardı. Bazıları okuma-yazma bilmezdi ama haritaya bakmaya da lüzum görmezlerdi, çünkü topoğrafyayı ezberlemişlerdi. Hafızalarına bu haritaları en ince detayına dek işlemişlerdi.

Hafızanın kullanılması başka, kullanılmadan var olması başkadır. Muhtemelen kullanılmadığında da işliyor ama nasıl işliyor, dağınık mı çalışıyor, hangi konulara ne tür yollardan gidiyor? Bu bilgilere yeterince hâkim değiliz. Ama şunu biliyoruz: İhtisaslaşma ve konsantrasyon başladığında hafıza müthiştir. Dağdaki çobanları düşün. Okuma-yazma bilmezler. Hatta dışarıdan bakarak onların hiçbir şey bilmediklerini

iddia edenler de çıkar. Ama içlerinde müthiş hafızası olanlar vardır. Örneğin İran'da, 20 bin beyit bilen çobanlar edebiyatın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İran'da Dakuki ve sonra bilhassa Firdevsi, diyar diyar gezerek, bu kişilerle görüşerek çok beyit toplamıştır.

Ne demiş Firdevsi:

Biysi renc bordem der in sal-ı siy
Acem zinde kerdem bed in Parsi

Yani "Otuz yıl boyunca ne zahmet çektim ve Acem'den bu Fars dilini diriltttim," diyor. Dolaşmış, toplamış, ayıklamış. Fars diline bir canlılık getirmiş. Her şey ilham değildir. İlham vardır tabii ama kendi kendine gelmez. Hafızaya da iş düşer. İşte bu hafıza cahil insanda da olur, okumuşta da.

Okumuş dedik madem, onun en üst düzeyine de bir bakalım. Kimlerin hafızasını örnek gösterebiliriz? Filoloji dünyasında hiçbir zaman Georges Dumézil gibi 30 küsur dili, üstelik doğru telaffuzlarıyla da bilen çok kişi yoktur. Türkolog Andreas Tietze'yi de onunla beraber sayarım. Müstafi [istifa etmiş] Papa XVI. Benedikt'in de, yani kardinal Joseph Alois Ratzinger'in de çok derin bir filoloji bilgisi vardır. Bunlar zirvedeki örnekler, derin ama eğitimli hafızalar. Nasıl geliştirileceğini nörologlara sormak gerekir, benim söyleyeceğimse şudur: İhtisas ve konsantrasyon.

Çok açık ki özenmek de önemlidir. Saydığım isimler gibi ilham verici örneklere bakmak insana iyi gelir. Bu kişilerin hayatı, hafızanın her zaman işlenebileceğini, daha da geliştirilebileceğini gösterir. Kişi bu alanda tek başına değildir. Kişiyi yetiştiren kurumun nasıl bir yer olduğu da mühim. İşte XVI. Benedikt'ten bahsettik. Onu yetiştiren Vatikan bu açıdan müthiş iddialı bir kurumdur. Kilise, insanlarını muazzam yetiştirir; kişiyi yeteneklerine göre geliştirir. Kişinin hafızası iyi görünüyorsa hafızaya

yüklenir. Bizde Enderun da öyleydi. Öğrencisine, yeteneği üzerinden yaklaşırdı; yeteneklerini keşfederdi.

Yeteneğin işlenmesi konusunda esas mesele budur. Şüphesiz ki bir noktadan sonra bu işler size de bağlı değildir. Kurumların işi ele alması gerekir. İnsan fıtraten yetenekli bile olsa bunu geliştirip tatbikata koyabilmesi ve hayatta bir yer alması bu tür faktörlere de bağlıdır ve bir yerde şans meselesidir. Ona kanaat getirdim. Bununla beraber, herkes işin kendine düşen kısmını yerine getirmelidir. Merakını işlemeli, yeteneğini keşfetmeye çalışmalı, sonra da yeteneği doğrultusunda çok çalışmalıdır. Nihayet bu yetenek üzere yaşamayı bir hedefe, plana programa bağlamalıdır. Dediğimiz gibi dört adımdır bu; merak etmek, keşfetmek, çalışmak, planlamak.

Plan yapmanın önemini sohbetimizin bir önceki bölümünde kuvvetle vurgulamıştınız. Şimdi yine yeri gelmişken sormak istiyorum. Az bildiğimiz, belki bilsek de az tatbik edebildiğimiz bir konu bu: İnsan hayatını nasıl planlar? Bir gününü, bir yılını nasıl planlar? Siz nasıl planlıyorsunuz? Bunu yapıyorsanız planlarınıza riayet edebiliyor musunuz?

Bu konulara girince İberyalı düşünür Seneca'yı hatırlayalım. Kurtubalıdır, bugün buraya Cordoba da deniyor. Endülüs İslam dönemindeki İbn Rüşd'ün hemşehrisidir. İnsanın tüm hayatının yaşamayı, gelişmeyi öğrenmekle, düşünmekle, etüt etmekle geçmesi gerektiğini anlatır; çok mühimdir. Değişmez bir hedef doğrultusunda yaşamak gerektiğini söyler. Ne geçmişi unutarak ne bugünden yüz çevirerek ne de gelecekten korkarak. Onun düşüncesinde insan, yaşam konusunda kendi kendini sıkıntıya düşürmektedir. Herkese Seneca'nın *Yaşamın Kısalığı Üzerine* isimli eserini okumasını öneririm. Gayet kısadır ama bu konuyu, insanın yaşamını nasıl verimli geçirebileceğini

örneklerle anlatmıştır. Onun salık verdiği planlar rota belirlemek, hedef koymak üzerinedir. Gereksiz uğraşlardan kendini kurtarmak, yaşamı hakkıyla değerlendirmek üzerinedir. Yoksa en ufak rüzgârda yaprak gibi savrulur gidersiniz. Seneca çok açık ki bu konuları isabetle anlatır.

Aradan tabii asırlar geçti. Uygar bir insanın, hele hele 21'inci yüzyılın kavşağında, mutlaka iyi plan yapması gerekir. Haydi iyi yapıp yapamayacağını da geçelim, en azından hayatını planlaması gerekir. Beklenmedik belalar her zaman çıkabilir. Örneğin COVID-19 salgını, insanların iki yılını alıp götürdü. Kurguladığınız hiçbir planı gerçekleştiremiyor yahut da birçok unsuru değiştirmek zorunda kalıyorsunuz ama buna rağmen, hatta bunun bile planını yapmak gerekir. Çok açık ki "Plan yapsam da nasılsa bozuluyor!" demeyecek, planınızı yapacaksınız; mücbir sebepler ayrı meseledir.

Bakın, bu salgının ardından insanlıkta planlama eğiliminin arttığını da göreceksiniz. Herkes daha planlı olacak. Ama geçmişi sürekli hatırlamaktan kurtulabilirlerse... İnsan şunu kesinlikle yapar; "Mazide yanlış yürüdüm," der. "Şunları yapabilirdim, yapamadım; yapsam daha iyi olurdu," der. Geçmişe takılıp kalmak bizim değişmez huyumuzdur. Bunu düşünmeden yapabilen bir insan olduğunu sanmıyorum ama buna takılmadan da yaşanabilir. İyi-kötü plan yapar insanlar; geçmişe takılmamanın bir yolu budur. Bu planlamaların bazıları çok kısırdır, yavandır; bu tamamen düşünme kapasitesine bağlıdır. Ama bazıları da her işi teferruatıyla düşünür, işlerin sarpa sarabileceği noktalarda önlemlerini alır ve bunları hayata geçirir.

Ben her zaman planlı yaşadım, önüme bakmaya çalışarak yaşadım. Gençlik yıllarımdan beri, "Şimdi burada tahsil göreceğim, ondan sonra şu okula gitmeye çalışacağım," demişimdir. Çok da ikircikliyimdir. Enine boyuna düşünmeye

çalışırım. Peki, hep doğru olanı mı seçtim? Hayır. Bugün bile, 70'li yaşlarımda dahi her zaman en doğru olanı seçtiğimi söyleyemem ama rüzgârın önünde savrulmamak, belli bir doğrultuyu seçerek yaşamak için plan yapmanın önemini yabana atamam. Sizlere de yabana atmamanızı tavsiye ederim.

Günümü nasıl geçirdiğimi de sordunuz. Ben bir günümü de planlı yaşarım. Eskiden beri sabahları erken kalkar, okurum. Çok açık ki erken kalktığınızda gününüz zaten ister istemez planlanır. Kiminle görüşeceksiniz, neler yapacaksınız, neler okuyup neler yazacaksınız; zihninize bir bir dizilir. Yalnız benim, Allah elden ayaktan düşürmesin, kendimce bir alışkanlığım vardır. Evde oturmayı sevmem. Gündüz katiyen evde oturamam. Ev benim için sabah çıkılıp akşam gelinecek bir yerdir. Tatil günleri hariç! Hayatım yıllardan beri bu minval üzere döner. Ya okula giderim ya kütüphaneye ya da şimdi yaptığım gibi Kronik Kitap'taki odama gelir çalışırım.

Ben her zaman planlı yaşadım, önüme bakmaya çalışarak yaşadım. Peki, hep doğru olanı mı seçtim? Hayır. 70'li yaşlarımda dahi her zaman en doğru olanı seçtiğimi söyleyemem ama rüzgârın önünde savrulmamak, belli bir doğrultuyu seçerek yaşamak için plan yapmanın önemini yabana atamam.

Benim mesleğimi icra eden kişilerin gerek üniversite kampüsünde gerek uygar bir şehirde yaşasın, o şehrin muhtelif yerlerinde uzman kitaplıklara abone olması gerekir. Bu maalesef İstanbul'da büyük bir problemdir. Benim de bir türlü çözemediğim bir derttir. Bana iyi bir kütüphane lazım. Herkese lazımdır; çünkü iyi bir kütüphane insana sadece kitap okuma hevesi veren ya da bir katalog hizmeti gören bir yer değildir; kütüphane çalışmayı ve sistemli düşünmeyi de öğretir. İnsanlara beraber çalışmanın, beraber okumanın lezzetini de yaşatır. O

açıdan uygar bir şehrin olmazsa olmazıdır. Düşünüyorum da İstanbul'daki İSAM gibi bir iki yeni müesseseye rağmen Ankara, kütüphane bakımından İstanbul'dan daha öndedir. Avrupa'da da kütüphane bakımından problemler mevcuttur. Maalesef kütüphaneyi sadece Amerikalılar kullanabiliyor. Fakat o memleketin hayatına da bu yansıyor mu; işte burada şüphem var. Kitap okumak ve kütüphaneler kurmak bir memleketin aydınlanması için şarttır ama yetmez. Altını çizelim: Şarttır ama yetmez.

Bugün hayatın fazladan zorlukları var. Pandemi insanları evlerine kapattı. Birçok insan işine gidemez oldu, evinden çalıştı. Bu benim için elbette arzu edilir bir şey değil. İleride tekrarlanabileceği de söyleniyor. İş hayatına belki yeniden nizam vermek gerekecek. Şu görüşe çok rastlıyorum; "Aman bir daha şirkete dönmeyelim, evimizden çalışıverelim." Böyle diyen pek çok çalışan var. Bunu da anlıyorum; kötü koşullarda, kötü binalarda çalışan insanlar bunaldı. Bakın mesela bina demişken... Birçok işyeri dışarıdan görkemli, havalı görünüyor. Camdan, sıra sıra gökdelenler... Ama içeri giriyorsun, havasız. Kalabalık bir nüfus o havasız ortamda çalışıyor. Taharnmül edilecek gibi değil. Böyle şartlar insanı evinde çalışmaya itiyor ama bir yandan evde çalışan kişilerin her dakika kontrol edildiğini de biliyoruz. Öyle dalga geçme yok, tuvalete çıksa biliniyor. Ofisinde çalışırken olduğundan çok daha fazla gözaltında. Bir çalışan başkalarıyla birlikte çalışacağı, sohbet edebileceği, sosyalleşebileceği bir işyeri yerine evini, dört duvar arasını tercih ediyorsa oradaki şartları

> Belli ki yavaş yavaş yeni bir çalışma düzenine geçilecek, birçok insan evinden çalışacak. Peki ama bu verimli olacak mı? En önemlisi insani olacak mı? Feodal kentte bile kişinin ya dükkânının arkasında ya üstünde bir evi vardır. O ev tıkış tıkış olsa bile dükkân altta ayrı durur. İki yaşamın birbirine karışmaması gerekir.

düşünmek gerekir. Demek ki ülkemizdeki birçok işyeri, bunların arasında çok bilinen, dışarıdan gıpta edilen bazılarını da sayarım, arzu edilen düzeyde değildir.

Yine de belli ki yavaş yavaş yeni bir çalışma düzenine geçilecek, birçok insan evinden çalışacak. Peki ama bu verimli olacak mı? En önemlisi insani olacak mı? Üzerinde düşünmemiz gereken sorular bunlardır. Feodal kentte bile kişinin ya dükkânının arkasında ya üstünde bir evi vardır. O ev tıkış tıkış olsa bile dükkân altta ayrı durur. Bunun sebebi var. İki yaşamın birbirine karışmaması gerekir, çok önemlidir. "Eve iş getirmeyeceksin," düsturu doğrudur. Dışarıyı içeri taşımamalısın. Aynı şekilde, içeriyi de dışarı taşımak olmaz. Eve iş götürmek hayatı dağıtır; sıhhate mugayirdir [sıhhati bozar]. Belki çok nadiren müsamaha gösterilebilir ama alışkanlık hâline getirmek tavsiye edilecek bir şey değildir.

Bunun tek bir istisnası akla geliyor: Çok iddialı, çalışkan âlimler vardır, gecesini gündüzüne katar çalışırlar. Yaşamları tek bir çizgi hâlinde, bozulmadan giden bir çalışma hâlinde akar gider. Ama bu âlimler haftanın sadece yarısını kullanırlar. Demek ki illa evindeyseN, evinde bulunacaksan, başka çaren de yoksa o yarıya odaklanacaksın. Diğer yarıda sakin kalacaksın. Çünkü azizim, oturup hiç durmadan yazı yazmak ve iş yetiştirmek, ilelebet oturup sistematik bir şekilde, meşgul bir vaziyette okumak hoş değildir. Yapılmıyor da artık. Şu söylediğim belki çalışma hayatını aksatır gibi görünüyor ama insanın ara vermeden, yaşamın başka yönleriyle meşgul olmadan, kendine nefes

İnsanın ara vermeden, yaşamın başka yönleriyle meşgul olmadan, kendine nefes alacak bir vakit tanımadan çalışması yanlıştır. Sağlığı da bozar. Okuyacaksanız bile evde başka şey okuyacaksınız. İşiniz üzerine okumayacaksınız. Ayrıca evde bir sessizlik, bir kişisel alan da gerekir.

alacak bir vakit tanımadan çalışması yanlıştır. Dediğim gibi, sağlığı da bozar. Okuyacaksanız bile evde başka bir şey okuyacaksınız. İşiniz üzerine okumayacaksınız.

Evde bir sessizlik, bir kişisel alan gerekir. Nihayetinde çocuk bakmanın bir zamanı vardır; benim gibiler için şimdi torun bakmanın da bir zamanı vardır. Eskisi gibi boyuna eşikten biri çıkacak, beşiğe biri gelecek; boy boy çocuklar, torunlar etrafta koşuşacak devri bitti. O demografi yok artık. O büyük aile kalmadı. Bu bir yandan "maalesef" denilecek de bir gelişmedir ama ne dersek diyelim neticede o eski yapının yerinde artık yeller esiyor.

Herkes bir iş yetiştirmeye çalışıyor. İşler bir türlü bitmiyor, işin bir parçası sanki hep eksik kalıyor. Hepimizin başında bu problem. Bugünün insanının iş görme biçiminde, yaptığı işin niteliğini vicdanına kabul ettirebilme biçiminde çok temelden bir bozukluk var sanırım. Seneca insanların yaşam konusunda beceriksiz olduğunu düşünüyormuş ya... Bugünün insanları belki daha da beceriksiz...

Yaşamın uzunluğunu, kısalığını çok düşündü Seneca. O, yaşamın kısa olduğunu söylemez; olayların rüzgârına veya kötü alışkanlıklara kapılanların, yaşamaktan korkanların ve geçmişe takılanların onu kısalttığını söyler. İyi değerlendirirseniz yaşam da uzundur. İş yapma biçimi de, biraz önce bahsettiğimiz gibi, onu nasıl değerlendirdiğinin bir tezahürüdür.

> Seneca yaşamın kısa olduğunu söylemez; olayların rüzgârına veya kötü alışkanlıklara kapılanların, yaşamaktan korkanların ve geçmişe takılanların onu kısalttığını söyler. İyi değerlendirirseniz yaşam da uzundur.

Bu bir günlük, öğrenip hemen hayata geçirilebilecek bir

bilgi değildir. Kurtubalı düşünür, "Yaşamı öğrenmeye ömür boyu devam etmek gerek," de demiştir. Burada şüphesiz bir incelik var. Onun hayatı da çeşitli sıkıntılarla, tehlikelerle doluydu. Neron gibi bir adamın yanında bulundu, onun suyuna gitmek zorunda da kaldı. Kendi düşüncelerini her zaman tatbik edebildi mi acaba? Böyle baktığında bu sözler her zaman gerçeği yansıtmaz ama bir gerçek var: Neler yapacağını bir şekilde hesaba katıyorsun. Seneca gibi insanların ne yapacağını, ne öğreneceğini devamlı hesaba katmaması mümkün değildir. Çünkü bir Romalı dünyaya açık insandır. Bu alanda Yunanlardan daha gayretlidir. Bir defa kendi dili olmayan bir dili daha öğrenir; yani Yunancayı da öğrenir. Onlarla karşılaştırabileceğin, onların da kendilerini karşılaştırdığı eski Yunanlar öyle değildi. Sadece kendi dillerini bilirlerdi. Romalılar, Latincelerinin yanında Yunanca da bilirler. Demek ki iki dünyaya da aşinadırlar. Dünyanın kaynaştığı bir devri yaşamışlardır.

Peter Brown, *The World of Late Antiquity* başlıklı eserinde sadece Yunanca konuşarak Akdeniz dünyasındaki ülkeler arasında epey yol kat edilebildiğini söyler.[5] Bu, herkesin Yunan olduğu anlamına gelmez ama Yunanca demek ki bir *lingua franca*[6] imiş. Romalılar bu dili bilirdi. Seneca da neticede devrinin insanıdır. Öğrenmeye, hesap yapmaya, düzenli yaşamak için uğraş vermeye açık insandır. İnsanlarla bir araya gelmeye, iletişim kurmaya açıktır. Yaşamayı öğrenmeye açıktır.

Bir araya gelmek dediniz. Ben de tam bu konu üzerine soracaktım. İnsanları bir araya getirmek, ağırlayabilmek de bir yetenek olarak kabul edilebilir mi? Yine

5 Peter Brown, *The World of Late Antiquity: AD 150-750 (Library of World Civilization)*, W. W. Norton & Company, 1989.

6 Anadili aynı olmayan insanların, toplulukların konuştuğu ortak dil. Dönem dönem ve bölgesel olarak farklı diller bu işlevi görmüştür, hâlen de görmektedir.

Antik Yunan'dan devam edersek, Platon'un meşhur eseri *Şölen* akla geliyor. Platon denince *Devlet* ya da *Sokrates'in Savunması* daha çok bilinir ama sevgi üzerine diyebileceğimiz küçük, sıcak yapıt *Şölen*'de bir sofrada bir araya gelen dostların, tabii Sokrates'in liderliğinde, nasıl konuşabildiğini, sohbet edebildiğini görüyoruz. Az önce anlatmaktan bahsetmiş, çok az kişinin bu sanattan haberdar olduğunu söylemiştiniz. Bir de bu var işte: Karşılıklı konuşmak, iletişim. Sizce bu konuda ne durumdayız?

Şölen, yani *Symposion*. "Sempozyum" sözcüğü buradan gelir. Antik Yunancada "bir araya gelmek, bir araya gelip içmek"-ten türemiştir. Bu tür toplantılar Antik Yunan'da gelenekti. Mühimdir. Herkes gelir, yiyip içer, konuşur... Konuşmak için bir vesiledir. Antik Yunan'da bu tür vesilelere dikkat eder, önemserlerdi. Şurayı da belirtmek gerekir; yiyip içip konuşulur ama bu bir sarhoş konuşması değildir. Özenle, dikkatle konuşulur. Burada hitabet sanatının parlak örneklerini görürüz. Oralarda söz alan herkesin elbette çok parlak konuştuğu da söylenemez ama iyi hatipler bu yetenekleriyle hemen sivrilmekteydi. Bu "şölen"in devamı da Aydınlanma dönemi "salon" geleneğidir. Salonlarda da belli bir konu etrafında konuşulur. Platon'un *Symposion*'unda okuduğumuz çok erken bir örnek elbette. Orada bir arada olmanın, konuşmanın lezzeti görülür. Yeteneği tanırsın. O eserde sevgiden, sevmekten bahsedilir ama bu her toplantıda değişir. Bir konu ortaya konur; bu bir eser olabilir, bir kitap bazen, hatta bir şiir. Oraya gelen herkes zaten o kitaptan, eserden haberdardır; okumuştur. Oradan hareket eder, eteklerindeki taşları dökerler.

Söz buraya gelmişken sadece konuşmanın değil, konuşmak için insanları bir araya getirmenin, onları ağırlamanın, konuları saptamanın ve yeri geldiğinde yönlendirmenin de

mühim bir yetenek olduğunu söyleyelim. Uzun sürmüştür bu gelenek. Şimdi konuştuğumuz "salon" anlamıyla İtalya'dan çıkmıştır, tabii Fransa'da çok tutmuştur, ta 20'nci asra kadar da sürmüş, sonra da sönmüştür. Viyana'ya geç gelmiştir mesela; son kuvvetli örnekleri de orada görülür. Müzik, resim ve edebiyatta sözü geçen, etkili kişilik Alma Mahler Hanım'ın evi böyle bir toplantı mahalliydi. Burada dönemin ünlü simaları sanattan, edebiyattan konuşurdu. İnsanlar yazıp çizmeye, üretmeye teşvik edilirdi. Alma Mahler, soyadından anlayacağınız üzere büyük müzisyen Gustav Mahler'in karısıdır. Başka evlilikleri de olmuştur; Mimar Walter Gropius, yazar Franz Werfel. Hepsi döneminin kültür sanat dünyasında mühim şahsiyetlerdir. Alma Mahler'in bu evlilik dönemlerinin dışında sevgilileri de vardı. Çok enteresan bir tiptir. Salon sahibi insanların son temsilcilerindendir. Viyana'nın o yüksek kültür sanat havası dolayısıyla salon geleneği orada daha uzun devam edebilmiştir ama az evvel de belirttiğim gibi 20'nci asırda artık bitmiştir.

Paralel olarak Rusya'da St. Petersburg ve Moskova'da aynı mesen ve salon geleneği vardı. Prens Feliks Yusupov, sanayici Morozov ailesi ki içlerinde İvan Morozov ve Savva Timofeyeviç Morozov gibi büyük koleksiyonerler bulunurdu, bir de Sergey Şukin bu gelenekten şahsiyetlerdi. Bu son saydığım zat Sovyet devrinde dahi bir süre bu faaliyeti sürdürdü. Ayrıca Moskova'da Bahçurin, tiyatro sanatında bir mesendi. Nitekim evi bugün tiyatro müzesidir.

Soracağını biliyorum, önden söyleyeyim; bu konuştuğumuz türde salonlar bizde hiç var olmamışa benziyor. Meclisler, sohbetler vardı muhakkak ama onlar başkadır. Tasavvufa dair konuların, dinî meselelerin konuşulduğu ortamlar da çoktur. En son bildiğimiz örnek İbnülemin Mahmud Kemal İnal'dır. Yine de onun etrafında konuşanların hiçbir belirli konu

üzerinde döndüğünü zannetmiyorum. Sohbet bir şekilde dönüp dolaşıp parça parça gidiyor.

***Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da Sencer Divitçioğlu'nun evindeki sohbetlerden bahsetmiştiniz. O tür sohbetler bu gelenekten sayılmaz mı?**

Benim de bazen bulunduğum Sencer Hoca'nın meclislerinde her şeyi uzun uzun konuşurduk ama bu örnek salon geleneğine dâhil değildir. Sencer Bey, yeni geliştirdiği bir modeli anlatırdı mesela; dikkatini çeken unsurlara işaret ederdi, okuduklarından nasıl hareket ettiğini gösterirdi ama o ortamda kendisinin yaşında, onun bilgeliğine ve tecrübesine denk biri yoktu. Asistanlar, gençler vardı. Tek yönlü bir bilgi ve tecrübe akışı söz konusuydu; bu yüzden bunun salon geleneğine uygun olduğu söylenemez. Dostça, samimice ama her şeye rağmen "hoca, üstat" ile gerçekleşen bir sohbetti.

Hocam az önce Romalılardan bahsederken dünyaya açık insanlar olduklarını söylediniz. Başka dilleri öğrendiklerinden, kendilerini iletişime açık tuttuklarından, Yunanca da bildikleri için rahat seyahat ettiklerinden... Bütün bunların doğal sonucu olarak akla şu geliyor: Herhâlde bulundukları ortama da kolay uyum sağlıyorlardı. Bugün seyahatin, hareketliliğin çok yaygınlaştığı, kolaylaştığı çağımızda "intibak etmek", "uyum göstermek" daha da ön plana çıkan bir yetenek sanırım. Ne dersiniz?

Münevver insanın bir numaralı özelliği intibak etmektir. Eskiden de böyleydi, şüphe yok ki bugün de böyledir. İntibak edemeyen yenilir. Kişinin girdiği yeri benimsemenin ötesinde, orayı tanıması, orada bir rol edinmesi gerekir. Gidip ABD'de ya da Avrupa'da yaşarsın ve oranın standartlarına

Münevver insanın bir numaralı özelliği intibak etmektir. İntibak edemeyen yenilir. Kişinin girdiği yeri benimsemenin ötesinde, orayı tanıması, orada bir rol edinmesi gerekir. Bunu yapamayanların dünya insanı olmakla alakası yoktur. Hâlbuki dünyalı olmak bir münevverin, bir entelektüelin ödevidir.

uyarsın. Yaşam biçimine, tartışma biçimine, söylem biçimine uyarsın. Bunu yapamayanların, intibak edemeyenlerin entelektüel olmakla; mondaniteyle, yani dünya insanı olmakla alakası yoktur. Hâlbuki dünyalı olmak bir münevverin, bir entelektüelin ödevidir.

İlla bir yere taşınmak, başka bir yerde yaşamaya başlamaktan da bahsetmiyorum. Gezeceksiniz. Efendim bugünlerde sık sık, "Gezmek pahalı," deniyor. Değildir. Pahalı gezmek vardır, hesaplı gezmek vardır. Zaten pahalı gezmek de insana bir şey öğretmez, dünyayı göstermez. *First class* uçuşlar, pahalı oteller insanı o öğrenmek istediği dünyadan kopartır.

Sorumuza dönersek Romalılarla ilgili şunu da ilave edeyim: Roma toplumunun dünyaya açıklığı sadece dillerle değil, aynı zamanda dinlerleydi. Romalılar bütün dinlerin tanrı ve tanrıçalarını benimser. Ünlü Parthenon binası bu tanrılar cemaatinin yeriydi. Mısır, Anadolu, Mezopotamya tanrıları orada temsil edilirdi; İsis kültü, Anadolu kökenli Kibele kültü gibi. Sonuncusunun merkezi Vatikan Tepesi'ydi. Orada Nero'nun da mensubu olduğu bu kültün vahşi ayinleri de yapılırdı. Romalıların benimsemeseler dahi tolerans gösterdikleri din Yahudilikti. Vakıa Roma tapınaklarında bu dine girmeyen lâkin kurallarını benimseyip uygulayan küçük topluluklar da vardı. Böylelerine Yunanlar "Allah'tan korkanlar" derdi. Şüphesiz St. Paul'ün Hristiyanlığı yaymasında önemli katkı ve yardımları oldu.

Siz kendi öğrencilerinize baktığınızda ne görürsünüz? Örneğin taşradan gelenler İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde bu anlamda bocalıyorlar mı?

Azizim, Türkiye'de artık taşra-büyükşehir ayrımı kalmadı. Herkes birbirine benziyor ya da her yerdeki müesseseler birbirinin aynı. Bu açıdan intibak da zaten büyük bir mesele teşkil etmiyor. Peki, bu iyi bir şey mi? Değil. Tuhaf bir ülke oldu Türkiye. Her gün kendinden kaybediyor. İntibak konusuna dönersek, herkesin her yerde aynı televizyona bakması, aynı filmleri seyretmesi bir açıdan avantaj gibi görünse de entelektüel düşünceye zarar verir. Çünkü bu düşüncenin serpilip gelişmesi için farklılıklar gerekir. Çok açık ki sadece düşünüş, söylem farklılıklarından bahsetmiyorum. Farklı ortamlar da gerekir. Kişi kendini farklı ortamlarda test ettikçe, sınandıkça, farklı ortamlara intibak ettikçe, farklı ortamlarda muvaffak oldukça entelektüel açıdan güçlenir. Sadece entelektüel açıdan güçlenmekle de kalmaz, farklı yerlere uyum sağlamak her açıdan faydalıdır. Zira her türlü yaşam becerisi bu kaynaktan beslenir.

Düşüncenin serpilip gelişmesi için farklılıklar gerekir. Sadece düşünüş, söylem farklılıklarından bahsetmiyorum. Farklı ortamlar da gerekir. Kişi kendini farklı ortamlarda test ettikçe, sınandıkça, farklı ortamlara intibak ettikçe, farklı ortamlarda muvaffak oldukça entelektüel açıdan güçlenir.

Ama herkesin birbirine benzediği, o müesseseymiş bu müesseseymiş herhangi birinde bulunmanın fark etmediği ülkelerde insan hiç şüphesiz kendini geliştiremez. Dünyaya açılma yeteneğini edinmesi de güçleşir. Bizde bu yeteneğin azaldığını görüyor ve üzülüyorum. Bununla beraber, bir başka yeteneğin de gitgide azaldığını, köreldiğini söylemeliyim; bu da doğaya

uyum yeteneğidir. İnsanın doğayla ilişki kurma biçimi çok açık ki bozuluyor. Hâlbuki olmazsa olmaz bir meseledir.

Doğadan giderek uzaklaşmamızı mı kastediyorsunuz?

Sadece doğadan uzaklaşmayı değil. İnsan dünyadaki yerini tam olarak bilememeye, görememeye, tespit edememeye başladı. Zamanın ihtiyaçları ve hızı yüzünden kendiyle ilişkisini de gözden kaçırıyor.

Bugünün dünyasıyla baş etmen için en başta kendinle ilişkini doğru kuracaksın. Tüketimini kontrol edecek ve elbette ki tabiatla bağını koruyacaksın. Bunlar hep birbiriyle ilişki içindedir. Geldi mi beraber gelir, gitti mi beraber gider.

Yoksulluk-zenginlikle de ilgisi yoktur bunun. Zenginler belki biraz daha o ilişkiyi kaybetti bile diyebilirim. Paralarını götürüp betona yatırıyorlar. Hâlbuki varlıklıysan kırsalda mutlaka bir evin olacak. Ama bu bir kır evi olacak. Öyle gidip üç kat köşk yapmayacaksın. Türkiye'de çok önemli bir görev tarımı desteklemek, o faaliyete bir ölçüde katılmaktır; mesela zeytinlik alacaksın. O kadar pahalı da değildir, hem kâr da getirir. Bir seferde, iki seferde getirmez belki ama üçüncüsünde getirir. Sen bakamazsan başkası bakar. Ne kadar kırpsa da gelirinden, sıfıra kadar kırpamaz. Verdiğinizi illa geri alırsınız. Bu, boş ev satın almaya benzemez. Hiç olmadı; zeytinin yağını hasat olarak alırsın. Vatanını da korursun. Bu ülkede zeytinlikleri muhafaza etmemiz lazım. Üzüm bağı da olur, buğday tarlası da aynı şekilde. Yılda bir gidip bakarsın. İhtiyarladığında orada oturursun. İhtiyarken şehrin bir semtine tıkılıp oturmak da iyi bir fikir değildir.

Biraz parası olan "Yazlık alayım, daha güzel bir araba alayım," diye tutturuyor. Hayır; zeytinlik al, bağ al, bahçe al, buğday tarlası al. Ne kadar paran varsa; iki dönüm, üç dönüm, on dönüm. Belirttiğim gibi fiyatlar o kadar pahalı değildir;

yani alacağın arabaya, yazlığa göre pahalı değildir. Pahalı olan şehirdir. Kırla kentin kaynaşmasına dikkat etmeli. Bu tür yatırımlar büyük plantasyonlarda değil, küçük çiftliklerle ortaklık kurularak olmalı. Bir de şunu söylemek isterim; insanın bir yerlerde mülk alıyorsa, iş yaptırıyorsa uyması gereken bir kural var. İşçi çalıştıracaksanız ücretini iyi vereceksiniz.

Şehir bitti. Bugün şehir, az gelişmişliktir. Bizim 20 milyon nüfusa giden eski bir payitahtımız var; İstanbul. Böyle bir şehir yapısı artık ne Avrupa'da ne de Amerika'da mevcut. Nerede var peki? Güney Amerika'da, Hindistan'da var. Afrika'da bir iki örneği var, daha da olacak. Bütün Afrika bu tür büyümüş köylere benzeyen şehirlerle dolacak. Bu, insanlara sıhhatini kaybettiren bir yapıdır. Savanadaki hayatı şehirde elbette yaşayamazsınız. Ama planlı bir şehirdeki sağlık ve eğitim de başkadır. Bir denge kurmalıyız. Türkiye'yi bu kaderden, üçüncü dünyalılıktan kurtarmamız lazım. Üstelik sadece bizler de değil, dünyada herkesin kendi vatanını kurtarması lazım. Yoksa hastalıktan geçilmez. Gidişata müdahale etmezsek ne olacağını zaten pandemi de gösterdi. Doğayla ettiğimiz kavgadan acilen vazgeçmeliyiz. Körfezi doldurursan depremde sonucunu görürsün. Keza Türkiye'de de görüyorsun, dünyada da. Tabiatla kavga etmeye başladığınız an, ona saygı duymadan, onu okşamadan, onun ürünlerinden edeplice faydalanmadan yaşamaya başladığınız an, tabiat sizden çok fena intikam alır.

Doğaya dönmek lazım, doğayla barışmak lazım. Doğaya intibak etmeyi; onunla beraber, ona saygı duyarak yaşamayı birçoklarımız unuttu. Çok açık ki hatırlamak ve hatırlatmak gerekiyor.

İnsan dünyadaki yerini tam olarak bilememeye, görememeye, tespit edememeye başladı. Bugünün dünyasıyla baş etmen için en başta kendinle ilişkini doğru kuracaksın. Tüketimini kontrol edecek ve tabiatla bağını koruyacaksın.

İnsan köye döndü diye köylü olmaz. Olamaz zaten. Ama edepli bir tarıma, edepli bir yaşama elverir şekilde doğaya intibak ederse sonuçlarını da görür. Böyle yapanın daha iyi, daha huzurlu bir yaşamı olur. Kendi doğasını sevmeyenler, ağaç sevmeyenler şehirleri de tahrip ediyor. Bunu da görüyoruz. Dikkatli olunmazsa uyumlu yaşayacağımız, kayda değer bir doğa da kalmayacak. Bu gidişle gelecek kuşaklar kuşları, çiçekleri ancak kitaplarda görebilecek.

Hocam belki gelecek kuşaklara gitmeye de gerek yoktur. Mesela Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'ini, *Ölmez Otu*'nu okuyunca insan en çok tanıyıp bildiğini düşündüğü yerleri bile yeterince tanımadığını görüyor. Otların, kuşların, börtü böceğin o müthiş zenginliği... Sırf bunların sözlüklere sığmaz isimlerini okuyunca dahi insan yaşadığı coğrafyayı daha çok seviyor.

Coğrafyayı seveceksiniz, ülkenizi tanıyacaksınız. Bu da bir yetenektir. Yaşadığınız doğayı, kültürü, insanları tanıyacak ve seveceksiniz. Bu eylem ve gayret hem hayatınızı kolaylaştırır hem de sizi daha bir zevkle yaşatır.

İLBER ORTAYLI'NIN KİTAPLIĞINDAN SEYAHATNAMELER

1. Goethe - *İtalya Seyahati*
2. Ahmet Haşim - *Frankfurt Seyahatnamesi*
3. Marco Polo - *Dünyanın Hikâye Edilişi / Harikalar Kitabı*
4. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*
5. *İbn Battuta Seyahatnamesi*
6. Azra Erhat - *Mavi Yolculuk*
7. Direktör Ali Bey - *Seyahat Jurnali*
8. Albert Einstein - *Einstein Seyahatnamesi: Uzakdoğu, Filistin & İspanya (1922-1923)*
9. Ricoldus De Monte Crucis - *Doğu Seyahatnamesi, Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu (1289-1291)*
10. İbn Eca et-Türki - *İbn Eca Seyahatnamesi - Bir Türk Seyyahın Kaleminden*
11. Johann de Plano Carpini - *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*
12. Seydi Ali Reis - *Mir'atü'l-Memalik*
13. Ahmet Taşağıl - *Gökbörü'nün İzinde, Kadim Türklerin Topraklarında*
14. Cenab Şahabettin - *Avrupa Mektupları*

15. Gerard de Nerval - *Doğu'da Seyahat*
16. Serhan Güngör - *Gezgingöz, Sınır Ötesi Türkiye Mirası Rehberi*
17. Felipe Fernández-Armesto - *Kendi Kaleminden Kolomb Seyahatnamesi*
18. Ahmet Hamdi Tanpınar - *Beş Şehir*
19. Falih Rıfkı Atay - *Tuna Kıyıları*
20. Defterdar Seyfi Çelebi - *Türkistan ve Uzakdoğu Seyahatnamesi*
21. Mustafa Sait Bey - *Avrupa Seyahatnamesi*
22. Aleksandr Puşkin - *Erzurum Yolculuğu*
23. Ahmed Midhat Efendi - *Avrupa'da Bir Cevelan*
24. Halide Edib Adıvar - *Hindistan'a Dair*
25. Ch'ang Ch'un - *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı: Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*
26. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi - *Fransa Sefaretnamesi*
27. Nikolay Karamzin - *Pisma russkogo puteshestvennika* (Bir Rus Gezginin Mektupları) (Henüz Türkçede yayımlanmadı)
28. Feldmareşal Helmuth von Moltke - *Moltke'nin Türkiye Mektupları*
29. Ebu Reyhan El Biruni - *Tahkiku ma li'l-Hind, Biruni'nin Gözüyle Hindistan*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İDAME-İ HAYAT NEDİR VE NEDEN ÖNEMLİDİR?

Hangi sınıftan, hangi gruptan gelirse gelsin, dünyaya mutlu bakmak insanların hakkı ve görevidir. Bu çok önemlidir. Hayata iyi bakacaksınız, her zaman bir çıkar yolunu araştıracaksınız, iyi yönünden görmeye çalışacaksınız. Bu, "Eleştirilerinizi yapmayın, itirazdan kaçın," demek değil ama itiraz için iyimserlik de gerekir.

Bu bölümde bilhassa mutluluk ve beklentiler üzerine konuşmak istiyorum hocam. Sizin çok kıymet verdiğinizi bildiğim Romalı düşünür Seneca'nın önemle üzerinde durduğu bir konu var: İnsanın kendini en zor koşullara hazırlamasını, beklentilerini de ona göre ayarlamasını öneriyor. Hazırlıksızlığın ve ayarsızlığın, mutsuzluğun en önemli kaynaklarından olduğunu anlatıyor. Siz ne dersiniz?

Hatırlayalım; Kurtubalı Seneca gerçekten önemli bir düşünürdür. Üretkendir, çalışkandır. Bize kalan eserleri döneminin birçok düşünürüne göre de sayıca epey fazladır. Bir önceki bölümde söylemiştim; tekrarlamanın mahzuru yok: Bu eserleri arasında mutluluğu ve yaşamın uzunluğunu, kısalığını incelediği, gayet de özlü olan metinlerin okunmasını tavsiye ederim.[7] Seneca, zor ve dengesiz bir dönemde, zor ve

7 Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine - Yaşamın Kısalığı Üzerine*, Çeviri: Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

dengesiz yöneticilerin yakınında yaşamıştır. Hayatta neyin, nereden geleceğinin asla kestirilemediği bir çağda kendi yolunu bulmaya çalışmıştır. Bu yüzden düşüncesinin önemli bölümünü insanların kendilerini kötü, zor koşullara dahi adapte etmesi gerektiği oluşturur. Bu o gün de önemliydi, bugün de önemlidir. İnsan her zaman bu mücadeleyi verir. Biliyorsunuz; İngilizcede *survive* sözcüğü vardır; "ayakta kalmak, hayatta kalmak, dayanmak" anlamına gelir. Biz buna dilimizde "idame-i hayat" da deriz. Okurlarımız bu "idame-i hayat" ifadesine mim koymalı, sık başvuracağız.

Şimdi bak azizim, felsefe ve bilimin amacı temelde değişmemiştir. İkisi de intibak etmek, ayakta kalmak için yapılagelmiştir. Bilim de felsefe de kendi usullerince bize bu yolu gösterir. Çok önemlidir bu. Ne olursa olsun yaşama intibak edecek ve onu sürdüreceksiniz. İlim, zaten tanımı gereği bize idame-i hayatı öğretir. Çünkü dünya değişiyor. Bu değişikliğe kendinizi nasıl uyduracaksınız? Kişi olarak, toplum olarak nasıl sürüklenmeden kalacaksınız? Yeni şartları nasıl göğüsleyeceksiniz? Esasen bunları yapamazsanız bilginin de birikimin de faydası yoktur. Aynı şekilde, değişimi benimseyemezseniz bilgeliğin de bir anlamı kalmaz. Bir başka Romalı düşünür Cicero'dan dinlersek o bize bilgeliğin esas fonksiyonunun "iyiyi kötüden ayırmak" olduğunu söyler. Bu da netice de idame-i hayat için; ayakta kalmak, hayata tutunmak için gereklidir. "Tanrılar gibi olsanız iyiyi ve kötüyü tefrik ederdiniz, yani birbirinden ayırırdınız,"

> Felsefe ve bilim intibak etmek, ayakta kalmak için yapılagelmiştir. Ne olursa olsun yaşama intibak edecek ve onu sürdüreceksiniz. Çünkü dünya değişiyor. Kişi olarak, toplum olarak nasıl sürüklenmeden kalacaksınız? Değişimi benimseyemezseniz bilgeliğin de bir anlamı kalmaz.

der Cicero.[8] Demek ki ona göre, iyiyi kötüden ayırmak mutlak anlamda ancak tanrısal bir kabiliyet ve işlemdir. İnsanoğlu bunu da yüzde yüz yapamaz. Ama şunu düşünebiliriz: Gayret etmek zorundasınız. Bu yeterlidir. Değişimin hızına ayak uydurabilmek için en azından gayret etmek zorundasınız.

Cicero ne derdi bilmiyorum ama biz sanırım onunkine göre iyiyi kötüden ayırmanın da daha güç olduğu bir çağdayız. Üstelik değişim de baş döndürücü bir şekilde yaşanıyor.

Fransız tarihçi Daniel Halévy'nin, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, yani tarihin hızlanması dediği süreç ve meseledir bu. Biz bunu yaşıyoruz. Tarih hızlanıyor. Hayat hızlanıyor. Ama sorduğun soru açısından bu hızın o kadar önemi yoktur. Çünkü her insan, çağına uyumludur. Her şey hızlanırken insanların o arada geçirdiği tahribat, yaşadıkları uyum sorunu ve nihayet uyum zarureti de bu hıza göredir. Demek ki Cicero'ya göre daha güç bir dönemdeyiz demenin bir manası yoktur. Dönemleri birbiriyle karşılaştırmak elzemdir ama ortalama ömür beklentisi, tıbbi ilerlemelerin insan hayatına değen neticeleri dışında "İnsanlar şu dönemde bu dönemden daha mutluydu," ya da "Hayatlarından daha memnunlardı," gibi ifadelerle tespitler yapmak isabetsizdir.

Hatta şunu söylemeliyim ki bu anlamda mutluluk diye bir şey de yoktur. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Fransız İhtilali daha önceki köylü ayaklanmaları gibidir. İnsanlığın selameti için deniyor ancak insanlığın mutsuzluğundan söz ediyor. Her ikisi de bir anlamda mistik özlemlerdir. İhtilal Beyannamesi, yani Amerikan Bağımsızlık Bildirisi de meseleyi "insanların mutluluğu arama hakkı" diye ortaya koyar ama öyle bir şey de yoktur. Mesele, insanlığın nasıl daha kolay ve uyumlu yaşayacağıdır. Bu

---

8 *Si eritis sicut deus, bonum et malum cognescetis.*

da idame-i hayattır. Belirttiğim gibi, sadece kişiler için değildir idame-i hayat; hem kişiler hem de toplumlar içindir.

O kadar önemli bir konudur ki bu, siyasi rejimleri dahi değiştirecek güçtedir. Bir rejimi götürür, diğerini getirir. Çünkü artık eskimiş bir rejime intibak etmek dönem dönem insanlar için imkânsız hâle gelebilir. Bugün de dünyayı zorlayan türlü konular var. Mesela yine pandemiye değinelim. Şartlar değişiyor, intibak zorlaşıyor. İdame-i hayat ihtiyacı, dünyanın her tarafında bugün de her türlü beklenmedik sonucu üretebilir. Diyeceksiniz ki bugünün insanları, Viktorya devrindeki, Sanayi Devrimi'ndeki bir işçi kadının sıkıntısından daha fazla sıkıntı mı yaşıyor? Sıkıntıları ortak ölçü ve mihenge [kriter] göre toparlayıp karşılaştırırsanız belki paralellik olabilir ama esas sorun, mutluluk ve tatmin duygusundan ziyade, şartlara uyarak hayat sürdürebilmektir. Yani kimin kendi döneminin şartlarına ne kadar uyum sağladığı önemlidir. Hayatlarımız bugün daha kolay görünüyor değil mi? Daha kolay görünen bu hayatlara intibak daha zor olabilir. Hatta o Viktorya devri kadını, bugün yaşayanlardan daha mutlu da olabilir. Demek ki idame-i hayat mutlulukla ilgili değildir. Şurası çok açık ki eskiden yeniye, insan daha mutlu olacak diye bir kaide de yoktur. Özetle siz siyasi bildirilerde yazılanlara bakmayın; hiçbir şey gerçekte ***pour bonheur de l'humanité***, yani "insanlığın mutluluğu için" değildir.

Bir daha tekrarlayacağım, çünkü iyice anlamak gerekiyor. Bireyler için de toplumlar için de geçerli olan kıstas idame-i hayattır. Bunu yapmaya çalışırken yüzde kaç ekşirsin, yüzde kaç tatlılaşırsın, o başka bir noktadır. Bir sohbette benzer bir konuyu anlatırken bir hanım kız bana "Büyükannemin benden daha mutlu olduğunu mu söylüyorsunuz?" diye sormuştu. Bu onun sağlığına, dedenizin tavrına ve daha birçok

faktöre bağlıdır. Sağlığı sıhhati yerindeyse mutlu olmaması için bir neden yok değil mi? Mutluluğu yaşadığınız çağ tayin etmez. Şartlarınız da ancak bir ölçüde tayin eder. Sorular açıktır: Sübjektif olarak, hayatı kabul edebiliyor musunuz, o şartlara intibak edebiliyor musunuz? Objektif olarak da günün şartlarına uygun bir cemiyet tipi yaratabiliyor musunuz? Her iki perspektif de önemlidir. İnsanlar o zaman daha iyi yaşar, idame-i hayat ederler. Bu, anlaşılması çok basit bir mekanizmadır fakat tatbik etmesi kolay değildir. Bu yüzden insanların hiçbir zaman mutlak bir mutluluk ya da mutlak bir mutsuzluk içinde olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mutluluğu yaşadığınız çağ tayin etmez. Şartlarınız da ancak bir ölçüde tayin eder. Sorular açıktır: Sübjektif olarak, hayatı kabul edebiliyor, o şartlara intibak edebiliyor musunuz? Objektif olarak da günün şartlarına uygun bir cemiyet tipi yaratabiliyor musunuz?

İnsanların bugün dünden daha mutlu olduğu kabulünü yaratan yanılgılardan biri de hayatın hep ileri doğru geliştiği yönündeki önyargıdır. Tarih bize açıkça gösteriyor ki hayat illa da ileri doğru gelişmez. Örneğin Roma şehirlerinin hijyeni Ortaçağ şehirlerini bırak, Rönesans'takilerden bile daha iyidir. Rönesans döneminde antikite kültürüne tekrar hâkim olmaya çalışılmışsa da Antik Çağ'ın şehirciliği devralınamamıştır. Hâlâ pislik, hâlâ yoksulluk... Antikite öyle değildir; antikitede şehirlerin bir urban karakteri vardır. Elbette her yerde bu modele göre yaşanmamıştır ama şehircilik gelişmiştir. Demek ki şartlar da tarih içinde giderek iyileşmemiştir. Mutluluk da buna göredir, Rönesans Avrupa'sında yaşayan bir insanın Antik çağlarda yaşayanlara göre daha mutlu olduğunu söyleyemeyiz.

Sizinle sohbete başlamadan önce bazı okuma notları çıkarmıştım. Birkaçı Montaigne'in *Denemeler*'inden... Yeri geldi şimdi sorayım, çünkü Montaigne bir noktada "yaşamanın sevinçlerine yan çizen" ve bunu sürekli belli eden kişilere epey sinirlenmiş. Mutluluk ve intibak değerlendirmenizle beraber görelim isterim. Şöyle yazmış Montaigne; "*Mızmız dırdırcı insanları hiç sevmem; bu adamlar yaşamanın sevinçlerine yan çizer, dertlerine can atar; dertlerle kaynaşırlar; sinekler gibi, cilalı, pırıl pırıl yerlerde tutunamaz; pürtüklü, pürüzlü yerlere abanır; orada rahat ederler ya da sülükler gibi kara kan içer, kanla beslenirler.*" Sizin de canınızı çok sıkar mı bu tipler? Çok rastlar mısınız?

Vardır öyle insanlar. Devamlı kötü konuşurlar. Bu bir yerde ruh hastalığıdır. Devamlı tenkit eder, ümitsizlik aşılarlar. Her şeyin kötü tarafından bakarlar. Diyebilirim ki bu bizde aynı zamanda siyasi bir tutumdur. Türkiye'de böyle geçinen siyasi gruplar vardır. Belirli partilere yığılır, o partilerin içinde bir grup hâline gelirler. Toplumun içinde de hayli etkilidir bu tipler. Kendilerini kötü bakmakla mükellef görürler. Kötü baktıkları meseleyle ne kadar dertlendikleri de aslında su götürür.

Daha geniş bakalım. Bu tip kişilere geçiş toplumlarında çok rastlanır. Örneğin 19'uncu yüzyıl Rusya'sında epey görülmüştür, bu yüzden Rus edebiyatında da bir karşılığı vardır. Nihilizm bir tür hastalıktır. Gerçi bizim edebiyatımızda da bir hayli vardır ancak bu tip canlı nihilist tasvirlerden ve kişiliklerin ele alınmasından ziyade ağırlıkla Batılılaşma problemi etrafındaki sendelemeler yer alır. Belki paralel bir evrim geçirsek de Türk romancısı ve düşünürünün kafası başka bir noktaya takılmıştır. Bizde bir yerde 19'uncu yüzyıl münevveri, aynen Rusya'daki "Batılılaşma" ile boğuşan 18'inci yüzyıl münevverinin düzeyindedir. Burada sorunların ele alınışında da bazen

bir asırlık fark olabildiği görülmektedir. Yine canlı bir örnek daha isterseniz İran edebiyatına bakacaksınız. "Garbzedegi" [Batılılaşma hastalığı] problemi 19'uncu yüzyıl İran'ında da büyük sorundu.

Rus edebiyatına dönersek... Dostoyevski'yle devam edelim; o hasta, mızmız tiplere eserlerinde sıklıkla yer vermiştir. Örneğin *Ecinniler*'de bu kişilerin üzerinde epey durmuştur. Keza Turgenyev de bu kişilere değinmiştir. *Babalar ve Oğullar*'daki Bazarov karakteri tam olarak böyledir; âcizdir, hastadır ama bu zaafı isyanla örter. Söz konusu yazarlar tabii bu meseleyi müthiş bir birikim ve tutarlılıkla yazmışlardır. O kadar ki bu karakterler üzerinden ciddi psikanalize tabi tutuldukları da görülür. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'inin Freud'un başucu kitaplarından biri olduğu bilinir.

Elbette sadece edebî açıdan düşünmemek gerekir. İnsanların durumunu, kendi ruhsal yapılarının dışında, mensubu oldukları bir grup ya da bir etnisite de belirleyebilir. Ülkemiz bu açıdan da epey dinamiktir ve her bir faktörü ayrı tahlil etmek lazımdır. Ama şunu muhakkak söylemek gerekir: Hangi sınıftan, hangi gruptan gelirse gelsin; dünyaya mutlu bakmak insanların hakkı ve görevidir. Bu çok önemlidir.

Hayata iyi bakacaksınız, her zaman bir çıkar yol araştıracaksınız, olayları iyi yönünden görmeye çalışacaksınız. Bu; "Eleştirilerinizi yapmayın, itirazdan kaçın," anlamına gelmez ama sağlıklı düşünmek için iyimserlik de gerekir. Daha önce Mustafa Kemal Atatürk'ten örnek

Dünyaya mutlu bakmak, mutlu olmak insanların hakkı ve görevidir. Hayata iyi bakacaksınız, her zaman bir çıkar yol araştıracaksınız, olayları iyi yönünden görmeye çalışacaksınız. Bu, "Eleştirilerinizi yapmayın, itirazdan kaçın," anlamına gelmez ama sağlıklı düşünmek için iyimserlik de gerekir.

vermiştik. Herhâlde kötümser olmak için onun yaşadığı dönemden daha uygunu bulunamazdı. Ya da Hannibal'in yol yokken yol açtığını ve öyle devam ettiğini anlatmıştık.[9] Demek ki hayata bu yönden bakmanız gerekiyor. Keza şartları değiştirmek için de böyle yapılır. Devamlı kötümser olduğunuz zaman tıkanır, hatta tımarhanelik olursunuz, tecennün edersiniz.

Çok açık ki yaşamak bir defa büyük bir imtiyazdır, herkese de nasip olmuyor bu. Doğumun kendisi de çok zor değil mi? Ne kadar büyük bir şans, ne kadar büyük bir piyango! Kaç yüz milyon spermden biri yumurtayla buluşacak da hayata geleceksin de doğacaksın da... Derken bir bakarsın dünyadasın artık. Bir şuurun varsa daha fazla bu konuların üzerinde durmamak gerekir. Keza kötümserliğin sonu yoktur.

Örneğin insanlar çok güzeldir ama güzelliklerinin farkında değillerdir. Hatta bu konunun müthiş örneklerini estetik cerrahlardan dinlersiniz. Vücutları belki mükemmel, belki mükemmele yakın kişiler de onlara başvurmakta ve hâllerinden şikâyet etmekteler. Bu da bir hastalıktır. İnsanın ne olduğunu anlayabilmek için bu yüzden sadece romanları değil, bu tip raporları da okumalısınız. Bir plastik cerrahın anıları da ruhumuza ışık tutabilir. İşi gücü estetik de olsa, kendisi güzelliğe hayran da olsa konuları iyi tespit eden ve açıklayan bir plastik cerrahı dinlemek gerekir. Siz gazetecilere onlarla daha çok konuşmanızı öneririm ama bu konuyu etkili sorular ve dürüst cevaplarla işlemelisiniz. Çünkü bakıyorum bazen tam tersi yere, gereksiz estetik operasyon ihtiyacına gidiliyor. Çünkü insanın yüreğinde böyle bir sorun var. İnsanlar kendilerini beğenmiyorlar. İki kere iki dört, insanlar kendilerinden hoşnut değil. Hiçbir sınıfa, gruba bağlı olmadan bu böyle. Dünya güzeli bir kadın ya da pekâlâ yakışıklı, havalı bir adam kendilerini neredeyse *Notre Dame'ın*

---

9 Bkz. Birinci Bölüm.

Kamburu'ndaki Quasimodo gibi görüyorlar. Sonuç ne oluyor biliyor musunuz? Gittikçe ruhları da kötüleşiyor.

İnsanın kendini bu sıkıntıdan kurtarması gerekir. Güzellik sadece fiziki bir mesele değildir. Sizin yaşadıklarınızla, yapıp ettiklerinizle de ilgilidir. Unutmayın ki toplum tarafından çok güzel görülen insanların bile vücutlarıyla, görünümleriyle bir kavgaları bulunur. Demek ki bu kavganın sonu yoktur. Çok açık ki başka bir yere bakmak gerekir. Huzurla çalışırsanız, insanlarla ve kendinizle huzurlu, dingin bir ilişki kurarsanız bu zaten bir güzellik getirir, görünümünüze siner ve şu an kendinizi beğenmiyorsanız dahi bu sağlıklı ilişkiyi kurduğunuzda işler değişir, kendinizden memnuniyet duymaya başlarsınız. Ruhunuz bir esenlik kazanır. İşte hayatta önemli olan da bu esenlik, bu ferahlıktır.

Güzellik sadece fiziki bir mesele değildir. Huzurla çalışırsanız, insanlarla ve kendinizle huzurlu, dingin bir ilişki kurarsanız bu zaten bir güzellik getirir, görünümünüze siner, kendinizden memnuniyet duymaya başlarsınız. Ruhunuz bir esenlik kazanır. İşte hayatta önemli olan da bu esenlik, bu ferahlıktır.

Hocam az önce "Mutlu olmak hem haktır hem de görevdir," dediniz. Hak kısmı tamam da görev kısmını biraz daha açabilir misiniz?

Görevdir, çünkü insanın zorluklara kendisi hazır olduğu kadar çevresini de hazır tutması gerekir. Az önce Seneca'dan bahsetmiştik. Ne diyordu; hayat size bir anda en kötü şartları getirebilir, bunlar karşısında da kendinizi bozmamanız lazım. Bunlara karşı da hazır olmalı; her ne geldiyse sadece dırdırla, mızmızlıkla, şikâyetle karşılamamalısınız. Negatif konuları, dertlerinizi herkese yansıtamazsınız. Çoluğunuza çocuğunuza,

> Çetin Altan, "Enseyi karartmayın," derdi. Enseyi karartmayın! Çünkü bu karamsarlık sıkmaya başlar. Zeki insan böyledir; devamlı aynı yönde gitmek, devamlı bir kötülükten bahsetmek insanın kendi ruhunu da karartır. Dengeyi bulmak lazım.

sizi yetiştirenlere, bulunduğunuz kabileye, gruba, yaşadığınız şehre yansıtmamalısınız. Mesela sizler matbuatta böyle insanları aranızda tutmazsınız değil mi? Biri gelip her gün saçma sapan şeyler yazarsa gönderirler, kimsenin tatava dinlemeye ve okutturmaya hâli ve niyeti yoktur. Kendi dırdırını sürekli yapan kişi, basında ertesi güne çıkamaz. Bakınız, bu anlattıklarımın hayatı tozpembe görmekle ilgisi yoktur; böyle davranan, kendini hep bulutların üzerinde sanan insanlar da vardır, dünya yanarken kaygısız kaygısız konuşurlar. Bu da iyi değildir. Eleştiri de olacak, iyimserlik de. Bunun için bize gereken Çetin Altan ölçüsüdür.

Çetin Altan'ı bir düşünelim. Özellikle altmışlı yıllarda düzeni köküne kadar eleştirir ve birçok eleştirisinde de son derece isabet kaydederdi. Yazılarını okuduğunuzda gidişattaki bozukluklara, aksaklıklara ve tüm çürümüş yanlara hâkim olurdunuz. Ama bunları dünyanın sonu gelmiş, her şey yanmış bitmiş gibi yazmazdı. Arşivlere girin okuyun, kitaplarını alıp bakın. Sık sık güzel şeyler de anlatırdı. Üç gün dünyanın bütün çirkinliklerini anlatsa dördüncü gün "Bir başka güzeldi Hanzade Sultan" diye bir yazı döşenirdi; güzel Osmanlı prensesinin portresi etrafında nefis bir şekilde dönemi, hayatı, dünyanın güzelliklerini resmederdi. Bu arada yine o yazıda bile birilerini ısırırdı. Böyle komik yanları vardı Çetin Altan'ın ama neticede etkiliydi ve bu şekilde etkili olmak hayatta çok önemlidir. Etkili olmak, sözünü dinletmek, yapıcı olmak... Ama Çetin Altan'ın en önemli yönü neydi biliyor musunuz? "Enseyi karartmayın," derdi. Enseyi karartmayın! Çünkü bu karamsarlık sıkmaya başlar. Zeki

insan böyledir; devamlı aynı yönde gitmek, devamlı bir kötülükten bahsetmek insanın kendi ruhunu da karartır. O yüzden dengeyi bulmak lazım. "Enseyi karartmayın," da işte o dengenin izahıdır. Sen kendin de sıkılırsan toplum da sıkılıyor; sen kendin de kötüleşirsen toplum da kötüleşiyor.

Neticede her şeyi söylemenin de bir usulü var. "Kendinizi, insanları, toplumu sıkmayın," demek ödevlerden kaçmak değildir. Aksine kişi birçok şey yapmak, gördüklerini söylemek zorunda. Ama ölçüyü görmek ve dengeyi bulmak lazım. "Enseyi karartmayın," iyi ile kötü arasındaki ölçüdür bir anlamda; daha doğrusu iyi düşüncelerle kötü düşünceler arasındaki ölçüdür. Bir insanı da mesela yüzde yüz iyi veya yüzde yüz kötü olarak tarif edemezsiniz. İnsanın bir defa doğuştan bir mükemmelliği vardır ama sonra devreye başka faktörler girer. Şimdi burada çok sözünü etmeye gerek yok, ileride daha detaylı konuşuruz ama yeri gelmişken kısaca söyleyeyim: Çocuklarına yüzde yüz iyiliği, mükemmelliği dayatmaya çalışan bana göre sıkıntılı bir ebeveyn takımı da var ki o tavrı benimsememek ve sürdürmemek için onlara da dikkat etmek lazım!

Peki, siz şu an itibariyle Çetin Altan gibi "Enseyi karartmayın," der misiniz?

Diyorum tabii. Pandemiye, virüslere, insanlığın kendi başına açtığı türlü belalara rağmen enseyi karartmayın. Çünkü bu âlem yaşadığı, batmadığı sürece devamlı bir kurtuluş umudu, daima bir iyilik söz konusudur. Bu çok açıktır. Tedbirini alırsın, yapacağını yaparsın ve devam edersin. "Batacağız," diyorsan niye burada oturup

Pandemiye, virüslere, insanlığın kendi başına açtığı türlü belalara rağmen enseyi karartmayın. Çünkü bu âlem yaşadığı, batmadığı sürece devamlı bir kurtuluş umudu, daima bir iyilik söz konusudur.

konuşalım, niye bunları anlatalım, niye insanlara bir şeyler öğretmeye çabalayalım? Ben "Tamam, şimdi batacağız! Tamam artık mahvolduk!" diyen insanları gördüğüm zaman âdeta tavrımla "Uzaklaş buradan!" derim. Onları çevreme de bir daha sokmam. Bu tür insanlardan uzak duracaksınız. Onlar sizdeki hevesi ve umudu söndürür.

Hocam hazır heves söndüren insanlardan söz açılmışken... Bir de "düzlük", "renksizlik" var. Bana insanlar bugünlerde renklilikten, eksantriklikten kaçıyormuş gibi geliyor. Ortalık giderek daha sessiz, renksiz insanlarla doluyor. Mesela bir Huysuz Virjin ölüyor ama zaten sağlığında onu geçen kimse olmadığı gibi, şimdi de ne donanım olarak ne de orijinallik olarak öyle bir insanın esamesi okunuyor. Bir başka Barış Manço çıkmıyor mesela. Ya da bir başka Semiha Berksoy da yok. Düz bir toplum mu oluyoruz? Oluyorsak neden? Nasıl aşacağız bunu?

Ben Huysuz Virjin'i maalesef canlı olarak seyretmedim; hâlbuki onunla tanışmak isterdim. Bir defa Huysuz Virjin'i canlandıran Seyfi Dursunoğlu ortaya önemli bir tip çıkarmıştır. Taklit ettiği bu tip, yarı muhafazakâr yarı kalıbını yırtmış hatun tipi, 1950'lerin toplumunda sık görülürdü. Böyle her sınıfa girip çıkan, erkekleri susturan, kadınların canına okuyan ama dostu da olan bir tip... Seyfi Dursunoğlu temsil için karakteri, daha doğrusu tipi yakalamıştır.

Herhangi bir travesti kılığı veyahut bir kadın rolü değildir bu. Bir tip yakalamış ve onu hayata geçiriyor. Daha önemlisi, sahnede spontane olarak konuşuyor. İnanılmaz bir hafızası olduğunu da söyleyelim. Ekranda izlediğim bir bölümde, salondaki erkeklere ve kadınlara "Bir harf söyleyin bakalım," diyor;

"siz harfi söyleyin, ben onunla başlayan bir beyit okuyacağım." Hayhay! "B harfi," diyorlar mesela, oradan alıyor Huysuz:

"*Bir safa bahşedelim gel şu dil-i nâ-şâda*
Gidelim serv-i revanim yürü Sa'd-âbâd'a"

Efendime söyleyeyim, "E harfi," diyor biri; giriyor bizimki:

"*Esti nesim-i nev-bahar, açıldı güller subh-dem*
Açsın bizim de gönlümüz, sâki medet, sun câm-ı cem..."

Tabii illa muzırlık yapacak biri de çıkacak ya, kadının biri tutuyor "X harfi," diyor. Tabii x ile başlayan beyit yok. Ne olacak şimdi? Ama Huysuz bıyık altından gülüyor; biraz da mahalle kadını ağzıyla, "Karı illa bir gıcıklık yapacak ya..." diyor. Sonra hemen yapıştırıyor:

"*İksir-i âşkın oldum...*"

Alkış kıyamet... İnanılmaz bir hafıza, nadir bir yetenek kuşkusuz. Bir yandan da kültürel bir mirası saklamaktan bahsediyoruz.

Kimdir, nereden yetişmiştir diye sonradan tetkik de ettim. Çengelköy'denmiş. Şimdi Çengelköy, mütevazı bir Boğaziçi köyü gibi görünür ama epey enteresan insanlar çıkarmış ve Türkiye'ye sunmuştur. Mesela az önce adını geçirdiğin, opera sanatçılığı ve ressamlığıyla tanıdığımız dünyaca meşhur Semiha Berksoy da Çengelköylüdür. *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da anlatmıştım; Semiha Hanım benim de yakın ahbabımdı. Görüp görebileceğin en ilginç ve pek rastlanamayacak insanlardandı. Şimdi bakıyorsun, Huysuz Virjin ya da Seyfi Dursunoğlu da böyle biri. Ortak bir gerekçesi olabilir. Yine Çengelköy'den yetişme bir abimiz, bir hocamız, bir doktorumuz var; o bana Çengelköy'den, oradaki mahalle kültüründen bahsederdi. Bu ikisi de Çengelköy'de Karagöz oyunlarıyla, şiirlerle, temaşayla

büyümüş. Mahalle havası öyleydi eskiden. İstanbul mahallelerinin her birinin kendine özgü bir havası vardı.

Şimdi en başta ne sormuştun, hatırlayalım. Düz bir toplum mu oluyoruz? Bu insanları üreten çevreler ortadan kalktığından, herkes her yerde aynı şekilde yaşadığından birbirine benzer, kendine özgü renkleri olmayan kişilerle doluyor etraf. Seri üretimdir bu.

Şurası çok açık ki insan çevresinden çıkar. Kişileri, içinde yaşadıkları şehirler üretir. Bu eski İstanbul'da ikili bir yaşam olduğunu söyleyebilirim. Bir taraf biraz kapalı, hatta belki biraz saçma da denilebilecek bir hayat içinde yaşardı. Ercüment Ekrem'in [Talû] yahut Sermet Muhtar'ın [Alus] "basık bir hayat" diye tarif ettiği bir hayattır bu. Öte taraftan, bu mahallelerin insanla iç içe, yaşam dolu diye tarif edebileceğim bir yanı da vardı. Daha dışa dönüklerdi. 1950'lerde Şehzadebaşı'nda yürüdüğünde bir ahşap evin içinden rock'n roll müziğinin yükseldiğini duyardın. Muhtemelen o evde biri o esnada rock'n roll kralı ya da kraliçesi tacını giyiyordu kim bilir. Neticede sonradan gerçek hayatta da giymişlerdir. O muhitler pek çok müzisyen, tiyatrocu çıkarmıştır.

İnsan çevresinden çıkar. Kişileri, içinde yaşadıkları şehirler üretir. Kendine has çevreler ortadan kalktığından, herkes her yerde aynı şekilde yaşadığından birbirine benzer, kendine özgü renkleri olmayan kişilerle doluyor etraf. Seri üretimdir bu.

Zeki Alasya geldi aklıma hemen; Şehzadebaşı doğumlu. Metin Akpınar da Aksaraylı.

Tabii, İstanbul'un yarattığı insanlardır hepsi. Ama İstanbul artık bunu yapamaz. Çünkü kültürel bakımdan tahrip oldu. Alabora oldu. Şehre hiçbir şekilde uyum sağlayamayan bir

kitle geldi ama daha önemlisi onlara uyum sağlatacak, onları şehre adapte edecek, belki yönlendirecek, bir katkı sunacak kitle de kalmadı. Öyle bir İstanbul'dan söz ediyoruz şimdi.

1955 sayımında nüfus 1 milyondu, oysa şimdi 15 milyonu çoktan geçtik. 50 yıl sonra kim bilir kaç milyona dayanacak! Bunun bir sonu yok. Şehir bu nüfusla hareket edemez, işlevini yerine getiremez.

Anladığım kadarıyla, "Bir milyonluk İstanbul bugünküne göre daha nitelikli insan yetiştiriyordu," diyorsunuz. Meseleye, "Daha ilginç, daha eksantrik, daha oturaklı tipler çıkarıyordu ama artık çıkaramaz," diye bakıyorsunuz.

Çıkaramaz tabii, çünkü o 1 milyonluk nüfus organik bir bağla bağlıydı. Bu nüfusun içinde tabii ki fakiri de zengini de vardı, cahili de okumuşu da, ahmağı da akıllısı da. Bunlar aynı mahallelerde otururdu. Şehir bugün hayal dahi edemeyeceğin bir yapıya sahipti. Farklıydı. Bu insanlar işte o farklı şehirde yetişti, o mahallelerden çıktılar. Çok önemlidir bu; şimdi böyle bir şehir yapısı yok. Kim nerede ne yapıyor, nereden gelmiş; kim kimi nasıl etkilemiş ya da etkiliyor; bu belli değil. Karakteri olan bir semt kalmadı. İşte senin soruna cevap da burada yatıyor; "Artık öyle ilginç, nevi şahsına münhasır insanlarla daha az karşılaşıyoruz," diyorsun ya... O insanları üretecek bir ortam yok artık. Huysuz Virjin dediğin, kendi çapında toplumu süzen, onu iğneleyen ve bunu müthiş bir isabetle yapan biriydi; o toplumun organik bir ürünüydü. Ben onu televizyon programlarında gördükçe seyrettim, büyük keyif aldım.

Yeri gelmişken bizzat tanıdığım bir sahne insanından, Muammer Karaca'dan söz açalım. Kaç kişi biliyor onu bugün? Maalesef şu anda yeterince hatırlanmadığını

görüyorum. Hazindir. Kendisini Ankara'da seyrederdim. O zamanlar Muammer Karaca'nın yaptığına "tuluat" diye laf atarlardı. Ankara'nın o dönemini bilmek gerekir. Ankara'da tiyatro bilimi çok kesif yapılırdı; hem konservatuvarda hem Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tiyatrocular biraz çokbilmişti. Dış kaynaklara da çok hâkim bir zümre vardı orada; burunları havadaydı. Belirttiğim gibi "tuluat" deyip geçiyorlardı Karaca'nın oyununa.

Semiha Hanım [Berksoy] bir gün, "Ben Muammer'e gidiyorum, gel seni de götüreyim," dedi. Gençlik Parkı'na gittik. Akşam dokuzda oyunu başlıyor. Biz Karaca'yı altı buçukta gördük. Bir saat kadar oturup konuştuk, sonra makyaja girdi. Yahu iki saat makyaj mı olur? Derhâl şunu anladım: Muammer Karaca o sırada kafasını kuruyordu. Ne oynayacak, nasıl oynayacak? Dinamik bir oyundu kendisininki. Değişiyor, gelişiyor; duruma göre, zamana göre bambaşka bir yöne gidiyordu. Birine "Ne iş yapıyorsun?" diye soruyordu örneğin; "Dergide yazıyorum," diye cevap geldiğinde "Dergi mi?" diyordu Karaca, "Ne berbat bir laf! Eskiden mecmua derdik," diye hayıflanır gibi yapıyordu. Ardından mecmuanın neden "dergi"den daha isabetli bir sözcük olduğunu anlatıyordu. Cem olmaktan; yani toplanmaktan, bir araya gelmekten girip "Cuma"dan çıkıyordu. Biliyorsunuz "mecmua" sözcüğü de Cuma ile aynı kökten gelir. İşte oradan bir hikâye kuruyor; o hikâyeden siyasete, topluma giriyordu.

Şimdi bu tip insanlar, görüp geçirmiş insanlardır. Belli bir seviyedir bu. Kendisi Nâzım Hikmet'i tanıyordu mesela. Tabii ki tanıyacak; Nâzım, Şehir Tiyatroları'nda yevmiyeyle veya maaşlı çalışarak geçinirdi. Oradan birbirlerini biliyorlardı. Yine Muhsin Ertuğrul'u tanıyordu, İstanbul'da Muhsin Bey'in oyuncusuydu. İnsana, dünyaya dair muazzam bir bilgidir bu.

Muammer Karaca bir dünyayı tanıyor, o dünyaya çok enteresan bir bakışı var, gözlemleri var, tespitleri var. Bir sürü şey görmüş, bir sürü meselenin farkında. Demek ki onu da çevresi üretmiş. Hem de ne çevre! Bu arada elbette bir sürü başka şeyi de görememiş, çünkü Türkiye'de yaşıyor. İnsanımız maalesef bir sürü şeyi de göremedi, bu da ayrı konudur.

Ben esas bu bilginin üstüne inşa ettiği bakışı anlatmak istiyorum. Bir insanın nasıl ortaya çıktığını, ortaya çıktıktan sonra nasıl diri kaldığını anlamak lazımdır. Azizim, Muammer Karaca, Menderes'i tutardı; onun ardından Demirel'i de tuttu ama kendini bir alana hapsetmiyordu; çünkü Nâzım'ı da tutuyordu. Bu yüzden de ilginç bir karışımdır. Açık, bilgili, zeki... Her konuyu alıp işliyor, malzemesi hâline getiriyor, müthiş bir isabetle tespitleri sıralıyor. Bazen haşinleşiyor, hatta gaddarlaşıyor bile diyebilirsin. Acıtacak derecede sert espriler bulup yapıyor. Halkın dilini çok iyi biliyor ama halkın suyuna gitmeye çalışmıyor. Bunu çok önemli buluyordum; Muammer Bey, kitleyi memnun etmeye çalışmıyordu. "İslamcılık yapayım, popülizm yapayım," gibi bir derdi yoktu. Tek derdi konuyu yakalamak, tespitini yapmaktı. Affetmezdi. Bir konuda laubalilik, gevşeklik yakaladı mı hele; hiç affetmezdi. Olmadık espriler çıkarıp söylenmedik, söylenmeyecek ve sizin de hiç söylenmeyeceğini düşündüğünüz şeyleri söylüyordu. Ne oluyordu? Demirel bile gidip bu esprilere gülüyordu. Hayat da devam ediyordu.

Peki, bu insanlar bu gözlemleri nereden bulup çıkarıyorlardı? Bir dünyayı tanımak, sağa sola bakmak yeterli miydi? Muammer Karaca özelinde önemli bir husus var. Kurduğu bir dostluk çok belirleyicidir; Karaca, Rahmi Duman'la dosttu. O dostluğu bilince birçok şeyin arka planda nasıl işlediği de idrak ediliyor. Kimdir Rahmi Duman? Türkiye'nin ilk özel ruh

hastalıkları tedavi merkezini kuran kişi. Sıradan biri değildir. Bir kere çok iyi müzik, edebiyat biliyordu. Güfteleri hâlâ besteleniyor, bestelenenler de hâlâ söyleniyor. İşte bu ikisi ahbaptı. Muammer Karaca dediğin, biriyle boşuna ahbap olmaz. Kim bilir aralarında neler konuşuyorlardı... Karaca, Duman'dan öğrendiklerine sanatında, sahnede nasıl yer veriyordu? Şüphesiz ki kullanıyordu bunu. İnsan ruhunun derinliklerine çoğu kişiden daha fazla vâkıftı. Bu dostluğun kendisi başlı başına bir inceleme konusudur. Başlıca meselelerimizden biri işte budur. Bu insanlar, bu ilişkiler hakkında yazılan yapılar, yapılan değerlendirmeler maalesef yetersizdir. Bu yüzden de Türk toplumunu anlamak güçtür. Toplumun da kendisini anlaması güçleşmiştir. Kayıt tutulamaz veyahut tutulmazdı. Yeterince anlatılmayan ve hızla unutulan bir toplum yapısı var; o yapıyı kuran, işleten unsurlar var. Yeni kuşaklar o unsurlardan bihaber. Çünkü anlatılmıyor. Yaşananlar aktarılamıyor, gelenek zinciri kurulamıyor. Hâlbuki şunun şurasında 1960'lardan bahsediyoruz. Baksanız o yıllar hiç yaşanmamış gibi...

Sözgelimi 1960'larda İstanbul'da pek tiyatro yoktu. Devlet Tiyatroları klasik anlayışı, klasik dramaturjiyi temsil ediyordu ve esas yeri o kaplıyordu. Zaten Ankara'daydı. Yine de bu ana yapının dışında önemli temsilciler bulunurdu. Örneğin Musahipzade Celal'i Gazanfer [Özcan] ve Ülkü'den [Gönül Ülkü Özcan] seyredebildik. Yazın Ankara'ya gelirlerdi; Gençlik Parkı'ndaki sahneyi kiralar ve doldururlardı; klasik tiyatroyu bilen Ankara seyircisine başka bir pencere açarlardı. Sonra musiki dünyası... Hem Ankara'da hem de İstanbul'da farklı musiki hayatları yaşanır, bunların birbiriyle alışverişleri derin izler bırakırdı. Ankara filarmonik müziğin yurduydu. Ankaralı dinleyici ilk klasik konserleri dinlerdi ve dinleme adabına sahipti. Okurların pek bilmeyeceğini tahmin ettiğim bir İsmail

Baha [Sürelsan][10] vardı mesela; Ankara'da çok nadir konser verirdi ve bunlar ücretsizdi. Çok titiz bir adamdı; korosunu da müthiş yönetirdi. Seyircisine de öğretirdi.

Neden bu isimler üzerinde ısrar ediyorum? Bu biyografilerden kimse haberdar değil. Bunlar çok enteresan, çok zengin hayatlar. Bunlar bizim insan varlığımız. Farklı hayatlar, farklı damarlar... Orijinal insanlar... Neden orijinal insanlar çıkmıyor sorusuna bir cevap da işte bu. Önce çıkmış olanları hatırlamak gerekir. Çıkanları hatırlamazsan, o büyük insan kaynağını unutursan yenisi de çıkmaz. Bu bir hattır.

Muammer Karaca'nın mizahı ve bunun toplum tarafından kabulü aklıma yenilerde okuduğum bir lafı getirdi. *Amadeus* filminde Mozart'ın hayatını anlatan Çek yönetmen Milos Forman'ın bir sözü bu; "Mizah sadece benim için önemli değil, ulusum yüzyıllardır mizah sayesinde ayakta kaldı." Siz çok gülen, gülmeyi seven birisiniz. İyi mizahı da seviyorsunuz. Bu bahse giriyorum, çünkü epey çatık kaşlı bir toplum olduk gibi geliyor bana. Gülmek bir yana, herkes birbirinin boğazını sıkmak üzere.

Bu sorunun tarihî bir cevabı vardır. Milos Forman üzerinden soruyorsan onun ulusunun tarihini anlamak lazım. "Yüzyıllardır mizahla ayakta durdu," derken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıllarını kastediyor. O döneme baktığımızda Çekya'nın çok çalışan, çok üreten bir memleket olduğunu görürüz. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sanayiinin esası da oradaydı. Çekya'dan başka sanayinin bir ucu da Vorarlberg'di ki orada yaşayanlar Fransa'daki Strasbourg ya

10 1912-1998 arasında yaşamış, Klasik Türk müziği sanatçısı. Türk müziğine bilimsel araştırmaları, yayınları, konferansları ve eğitimciliği ile hizmet vermiştir. Yüzü aşkın bestesi kaydedilmiştir.

da Alsace ahalisi gibi "Aleman" denen kabiledir, mantaliteleri değişiktir. Tekstil sanayii mesela işte bu Vorarlberg tarafındaydı. Ama silahtan biraya, Avusturya-Macaristan sanayiinin motoru Çekya'ydı. Bohemya'ydı. Bankacılık da oradaydı. İlimde de güçlülerdi. Mühendislerimiz bile ziyaretlerinde söylemiştir; Çek mühendisler Avusturyalı mühendislerden daha bilgililerdir. Tabii ki bilgililer, en azından Fransızca da biliyorlardı. Kabiliyetliler, çalışkanlar... Üretim onlarda. Diyeceksiniz ki tamam, öne çıkmak ya da kendini güvenceye almak için bu yeterlidir. Ama merkezi başka yerde olan bir imparatorluğun unsuru olduğunda bu yetmez. O yüzden Çekler her şeyi ısırırlar. Tenkitlerini de öyle yaparlar. Avusturyalıya hakaret edersen ya sopa yer ya da hapse girersin. Ama zekice tenkit edersen, espriyle mizahla ona karşı koyarsan, yani ısırırsan ki Avusturyalıların da ısırılacak yanları çoktur, paçayı kurtarırsın.

Tenkit ettiğinde senden biraz da çekinirler doğrusu. Çünkü zekâ ürkütür. Aslına bakarsanız bu, dünyanın her tarafında üç aşağı beş yukarı böyledir. Mesele farkına varmaktır. Dolayısıyla orada Forman kendini de övmekle birlikte, bir yandan da "Biz bu şamatadan mizahla kurtulduk," demek istiyor. Dediğim gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu öyleydi. Çek politikacıları da bu hususa önem verirdi.

> Espri yapma ve espri kaldırma meselesi eğitimden başlar. Bizde bazı espriler kavga konusudur. Eğitimimizde bu kavgayı önleyecek bir espri, mizah geleneği yoktur. Bir yandan da insanlar çok içine kapanık... Değil espri yapmak, söze girmekten çekiniyorlar. Bir kabukta yaşıyorlar.

Dönelim kendimize. Bizde espri yoktur, bizde espri başka türlüdür; bizde bazı insanların hicvi vardır. Karikatüristlerin, Karaca gibi tiyatrocuların hicvi vardır. Meslekleri zaten budur. Ama ben tiyatromuzda bile bu

işin yeterince derin olduğunu zannetmiyorum. Meclis'te de öyle kişileri ararsın. Bir Süleyman Demirel'i ararsın mesela. Britanya Meclisi'ndeki espri furyasına bak, bir de bize bak. Orada zaten başka türlü olmaz. Eğitimden gelir bu. Espri yapma ve espri kaldırma meselesi eğitimden başlar. Bizde bazı espriler kavga konusudur. Eğitimimizde bu kavgayı önleyecek bir espri, mizah geleneği yoktur. Bir yandan da insanlar çok içine kapanık... Değil espri yapmak, mizah yapmak; söze girmekten çekiniyorlar. Bir kabukta yaşıyorlar. Ben bu hâli de doğrusu sevmiyorum.

Espri yapmaktan çekinmek bir yana, birçok insan kendini ifade etmekten de çekiniyor. Bu bir dert. Hiç hatasız yaşayıp gitmeye çalışan çok kişi var. Başlarına iş almak istemedikleri için belli bir vasatı tutturup yola öyle devam etmek istiyorlar. İtiraf etmek gerekirse zaman zaman ben de bu yönde kararlar aldım. Neticede sormak istediğim şu: Hatasız yaşamaya çalışmak tamam ama buna yaşamak denir mi?

Bu, korkudur. İnsani bir duygudur. Ama korkuyu öyle dümdüz konuşmak olmaz. Korkuyla cesareti beraber konuşmak gerekir. Şimdi insana her zaman cesur olması telkin edilir ama cesaret insana öyle kendiliğinden gelmez. Bir defa şunu söylemek lazım: Korkuyu bilmeyen kişi cesur da olamaz. Çünkü cesaretin yolu korkuyu tanımaktan, korkmayı anlamaktan geçer. Tarih ya da edebiyatta korkuya pek aşina olmayan insanlara da rastlarız. "Şöyle cesur, böyle cesur," diye övülürler. Onların sergilediğinin cesaret olduğunu söyleyemeyeceğim, o başka bir hâldir. Çünkü cesaret ancak korkmayı bilen insana yaraşır. Bu sadece bir meselenin üzerine gitmek değildir, bu aynı zamanda bir fedakârlıktır. Neden fedakârlık diyorum? Çünkü cesur kişi korkuyu tanır; bir meselenin üzerine

giderken, savaşırken, ayağa kalkarken veyahut inat ederken neleri kaybedebileceğini de bilir. Ödeyebileceği bedeli bilir. İşte bu da fedakârlıktır. Korku ve cesaret bu yüzden birbirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır, birbirleriyle diyalektik bir ilişki içindedir. Öyle çoğu kişinin kabul ettiği gibi birbirinin zıddı olduğunu söylemek doğru değildir.

Çok açık ki cesaret öyle bir anda olup biten bir hâl de değildir. Bir muhakeme neticesinde ortaya çıkar. Hesap yapmak, sistemli düşünmek ister. Liderlerin cesaretine baktığınızda onların sadece bir itirazla harekete geçmediğini görürsünüz; bu itirazdan düşüne düşüne bir hareket ortaya koymuşlardır. Mustafa Kemal'in cesareti böyledir. Zor zamanlarda toplumun önüne geçme, onu istikbale taşıma cesareti bir anlık karardan ibaret değildir. Muhakeme vardır, az evvel de izah ettiğim üzere fedakârlık ve neticede uzun bir çalışma vardır.

> Cesaret sizden vaktinizi ister. Çünkü cesaret her gün kendinizden bir nebze feda edip bir fikri geliştirmeye koyulmaktır, bir meseleye katkı sunmaktır veya bir kurumun büyümesine yardımcı olmaktır. Bu da sistem ister, prensip ister. Demek ki cesaret evvela düşünmek ister.

Demek ki cesaret sizden vaktinizi de ister. Çünkü cesaret her gün kendinizden bir nebze feda edip bir fikri geliştirmeye koyulmaktır, bir meseleye katkı sunmaktır veya bir kurumun büyümesine yardımcı olmaktır. Bu da sistem ister, prensip ister. Demek ki cesaret evvela düşünmek ister.

Hata yapmamak korkusuna gelirsek... Bu da esasında muhakemeyi, muhasebeyi iyi yapmamaktan; fedâkarlığı göze almamaktan kaynaklanır. Demek ki bu, temelde bir cesaret eksikliğidir. Yeni bir konu değil. Romalı şair Horatius'un lafıdır: *In vitium ducit culpae fuga.* Kusurdan kaçarken daha büyük bir kusura düşüldüğüne dikkat çeker. Demek ki

öteden beri bir sorun teşkil ediyor bu mesele. Çaresi de cesur olmaktır ama cesur olmanın korkmayı da bilmek olduğunu akıldan çıkarmadan.

Kişi kusur korkusuyla hareket ederse iş göremez. Ama o kusuru tanıyıp muhakemesini de sağlam tutarsa iş değişir. Cesaret budur. Gündelik hayatta bunun en güzel örneğini dil öğrenirken görürüz. Sanırsın ki Fransızca öğrenmeye başlar başlamaz mükemmel konuşacaksın. Bu tabii ki mümkün değil. Hele eskiden Türkiye'de insanı bir de utandırırlardı; mesela "Fransızca düzgün konuşulur," denirdi. Her şeyin yerli yerinde olması beklenirdi. Bütün kelimelerin, gramerin, çekimlerin... Hâl böyle olunca insan konuşmaya çekinirdi. Eh, insan konuşmayınca bildiğini de unutur. İngilizce bizde biraz daha kolay seyretti. İnsanımız İngilizcenin hâkimiyet kurmaya başladığı dönemde daha çok yurt dışına çıkar oldu; orada ister istemez daha çok konuşma, dili tecrübe etme imkânı buldu. Ama yine de yabancı dil konuşurken rahat olunmadığını görüyorum.

"Hata yapacağım," diye yabancı bir dilde konuşmaktan çekinirseniz çok açık ki o dilde konuşmayı da öğrenemezsiniz. Bilgiyi işlemek gerekir. Ayrıca kendinizi sürekli frenlediğiniz vakit de hiçbir şey bilmediğinizi sanarlar. Bunun da sonuçları ağırdır.

Hocam mesela Almanların, Fransızların neredeyse kulak tırmalayan müthiş bir aksanla konuştuğunu duyuyorum. Hiç de aksanım var diye gocunmuyorlar. Biz biraz fazla çekiniyoruz sanki.

Niye gocunsun ki? Onun derdi konuşmak. İşini görecek, mecbur konuşmaya. "Hata yapacağım," diye konuşmaktan çekinirseniz çok açık ki konuşmayı da öğrenemezsiniz. Bilgiyi işlemek gerekir. Sustuğunuz vakit, kendinizi sürekli

frenlediğiniz vakit de hiçbir şey bilmediğinizi sanarlar. Bunun da sonuçları ağırdır.

Susmak demişken... Hocam sanırım fazla tevazu göstermek de problem olabiliyor. Yönetmen Nuri Bilge Ceylan'ın lafı geliyor aklıma; "Bir ortamda mütevazı olmaya kalkarsanız saygının azalmaya başladığını hissedersiniz," demişti. Öyle midir sahiden? Mütevazılık zayıflık mıdır?

Türkiye'de öyledir. Ezik davranırsanız sizi ciddiye almazlar. Tevazuun ölçüsü vardır. Tevazuyla arogansı [kibir] birlikte götürmek lazımdır. Bizde eski Fransız kültürünü edinenler bunu iyi uygularlardı.

Bir de tam tersi söz konusu. Amerikan usulü kendini devamlı pazarlayanlar, azıcık bildiği konularda bile uzman gibi ortada gezenler görüyorum. Bunu çok geri, kaba bir davranış olarak görüyor ve çok ayıplıyorum. Şurası çok açık ki ölçüyü koruyacaksınız. Devamlı "Bilmiyorum," demek olmaz, biliyorsanız konuşacaksınız. Çünkü siz hep böyle derseniz bir süre sonra bildiklerinizi de dikkate almazlar. Farkınıza varmaz, bilginizi takdir etmezler. Demek ki her şeye "Ben biliyorum," diye atlamayacak ama bildiğinizi de yeri geldiğinde söyleyeceksiniz.

Türkiye'de ezik davranırsanız sizi ciddiye almazlar. Tevazuun ölçüsü vardır. Tevazuyla arogansı [kibir] birlikte götürmek lazımdır.

Bilip bilmeden, fazla cüretle, küstahlıkla hareket edenler toplum için sıkıntıdır. İşte az önce bahsettiğim Amerikan usulündeki gibi devamlı kartviziti ile gezen, devamlı kendini pazarlayan insanlar da bulunmaktadır. Keza sürekli karşımıza çıkıyorlar.

Öğrencileriniz bu konuda nasıllar?

Tabii içlerinde çokbilmişler de var. Biri bir gün derste "Hocam siz yavaş okuyorsunuz!" diye elimden kitabı almaya da kalktı. Sonra da mahcup olduğuyla kaldı.

Hocam bu dilden dile şehir efsanesi gibi yayılan bir konu. Gerçek miydi?

Fransızcadan Almancaya tercüme bir kitapta, orijinali Fransızca olan bir konstatasyonu yine Fransızca olarak aktarmak istedim. 18'inci asır akademisyeni, ünlü Mousnier'e ait, çok da güzel bir saptamadır. Onu hafızamdan tekrarlayarak aktarmam gerekti. Bu nedenle biraz yavaş okudum, hatta biraz tekrar yaptım. Tabii yazar, konstatasyonu da orijinal dilinde değil, Almanca olarak dipnota koymuş. Bu dili bilmeyen öğrenciye Fransızcasını aktarmam gerekir. Önünü arkasını hatırlayarak, hafızamı yoklaya yoklaya, çevirerek okuyorum. Öğrenci de zannediyor ki benim Fransızca okuma kabiliyetim yok; "Hocam ben okuyayım size," dedi. "Gel de oku," dedim, verdim kitabı. "Ama bu Almanca!" dedi.

İşte bu densizlik ama olur bu, yaşanır. O yaşlarda mazur da görülür. İngilizcede *teenager* olarak tabir edilen, onlu yaşlarda insanlar bu tip hatalar yaparlar. Bu hatalar zaten bir yerde insana hayatı öğretir. Ama bu, altı boş olduğu hâlde sürekli kendini biliyormuş gibi gösterme hâli yirmilerden, hatta otuzlardan sonra yapılırsa işte o zaman ciddi sıkıntı yaratır. Bu hatalar o zaman kötü puandır.

Onlu yaşlarda insanlar birtakım densizlikler yaparlar. Hata olmasına hatadır; yine de bu hatalar zaten bir yerde insana hayatı öğretir. Ama bu, altı boş olduğu hâlde sürekli kendini biliyormuş gibi gösterme hâli yirmilerden, hatta otuzlardan sonra yapılırsa işte o zaman ciddi sıkıntı yaratır.

Hele hele yurt dışı muhitlerine gidildiğinde yapılırsa daha da kötü puan. Düpedüz itilirsiniz. İncitilir, gırgıra alınırsınız. Çok açık ki notunuzu da verirler ve size yazık ederler. Buna dikkat etmeniz lazım.

Hocam söz hazır öğrencilerden açıldı, size şunu sormak isterim. Leonardo da Vinci'ye atfedilen bir söz vardır; "Ustasını aşamayan öğrenciye yazık olur." Bu laf muhtemelen onun değildir ama içerdiği mesajı önemsiyorum. Siz ne dersiniz?

Leonardo'nun kendisi ustasını aşmıştır. O ne söylese haklıdır. Ama aşamayan da çok. Hayatta buna şöyle bakmak lazım: Her öğrenci ustasını aşamaz, bu mümkün değildir. Bu sadece iki insan arasındaki ilişkiden ibaret değildir, meseleyi daha geniş perspektiften değerlendirmek gerekir. Her ülkenin ve her sanatın bir zirvesi, bir de çöküşü vardır. Bunlar da birbiriyle bağlantılıdır. Çöküş döneminde artık kimse kimseyi aşamaz. İtalya gibi bir ülkede bile 16'ncı yüzyılla beraber Rönesans sanatı kendini bir anlamda tekrarlamaya başlamıştır. Eserler yine güzeldir, sanatçılar büyüktür ama belli bir tekrarla gider. Ustayı aşmak zorlaşmıştır.

İşin bir de diğer tarafı vardır. Bir ustanın yetiştirdiği bütün çırakların, tüm öğrencilerin onu aşacak büyük yıldızlar olmaları gerekmez. İşi bilen, ustasının öğrettiği hassas noktaları kapan, temiz iş çıkaranlar o dalın yaşamasını, yayılmasını sağlar. Sanattan bahsediyorsak o sanatın sadece çok paralı insanlar tarafından değil, daha mütevazı yaşayanlar tarafından benimsenmesine de bu müthiş yetenekli olmayan ama çalışkan kişilerin emeği yol açar. "Mükemmel iyinin düşmanıdır," lafına bir de bu pencereden bakmanızı öneririm.

Bir de şunu söylemeli: Ustasına büyük bir hayranlık duyarak, gayretle çalışıp sonradan onu geçebilen varsa ideal olan

budur. Tabii kendileri "Ben ustamı geçtim." demeyecek; etrafları bunu takdir edecek. Bu konuda maalesef geriye gittiğimizi gözlemliyorum. Cemiyetimizde korkunç bir Amerikanizm var. Herkes kendisinin ustasını devirdiğini daha ustası hayattayken söylüyor, hem de ustanın gözünün önünde. Birinci sınıfta hocasına hayran olan talebe, dördüncü sınıfta onu geçtiğini iddia ediyor. Kimi dilini tutamayıp bunu açıkça da söylüyor. Çok yaygın bir tutum...

> Bir ustanın yetiştirdiği bütün çırakların, tüm öğrencilerin onu aşacak büyük yıldızlar olmaları gerekmez. İşi bilen, ustasının öğrettiği hassas noktaları kapan, temiz iş çıkaranlar o dalın yaşamasını, yayılmasını sağlar.

Küstahlık deyip geçiyoruz ama bu artık bir zaruret hâline de dönüşmüş. "Geçineceksen yırtıcı olacaksın, ses çıkaracaksın," düşüncesi hâkim. Bu tip gülünçlüğe, hadsizliğe, üslûpsuzluğa karşı birtakım davranışların geliştirilmesi gerekir. Orta zamanlarda bir lonca disiplini, belli bir kalıp, halk arasında "Babandan önce ahıra girme," diye ifade edilen, hayvanlar arasında bile bir hiyerarşi, edep-erkan bulunduğunu ileri süren görüşler vardı. Bugünün görüşleri bu kalıplara nazaran çok liberal ve atılımcı görünebilir ama maalesef ifrattan tefrite gidiyor, bir aşırılıktan diğerine savruluyoruz. Ben tevazu teşhirine taraftar değilsem de toplum yaşamında bir ölçüde hiyerarşiye saygı, işlerin bilinmesine saygı, ustalığa saygı duyulması gerektiği kanaatindeyim. Çünkü işlerin, hayatın gelişmesi buna bağlıdır. Başka türlü, siz ne olduğunu anlayamadan o sanatlar, o işler elinizden kayıp gider. Bu önemlidir. Şunu da söyleyelim burada; Batı medeniyetinde ilerlemeci, hamleci görüşün en önemli mahzurlarından biri de küstahlık ve mesnetsiz iddiacılıktır. Bu, lafta kalan bir konu değil, gerçektir.

Peki, iyi bir donanımı olan kişilerin küstahlık göstermesi yakışık alır mı?

O belli olmaz. Ben özellikle de Batı toplumlarında donanımlı insanların yersiz, lüzumsuz yere küstahlık yaptığını da gördüm. Bu yapılmazdı pek ama artık yapılıyor; çünkü ipin ucu kaçmış. "Bunsuz yaşayamayız," diye düşünüyorlar. İşte Türkiye'de yeni nesil arasında zuhur eden bir hadisedir; "Tevazu gösterme, aptal ve cahil zannederler," deniyor. Az önce dediğim gibi, bunda ölçü gerekir. Bu lüzumsuz tevazu Batı'da zaten hiçbir zaman olmamıştır. Batı'da birine hayran oldukları zaman bunda bir ölçü vardır. Ama sakın gözden kaçırmayın, bir de menfaat vardır.

Örnek üzerinden gidelim. Kudüs'teki bir sempozyumda, eski Avrupalı klasik bilginlerin konuşmalarıyla Halil Hoca'yı yücelttiklerini gördüm. "Ne var bunda?" diyecekler için söyleyeyim; böyle bir yüceltme bir sempozyumda yapılmaz. Neticede maalesef yine o gruptan kimileri Halil Hoca'yı kıskandıklarını da açıkça gösterecekti; "Amaaan!" dediler, "Halil Bey de *apoteoz*'unu [*apotheose*, ilahlaştırma] yaşıyor." Bu onlara hemen battı. On beş gün sonra, Halil Bey bu defa ABD'de o kişilerle bambaşka bir şekilde karşılaştı. Bu defa bir yüceltme de yoktu.

Neticede birçok insanın hadsiz olduğu anlaşılıyor. Bir insan, diğerinin yerini kapma imkânını eline geçirirse kendi çapına bakmaz, "Ben neyim, kimim?" demez, bütün o tevazuunu unutur ve başka türlü konuşmaya başlar. Bunların olmayacağını sanmayınız, bu hadiseye azami dikkat ediniz.

İzninizle ustalar konusuna dönmek istiyorum. Siz hiç ustaların çırakların yolunu tıkadığını, onları kıskandıklarını gördünüz mü?

Çok yapılır bu. Her zaman da görürsünüz. Usta açısından bir nevi kendine itimatsızlıktır ve bu hâl de evrenseldir. Ama aynı şekilde gençlere birtakım üstatların çok sevecen baktıkları, yol gösterdikleri de görülür ve bu da evrenseldir. Bunun İslam kültürüyle, Hıristiyan değerlerle, liberal Batı toplumuyla, oryantalizmle ilgisi yoktur. Olumlu bir örnek vereceğim. Meslek hayatımda rastladığım ilginç insanlar vardır. Biri herkesin tanıdığı büyük Türkolog, gramerci ve lügatçi Andreas Tietze'ydi. O kadar geniş görüşlü, takdire hazır ve kusur görmeyen biriydi ki bugünlerde emsalini bulmak zordur. Oldukça laikti, milliyet ve din duyguları ya yoktu ya da arka plandaydı. Eşi de Türk'tü. Tietze, insanlara karşı çok rahattı. Kimsede bir kötülük görmezdi. Kendine karşı kıskançlık ve lüzumsuz bir engelleme gösterildiğinde tokat yemişe dönerdi, öyle de nahif biriydi. Anlamazdı. Ben de onun bu kadar anlamamasına hayret ederdim. Bir defasında, yine onun önüne böyle hasetle engeller çıkarıldığında bunu yapan kişiye düşman kesildim. Üstelik bu kişi o âna dek çok da hürmet ettiğim biriydi. Benim biraz garip bir adalet duygum vardır; bu tür adaletsizliklere rastlarsam cezalandırma konusunda kendimi tutamam. Nitekim düşman kesildim ve bunu da kendisine hissettirdim. Dahası, gösterdim de. Anlamasını sağladım.

Tietze gibi bir akademisyen daha vardı tanıdığım; Roderick Davison. O da garip bir Amerikalıydı, yine kendince garip bir metodizmi, inancın dışında davranış olarak bir metodizmi vardı. Çok sakin, insanları takdire hazır ve bunu sergilemekten çekinmeyen biriydi. Stanford Shaw da böyleydi. Kendisine negatif davranılmasını, kıskançlık gösterilmesini anlamazdı. Onda bu duygular olmadığı gibi, bu düşmanlığı kavrayacak duyguları da yoktu. Örnek ararsanız Türkiye'de de çok bulursunuz. Bu işin sağcısı solcusu yoktur; kendisine neden kazık atıldığını

anlayamayan, kıskançlığı kavrayamayan insanlar vardır. Fatma Mansur böyle biriydi mesela. Rahmetli, kendisine terslik yapıldığını fark edemezdi.

İyi yürekli insanlar oldukları için mi böyleler?

Bilmiyorum. Yetişme tarzlarından kaynaklanıyor da olabilir. Yine rahmetli Seha Meray öyleydi. Anlamazdı. Politikacı olmasına, hatta bakanlık yapmasına rağmen bile Rize'nin Pazar ilçesinden Tahsin Bekir Balta az önce saydığım isimler gibiydi. Kendisine yapılan nezaketsizliğe bir anlam veremezdi. Onun dünyasında, onun yapısında bu kavrayışa yer yoktu. Bu çok ilginçtir. Örnekleri saymakla bitiremem. Bu insanlar elbette bir çevrenin ürünüdür. Ama bana göre illaki bir dinî ya da millî çevrenin ürünü de değillerdir. Belli ki onlar yetişirken değerler yüksek tutulmuş. Mükemmel olamazlar ama en üst düzeyde yetiştirilmişler. Bazıları ise uyanıktır; kendisine düşmanlık edilmesinin sebebini anlar, önlemini alır, kendini korurdu.

Neden mükemmel olamayacaklarını söylediniz?

Ne yaparsan yap mükemmel olamazsın. Mükemmelliğe ancak yaklaşırsın. Toplumlar da öyledir. Zaten en mükemmel denilen toplumlarda da ikinci sınıf insanlardan bulunur. Ayrıca tersi de geçerlidir. Ahlak konusunda sallanan toplumlardan çok iyi yetişmiş kimselerin çıktığı da görülür. Demek ki bu kişiler daha dar çevrelerin ürünü olabiliyorlar. Keza birçok önemli değer dar çevrelerde geçerlidir. Klasik moralin, hiyerarşi saygısının da her ülkede geçerli olduğunu, bunun evrensel bir anlayış olduğunu iddia edemeyiz. Klasik moral beynelmilel, cihanşümul değildir.

Ama bu insanlar o klasik değerleri benimsemiş, yaşamış ve yaşatmış insanlardı. Bu bakımdan çok önemliydiler. Toplum hayatında esas olanın işini iyi yapmak olduğunu da kavramış

kişilerdi. Belki herkesin bu kavrayışa sahip olduğunu zannettikleri için yanılıyorlardı. Ama hiçbir zaman hayatlarında kaygıya, art niyete, hesaba ve kuşkuya da yer olmadı. Şunu çok açık söylemek gerekir: Hayatta bilinen ve istenen; insanların işini zevkle yapmaları, şöhret ve parayı ikinci plana atmalarıdır. "Parasız çalışın, enayi olun, projelerinizi kaptırın," demiyorum ama kafanızda sürekli kendinize dair hesaplar ve başkalarına dair şüphelerle yaşarsanız inkıtaya [kesintiye, akamete] uğrar ve verimli olamazsınız.

Hayatta bilinen ve istenen; insanların işini zevkle yapmaları, şöhret ve parayı ikinci plana atmalarıdır. "Parasız çalışın, enayi olun, projelerinizi kaptırın," demiyorum ama kafanızda sürekli kendinize dair hesaplar ve başkalarına dair şüphelerle yaşarsanız inkıtaya [kesintiye, akamete] uğrar ve verimli olamazsınız.

Tekrarlayalım: Toplum hayatında insanlar için esas olan, işini iyi yapmaktır. Burnunuz havada olmasın; kimseyi devirmekle, kimsenin yerine geçmeye çalışmakla uğraşmayın; işinize bakın. Bu önemli bir kültürdür. Kimileri bu kültüre isim takmaya uğraşır, mesela "protestan kültürü" derler; halt ederler! "Tasavvuf kültürü" diyen de çıkar. Maalesef temenniden ibarettir. O çevrelerde de her türlü insanın ne örnekleri vardır! Bunlar illa bir yere, bir kalıba oturtulacak konular değildir ama sizlerin bu hususların farkında olması önemlidir.

İLBER ORTAYLI'NIN NOT DEFTERİNDEN:

Beşeriyetin Ebedî Kütüphanesi

Batı klasik eserlerini unutmaz, genç kuşaklara okutur. Cicero'nun *De Amitica*'sı (*Dostluk Üzerine*) dışarıda okutulan önemli eserlerdendir. Üzerinde durulur. Iulius Caesar'ın *de Bello Gallica*'sı, Tacitus'un *Germania*'sı yine bu minvâldedir. Plutarkhos'un *Vitae*'sı paralel biçimde ünlü Romalı ve Helenlerin hayatlarını ele alır; önemlidir. Şunu da söylemeli; Üslup, usul ve tarih olarak bunların işe girmesi, bu eserlerde her daim haklı ve doğrunun verildiği anlamına gelmez. Ama bunlar, zekice ve ustaca eserlerdir ve öğreticilerdir. Beşeriyetin ebedî kütüphanesinde yer alırlar. Ortaçağ İslam dünyasında ve Rönesans'ta da bu dal şüphesiz ki parlak örneklerle devam eder. Ama şunu bilmek gerekir; Roma ve Klasik Helenler olmadan ne Rönesans İtalya'sı ne de Avrupa tasavvur edilebilir. Beri yandan, ismi bugüne kadar açıkça telaffuz edilmese de Avrupa Rönesansında ve sonra Aydınlanma'da Klasik İslam dünyasının rolü de zikredilir. Goethe, Hammer-Purgstall gibi Almanlarla Hafız'ı, Hayyam'ı bazı hatalar olsa da ustaca tanıtan Fitzgerald ve diğer usta Britanyalılar sayesinde bu dönemin rolü anlaşılmıştır. Bu rolün önemini o zamanlarda Goethe de, Hegel de, Friedrich Engels de ifade etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZOR ZAMANLARDA NELERDEN GÜÇ ALIRIZ?

Sorumluluklarınız vardır. Kardeşinize karşı nasıl sorumluysanız dostunuza karşı da sorumlusunuz, o da size karşı öyledir. Zor gününüzde birbirinizin eline bakacaksınız. İnsan ancak dostlarıyla ayakta kalır ama hakiki ve ebedî dostlarıyla. Hayatın anlamı da budur. Dostunuz yoksa bedbahtsınız demektir. İnsanın insana sahip çıkması, yardım etmesi kadar değerli şey azdır. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, insanlar bir bakıma esaret altındadır.

Bir önceki bölümde, kavram olarak "idame-i hayat"ı önümüze koydunuz. Şimdi ona bir başka açıdan daha bakalım istiyorum hocam. Şu hayatta yalnız değiliz, yalnız kalmak da istemiyoruz. Sofralar kurmak, dostlarla çevrelenmek istiyoruz. Sevmek, sevilmek istiyoruz. Sadece bu kadar da değil, bir yandan rahat da yaşamak istiyoruz. Belki hepimiz değil ama eminim çoğumuz daha çok para, lüks bir yaşam ve herkesin saygı duyacağı bir statü arzuluyor. Önceki bölümlerde Antik Yunan ve Roma'dan düşünürlerle yola çıkmıştık. Bu bölümde de benzer bir hareket noktası öneriyorum. Filozof Epikür, gerçek mutluluğun yolunun bu son saydıklarımdan; yani statüden, paradan değil ama ilk saydıklarımdan, bilhassa da dostluktan geçtiğini söylüyor. Siz ne dersiniz? İdame-i hayatın olmazsa olmazlarından biri hakikaten dostluk mudur? Para pul, lüks veya statü bu işin neresindedir? Aşk neresindedir?

İnsan hayatının olmazsa olmazı dostluktur. Şüphe yok ki insan ancak dostlarıyla ayakta kalır. Hayatın anlamı da budur. Dostunuz yoksa bedbahtsınız demektir. Dağılıp gidersiniz. Hatta hayattaki varlığınız bile sorgulanır. Hayattaki en hoş şeylerden biri insanların özgür ve samimi bir dostluk kurmalarıdır. Bunun için güven ön plandadır. Birine güvenmek için de birlikte gülebilmeniz gerekir. Demek ki evvela birlikte gülebileceğiniz insanları arayıp bulmanız icap etmektedir. Devamı zaten sabır, emek ve özenle kendiliğinden gelir.

Epikür'den bahsettin; onun felsefesi genellikle hazla, dünyevi zevklere verilen önemle eş tutulur. Onun ve arkadaşlarının sefahat düşkünü düşünürler olduğu zannedilir. Bu, nesilden nesle aktarılan bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Epikür'ün mutluluk için reçetesi sadedir ve birkaç maddeden ibarettir. En başta da dostluklar gelir. Bir avuç gerçek dostla, ebedî ve hakiki dostlukla insanların ayakta kalacağını anlamış ve bunu kendi hayatında da tatbik etmeye çalışmıştır. Günümüze ulaşan eserleri azdır ama o eserlerde de düşüncesinin omurgasının dost edinme yetisi ve gerçek dostluğun insana bahşettiği sevme ve sevilme gücü olduğu görülmüştür.

Epikür'le ilgili enteresan bir nokta daha vardır. Onun doğa felsefesi, Karl Marx'ın da doktora tezidir ve referans olarak kullanılır. "Epikür ve Demokritos'un tabiat felsefesi arasındaki farkı" incelemiştir Marx.[11] O denemeye göz attığınızda bile Marx'ın klasik dünyaya ne kadar hâkim olduğunu görürsünüz. Ne var ki Marksistler bu tezi pek az incelerler.

Dostluk kavramı bizi hep meşgul etmiştir. Kimdir dost? Kimler insanın hayatına bir anlam katar? En zor dakikada kime döneriz? Kime başvurabiliriz? Kimlerle hiç çekinmeden omuz omuza verebiliriz ve ilerleyen yaşlarımızda kimlerle teselli

11 Karl Marx, *Differenz der Demokritischen und Epikureischen Naturphilosophie*, Berliner Ausgabe, 2014.

bulabiliriz? Kimlerin yanında bulunmayı hep özleriz? Kimlerin hatırasını sürekli yad ederiz? Bu gibi sorular, tıpkı sadakat veya hıyanet üzerine olanlar gibi, insanın hayatının önemli soruları arasındadır. Şimdi aziz dostum, sen Epikür üzerinden konuyu açtın ama dostluk bahsinde ben esasen Romalı düşünür ve devlet adamı Cicero üzerinde daha fazla dururum. Çünkü onun dostluk üzerine yazdığı çok önemli bir metin vardır; *De Amicitia*. Türkçeye *Dostluk Üzerine* diye çevrilmiştir. Cicero'nun bu metni Batı dünyasında el üstünde tutulur. Latince öğretilirken bu okutulur.

De Amicitia kısa ama çok etkili bir metindir. Cicero, insanların hayatının anlamını dostlukla bulduğunu keskin ve isabetli gözlemlerle, Antik Yunan metinlerindeki diyalog üslubuyla kaleme almıştır. Eski dostlukların hatalar yapılsa bile onurlandırılması gerektiğini de anlatır. Bir de tabii şunları söyler; kimseyi de çarçabuk sevmemek gerekir, hak edilmeyenler de sevilmemelidir. Cicero, dostları güvenilir insanlardan seçmek gereğini vurgulamıştır. *De Amicitia*, dostluğu, özellikle siyasi güç ve zenginliğin önüne koyması bakımından da önemlidir. Bizim müfredatımızda Latince verilmiyor ama bu eserin okunmasını önemle tavsiye ediyorum. Zaten çok kısadır, bir oturuşta okunup biter ama her iyi eser gibi bir ömür boyu insanın zihninde kalır.

Roma dünyasından devam edersek Seneca'ya da ulaşırız. Birçok düşünürü bağrından çıkarmış bereketli Endülüs topraklarından gelen Kurtubalı Seneca da dostluk üzerine yazmış; "*Verae amicitiae sempiternae sunt*; hakiki dostluklar ebedîdir," demiştir. Doğrusu, birkaç senede geçiveren ilişkilere de dostluk denemez. İnsanların bu tür yanılgılara kapıldığı da şüphesiz ortadadır. Gerçek dostluk başka bir bağdır. Fedakârlık, zaman ve sabır gerektirir.

Dostluk kavramının yanına sadakat kavramını da koymalısınız. Çok açık ki ikisi birbirinden ayrı düşünülemez.

Kardeşinize karşı nasıl sorumluysanız dostunuza karşı da sorumlusunuz. İnsan ancak dostlarıyla ayakta kalır ama hakiki ve ebedî dostlarıyla. Hayatın anlamı da budur. İnsanın insana sahip çıkması, yardım etmesi kadar değerli şey azdır. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, insanlar bir bakıma esaret altındadır.

Gün gelir, çok şeyi paylaştığınız bir dostunuzla ayrı düşersiniz; gün gelir bu dostunuz bir şekilde karşınızda yer alır; ona düşmanlık yapmayacak, onu incitmeyeceksiniz. Bu da hayata dâhildir. Bilakis ona hakkını vererek yaklaşmanız veya mesafeli durmanız gerekir. Herkesi affedemezsiniz belki ama dostunuzu affedeceksiniz. Dostluk bunu gerektirir. *Plutarkhos Tarihi*, Augustus'dan da söz eder. Torunlarının Cicero okuduklarını görünce ellerindeki metni almış, göz atarken "Hakiki bir Romalı vatansever, ülkesini bilen bir büyük adam," demiş. İç savaşta karşı grupta yer alan bu muhalifin işkencelerle ölmesini engellemeyen Augustus'un bu tutumu bir ahlaksızlık mı, bir mecburiyet midir? Ne olursa olsun, "Yiğidi öldür ama hakkını ver," sözünü doğrular.

Sorumluluklarınız vardır. Kardeşinize karşı nasıl sorumluysanız dostunuza karşı da sorumlusunuz, o da size karşı öyledir. Zor gününüzde birbirinizin eline bakacaksınız. İnsan ancak dostlarıyla ayakta kalır ama hakiki ve ebedî dostlarıyla. Hayatın anlamı da budur. Dostunuz yoksa bedbahtsınız demektir. İnsanın insana sahip çıkması, yardım etmesi kadar değerli şey azdır. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, insanlar bir bakıma esaret altındadır.

Tarihe geçmiş dostluklar bahsinde bizden kimleri anabiliriz?

İttihat ve Terakki dostluk üzerine kurulmuştur ve dostluk bağı partinin hem görkemli hem de güç dönemlerinde bir arada

kalmasını sağlamıştır. Hüseyin Cahit [Yalçın] Bey, Maliye Nazırı Mehmed Cavid 1926'da idam edildikten sonra oğlu Şiar'ı [Yalçın] derhâl himayesine aldı, evlat edindi. Aynı zatın, linç olayından sonra Ali Kemal Bey'in eşi ve Müşir Zeki Paşa'nın kızı olan Sabiha Hanım ve küçük oğlu Zeki [Kuneralp] Bey'in pasaportla çıkarılıp İsviçre'ye gidişlerine yardım ettiğini söylemek gerekir. Ali Kemal ile bir zamanki siyasi dostluk, beraberlik sonraki ters gelişmelere rağmen Hüseyin Cahit tarafından zor zamanda hatırlanmıştır. Galiba İttihatçılığın yeminli bağlılığı buralara kadar uzanıyor. Zaten bir parti yapısında dostluğa yer yoksa; parti mensuplarının birbiriyle dost olması istenmiyor, hatta bu cezalandırılıyorsa; bu düşünce biçimi, ilgili sistemi hudutsuz bir totaliteryanizme kadar götürür. Örneklerini çok görmüşüzdür. Keza Nazi Partisi açık bir örnektir.

Devlet adamlarının eski dostlarıyla devam ettiği bilinir. Bunun ne demek olduğunu izah etmek için Osmanlı sistemini hatırınıza getiriniz. Çünkü o sistemde kışlada, medresede bir arada olan veyahut memur olarak kalemde beraber büyüyen, beraber yetişen insanlar birbirini tutar. Bu, işlerin daha düzgün ilerlemesini sağlayabilir. Ama unutmamalı ki nepotizma, yani yeğencilik de birbirini tutma üzerinden çıkar. Sultan II. Abdülhamid bu bakımdan ilginç bir tavır ortaya koymuştur. Nazırların ve yüksek memurların aralarının iyi olmalarını benimsemeyen biriydi. Bu makul bir tutum olarak da değerlendirilebilir ama çok da bir işe yaradığını, murat ettiği gibi komploları ya da entrikaları önlediğini söyleyemeyiz.

Komplo dediğimiz hadise sadece devlet sıralarında yaşanmaz. Bizim gibi geçiş toplumlarında bunlar toplumun birçok katmanına yayılmıştır. Maalesef bizde de görülüyor. Çünkü insanların değerleri; paraya, servete yaklaşımları mütemadiyen değişmektedir. Bu gibi bir konuyu anlatırken Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* romanı üzerinde dururum. B

romanda gözü açık bir karakter, Almanya'ya işçi gidecek arkadaşının sağlık raporunda çürük çıkmasını sağlar; onun sırasını kapıp kendi gider.

Aşk da mutluluk bahsinde dostluk gibi değerlendirilebilir mi hocam? Hayatımızdaki en kuvvetli duygulardan biri, üstelik en çok da ona kafa yoruyoruz.

Aşkın getirdiği mutluluk hep bir tartışma konusu olmuştur. Sözcük olarak baktığın zaman da bize Arapçadan geçmiş "aşk" sözcüğü hayli geniş bir alanı kapsar. Biliyorsunuz, bizde tasavvufta da geçer; başka dillerde bu kullanım yoktur. Allah aşkı var, dünyevi aşk var; iş aşkı, görev aşkı var. Fuzuli *Leyla ile Mecnun*'da Allah aşkını ve bedenî aşkı, dünyevi aşkı birbirine bağlayarak anlatan bir hikâye kurar. Eserinin muhteşem bir lirizmi ve mistik yapısı vardır.

Sen tabii esasen iki insanın birbirine aşkı hakkında soruyorsun. Bu da şüphesiz mutluluk getirir. Az getirir, her zaman getirmez ama neticede getirir. Ama unutulmamalıdır ki sıkıntı da getirir. Çok açık ki aşk dediğin bir tutkudur, zamanın sildiği bir tutku. İlk günkü gibi kalanı, devam edeni çok azdır. Biz bir ideal belliyoruz ve onu çok yaygınmış gibi öğreniyoruz. Öyle öğrenmemizde de insanlığın dengesi bakımından fayda vardır. Ne var ki devam eden aşk bir piyango gibidir, nadir insanlara isabet eder.

Aşk şüphesiz mutluluk getirir. Ama unutulmamalıdır ki sıkıntı da getirir. Aşk dediğin bir tutkudur, zamanın sildiği bir tutku. İlk günkü gibi kalanı, devam edeni çok azdır. Devam eden aşk bir piyango gibidir, nadir insanlara isabet eder.

Öğrenmekte insanlığın dengesi açısından, soyun devamı açısından fayda var dedik ama fayda olsa da olmasa da bu konu zihnimizi mütemadiyen meşgul etmiştir. Sümerlerden kalan çivi

yazısı tabletlerine bakarsanız aşkı bulursunuz. Yunan mitolojisinde birçok hikâye, karakterlerin, tanrı olsun insan olsun, dolambaçlı aşk hikâyelerinden doğar. Edebiyat şüphesiz aşk tasvirlerinin en şahanelerini barındırır.

Tolstoy'un *Anna Karenina*'sını düşününüz. "İnsan acaba soyut aşkın peşinde koşabilir mi?" sorusu üzerine önemli bir örnektir. Anna Karenina'yı adım adım izleriz; son yolculuğunda, tren kompartımanında şahit olduğu bir kavganın ona tesir ettiğini biliriz. Yaşlı bir karı-koca şiddetle, nefretle kavga eder. Anna Karenina da "Aşk nedir?" diye düşünür. "Aşk ne olmalıdır?"

Anna Karenina'nın hikâyesi hazin bitiyor. Söylediğiniz gibi aşkı, aşkın doğasını da epey sorguluyor orada. Ben son bir yıldır, edebiyatımızın 19'uncu yüzyıl sonu 20'nci yüzyıl başı ilk roman örneklerini epey okudum. Aşk hikâyeleri elbette o dönemin de önemli malzemesi. Genel bir izlek var: İlk görüşte aşk, bu tip hikâyelerde çok rastlandığı gibi kavuşamamak ve neticede intihar etmek. Romancılık tekniği emekleme aşamasındaymış henüz, kabul ama o ilk bakışla intihar arasındaki çizginin hep bir solukta aşılması da dikkat çekici. İnsanlar daha kalpleri ilk tutuştuğunda o piyangoyu kazandıklarını ya da belki hiç kazanamayacaklarını hissediyorlar. Merak ettiğim bir şey var; insanlar aşkı acaba o dönem daha yoğun mu yaşıyordu? Yoksa burada edebî bir tercih ya da moda mı var?

Evet, o dönem edebiyatında böylesi çoktur. İlk görüşte âşık olup yataklara düşüyorlar, eriyorlar; hatta sıklıkla canlarına kıyıyorlar. Hep ah'lar vah'lar anlatılır. Ama ben gerçek hayattan farklı örnekler de biliyorum; aynı dönemde geçmiş hikâyeler. Yani o romanlar birkaç sayfa daha devam

etse ne olacağının hikâyeleri... İşte bir delikanlı düşünün, pencereden komşu kızını öyle bir anlığına görüp tıpkı o romanlardaki gibi evleneceğim diye tutturuyor; aradan 5-10 sene geçtikten, bunlar da çoluk çocuğa karıştıktan sonra, "Benim kurtulmam lazım!" deyip ilk gördüğü vapura atlayıp Marsilya'ya tüyüyor. Bu adamın siyasetle bir ilgisi yok ama herkes meselenin siyasi olduğunu sanıyor. Çünkü Jön Türk diye damga da yemiş efendi. Adamı geri getirmek için ailenin canı çıkıyor. Nüfuzlu akrabalar devreye giriyor, saraya gidiyorlar, zaptiye nazırına gidiyorlar, "Efendim, alakası yok, siyaset değil efendim, aile meselesi!" diyerek afv-ı şahane çıkarmaya çalışıyorlar. Berikisi zaten Paris'te de tutunamıyor, geri gelip mahvolmuş hayatına devam ediyor. Aldanmayınız, bazı romantik hikâyelerin ardına bakarsanız oralarda romantizmle hiç ilgisi olmayan konuları da bulursunuz. Ama doğal olarak edebiyatta pek işlenmez bunlar.

St. Petersburg ve Viyana, Çar'ın ve imparatorların muhafız alayları ile doluydu. İki şehrin de nüfusu malum. Belirli sınıfın hanımları arasında zabitanla flörtü âdet edinenler vardı. Her olay *Anna Karenina*'lık değildir; yani masum aşkın ötesinde, gerçekten skandal ve öylece benimsenmiş vakalar da vardı. Bizim Zülüflü İsmail Paşa'ya dahi Viyana'da hanımefendiler dönüp dönüp bakarlarmış. Düşünün ki Puşkin'in hayatının düello ile bitmesine sebep olan da böyle bir manzaradır. Petersburg'un dedikoduculuğu ve bir mülteci subay olan Fransız Dantes'in etrafında şekillenen küstah skandallar bir düelloya yol açmıştır.

Şu kitapların sonuna gelirsek... İntihar da yaygın, veremden ölmek de. Çünkü dönemin anlayışına göre büyük aşkların ancak böyle bitmesi gerekiyor. Eh, tabii dışarıda da öyle o zaman. Kamelyalı Kadın veremden ölmese ne olacaktı, düşünebiliyor musunuz? Hiç iyi şeyler olmayacaktı. Doğrusu

bunu biraz kaba bir ironiyle de olsa Efraim Kishon çok güzel yazmıştır; *Tarla Kuşuydu Juliet* isimli bir oyunu vardır, bilirsiniz. Kishon o oyunda, Romeo ve Juliet'i intihardan kurtarır, evlendirir, çoluk çocuğa karıştırır. Ama işler ikisi için de iyi gitmez. Ayıkla şimdi pirincin taşını! İşte ayıklamak için de zaten Shakespeare mezarından kalkar gelir, duruma el koyar. Cümbüşlü bir oyundur.

Yazarların kaleminden aşk hikâyelerini okumak iyi hoş elbette ama bizzat âşıkların yazdıklarını okumak da tavsiye edilir. Aşk mektuplarından bahsediyorum. Mektuplar, edebiyatın bugünlerde ihmal edilen parçalarındansa, aşk mektupları da edebiyatın bu dalının nadide örneklerindendir. II. Viyana Kuşatması'nda savaşan Polonya Kralı Ian Sobieski'nin kraliçesine yazdığı aşk mektupları o kadar önemlidir ki Polonya edebiyatının mühim sayfaları arasına girmişlerdir.

Bizde var mı hocam "saray"dan çıkan aşk mektupları?

I. Abdülhamid'in cariyesine yazdığı tutkulu aşk mektupları vardır. Kendisi çok mutedil karakterli bir padişahtı. Oğlu II. Mahmud ona hiç benzemez, acımasızdır. Tabii Osmanlı hanedanında en meşhur aşk onunki değildir. I. Ahmed ile Kösem Sultan'ın aşkı Reşad Ekrem Koçu'nun kaleminin gücüyle de ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Kanuni Sultan Süleyman ile Hürrem'in aşkı da artık televizyon dizisi sayesinde iyice bilinir oldu. Aralarında bir mektuplaşma varsa da bugüne tümüyle ulaşmış değil. Ama Hürrem Sultan'ın da Kösem Sultan'ın da Türkçeyi çok iyi kullandığı, okuma-yazma düzeylerinin epey yüksek olduğu ve Harem'de iyi bir eğitim aldıkları kesindir.

Önemli bir mektup hadisesi daha var şüphesiz. Biliyorsunuz Enver Paşa da saraydan bir sultanla evlenmiştir. 1914'te evlendiği eşi Naciye Sultan, Sultan Abdülmecid Han'ın

torunu ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızıdır. Kendisi Sultan Reşad ile Vahdeddin'in de yeğeni oluyordu. Neticede hükümdar damadıydı; bu kişilere "Dâmâd-ı Şehriyârî" denir. Enver Paşa, Naciye Sultan'ı çok sevmiş ve hayatının sonuna dek ona mektuplar yazmıştır. Bu mektupların bir önemi, Paşa'nın fikirlerini ve ideallerini eşiyle paylaşması bakımından getirdiği yeniliktir.[12]

Epikür'den söz açmıştık. Dostluğa çok önem vermekle beraber romantik aşktan; kişisel konumdan, yani mevki, makam, statüden ve bir de lüksten gelen mutluluğun aldatıcı olduğunu düşünüyor. Aşkı hâlihazırda konuştuk, buradan para ve statüye geçmek istiyorum hocam. Bunlar da aldatıcı mıdır sahiden?

Statüden gelen mutluluk insanı yanıltır. Bugün var, yarın yoktur statü. Kendinizi yüksekte sanırken birdenbire o kadar kötü düşersiniz ki nasıl düştüğünüzü bile anlayamazsınız. Statüye güvenilmez. Bunu şimdikilere de anlatmak lazım. Bir yere hızla gelebilirsiniz ama özellikle de bizim gibi toplumlarda ne oldum demeden küt diye de inebilirsiniz. Kariyerlerin oturmadığı, oturmuş kariyerlerin bile dağıldığı bir yer Türkiye. Burada gelir ve gidersin. Akıllı biriysen şayet, Türkiye'de bir yere geldiğin zaman bavulunu bir kenara kaldırmazsın.

Bilhassa zamanımız siyasetinde böyle sert düşüşlü facialara çok rastlıyoruz. Geldikleri yeri ilahi güçlere hamledenler bile var ve bunların düşüşleri daha da kötü oluyor. İnsanları eskiden Ankara terbiye ederdi. Bir zaman sonra İstanbul da etmeye başlamıştır ama zaman içinde bu terbiye işi de tavsadı.

Türkiye gibi ülkelerde hiçbir şey eskisi gibi kalmıyor. İnsan ömrü içinde para, sermaye tam beş defa el değiştirirmiş; yani

---

12 Murat Bardakçı, *Naciyem, Rûhum, Efendim...*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

80 yaşında bir insan, paranın bir grubun elinden çıkıp diğerine geçtiğini beş defa görmektedir. Yeni zenginler geliyor, eskileri gidiyor; ben de bunları çok görmüşümdür. Parasını, zenginliğini muhafaza edebilen, dayanan çok az. Elbette ki dört nesle ulaşan yatırımcılarımız, sanayicilerimiz de var ama kaç aile? İster oradan sayın ister buradan, bir elin parmaklarını geçemezsiniz. Çok açık ki para da paranın getirdiği statü de bizim gibi ülkelerde uzun süre geçerli değildir. Demek ki statüye güvenmeyeceksiniz.

Statüden gelen mutluluk insanı yanıltır. Bugün var, yarın yoktur statü. Kendinizi yüksekte sanırken birdenbire o kadar kötü düşersiniz ki nasıl düştüğünüzü bile anlayamazsınız. Statüye güvenilmez. Bunu şimdikilere de anlatmak lazım.

Bu arada Epikür *luxuria* diyor, lüks değil; karışmasın. Zenginlik ya da lüks başka bir şey, onun kastettiği *luxuria* başka şey. Kastettiği sefahattir (*Luxuria vobis pernice erat*- Lüks israfı sizin mahvınızı getirecek). Yani bilhassa Roma'da, mahvınıza sebep olacak bu tür bir sefahat hâliydi. Burada aşırı harcamayı kastetmektedir. Oradan gelen bir mutluluk da vardır tabii ama aldatıcıdır.

Para ve statü birbiriyle genellikle bağlantılıdır. Kimse elbette ki paranın önemli olmadığını söyleyemez. Ama paranız çoksa ve riskli şekilde harcıyorsanız bu, sıkıntıdan başka bir şey getirmez. En kötü para harcama biçimi de kumardır. Bunun getirdiği hırsı izah etmek mümkün değildir. Hiç öyle "Dostoyevski izah etmiş," demeyin, o büyük yazar bile işin ancak bir tarafına bakabilmiştir. Ama öze yaklaşmıştır elbette; çünkü Dostoyevski sadece iyi bir yazar değil, bir bakıma çok derin bir psikologdur. Yalnızca *Kumarbaz*'dan bahsetmiyorum; *Budala*'dan tut *Karamazov Kardeşler*'e, hemen tüm eserlerine baktığınızda orada ciddi bir psikolog bulursunuz.

Kumarda da budalaca bir hırs, onun ardında da derin bir risk vardır. Günün birinde hırs da ortadan kalkar, sonra riske âşık olursunuz. Derken kaybolup gidersiniz. O kadar çok örneğini gördük ki... Bu, paranın insana getirdiği esarettir. Bunların yanında bir de bize özgü bir budalalık ve kumar türü vardır. Servet sahiplerinin ikinci kuşağında çok görülür. Bu kuşağın bilgisiz olanları, iyi eğitim almayanları o servete çok güvenir, acayip yatırımlar yapar ve serveti eritir.

Eski Rusya'da da büyük toprak ağaları vardı, uçsuz bucaksız topraklara sahiptiler; ellerinde 70-80 köy... Parayı çantaya doldurup Wiesbaden'e, Monaco'ya, Paris'in kumarhanelerine gidiyorlar. Gide gide kendilerini bitiriyorlar. Kendi hayatımda da bu büyük hırsın, bu kör esaretin örneklerine rastladığımı söylemeden geçemeyeceğim. Romanlarda masada can veren kumarbazlar gibi, bizde de kumar masasında taş kesilip kalan zengin bir kadın bilirim. Doğrusu, kumar konusu insanı anlamak açısından çok ilginçtir; bu tutkunun altında yatan psikolojiyi de merak ederim. Dediğim gibi, bu bir esarettir. Paranın getirdiği bir refah vardır; kendinize onunla bir çevre kurabilir, dostlar edinirsiniz. Sonra onları doyurmak için, gezdirip yaşatmak için paranın esiri olursunuz. İşte o zaman para size hükmeder.

Bir de söylemeye gerek var mı bilmiyorum, fakirlikten dolayı paranın yaşattığı bir esaret vardır. O da diğer eksendir. Maalesef toplumların büyük kesimi de bu esaretin pençesindedir. Para, varken de hükmeder yokken de. İnsana yakışan, bu iki eksenin ortasında kendine bir denge kurmaktır. Sefalet, sokağa düşme, aç ve açıkta kalma tehlikesi hep vardır; bu ihtimali hiç düşündürmeyecek kadar bir paranın olması lazım. Ama bu paranın fazlası da zordur. İnsanları idare etme, doyurma pozisyonuna gelip de perişan olmamak, kendini bozmamak bir şanstır. Çok para kazanıp onu iyi kullanan, onunla

mutlu olan insanlara az rastlanır. İnsanın, paraya karşı esareti meselesini erkenden halletmesi gerekir. Kafasında bu meseleyi, daha belki para yokken bile çözmüş olması önemlidir. "Param var," diye sevinip sonra bir bakarsınız, o para size sahip olmuş. Anladığınızda da iş işten geçmiştir zaten. Böylesine ancak "Geçmiş olsun," denir, çok kişiye de demişizdir.

İnsanları idare etme, doyurma pozisyonuna gelip de perişan olmamak, kendini bozmamak bir şanstır. Çok para kazanıp onu iyi kullanan, onunla mutlu olan insanlara az rastlanır. İnsanın, paraya karşı esareti meselesini erkenden halletmesi gerekir.

Bir de basit şeylerle mutlu olmaya çabalayanlar var. Siz Tolstoy'u birçok konuda örnek gösterirsiniz. Zengin biri olmasına rağmen azla yetinmeye çalıştığı bilinir. Bu konuda da iyi bir örnek sanırım. Ne dersiniz?

Tolstoy'u anlatalım ama ona gelmeden önce, yine bununla ilgili başka bir konuya değinelim. Bu esasında millî bir felsefedir. Bugün birçok insana, birçok topluma tuhaf gelen bir felsefedir bu ama geçmişte İskandinavlar, Kuzey Avrupalılar, Almanlar böyleydi. Bir ölçüde hâlâ böyle oldukları söylenebilir. Çocuklarına da bunu öğretirler. "Seni şu okula gönderemiyoruz," diye anlatırlar. "O okul çok iyi ama bizim paramız yetmiyor; paramızın yettiği okul şudur ve o da iyi bir okul," diyebilirler örneğin. "Bu kıyafet çok güzel ama şimdilik olmaz; şu diğer kıyafet de güzel ve yetinmen gereken budur," derler. Veyahut çocuklarına "Çok oyuncağın olmaması da güzeldir, bununla mutlu olmayı öğrenmelisin," diye tembih ederler.

Çok vermemek bir terbiyedir. Kuzey Avrupalılar şimdi bu âdetlerinin değiştiğinden şikâyet ediyorlar. Genellikle yoksul insanlar değillerdir, orta hâllidirler ama paranın esaretinden

kurtulmayı ilke edinmişlerdir. Mevcutla yetinmek, küçük şeylerle mutlu olmayı bilmek... Bunlar öğretilir. Bunlar öğretilebilir konulardır. Dediğim gibi bazı ülkelerde öğretilmektedir de. Birtakım milletlerin felsefesine yerleşmiş, diğer bir takımına da yerleşmemiştir. Bazı milletler açıktan açığa saçmalamaktadır. Mesela Slavlar böyle değildir. Tamamen aksi yönde hareket ederler. Ülkemize gelen Slavların paralarını harcama şekillerine bakarsanız konuyu daha iyi kavrarsınız. Maalesef yeni düzende Rusya'daki okullar bizdeki gibi eşitsiz bir tüketim ortamına dönüştü. Düşünün ki Cumhuriyetçi Fransa ve kapitalist İngiltere'de bile okullarda tüketim eşitliği ve kontrol vardır. Toplumlarda eşitsizlik hayatın sonraki safhasında yaşanmaya başlanır. Ama okulun bilinçsiz gençliği bu gösterişten uzak tutulur. Öğretmenler ve profesörler de buna büyük ölçüde dâhildir. Az önce bahsettiğim Kuzeylilerin turistleri bile hâlâ iyi-kötü daha disiplinlidir. Bu önemlidir.

Korkarım Türkler dâhil tüm Şarklılar bu açıdan fena bir sınav veriyor. Biz Türkler böyle değildik. Kanaatkâr bir millettik, değiştik ve maalesef bu konuda Slavların sırasına girdik.

Ne zaman değiştik?

Bu değişim bence 1960'larda başladı ama 1980'lerden sonra çok hızlandı. Keza yeni zenginler 1980'lerde türemiştir. Zengin dediğin her dönemde türer de açıktan açığa, saçma tüketim yapan, tüketimi bir gösteriş fırsatı olarak kabul eden zengin türü bizde 1980'lerde belirdi. Etraflarını da çok etkilediler, rol model olarak görüldüler. Bu beni dehşete düşürüyor. Bu tutum, memlekete muhafazakâr iktidarlarla gelmiştir; bunu da belirtmeli. Toplumun dengesi bozuldu. Maalesef artık dengesiz bir toplum olduğumuzu ifade etmeliyiz. Şüphesiz bütün dünyada bir çözülme, bozulma, dekadans [gerileme, inhitat] var ama esas bizim toplumumuz açısından ciddi bir

eşitsizlik mevcut. Biz bu dekadansa daha fazla maruz kaldık. O sert taş herkesin kafasına düştü ya, bizim kafamıza daha fena düştü.

Tolstoy'a dönersek hocam... ***Aile Mutluluğu*** **isimli uzun bir öyküsü vardır, biliyorsunuz. Orada mutluluğun çok hoş bir tarifi var. Bu konuyu size de sormak için not almıştım, izninizle okuyorum;** ***"İyilik yapmanın çok kolay olduğu ama bu iyiliğe alışmamış insanlarla birlikte köydeki köşemizde sessiz sakin bir yaşam sürme, sonra yararlı bir çalışma, sonra dinlenme, doğanın güzellikleri, kitaplar, müzik, cana yakın bir insanın sevgisi... İşte daha fazlasını hayal edemeyeceğim kocaman bir mutluluk benim için."*** **[13] Bu tanım, sohbetimiz boyunca söylediklerinizle de uyumlu. Ama bazı ifadeler bana çok ilginç geldi; örneğin "iyilik yapmanın kolay olduğu ama bu iyiliğe alışmamış insanlar" ifadesi, yararlı çalışma, sükûnet...**

Evet; Tolstoy'un hayatı, hayata bakışı, senin de altını çizdiğin cümlelerde olduğu gibi mühimdir. İnsana pencereler açar.

Tolstoy'un nasıl ve neden dev bir yazar olduğunu konuşmaya gerek yok ama kim olduğunu bilmek gerekir. Bir defa büyük bir aileden gelir. Tolstoylar, Rusya tarihinde çar ailesi Romanovlardan da eskidir, tarihlerde daha önce geçerler. Devlet adamları, generaller ve yazarlar çıkarmış bereketli bir ailedir. En önemli mensubu da bahsimize konu olan dev yazardır.

Tolstoy'un girip çıkmadığı çevre kalmamıştır. Petersburg ve Moskova'da sarayları da salonları da ziyadesiyle görmüştür. Savaşlara da katılmıştır. Aristokrattır ama kendi sınıfının üyeleri arasında pek birini sevdiği söylenemez. Proudhon tipi

---

13 Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Aile Mutluluğu*, Çeviri: Mehmet Özgül, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

devrimcilerle ahbaplık etmiştir. Mistiktir. Devlet ve kilise karşıtıdır. Rusya'yı çok sevmekle ve yüceltmekle beraber, vatanının en acımasız eleştirmenlerinden olmuştur ve bu anlamda kötü bir vatanseverliğe de karşıdır. Bir kont olmasına rağmen büyük toprak sahipliğine de karşıdır. Topraklarını köylülere dağıtmaya karar verdiğinden karısıyla kavgaya tutuştuğu bilinir. Neticede bu tuhaf kont binlerce çocuğu okutmuş, kurduğu atölyelerde zanaat öğretmiştir. Kollarını sıvayıp toprakla uğraşmış, hayatın içinde yerini almıştır. Bütün bunları gerçekleştirdiği mülkü Yasnaya Polyana bugün bile âdeta kutsal bir yer gibi dünyanın her tarafından ziyaretçilerin akınına uğrar.

Biraz önce belirttiğim gibi, bu mülkiyet konusunda ailede devamlı bir kavga var. Yazı-çizi işlerinde en önemli yardımcısı da olan karısı haklı olarak, "Çoluk çocuğun geleceğini dağıtamazsın, sosyal projelerine harcayamazsın," diyordu. Bu kavga o kadar devam etti ki Tolstoy Vakfı bile bu kavgadan etkilendi. O vakıf bugün dahi Tolstoy ailesini geçindirmektedir, hepsini değil elbette. Mesela o görkemli Tolstoylardan geriye Paris'te şoförlük yapmak zorunda kalan bir Tolstoy da kalmıştı. Yeri gelmişken Tolstoy Vakfı'nın ilginç bir yapı olduğunu da söyleyelim. Örneğin bu vakfın fonlarının bir kısmı komünist hareketlere karşı duran projelere gitmiştir ki bunun Tolstoy'un kendisinin bir derdi olduğunu sanmıyorum. İşin ilginci, Türkiye de bu vakfın bir mücadelesine sahne olmuştur.[14]

---

14 Ortaylı: "Rusya'dan Türkiye'ye göçmüş ve uzun yıllar yaşamlarını burada sürdüren Malakanlar vardı. Hatta Patrik Nikon devrinde, 17'nci asırda gelenler dahi vardır. Çar Büyük Petro devrinde bu gibi göç arttı. Kendilerine göre Püriten hayat tarzları ile papaz ve ruhani hiyerarşiyle pek alakadar olmayan bir inanışa sahiptirler. Nüfusları hızla daralan bir gruptu. İç evlilik giderek zorlaşıyordu. Soğuk Savaş yıllarında bu topluluk Sovyet propagandası ile Tolstoy Vakfı'nın telkini arasında kaldı. Bir taraf onları anavatanlarına dönmeye çağırırken diğeri ABD'ye davet ediyordu. Buralara kadar geldiler Tolstoy Vakfı'ndan; bu topluluğun yaşadığı Manyas'ta, Kars'ta cemaat önerileri ve gençlerle görüşmeler yaptılar. Bizler de şahit olduk."

Dönelim Tolstoy'un kendisine. Projelerle uğraşmayı severdi, ne var ki bazen projeler tek başına insanı mutlu etmiyor. Ama Tolstoy büyük bir insandı. "Tabiata dönüp çalışacaksın," deyiminin savunusunu yapardı. Bedenî çalışma çok önemlidir. Tabiatın ortasında bulunup çalışmak çok önemlidir. Ne kadar yapabilirseniz o kadarını yapın, miktarı mühim değildir. Çünkü bu, kişiyi mutlu ediyor; her zaman da edecek.

Tolstoy "Tabiata dönüp çalışacaksın," deyiminin savunusunu yapardı. Bedenî çalışma çok önemlidir. Tabiatın ortasında bulunup çalışmak çok önemlidir. Ne kadar yapabilirseniz o kadarını yapın, miktarı mühim değildir. Çünkü bu, kişiyi mutlu ediyor; her zaman da edecek.

Bir başka önemli kavram: Emek beraberliği. Bu, kişinin komşularıyla daha iyi geçinmesini temin ediyor. Ben bunu bizzat yaşadım. Biliyorsunuz, genellikle Ankara'daydım. Ama oradayken de sıklıkla gelip giderek İstanbul'daki meslektaşlarımla ilişki kurdum, akademik faaliyetlere katıldım. İstanbul'a gelmemle beraber, başlangıçtan beri alakam olan akademik çevrelerde bu emek beraberliği, birlikte çalışmanın şevki ve güzelliği beni meslektaşlarıma daha da yakınlaştırdı. Onları da bana yakınlaştırmıştır. Meseleler üzerine enine boyuna tartışmak, seminerler hazırlamak, geceli gündüzlü yan yana çalışmak birbirimizi daha iyi tanımamızı, sevmemizi ama esas önemlisi birbirimize saygı duymamızı sağladı. Büyüğümüzle küçüğümüzle, pek anlaşan meslektaşlar, dostlar olduk. Bu çok önemlidir. Ben çalışan insanların bir araya gelince daha iyiye yöneleceğine inanırım. İşbirliği, ortaya bir ürün koymanın hazzı insanları iyiye yöneltir. Ortaya koyduğunuz ürün sizin değilse, o ürüne yabancıysanız mutlu olamazsınız; bu çok açıktır. Emek beraberliği insanlara bir duygu, bir ruh verir. Bu duruma yeni dönemin şartları açısından da bakabiliriz.

Ben çalışan insanların bir araya gelince daha iyiye yöneleceğine inanırım. İşbirliği, ortaya bir ürün koymanın hazzı insanları iyiye yöneltir. Ortaya koyduğunuz ürün sizin değilse, o ürüne yabancıysanız mutlu olamazsınız, bu çok açıktır. Emek beraberliği insanlara bir duygu, bir ruh verir.

Pandemi şartlarında insanlar tek tek evlerine kapandı, birçok ofis işlevsiz kaldı. Herkes yalnız... Bazı işverenler bu yeni çalışma metodunun pandemi sonrasında da devam etmesini dile getirirken birçok çalışan buna destek veriyor. Sizlere bu tutumu bir de emek beraberliği ve bu beraberliğin getirdiği yakınlaşma çerçevesinde değerlendirmenizi öneririm.

Şimdi gelelim başka yönlere. Altını çizdiğin bir söz vardı. Ne diyordu Tolstoy: Mutlu etmesi kolay ama buna alışık olmayan insanlara faydalı olma imkânı. Kimdir bunlar? Hiç kimsenin düşünmediği insanlar. Bir defa bunu toplumsal eşitsizlik üzerinden değerlendirmek gerekir. Bir çift pabucun çok görüldüğü veya bir şeker bile verilmeyen bir çocuk; Birinci Cihan Harbi öncesinin fakir semtlerindeki yoksul, paltosuz bir üniversite talebesi; sevgilisine bir küçük hediye bile alamayan, itilip kakılan genç kız... Mutlu edilmemiş, ihmal edilmiş insanlar... O kadar az düşünülmüşler ki en ufak bir katkıda hayatları etkileniyor, mutlu oluyorlar. Bunu devam ettireceksiniz. Tolstoy da bunu öneriyordu. Keza yaşantısıyla da göstermiştir.

Birçoğumuzun gardırobu, az kullanılmış bile değil, hiç kullanılmamış kıyafetlerle, ayakkabılarla dolu. Onları bir daha giyemeyeceksen bir üniversiteli gence vereceksin. O genç kızın ya da delikanlının yüzündeki mutluluğu hemen görürsün. Bakın eski yeni vereceksiniz demiyorum; yenisini de vereceksiniz, onlara da alacaksınız. İlla eşitsizlik açısından da bakmamak lazım; evindeki bir plağını, bir kitabını onu seven,

sevecek olduğunu bildiğin bir kimseyle, bir arkadaşla paylaşmak da onları mutlu eder. Sen de muhakkak aynı tür davranıştan mesut olursun. Ne bileyim; varlıklıysan, bir yazlığın varsa örneğin, ondan istifade etmelerini sağlayacaksın. Dahası bu tür jestleri bir kere yapıp bırakmayacaksın. Bu davranış ve yaklaşım, "Yaptım, bitti!" denecek türden değildir.

Tolstoy'un orada verdiği bir diğer mesajı da önemsiyorum; kıyıda köşede, sessiz sakin bir yaşam sürme hayalini.

Eskiden beri var bu hayal ve önemlidir. Romalı şair Tibullus, "Issız yerlerde kendi kendine bir âlem ol," diye boşuna dememiştir. Kendi başınıza düşünmeniz, kurup kurgulamanız, bir şey yaratmanız lazım. Biliyorsunuz, bunun en aşırı örneği Robinson Crusoe'dur; Daniel Defoe'nun romanında bir adaya düşen ve orada bir başına yaşam kuran karakter. Robinson Crusoe karakteri insanlığa yönelik ekstrem bir tekliftir ama ilginçtir; her zaman da insanların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Neden? Çünkü tek başına düşünmen, kurman, yazman, yapman pekâlâ mümkündür. Bunu yapacak, alışacaksınız. Bu şekilde yaşayınca daha sağlam olursunuz. Bir insanın kendi sınırlarını görebilmesi, ihtiyaçlarını anlaması açısından bu tek başınalık hâli mühimdir. Peki, nasıl olacak bu?

Robinson Crusoe okyanusun ortasında ıssız bir adaya düşmüş diye haldır haldır kendinize öyle kuş uçmaz kervan geçmez bir yer veyahut yine gözlerden uzak, kimsenin bilmediği bir ada mı arayacaksınız? Hayır. Dediğim gibi, bu bir tekliftir. Bu teklifin bugünkü karşılığı da yabancı bir ülkede yaşamaktır, yaşamayı becerebilmektir. Gidip yabancı kızlarla, delikanlılarla flört etmek için değil bu söylediğim. Ama yabancı bir ülkede yalnız kalarak bir şeyleri yapıp öğrenmek, çalışıp üretmek insanı ne kadar olgunlaştırır, bir düşünün. Oradaki

Romalı şair Tibullus, "Issız yerlerde kendi kendine bir âlem ol," diye boşuna dememiştir. Kendi başınıza düşünmeniz, bir şey yaratmanız lazım. Bu şekilde yaşayınca daha sağlam olursunuz. Bir insanın kendi sınırlarını görebilmesi, ihtiyaçlarını anlaması açısından bu tek başınalık hâli mühimdir.

çevreyle de bu tür bir sınavdan sonra zaten daha iyi ilişki kurulur, daha iyi bir etki bırakılır, ilgi de daha iyi yönlendirilir.

Yabancı ülkelerde yaşamak hususunu ben bu açıdan değerlendiririm. İnsanın bir başına, başka bir kültürün, başka bir yaşayışın ortasında kendine bir yol çizmeyi, yabancısı olduğu bir toplulukta rol almayı becerebilmesini önemserim. Öneririm de.

İbn Haldun geldi aklıma. *Mukaddime*'yi bir Bedevi kabilesinin içinde bir başına yaşayarak, sizin dediğiniz gibi yordamını bularak yazmış. Dört sene, çöl gecelerinde, yıldızlara bakarak... Kendisi de ilginç bir adam zaten. Hep seyahat hâlinde, hep bir yerlerde, tabiri caizse de hep macera peşinde...

Tabii çölde ama Robinson gibi ıssızda değil, dediğin gibi kabilenin içinde. Bir nevi antropologdur. Onları gözlüyor, dillerini öğreniyor, şiirlerini öğreniyor. Bunları her Arap entelektüeli bilmez. İlginç bir husus; ben çocuktum, Kazanlı bir münevver olup çok iyi Arapça bilen Zakir Kadiri Ugan *Mukaddime*'yi çevirirken babama hep dert yanıyor; "Bedevi şiiri bana çok çetin geliyor," diyordu. Bu ilginç ibare o anda bana sadece tuhaf gelmişti ancak takriben 15 sene sonra ne demek istediğini çok iyi anlayacaktım. İşte İbn Haldun sadece bir toplumsal eser ortaya çıkarmamıştır; o şiirdeki müzikaliteyi ve derinliği de Bedevilerin arasında yaşayarak yakalamıştır. İsimlerini kullanışı, hayvanlarla ilişkilerini değerlendirişi, aralarındaki o önemli dayanışmayı, yani "asabiyye"yi ortaya koyuşu, yakalayışı... Tüm

bunların farkına vardıktan sonra bir yaklaşım getirmiştir. Dünyaya bir de onların gözünden bakmıştır. Dediğim gibi, vaktinden çok önce gelmiş bir nevi antropologdur. Henüz antropoloji ilmi kurulmadan evvel antropoloji yapmıştır.

Hayatı da maceralı demiştin, doğrudur. İbn Haldun, üzerinde ısrarla durulması gereken çok önemli bir bilgindir. Endülüslü bir ailenin çocuğudur ve hayatı yollarda geçmiştir. Her gittiği yerde bilgisine bilgi katmış, çok okumuştur. Hatta öyle görülüyor ki hukukçuluğu yanında yazdıklarıyla ilgili okumadığı önemli metin neredeyse yoktur.

Yeri gelmişken kendisini bir bilgin tipi olarak neden önemsediğimi de anlatayım. Çünkü onun gibi az örnek var. Daha önce de değinmiştik ama tekrarlayalım. İbn Haldun'un en güzel yanı çok okumasıdır. Bu, kıyas kabul etmez bir bilgi birikimi üretmiştir. *Kitabu'l-İber* diye kısaca söylediğimiz İbn Haldun tarihi okununca bu müthiş bilgisi de anlaşılır. *Prolegomena*, yani *Mukaddime* bu esere bir giriş niteliğindedir. İbn Haldun Türk tarihini de bilir. Hahamların bile pek bilmediği yahut ilgilenmediği -zira "Zohar" geleneği- Flavius Josephus tipi tarih nakline ilgiyi sürdürmüştür, Yahudi tarihine vâkıftır. Daha önce de değindiğim gibi I. asrın Romalı tarihçisi Flavius Josephus'u okumuştur mesela. Böylesi o dönemde bile enderdir. Bedevi kabileleri arasında yaptığı gözlemler ve saptamalar günümüz için bile eşsiz bir kaynaktır. Yorumları müthiş isabetlidir.

İbn Haldun'un gözlem gücünün doruklarından *Mukaddime*'yi karşılaştırabileceğimiz çok az eser var. Belki Tacitus'un *Germania*'sı. Bu da muhteşem bir eserdir, kısa bir yapıttır. Tacitus, çetin bir yaşam süren Germenlerin obalarında nasıl yalnız yaşadıklarını, nasıl hareket ettiklerini, nasıl teşkilatlandıklarını, nasıl şef seçtiklerini, reislerini nasıl belirlediklerini mükemmelen izah etmiştir. Ama onun da handikabı bu beceriyi başka eserlerinde gösterememesidir. Örneğin Yahudiler

Bazı şeyler ancak hafıza ile mümkündür. Ne kadar imkânınız olursa olsun, hatta ne kadar sağlıklı olursanız olun, bir yerde hafızanız da iyi olacak.

hakkında söyledikleri ona hiç yakışmayacak şeylerdir.[15] Hiçbir konuyu doğru dürüst inceleyememiş, üzerine eğilmemiştir. Oysaki İbn Haldun öyle değildir; gözünün ve elinin yetişip yetişmediğine bakmadan her şeyi bulup okumuş. Flavius Josephus'un *Iosippon* denilen, Yahudilerin Romalılarla savaşlarını içeren eserini Yemenli bir Yahudi'ye çevirtip okuduğuna değinmiştik. Benzer bir şeyi İlhanlılar devrinde Reşidüddin daha geniş çapta yapmıştır. *Camiu't-Tevarih*'i yazarken müthiş bir kançılaryası vardı. *Camiu't-Tevarih*, yani genel tarih... O zaman için genel dünya tarihi de denebilir. Moğolcadan, Uygurcadan metinler çeviriyorlar. Bu, muazzam bir çabadır. Reşidüddin'in kendisi bir İran Yahudi'siydi, İslam'a sonradan geçmiştir (ihtida). Latincesi var, Yunancası var; müthiş bir âlim. Bir yandan da biliyorsunuz, kendisi vezirdir. Hayatı bu görev yüzünden son bulacaktır.

İbn Haldun'un serencamına dönelim. Danışmanlık yaparken hapis de yatmıştır, Memluklar devrinde Kahire'de sarayda görev de almıştır, Timurlenk ile görüşmeye de gitmiştir ve bilgisiyle onu çok etkilemiştir, keza onu etkilemek öyle kolay bir iş değildir. Timurlenk okuyup yazmış bir hükümdardı, İbn Haldun'un Türkler hakkındaki müthiş bilgisi ona bile tesir etmişti. Timur'daki bilgiye dair bu merak torunu Babür'de işbadadır [doymuştur]; bütün Hindistan Babür hanedanında da bu vardı. Babür'ün torunu Ekber, haylazlıktan okuma-yazma öğrenmemiştir ama her şeyi bilir. Muazzam bir hafızaya sahiptir. Bazı

15 Ortaylı: "Shelomo Dov Goitein, onun bu eseri için, Şehristanî'nin gerçekten semavi dinleri iyi tahlil ve nakleden *El-Milel ve'n Nihal* (Dinler ve Ümmetler Tarihi) eserini methederken 'Demek ki insanlık Tacitus'tan Şehristanî'ye kadar ne kadar büyük bir kademe kaydetmiş,' diyor."

şeyler, zaten daha önce konuştuk, ancak hafıza ile mümkündür. Ne kadar imkânınız olursa olsun, hatta ne kadar sağlıklı olursanız olun, bir yerde hafızanız da iyi olacak.

Hocam sağlık dediniz, bu bölümü kapatmadan evvel sormak istediğim bir nokta daha var. Sağlıklı yaşamaya önem veriyorsunuz ama insanın hayattan keyif almasını, kendini çok tutmamasını da söylersiniz. Az önce bahsettiğimiz Epikür ölçülü bir yaşamı salık vermiş ama mesela bu aralar sık okuduğum Montaigne de "Reçeteyle, disiplinle yaşamaktan daha hımbılca bir şey yok," diyor. Dengeyi nerede bulacağız?

Zordur sağlıkta denge bulmak. Mesela şöyle diyen biriyle hepimiz hayatımızın bir noktasında denk gelmişizdir; "Vay ben sigarayı seviyorum, kafamı ancak o topluyor, çok az içiyorum zaten, istediğim zaman keserim." Peki, istediği zaman kesebilir mi gerçekten? Ya da sağlığı açısından ne zaman kesmesi gerektiğini bilebilir mi? Sıhhatli zamanlarında, gençliğinde sigara kafasını topluyor diyelim; sonra ne olacak? Ölçü zordur ama önemlidir. Onu herkes kendisi bulacak.

Sen Montaigne'i seviyorsun ama *Denemeler*'i detaylıca okursan görürsün ki bazı söyledikleri de birbirini tutmaz. Dedelerin ninelerin sözleri gibi, atasözleri gibi tavsiyelerinin birbirleriyle çeliştiği de olur. Bunu aklında tutmanı öneririm. Şimdi gelelim Montaigne'in kendi hayatına. 16'ncı asrın Avrupa'sını ve o asrın insanını düşünün. Salgınların ortalığı kasıp kavurduğunu, dönemin tıbbının seviyesini düşünün. Şüphesiz bazı şeylere çok daha fazla dikkat etmesi gerekti. Hoş, bugün daha şanslı mıyız, bu da tartışılır. Montaigne'in bakışı bellidir; "Şunu yapma, bunu yapma; bunu yeme, şunu içme," deyip duran insanlara takılıyor. Doğrusu, vardır böyleleri; "Şu ot faydalıdır, berikinin usaresi iyi gelir," derler. Bu tür konuları

İnsan abartmayı sever. Yeni modayı da abartır, bilim-sanat düşkünlüğünü de; bu abartıya karşı reaksiyon da arkasından gelir.

titizlikle, hatta hastalık derecesinde savunan kişiler bulunur, biliyorsunuz; etrafa da reklamını yaparlar. İşte Montaigne bunları tarif ediyor. Ona bir bakıma komik geliyor demek ki. Bana kalırsa bu davranış biçimi bugünlerde de epey yükselişte. Montaigne aramızda değil artık ama bazı komedyalarda bu kişilere takıldıklarını görüyorum, daha da takılacaklardır. İnsan abartmayı sever. Yeni modayı da abartır, bilim-sanat düşkünlüğünü de; bu abartıya karşı reaksiyon da arkasından gelir. Velhasıl, bu tip reçeteciler de her zaman yaygındır, onlara itiraz edenler de...

Soruna dönersek, ben toplumumuzun sağlığına düşkün gibi görünse de bu yönde doğru davrandığını, sağlığına hakkıyla kıymet verdiğini düşünmüyorum. Düşünmek bir yana, her gün tuhaf tuhaf davranışlarla karşılaştığımı da belirtmeliyim. Keza salgın dönemi de bu işin sağlaması oldu. Ne gördük salgında? Virüs her an herkese bulaşabilir, evvela bunu anladık. Peki, kim ne kadar tedbir aldı ya da alabildi? Belli değil. Mutlak bir şekilde evine kapananlar, hanesine kimseyi sokmayanlar, böyle yaşamayı becerenler başka ama ya diğerleri? Çizginin diğer tarafında kalanlar da böyle salgın durumlarında toplumsal tedbirlerle yaşamayı becermek, bu tedbirlere itaat etmek zorundadır. Tedbirler de bellidir, işte hepimiz biliyoruz ama uygulayanlar nerede?

Daha önemlisi, biz bu işte toplumumuzdaki ciddi bir sıkıntıyı gördük. Açığa çıktı. Toplumumuzun en büyük problemlerinden biri, insanların hastalık konusunda, şimdi de özellikle virüs konusunda hiç haddini bilmemesidir. Sanki virüs taşıyıcılığı ya da bulaştırma işi onlara mahsus değilmiş gibi, üzerlerine alınmazlar. Bizler, başka alanlarda sert olsak da toplumun sağlığına, başkasının sağlığına ihtimam göstermeyene

karşı maalesef çok yumuşağız. Çoğumuz zaten o ihtimamı kendisi göstermez. Mesela pandemi sırasında da yanıma gelip fotoğraf çektirmek isteyenlerin sayısının hiç azımsanmayacak ölçüde olduğunu söyleyebilirim; dünyada virüs kol geziyor ama ne hikmetse söz konusu kişilerde öyle bir risk yoktur! Telefonda hâl hatır sormaktansa sizi illa ziyaret etmek ister. Bu anlattıklarım; virüsün en bulaşıcı olduğu, aşısız zamanlarda başımdan geçen hadiselerden... Hâlbuki her bir birey kendini hem taşıyıcı hem de maruz kalan kişi olarak görebilmeliydi. Ama herkes birbirini ziyaret etmeye devam etti. Sanırsınız ki o ziyaret ettiği kişileri görmeden yaşayamıyorlar.

Şimdi bu nedir? Bakınız azizim, bunu herkesin bilmesi lazım: İnsanların aslında dar bir çevresi vardır. O dar çevre genişletilemez. Kimsenin de genişletmemesi lazımdır. İnsanın ömrü de zamanı da, birbirine göstereceği ilginin süresi ve ölçeği de bellidir. Çemberi genişlettikçe zaman ayırmanız gereken insanların zamanından gider. "Ama biz çok cana yakın bir milletiz," yaveleri vardır; geçiniz bunları. Boş bir laftır. Cana yakın bir çevre zaten o dar çemberden ibarettir, herkes orada birbirini bilir. Siz onu aşmaya çalıştığınız zaman, sadece salgın zamanında değil, her dönem yanlış iş yaparsınız. Pandemide Avrupa'da bu işi kanuna bağlamaya çalıştılar; işte "Herkes en fazla şu kadar kişiyle temas edebilir," dediler. Ama doğrusu bu iş kanuna da gelmez, insanın kendini tutması lazımdır. Pandemi de bir yana, mesele o dar çemberdir. O çemberdeki insanların birbirlerine özellikle önem göstermesi, vakit ayırması gerekir. Bu, hayatın her dönemi için böyledir.

İnsanların aslında dar bir çevresi vardır. O dar çevre genişletilemez. Kimsenin de genişletmemesi lazımdır. İnsanın ömrü de zamanı da, birbirine göstereceği ilginin süresi ve ölçeği de bellidir. Çemberi genişlettikçe zaman ayırmanız gereken insanların zamanından gider.

1. Dostoyevski Neden Büyük?

Mikrokozmografya... İnsana inmek... Aslında çok büyük bir entelektüel olan, çok şey bilen, çok iyi eğitim gören Tolstoy veya Turgenyev niçin bir Dostoyevski derecesinde ilgi uyandırmıyor dünyada? Dostoyevski, insanın ruhuna çok daha yakındır.

Aradan 100 seneden fazla geçmiş; bugünkü Tataristan'ın kültür bakanı ve başkaban yardımcısı olan çok muhterem bir hanımefendi bana şöyle demişti; "Tolstoy Rus'tur, Dostoyevski insandır." Niçin böyle düşünüyordu? İşte bu "niçin"in karşılığını Dostoyevski'nin lime lime okunmuş romanları verir.

2. Mehmet Âkif'in Iskalanan Yönü

Bizdeki mikrokozmografya... Çok kişi, Mehmet Âkif deyince *Çanakkale Destanı*'ndan alır, *İstiklâl Marşı*'ndan devam eder. Hâlbuki *Safahat*'ı okuduğunuz zaman Mehmet Âkif'in bu topluma nasıl indiğini görürsünüz. Bu başka bir yetenektir. *Seyfi Baba* gibi bir sahne... Camiye giden çocuklar... İstanbul'un hayatına, yaşayışına dâhil olmuştur. Edebiyatla o yaşamı buluşturabilmiştir. O mikrokozmografya çok önemlidir. İnsanı yakalar.

3. Goethe'yi Unutursanız...

Goethe çok büyük bir isim. Doğu'yu da anlamış bir Batılı. Peki, Batı bugün Goethe'yi ne kadar anlıyor? Bir toplum bazı değerlerini savunamıyorsa o toplumda iş yoktur. İşte bu, büyükannesinin çeyiz sandığından çıkan güzellikleri akılsız torunun heba etmesine benzer.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLUM KENDİNİ NASIL DEVAM ETTİRİR?

Ayakta kalma inadı bir toplumun kendi hayatiyetini devam ettirmesinin bir göstergesidir. İnsan hayatında da bu böyledir. Soru şudur: Siz kendinizi nasıl devam ettirirsiniz? Bizler her zaman bu soruya mukatabızdır. Kimimiz bu soruyu sormaz, kimimiz cevabını bulamaz, kimimiz soruyu anlamaz belki ama bu soru hep ortada durur: Siz kendinizi nasıl devam ettirirsiniz? Bütün gayretimiz bunun içindir. Toplum için de aileler için de durum böyledir.

İnsanların idame-i hayat mücadelesi üzerine önceki bölümlerde konuştuk. Tek tek ne yapmamız ve yaptıklarımızı nasıl yapmamız gerektiğini anlattınız. Ama her hâlükârda hepimiz bir cemiyet içinde yaşıyoruz ve kendi kendimizin sürekliliğini ne kadar sağlasak da bizi saran şartlardan elbette etkileniyoruz. Bu bölümde bir toplum olarak ne yapmak gerektiğini konuşalım istiyorum. Toplumların da bir idame-i hayat mücadelesi var mıdır?

Tarih boyunca insanların yaşam biçimleri ve geçim kaynakları değişti, elbet değişmek zorundadır; hele şimdi bu asırda, üstüne bir de iklim değişikliği söz konusu olunca değişmemesi düşünülemez. İnsanların içtimai şartları değişiyor; daha fazla da değişecek, bu kaçınılmaz. Bir düşünelim; 17'nci asrın insanı tarımsal bir cemiyetin insanıydı, 18'inci asırda iş değişmeye başladı, 19'uncu asırda artık endüstriyel bir cemiyet ortaya çıkmıştı. Bu değişim dönüşüm süreci kolay iş değildir.

Ayak uydurması da kolay değildir, toplumlar bu süreçlerde büyük sarsıntılar yaşar. Keza iklim değişikliğinin bize ne tür değişimler ve sarsıntılar getireceğini ilerleyen dönemlerde göreceğiz. Kirlenip, çürüyüp yok olabiliriz; bu kehanette bulunanlar var. Haklı çıkabilirler yahut aklımızı başımıza alıp gerekli tedbirlerle dünyamızın ve şehirlerin profilini düzenler, yeniden bir nüfus politikasına başvurabiliriz.

Her şeyden önce dünyada beleşçi kazanç odaklarının denetlenip önlenmesi gerekir. Doğaya dönmek şarttır. Kirletici sanayi ve enerji kaynaklarının kullanımından kaçılmalıdır. Ülkemize bakarsak, hâlen Adana merkez olmak üzere Çukurova'da, dünyanın bu en bereketli toprağında ziraatın çözülmesi, sanayinin gerilemesi fakat Avrupa'dan ithal çöplüğün güya dönüşüm adı altında bu toprağa yığılması bir skandaldır. Üstelik buna itiraz ne yazık ve ne tuhaf ki bizden çok İngiltere'deki çevreci kitlelerden geliyor. Bunu da bir düşünmek gerekir.

Toplumdaki değişimleri ve insanların, grupların, toplumların idame-i hayat mücadelesini konuşurken üzerinde önemle durmamız gereken bir mesele var: Çocukların yetiştirilmesi meselesi. Çocuklara kim bakacak? Nasıl bakacak? Bir toplumun cevaplaması gereken temel sorulardan biri budur.

İşin evveliyatına girelim. İnsanlar önce kadın-erkek tarlada çalışıyordu, çoğunlukla köydeydiler. Çocuk bakımı nispeten rahattı. Aynı kadın ve erkek, bir bakıyorsunuz, bir ömür sonra şehirde, sanayide yahut da madende çalışmaya başlamış. Biliyorsunuz, o dönem maden işçileri arasında kadınlar da vardı çocuklar da. Böyle olunca insanların yaşayış biçimi değişti, şartlar değişti; çocuğu evde büyükanneye bırakmanın ya da kocası tarlaya gidince çocuğa kadının bakmasının geçerliliği ortadan kalktı. Zaten çocuklar belli bir yaşta çalışmaya da başladı. Bir dönem belki yine çalışan ama kaz güden çocuklar neredeyse birdenbire maden işçisi oluverdi.

İlişki biçimleri ve bu arada çocuk yetiştirme koşulları da değişti. Mesela insanlar Rusya'da bir dönem fabrikada yaşadılar. Kadınla adam tezgâhın başına işlerine giderken fabrikanın bir başka köşesinde çocuklar kalıyordu. Bu konuda Rus Devrimi'nin önemli figürlerinden Madam Kollontai'ın etkili tespitleri vardır. Sovyetler döneminde tarihin ilk kadın büyükelçisi de olan Kollontai, İhtilal öncesinde o zamanki mühendis kocasının görevi dolayısıyla kendisi fabrikaların hâlini tetkik ettiğinde dehşete kapılmıştı. Özellikle de kadınların koşullarını, çocukların durumunu gördüğünde... Çünkü şahit oldukları akıl alır sahneler değildi. Kaldı ki gözlemine konu olan mekânlar, dönemin Rusya'sının nispeten iyi durumdaki fabrikalarıydı. Buna rağmen mesela çocuklara bakan kimse yoktu. Kim bakıyordu onlara? Daha büyük çocuklar... Akşam tezgâhtan dönünce çocuğunu bulamayanlar veya hasta çocuğu için bir şey yapamayanlar vardı. Böyle feci manzaralar... Ağa Han da Rusya işçisinin durumunu Bombay'daki işçilerden daha kötü olarak betimler. Zira soğuk iklimde dışarı çıkıp hava alma imkânları da yoktur.

Çalışma biçimleri ilişki biçimlerini de değiştirdi demiştik. Kadın-erkek ilişkileri de buna dâhil. Bir fabrikada, madende yaşanan ilişki geleneksel cemiyetteki kadar sorgulanmıyordu artık. Ama o derme çatma ilişkiden doğan çocuğa bakacak kimse de bulunamıyor, çocuk ortada kalıyordu. Demek ki söz konusu toplumun bu sorunu halletmesi gerekiyordu; halledemediğinde başka türlü kıyametler kopuyordu. Toplum çocuklarını kaybediyordu.

Peki, endüstriyel cemiyet nereden nereye geldi? Günümüzde çocukların bakımının sağlandığı "kindergarten"lar, bizdeki anaokulları, kreşler ortaya çıktı. Bugün buradayız, tafsilata gerek yok, herkes içinde bizzat yaşadığı şartları biliyor. Fakat bu mevcut sistemin de ne kadar iyi olduğu tartışmalıdır. Beğeneni

> En önemli konumuz çocuklarımızdır, onları nasıl yetiştireceğimizdir. Bugünün yeni çalışma biçimlerine uygun bir eğitim yöntemimiz var mı? Değişen toplum yapısı içinde en önemli intibak meselesi budur.

de beğenmeyeni de çoktur, tüm dünyada böyledir. Ankara'da sefire olan bir İsveçli arkeolog hanım tanımıştım; başvurduğu bir pozisyona alınmamıştı. Bunu bana izah ederken "Almamalarını anlıyorum, neticede 6-7 yıldır arkeolojik kazıya gitmedim," demişti. O sırada çocuklarını yetiştirmişti. "Hiç değilse 'kindergarten'da büyümediler; ben onları insanlara açık, sosyal çocuklar olarak yetiştirdim," diyerek bu konuda taş ağırlığında bir yorum yaptığını hatırlıyorum. Haklı veya haksız, neticede 19'uncu yüzyıl sonu fabrikalarından bugünlere geldik ama okul öncesi çocuk yetiştirme konusunda herkesin benimsediği bir sisteme ulaşamadık.

Üzerinde önemle duruyorum; çünkü bizim en önemli konumuz çocuklarımızdır, onları nasıl yetiştireceğimizdir. Bugünün yeni çalışma biçimlerine uygun bir eğitim yöntemimiz var mı? Bu konu hakkında yeterince düşünüldüğünü söyleyemem. Hâlbuki değişen toplum yapısı içinde en önemli intibak meselesi budur. Bir toplum kendini değişen şartlara göre ayarlayamazsa orada idame-i hayat mümkün olmaz. O zaman da o toplum çözülür.

Çocukların nasıl yetiştirildiği konusu idame-i hayatın şartlarından biridir ve en önemsediğim husustur ama elbette ki toplumu çözülmeye götüren veya tam tersi daha da sağlamlaştıran başka hayati şartlar da vardır. Paylaşım, adalet... Bu duyguların kazandırılmadığı bir tarih, edebiyat, musiki ve güzel sanat eğitimi olmadan, sırf bilgisayar aleti ve yazılım marifetiyle çağdaş insan yetişmez. Ortaya diplomalı duygusal ve toplumsal hafızası zayıf, görgüsüz ve etrafına sevgi ve ilgisi sınırlandırılmış tipler çıkar. Bu değerler var olmadığında, toplumu tatmin

etmediğinde bir toplum, içinden çıkılmaz hâllere sürüklenir. Sohbetin önceki kısımlarında konuşmuştuk hatırlayınız; "İhtilal bildirilerinde *pour bonheur de l'humanité*, yani 'insanlığın saadeti için' diye ifadeler bulunur," demiştim. Şunu söylemek gerekir; bir sistemin içinde "insanlığın saadeti" olmaz, bunlar süslü ifadelerdir. Sade gereksinimlere bakmamız daha isabetlidir. Bakınca da şu manzarayı görürüz: İnsanların ayakta durabilmeleri, derli toplu yaşayabilmeleri için sistemin bazı şartları hazırlaması gerekir; eğer bunlar üretilemiyorsa o toplum ve o sistemden artık hayır gelmez. Büyük bir çöküntü ve kriz başlar.

İnsanların ayakta durabilmeleri, derli toplu yaşayabilmeleri için sistemin bazı şartları hazırlaması gerekir; eğer bunlar üretilemiyorsa o toplum ve o sistemden artık hayır gelmez. Büyük bir çöküntü ve kriz başlar.

Nitekim Avrupa'da iki büyük ihtilal, yani Fransız Devrimi ile 1917 Ekim Devrimi ve 1917'nin paralelinde Almanya ile Macaristan'daki başarısız hareketler, tam olarak Almanya'daki Spartakist hareket ve Macaristan'daki Béla Kun Sovyetleri tamamen bu çözümsüzlükten çıkmıştır. Süreçler o kadar tıkanmıştır ki bazen bir devrim bile topluma idame-i hayat şartlarını hazırlayamaz; o zaman da yeni bir devrimin yolu açılır. Sözgelimi Rusya'daki 1917 Devrimi, ilkin şubat ayında, içinde sosyalizan unsurların da bulunduğu bir burjuva devrimi olarak belirmiştir. Amaç esasen Çar'ı tahttan kovalamak, yerine Avrupa tipi sivil demokratik bir hükümet geçirmekken bu ilk devrim birdenbire o âna kadar, 1871'deki Paris Komünü sırasındaki kısa deneyim hariç, tatbikatta yaşanmamış Bolşevik Devrimi'ne dönüştü. Neden? Çünkü Şubat Devrimi sonrası ipleri eline alan Aleksandr Kerenski, insanlara idame-i hayat şartlarını hazırlayamadı. Bir kere Rusya'da insanlar savaştan bıkmıştı. Yenilgi, açlık, kan... Bu meseleleri halletmesi lazımdı, yapamadı; bu politikayı

götüremedi; Kerenski'nin kitlenin hayatını sürdürmesi için hiçbir hazırlığı olmadığı görüldü. İnsanlar çok zaruri ihtiyaçlar ve özlemler yüzünden ihtilal sürecine devam ettiler. Neticede 1917'nin ekim ayında Bolşevik Devrimi yaşandı. Çok açıktır ki idame-i hayat şartları insanlara sunulmadığında, Şubat 1917 gibi, bir devrim dahi süreci bitirmiyor, hareket devam ediyor.

Siz tarlaları, fabrikaları ve madenleri tasvir ederken aklıma bazı edebî eserlerden sahneler düştü; madenler için Fransız yazar Émile Zola'nın *Germinal*'i, fabrikalar ve tarlalar için ise bizden bir eser, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*'si. İki kitap arasında asır farkı da olsa, coğrafya farkı da olsa dert aynı. Ne dersiniz?

İkisi de çok önemli eserlerdir. İkisinde de toplumsal dönüşümün, değişimin ana hattı ve ilginç detayları bulunur. Émile Zola, kendi dönemini tasvir eden hayli bereketli bir seri roman yazmıştır. *Germinal* bunlardan biridir. Burada madenlerdeki rezalet ortadadır. Greve giderler, bu o zaman için görülmemiş bir şeydir. Hepsi ya hapse gönderilir ya da öldürülür. Hapse gidenlerin çocukları geride kalır. Yine çok önemli bulduğum *Nana* da bu romanlardan biridir. Zola'nın bir başka mühim eseri *Meyhane* de bu seriye dâhildir. Bu son ikisinde karakterler arasında da bir bağlantı vardır. Fuhşa sürüklenen başkarakter Nana, *Meyhane*'deki çamaşırcı kadın ve sarhoş adamın kızıdır. Émile Zola, kitaplarında böyle bir süreklilik de gözetmiştir. Keza onun kitaplarında dönemin şartlarını bir bütün olarak kavrarsınız. Okuduğunuz zaman düzenin bozukluğunu, intibaksızlığı ve sanayileşen toplumda sistemin, yükselmesi beklenen insanları ve insanlık değerini nasıl öğüttüğünü görürsünüz. Bir madencinin çocuğunun yukarı çıkmasına izin yoktur, çamaşırcının çocuğu fuhşa sürüklenir ve ünlü bir *courtisane*, yani sosyete fahişesi olur.

Netice yine dramatiktir. Zola'nın bu eseri sonuç itibariyle bütün toplumu saran bir krizin varlığını tespit eder. Ben bunu bir tesadüf olarak görmüyorum.

Émile Zola'dan çağdaşı bir başka Fransız yazara, Alexandre Dumas'ya geçelim. Aslında iki Dumas vardır, biliyorsunuz; ilki Alexandre Dumas père, yani Baba Dumas. *Üç Silahşörler*'in, *Monte Kristo Kontu*'nun yazarıdır. Bu Dumas'nın nikâh dışı bir oğlu vardır; genç bir yazarken onu da nikâhsız eşini de bırakıp gider. Kadın bu çocuğu çok güzel yetiştirir ve oğlan da babası gibi namlı bir yazar olur. Onun adı da Alexandre Dumas fils'dir, yani Oğul Dumas. İki Dumas da Fransız edebiyatının önemli yazarları arasındadır. Babanın kitapları daha popülerdir ama oğlun eserleri edebî açıdan daha zengin ve kalıcıdır. En önemli eseri de herkesin bildiği *Kamelyalı Kadın*'dır; Verdi'nin *La Traviata*'sı bu eseri temel almıştır. Üzerinde durmak istediğim de işte bu *Kamelyalı Kadın*'dır. Çünkü bu eserin az önce bahsettiğim *Nana*'yla arasında bir paralellik vardır.

Nedir bu paralellik? Alsace-Lorraine bölgesi, bilhassa da Lorraine çok fakirdi. Bölgenin köylerindeki zavallı kızlar Paris'e gidip fuhuş yapmaya itilirdi. Çünkü hiçbir köylünün bu kadar çocuğa bakacak hâli yoktu. Toplum, evlatlık vermek gibi bir müesseseyi de oluşturamamıştı. Mesela bizim toplumumuzda 19'uncu asırda bakılamayan köydeki çocuklar şehirdeki memur konaklarına evlatlık gönderilirdi. O da ayrı bir sıkıntıdır ama olay cemiyet içinde örtülüydü. *Kamelyalı Kadın*'ın da başlangıç noktası fakirlik ve sistemin çocuklara bakamamasıdır. *Nana*'yla arasındaki paralellik de budur. İki çocuk da hazin bir sona itilmiştir. Dikkat ederseniz bu çocuk meselesi toplumun büyük bir krizi ve çözülememiş. Nasıl çözümsüz kaldığının ve nasıl toplumsal trajedilere, facialara yol açtığının izini edebiyattan sürebiliyoruz. Şunu anlamak lazım: Toplum hiçbir şekilde dengeyi kuramadığı, tatmin edemediği, idame-i hayatını sağlayamadığı

Toplum hiçbir şekilde dengeyi kuramadığı, tatmin edemediği, idame-i hayatını sağlayamadığı bir zümreyi harcarken diğer zümreler de rahat etmez. Bir kompartımandaki sorunlar çözümlenemeyince diğer kompartımanlara da vurur.

bir zümreyi harcarken diğer zümreler de rahat etmez. Bu dert diğerlerine de bulaşır.

Benzer bir meseleyi Tolstoy da *Diriliş*'inde işler. Bu eserde; genelevde çalışan, bir cürüme adı karışan eski bir hizmetçi fakat fahişe bir kadın ve onun bu facia içine savrulmasına neden olan soylu bir adam mahkemede karşı karşıya gelir. *Diriliş*, bir sorumluluk ve ahlak hikâyesidir. Tolstoy'un felsefesi ve hayata bakışı Dumas fils'i de Zola'yı da bir yerde sollar ama üçünün de ele aldıkları olaylar ve bu olayları işleyiş tarzları bir yerde buluşur. Hikâyelerindeki paralellik, yaşadıkları toplumların bazı şeyleri çözümleyememesinin neticesidir. Bir kompartımandaki sorunlar çözümlenemeyince diğer kompartımanlara da vurur. Kimse de yerinde rahat edemez. Keza Zola da Dumas da Tolstoy da bunu yerli yerince anlatır.

Bereketli Topraklar Üzerinde'den de bahsetmiştin. Orhan Kemal'in bu eseri için zamanında "Çok nahif," demişlerdi. Aksine, Çukurova'da işler tam da Orhan Kemal'in anlattığı gibidir. Huzursuzluk tarladaki ırgattan başlar; traktör şoförüne, oradan hanımefendinin şoförüne, oradan da hanımefendiye sıçrar. Kademe kademe gider bu. En alttakilerin hayatı içinden çıkılmaz bir hâl alıp da bu kişiler düzgün yaşama koşullarını bulamayınca, kendini onların üstünde görenler de bu sıkıntıdan payını alır. Orhan Kemal de bu konulara, bu yapıya realist bir şekilde bakar; toplumdaki haksızlığın nereye dönük olduğunu, huzursuzluğun nereden kaynadığını bilir. Kimsenin artık eski kalıplar içinde yaşayamadığını, bu yeni düzende de idame-i hayat edemediğini bilir ve bunu gösterir.

Şimdi bir bakalım: Çukurova'nın köylüsü kimdir? Bunlar dağlarda yaşayan, kendi ananesi olan, yarı göçer, aşiret mensubu köylülerdi değil mi? Bu kişilerin mükemmel tasvirini, yani Çukurova köylülerinin dağdaki faslını Orhan Kemal değil, Yaşar Kemal yapmıştır. Yaşar Kemal'in yazarlığının memlekete katkı sağlayan en önemli tarafı; o aşiretlerin kendi geleneksel yapısı içinde, Toroslar'daki kırsal hayatta; kendi şartları, kendi dürüstlükleri, kendine has haydutluklarıyla yaşayıp giderken toprağa yerleşmelerini canlı bir biçimde resmetmesidir. Yaşar Kemal, ovaya yerleşirken dengenin nasıl bozulduğunu gösterir. İdame-i hayat bozulmuştur, o bozulan denge de herkesi vurmuştur ve bu hâl bugüne kadar da sürmektedir. Oralardaki idame-i hayat dengesizliği henüz çözülebilmiş değildir. Akdeniz'in en geniş, en bereketli ovasında iki yakamızı bir türlü bir araya getiremedik. Şimdi de hem ziraat hem ticaret hem de sanayi geriliyor. Şehirleşme berbat hâlde. Düşününüz, Çukurova'nın üç vilayetinin yaptığı ticaret 250 bin nüfuslu İnegöl'ün sandalyecilerinin, hem de artık uluslararası mobilya üretiminde ulaştığının birkaç misline değil, biraz üstüne tekabül ediyor. Dengeyi kuramadığımız aşikârdır.

Siz Türkiye'nin yükünün birkaç şehre yıkıldığını ve bunun sakıncalı olduğunu söylersiniz. Bu da aynı hat üzerindeki bir sıkıntı değil mi?

Ben büyük şehirlerin boşalması gerekir diyorum, başkası başka çözüm önerir. Mühim olan toplumun bu çözümsüzlüğü görüp harekete geçmesidir. Nitekim millet de kör değil, bu için için kaynayan huzursuzluğu görüyor, bu dertler tasvir de ediliyor. Fakat bunların çözümünde hiçbir şekilde ciddi olamayan bir yapı var. Türkiye bugüne kadar böyle değildi, bu sorunlar çözülüyordu. Tanzimatçılar örneğin, dağdaki göçerlerin düzeninin biteceğini anlamışlardı. "Bu böyle gitmez," deyip ne

yapacaklarını düşündüler, kararlaştırdılar ve "İnsanları aşağıdaki bereketli ovaya dolduracağız," dediler. Bu öyle kolay ve tatlı bir iş değildir ama yapılmıştı. Derviş Paşa'sıyla, Ahmet Cevdet Paşa'sıyla bu iş oturtulmuştu. Yeri gelmişken bu adamların sadece birer bürokrat değil, birer bilgin olduğunu da söyleyelim.

Bir ikinci safha, değişim ve gelişime göz kulak olmaktı. Sulama kanallarıydı, maarifti, demiryoluydu, karayoluydu, Cumhuriyet'te Seyhan Barajı'ydı derken bu da sağlandı. Sonra her şey durdu. Ondan sonrası hesapta yok. İşte ondan sonrasını da size Orhan Kemal anlatıyor, Yaşar Kemal anlatıyor. O yapının nereye gideceği görülüyor ama kimse buna yönelik çalışmıyor. Hakikaten ortada ciddi bir çalışma yoktu. Siz bir yerde o toplumun, velev ki kendi eşitsizliği içinde bile olsa, idame-i hayat etmesini sağlayacak mekanizmaları kuramadığınız için o alt kompartımanın tüm sakatlıkları üst tarafa vurur. Çok hazindir ki devam edemezsiniz.

Mübeccel Kıray Hoca'nın 1960'larda araştırmaları vardı, ben bu araştırmaları çok önemserim. Orada Kıray, Çukurova'daki dört köyde kapsamlı bir araştırma yürütmüştür; Yunusoğlu ve Sakızlı köylerini ismen de hatırlıyorum.[16] Mülakatlar yaptı, gözlemlerde bulundu. Bu gözlemlerden Türkiye açısından çok faydalı bir bilgi birikimi çıktı. Mesela Bernard Lewis bu bilgiyi kullanmıştır. Yine Lewis, Mübeccel Hanım'ın Ereğli'deki araştırmasını da kullanmıştır. Düşününüz, klasik oryantalist bir Osmanlı tarihçisi, Arap dünyasına hâkim bir uzman olan Lewis ve nice başkası bunlarla ilgilenmeyi bilmiştir.

---

16 Sosyolog Mübeccel Kıray'ın (1923-2007) Hollandalı coğrafyacı Jan Hinderink (d. 1932) ile 1964-65'te Yunusoğlu, Sakız, Oruçlu ve Karacaören isimli Çukurova köylerini dolaşarak hazırladıkları eser, *Social Stratification As An Obstacle to Development* ismiyle 1970'te yayımlandı (*Social Stratification As An Obstacle To Development. A Study Of Four Turkish Villages*, New York, 1970).

Ayrıca ODTÜ'nün sosyal bilimleri ama asıl Mimarlık Fakültesi'nin bölge planlama ve şehircilik bölümleri gibi kuruluşlar bunun üzerinde duruyordu. Bakın azizim, bu kadar önemli uzmanların oraya yönelmesinin bir nedeni var. Değişimi görmüş; bir kaosun, Çukurova'daki çöküntünün yavaş yavaş geldiğini de fark etmişler. Ama ne hazin ki bu çalışmalar, bu tespitler de Türkiye'yi alarma geçirememiştir. Çukurova'yla ilgilenmedik. Keza krizin yavaş yavaş değil, süratle yaklaştığı İstanbul ile de ilgilenmiyoruz. Bunun böyle gitmeyeceği ortada değil mi? Ama hiçbir ciddi tedbir yok. Bu toplumun nasıl idame-i hayat edeceği düşünülmüyor, bu konuda bir çalışma yürütülmüyor. "Ama gelecekten müessesemiz sorumluluk kabul etmez," de denilemez, böyle kurtuluş olmaz. Bu arada, hazindir, vatandaşın da bu konuda bir tavrı olduğu söylenemez. Lâkin asıl feci olanı şudur; sivil toplum kuruluşlarının da bir tavır sergilediği söylenemez.

Anladığım kadarıyla, idame-i hayat ister istemez süreklilikle de ilgili bir mesele. Toplumumuzun bu konuda bir problem yaşadığını düşünüyorum. Mekânların, insanların, hayatların bir devamlılığı yok. İlkin mekânları soracağım, çünkü onlar açısından son zamanlarda bu süreç daha da hızlandı. Ekonomik sıkıntılarla da elbette alakalı bir konu bu ama öncesinde de böyleydi: Birkaç defa gittiğimiz bir dükkânı, restoranı, işletmeyi biraz ara verince yerinde bulamıyoruz. Onlar bir yana, sanki daha asırlar boyu hizmet vermeye devam edecekmiş gibi gelen köklü firmalar bile tek tek şehirlerin hafızasından siliniyor. Bunun toplumun idame-i hayat şartlarını bulamamasıyla bir ilgisi var mı? Yahut bunların ortadan kalkması bir toplumu kuran özelliklerin aşınmasına yol açar mı?

Bir dükkâna giriyorsun, tabelasında "Since 2012" [2012'den beri burada] yazıyor. Gülünecek şey... Bir tarihi yok ama varmış gibi yapmaya çalışıyor. Bir yandan gerçekten bir geçmişi olanlar da tek tek gidiyor. Bu tür konular, toplumsal yaşayış üzerinde elbette etkilidir. Şunu söylemek gerekir: Türklerin mekân konusunda bir disiplini yoktur. Meslek sahibi olmak için de bunu söylerler. Nedenini de "göçebelik" diye bir tür hazırcevaplıkla izah ederler. Burada iki yanlış bulunmakta; yakın zamanlara kadar meslek konusunda başıboşluk söz konusu değildi. Bir lonca disiplini Tanzimat'tan sonra bile epey yaşadı. Bundan başka göçebe topluma ilişkin faaliyetleri disiplinsizlik ve açıkgözlükle izah etmek mümkün değildir. Bu yapı böyle niteliksizliklere fırsat vermez.

Türkiye bir asırdır meslek ve yer seçimi konusunda anarşi yaşıyor. Öteden beri yaygındır; otelcilik ve restorancılık konusuna Türkler, "Ben bunu yaparım," diye atlarlar. Bu bir meslek, bir uzmanlıktır; bilmeyen yapamaz. Bizde mekân işletmeciliği deyince bir tek gazinoculuğa bilmeyenler girişemezdi. O iş başlı başına bir âlemdi; alaturka musikiyi bilmeyen adım atamazdı. Mesela dışarıdan bilmeyen biri gelip de Tepebaşı Gazinosu'nu işletemezdi, bilmiyorsa batardı. Böylelerini de gördük; nitekim battılar, kalanlar da ders aldı ve ilişmediler.

Ama otelcilik, restorancılık, şimdilerde kafecilik böyle değildir. Dükkânlar açılır kapanır, açılır kapanır... İnsanlar da gelir. Neticede halkımız da kendine gidecek yer arar ama şunu bilmelisiniz ki insanların bir yere gitmesi o yeri kurtarmaz. Bir yeri ancak mesleği bilmek kurtarır. Gelirler, az ayak kesilirse mekân batar. Sahibi sebebini anlayana kadar geçmiş iş biter. Beyhude üzüntü!

Otelleri düşününüz, bizde birkaç istisna dışında kimse bir oteli 50 yıl boyunca işletememiştir. Hâlbuki mesela Avusturya'ya, İsviçre'ye gittiğinizde köy otelinin bile 5-6 nesil aynı

aile tarafından işletildiğini görürsünüz. Kolay iş değildir, eğitim işidir. Okul eğitimi de değil sadece, aileden gelen bir iş eğitiminden bahsediyorum. Bebekliğim Avusturya'da böyle bir otelde geçmiş. Annem, sahibesiyle mektuplaşırdı. Neticede büyüyünce gidip o oteli buldum; sahipleri hâlen oradaydılar. Yıllar geçti, yine gittim, yine oradaydılar. Sonra maalesef oteli devam ettirecek çocuk bir kaza geçirip hayatını kaybedince dağıldılar. Bakın; işletmek diyoruz, eğitim diyoruz, "Bu bir kültürdür," diyoruz, işin şurasını da hatıra getiriniz: Bu bahsettiğim otelin ve aynı yöredeki benzer başka otellerin sahipleri ve sahibeleri 20'nci asırda iki defa büyük enflasyon yaşadı; demek ki bankadaki tüm gelirleri iki defa sıfırlandı. Enflasyona yenik düştüler ama ayakta kalıp devam ettiler, yine de aynı binayı işlettiler. Onların 19'uncu yüzyılda aynı oteli işleten büyükbabaları da Innsbruck ve Bregenz arasındaki, Vorarlberg dediğimiz dağlık bölgede tünel açılmasıyla büyük darbe yemişti. Bir zamanlar dağın üstünden posta arabası işliyordu, bu oteller de o hatta hizmet veriyordu. Dağın içinden tünelle treni geçirince iş bitti ama bazı şeylerin alışkanlığı vardır. Otel olarak devam ettiler.

Buralardan bir aile romanı çıkar; Thomas Mann'ın *Buddenbrooklar*'ı gibi kuşak kuşak anlatılan bir ailenin romanı.

Vakıa herkes Buddenbrooklar gibi değil elbette, onlar daha zengindi. Ama küçük sermaye-büyük sermaye fark etmez; bazı aileler devam eder, ayakta kalır. Her birinin hikâyesi ilgi çekicidir. Ayakta kalma inadı bir toplumun kendi hayatiyetini devam ettirmesinin göstergesidir. İnsan hayatında da bu böyledir. Soru şudur: Siz kendinizi nasıl devam ettirirsiniz? Bizler her zaman bu soruya muhatabızdır. Kimimiz bu soruyu sormaz, önem vermez; kimimiz cevabını bulamaz; kimimiz

> Ayakta kalma inadı bir toplumun kendi hayatiyetini devam ettirmesinin göstergesidir. İnsan hayatında da bu böyledir. Soru şudur: Siz kendinizi nasıl devam ettirirsiniz? Kimimiz bu soruyu sormaz, önem vermez; kimimiz cevabını bulamaz ama bu soru hep ortada durur.

ise soruyu anlamaz belki ama bu soru hep ortada durur: *Siz kendinizi nasıl devam ettirirsiniz?* Bütün gayretimiz bunun içindir. Toplum için de aileler için de durum böyledir. Niçin bir sülalede iyiye gidiş olmasın? Hiç değilse bir çizgide istikrarla devam etsin değil mi? Peki, genelde niye kötüye gider? İyiye gidenler istisnadır. Demek ki sülale denen bu küçük topluluk birtakım mekanizmaların idrakine varamıyor, hayatı yakalayamıyor. Şunu da söylememiz lazım: bu idraksizlik illa küçük toplulukların, ailelerin, sülalelerin idraksizliği ya da suçu değildir; muhtemelen büyük topluluk, yani cemiyet bu mekanizmayı kuramamıştır. Kursa dahi ölçüyü ayarlayamamıştır. Bu var olmayı ayarlayabilen toplumlarda ailelerin de daha çok ileri gittiği gözlenir.

Mesela önemli mekanizmalardan biri eğitimdir. Türkiye'de eğitim nicelikçe değil ama nitelikçe geriliyor değil mi? Buna itirazı olan var mı? Yok. Neden geriliyor kalite peki? Neden Türkiye'de eğitim 150 senedir nitelikçe gelişmişken son yarım asırdır düşüşe geçip geriliyor? Çünkü bu toplum azizim, eğitimin ne olduğunu 150 senedir kavrayamamıştır. Mesele sadece okul açmak, öğretmen yetiştirmek değildir; toplum eğitimle ne olacağını, gayesini, hedefini anlayamamıştır. Bunu anlayamayan toplumlar her hâlükârda batar. Ciddi olarak anlayan toplumlar ise devam eder. "Efendim bütün dünyada eğitimde gerileme var," diyorlar. Hayır, yok! Mesela Fransa'da üniversitelerde gerileme vardır ama büyük liselerde, *Grandes écoles* denilen yüksek okullarda yoktur. Oralarda madencilik,

işletmecilik, idarecilik hâlen öğretiliyor. Mesela Rusya'da Korgeneral Frunze'nin adını taşıyan askerî akademi ve ilaveten eskisi gibi MGIMO (Moskova Devlet Dışişleri Okulu) Stalin'den beri aynı randımanla diplomat ve yönetici yetiştiriyor. Hususi elit eleman yetiştiren okullar devam ediyor. Ciddi toplumlar mutlaka bazı çocuklarını yetiştirir. Mesela İsrail, gelenek olarak Batı dünyası içinde yeri olan bir ülkedir ve eğitimini devam ettiriyor, herhangi bir gerileme söz konusu değil. Ettiremezse ayakta duramaz; bunu da biliyor.

Neden Türkiye'de eğitim 150 senedir nitelikçe gelişmişken son yarım asırdır düşüşe geçip geriliyor? Mesele sadece okul açmak, öğretmen yetiştirmek değildir; toplum eğitimle ne olacağını, hedefini anlayamamıştır. Bunu anlayamayan toplumlar her hâlükârda batar.

Kurumsal ve toplumsal mekânlardan söz açmıştık; keza bu da benzer bir sorundur. Hayatiyetlerini nasıl devam ettirecekleri cemiyetimizde büyük ölçüde sorulmamıştır. "Bu mekân bugün var ama yarın ne olacak, nasıl olacak?" demez kimse. Hâl böyle olunca da mekânlar ayakta duramıyor.

İnsanların dünle bağlantıyı kurması da zorlaşıyor gibi geliyor bana. Amsterdam'da bir arkadaşım beni orada bir kafeye götürdü. "Buraya dedem babamı getirirmiş, babam beni getirirdi, ben de kendi çocuğumu getiriyorum," dedi. Bu beni üzüyor, çünkü İstanbul'da bir sonraki nesle devredecek mekân kalmadı neredeyse.

Kafeyi işleten aile beş nesildir orada, arkadaşın beş nesildir oranın müşterisi. Bir toplum zaten böyle ayakta kalır, bu çok açıktır. Ayakta durmayı sağlayan noktalardan biri bu süreklilikir zaten. Fevkalade önemlidir. Şimdi oralarda, senin de yaşadığın o Kuzey ülkelerinde insanların birbirine soğuk

Türkiye'de köklü diyebileceğimiz birçok mekânın devam etmediğini, satıldığını, yıkıldığını, kapandığını görüyorsunuz ama onlar sadece zamana yenilmiyor, çevre ve çerçeveleri de değişiyor. Bu sadece o işletmenin, o ailenin sonu demek değildir; bir yerde o toplumun da sonudur.

olduğunu, insanın insanla alakası olmadığını haklı olarak söyleyebilirsin. "Bu ne biçim memleket ya, şuraya bir yıldır girip çıkıyorum ama doğru dürüst selam verip aldığımız yok!" da diyebilirsin. Bunlar yaşanabilir. İlla böyle olacak değil ama olursa da yadırgamazsın. 50 yıl önce gitmiş de olsan aslında bir bakıma yenisindir. Çünkü onlar nesillerdir oradalar. Maden bölgesinde bir meyhaneye gidersin, bir bakarsın duvarda 80 yıllık maden grevinin fotoğrafı var. Belki grev orada organize edilmiştir, belki polis orayı basmıştır. Bir toplum kendini böyle hatırlar; yani muhasebesini tutar ve bilanço yapar. Şimdi sen Türkiye'deki köklü diyebileceğin birçok mekânın bile devam etmediğini, satıldığını, yıkıldığını, kapandığını söyleyeceksin ama onlar sadece zamana yenilmiyor azizim, çevre ve çerçeveleri de değişiyor. O mekânları devam ettirmek isteyen insanlar da o ailelerin bünyesinde çoğunlukla kalmadı. Hayatın akışına o cevabı vermiyor, o soruyu da beklemiyorlar zaten. "Biz nasıl devam ederiz?" demek ki birçokları için bir soru olmaktan çıkmış. Bu sadece o işletmenin, o ailenin sonu demek değildir; bir yerde o toplumun da sonudur.

İnsan bilgisindeki süreklilikle devam etmek istiyorum. Mekânlarla bir ilişki kuramadığımız gibi bizden önceki nesillerle de kuramıyoruz. Ölenler, tüm bilgi ve becerisiyle ölüyor. Toplum o birikimle bir bağlantı kurmuyor. Biz insanları yad etmeyi biliyor muyuz? Biz

insanları gömünce unutur muyuz? Öyleyse bu sanırım toplumun kendini devam ettirmesini sıkıntıya sokuyor. Ne dersiniz?

Azizim, bizde var olan şu: Türk toplumu insanları tanımıyor. Bunu artık keşfettiğimi söyleyebilirim. Burada yaşayanlar kimdi, ne yaptılar, bilen azdır. Tanınmayı hak edenler toplum tarafından tanınmaz. Hâlbuki tanınmaları sadece onları hayırla yad etmek için değildir; bu kişilerin yaptıkları işlerin ve bunları nasıl yaptıklarının bilinmesi idame-i hayat mekanizmasını işletecektir. Toplumda devamlılık, işlerin ortaya konmasıyla, nesilden nesle aktarılmasıyla ve bu işleri yapanların kişiliklerinin net çizgilerle ortaya konmasıyla sağlanır. Bir yandan tanıdığımızı sandığımız insanların çoğunu da yanlış veya eksik, bazen de hem yanlış hem de eksik tanıdığımızı söyleyebilirim. Örnekler üzerinde duracağız.

Mesela Hariciyeciler hatırat yazar, bu iyidir. Ama bu "hatırat"ın içinde Hariciye mensuplarının biyografileri ya da meslektaşlar hakkındaki değerlendirmeler yer almaz. Bunu pek muteber bulmuyorum. İnsanlar beraber çalıştıkları kişileri, hayatlarında bir etkisi bulunan kimseleri, menfi veya müspet, eğrisiyle doğrusuyla değerlendirebilmeli. Mesela birçokları konuştuklarında önemli diplomatlarımızdan, devlet adamlarımızdan olan Coşkun Kırca'dan, Zeki Kuneralp'tan heyecanla bahseder, onları methederler ama Kırca'nın, Kuneralp'ın şöyle kapsamlı bir portresini çıkaranları görmedim. Onları bırakın, Hariciyemizin kurucu büyükleri hakkında da

Türk toplumu insanları tanımıyor. Burada yaşayanlar kimdi, ne yaptılar, bilen azdır. Hâlbuki toplumda devamlılık, işlerin ortaya konmasıyla, nesilden nesle aktarılmasıyla ve bu işleri yapanların kişiliklerinin net çizgilerle ortaya konmasıyla sağlanır.

böyle notlara az rastlanır. Hatta İbnülemin [Mahmud Kemal İnal] üstat olmasa kayıtlı ve kayıtsız sadrazam ve nazır portrelerine de pek rastlayamayız. Reşit, Mehmet Emin Âli, Keçecizade Fuat paşalar; bunlar Avrupa diplomasisinin büyük isimleridir ama haklarında eserler yazılmamıştır. Bu eserler ortaya konmadığı için de toplumsal incelemenin iyi yapılmadığı kanaatindeyim.

Bir de yanlış değerlendirilen isimler var; mesela Halide Edib [Adıvar]. Soldaki ve sağdaki bazı meslektaşları, hele Edebiyat Fakültesi'ndeki meslektaşları onu tanıtırken Halide Edib'le ilgisi olmayan bir portre çizmişlerdir; öyle de kalmıştır. Hâlbuki Halide Hanım çok enteresan bir münevver tipidir. Romancı diye kategorize etmişler ama yeter mi bu Halide Edib'i tanımlamaya? Bakınız, özellikle de 1930'lu yılların dünyasında müthiş etkiler yaratan, beynelmilel bir entelektüelimizden bahsediyoruz. *Inside India* isimli, Müslüman Hindistan'ın müstakil bir devlet olması gerektiğini söyleyen ama bunu bir fanatizmle yapmayan eser, bugün hâlen Hint dünyasında ve Britanya dünyasında başucu kitabıdır; bizde ise hiç kimsenin haberi yoktur.[17]

Halide Edib'in etkilediği bir isim Yahya Kemal'dir. Onun "En İyi Türkçe Bilenler." diye oluşturduğu bir liste vardı. Şair en başta bu listeye kendisini koyuyor tabii. Listede Sabiha Sultan da var; son padişahın kızı, Yahya Kemal'in Türkçesini övdüğü biri ama biyografisi yok. Kimdir? Nasıldı Türkçesi? Toplum tanımıyor. Ara ara karşınıza çıkan hakikaten enteresan betimlemeleri ve ifadeleri var Sabiha Sultan'ın. Türk diline belli ki hâkim ama geriye yazık ki pek bir şey kalmamış. Şu sıralar bir nebze Murat Bardakçı'nın biyografik portrelerinde bu konuların ele alındığını söyleyebilirim.

---

17 Halide Edib Adıvar, *Inside India*, Oxford University Press, 2009. Kitabın ilk baskısı 1937'de yapılmıştır. Bizde Can Yayınları tarafından *Hindistan'a Dair* ismiyle yayımlanmıştır (2014).

Bir başka örnek Adnan Adıvar'dır. Türkiye'de onun hakkında genelde yanlış değerlendirmeler yapılmış ve bu değerlendirmeler çok kişiyi etkilemiştir. Doğrusu ben de etkilenmiştim. Ama esasında nasıl biri olduğunu ecnebi hocalardan, Türkologlardan duyup öğrendim. Daha önce Avusturyalı Türkolog, filolog, lügatçi, gramerci, edebiyat tarihçisi Andreas Tietze'ye değinmiştik hatırlarsanız. Bu unvanların yanında, Slavistik'ten Bizantinistik'e çok geniş sahalara hâkim bir bilgindir Tietze. Kendisinin Adnan Bey'den sitayişle bahsettiğine çok şahit oldum. Yine tanınmış Türkolog ve ilginç bir münevver kişilik Irène Mélikoff da aynısını söylemiştir. Nihayet Bernard Lewis de böyle söyledi. Nereden biliyorlar? Çünkü Adıvar, Paris'te École des Langues Orientales'de okutmanlık yapmış, oradan tanıyorlar. Biliyorsunuz: Adnan Adıvar, Atatürk ile bazı rejim kanunları konusunda anlaşmazlığa düşünce Halide Edib'le ülkeden ayrılmıştır. Yurt dışında bir mültecilik dönemi yaşamışlardı. İşte o dönemde bu saydığım kişiler Adıvar'ın öğrencisi olmuş.

Lewis, onun için "Çok iyi hocaydı," dediğinde ben de menfi değerlendirmelerden çok etkilendiğim için "Ne öğretecek ki o size?" demiş bulundum. "Her şeyi," diye cevap verdi. Goethe'yi bile o öğretmiş. Düşününüz, bu saydıklarımın hepsi Almanca biliyor, Tietze zaten Avusturyalı. Ama Goethe'yi Adıvar'dan öğreniyorlar. Lewis'in "Adnan Bey iki dünyaya da mensup ve iki dünyanın da efendisiydi," demesi beni daha da etkilemişti. "*Master of the two world*," demişti; iki dünyanın, Doğu'nun ve Batı'nın ustası. Şimdi ben bu mutabakatı Türkiye'de göremiyorum. Kimse insanlar hakkında derin düşünmüyor, mühim sayılmayacak şeylere takılıyorlar. Bu şekilde insanları da tanıyamıyoruz.

Bu Türkiye'den bir Behice Boran geçti, öğrencisi Mübeccel Kıray geçti. Örneğin Behice Boran'ın ABD'de yazdığı ilginç makaleler vardır; çok önemli faaliyetlerdir, öyle kolay kolay

kimselere o makaleleri yazdırmazlar. Boran'ın neden dönüp Türkiye'ye geldiği, üzerinde durulması gereken bir hadisedir. Şerif Mardin'le çok ilgilenildi ama ne kadar gerçekten tanındı? Mardin 1950'ler-1960'ların başında ABD'de meşhur oldu ve bize tercümesi geldi. Ondan sonra İslam'a bakışı dolayısıyla Türkiye'deki İslamcılar arasında tutuldu; sonra onların arasında da Mardin'e tepki duyan oldu ama kendisi hakkında objektif bir değerlendirmenin yapılmadığını açıkça söylemek zorundayım. Yani bilim dünyasında insanların guru seçer gibi bir yaklaşımı var, doğru değildir. Tut ki öyle bile olsa birtakım insanları tetkik etmek, bilmek ve yazmak zorundasınız. Biz henüz Köprülü, İnalcık, Abdülbaki Gölpınarlı gibi portreleri dahi tam olarak anlayıp ortaya koyamadık.

Hocam sizde çok sevdiğim bir özellik var. Belirtmeme ne olur izin verin; yıllarca editörlüğünüzü yaptığım için de biliyorum ve karşılaştırma yaparak da söyleyebilirim. Türk basınında, yitirdiklerimiz üzerine sizin kadar vefakâr yazılar neşreden bir kalem daha yok. Sadece tarihçilerin değil, yerli-yabancı devlet adamlarının, sanatçıların arkasından da onları hak ettikleri şekilde tarif eden, eserlerini bir çerçeveye oturtan yazılar yazdınız. Bunu görev de bildiniz. Örneğin Orhan Koloğlu'nun arkasından "Bu çalışkan bürokrat ve renkli tarih yazarının hatırası önünde ihtiramla ayağa kalkıyor ve onu ebediyete uğurluyoruz," yazmıştınız. Bana dokunmuştu bu cümle. Ben bu kadirşinaslık örneğini sizden sonraki nesilden bir gazeteci olarak çok önemli bulduğumu söylemek isterim. Başkaları hakkında yazmak bizim kuşağın da maalesef çok ihmal ettiği bir konu.

Anı yazmak, portre çizmek hassas bir meseledir. Kahvede sağı solu çekiştiren adamıyla, hamamda dedikodu yapan

kadınıyla Türk milleti, başkalarının hayatını ancak kaba çizgileri üzerinden merak eder. Münevverlerimizin de bu konuda yeterince titiz olduğunu söyleyemeyeceğim. İstisna çok azdır. Bir portre merakı, bir konuya, bir kişiye çeşitli taraflarıyla bakma ustalığımız yok. Bu maalesef kötü bir yönümüz ve Yunan, Roma, Rönesans, hatta biyografici Ortaçağ İslam geleneğinden beri bir eksikliğimiz.

Bu yüzden insanları gruplandıramıyor ve toplumun onun nereden nereye geldiğini, hangi insanların toplumu taşıdığını, toplumun nerelerde zayıf kaldığını anlayamıyorsunuz. Eğer bir yönetimde zayıf kadrolar varsa onu da değerlendiremiyorsunuz. İnsan malzemesinin iyisiyle kötüsüyle farkına varamıyorsunuz. Ama bunu değerlendiremezseniz tarih yapamazsınız. Tarih okuyan, muhtelif insanları değerlendiren titiz genç meslektaşlarımdan ve tüm gençlerden şunu istirham ediyorum: Önce ansiklopedilere müracaat edin. Oradaki kaynakları takip edin. Başka ansiklopedileri okuyun. Wikipedia'da, bilhassa da dilimizdeki versiyonunda çok büyük eksikler olduğunu bilin ve onu bir kenara koyun. Hatta buralara hiç bakmamanızı öneririm. İnsan kaynaklarını değerlendirmek için çapraz okuma yapmanız gerekir. Bir insan en az iki ayrı kaynaktan okunmadıkça anlaşılamaz.

Böyle konulara ilginin olmadığı bir toplumda da hâliyle ölen gidiyor. Üzüntüler veya münakaşalar cenaze akşamı meyhane veya kahvehanedeki yeis törenleriyle bitiyor. Yazılar çok az yazılıyor, yazılanların da derli toplu olmasına çok az dikkat ediliyor. En aktüel organlarda bile çok dişe dokunur bir şey çıkmıyor. Oysa daha fazla yapılması gerekir. Benim de mesela şimdi hatırlattığın Orhan Koloğlu üzerinde biraz daha tetkik yapmam lazım.

Muhtelif gruplardan insanları tanımak çok önemlidir. Bunları tanımazsanız Türkiye'yi tanıyamazsınız. O zaman da

görüşünüz eksik kalır. Herkesi bilmek zorundasınız. "Ben sosyoloğum," deyip Edebiyat Fakültesi'nde belli bir zümreyle haşır neşir olursanız iyidir ama bir yere de varamazsınız. Şüphesiz insanları tetkik etmeli, teraziye vurmalıdır. Toplumun üyeleri her daldadır.

"Tetkik etmek, teraziye vurmak," dediniz. Bu işin bir tarafı da eleştiri getirmek. Sanırım hem tek tek kişilerin hem de toplumun ilerlemesi için eleştiri/kritik şart. Peki, bizdeki kritik yeterli mi? Ölçüsü nasıl? Hoyrat mı, yoksa yumuşak mı?

Türkiye'de kritik yoktur. Akademide de böyledir bu, sanatta da. Genelde ciddi eleştiri ve değerlendirme olmaz. Kritik yapılırsa da büyük ölçüde art niyetlidir veya ilgili kişiyi methetmekten ibarettir. Övgülerin de hepsi hakkaniyet içinde yapılmaz; hatır için yapılır, konuyu anlamadan yapılır. Bunun başka türlü yapıldığını ben maalesef çok az gördüm. Onun için Türk tefekkür hayatı da sanat hayatı da pek ileri gitmez, sosyal bilimlerde bu yüzden çok ilerleme gözlenmez. Tabii bu sözleri sarf ederken benim saham olmadığı için değerlendirmemde fen bilimleri, tıp, mühendislik gibi uygulamalı alanları hariç tutuyorum. Oralarda kritik oluyor ama benim onlar için söz söyleme ehliyetim yok.

Peki, kritik niye yok hocam?

Muhtelif sebeplerden ötürü. Bir defa Türkler hâlen kasabalı zihniyeti ve itiyadındadır. "Kimsenin tavuğuna kışt demeyeyim," derler; "Sırça köşkte oturuyorum, el âleme taş atmayayım," derler. Bu kafa hep böyle gider, efrada ve etrafa pek bulaşmaz. "Niye şimdi sert eleştireyim? Bakarsın işim düşer," anlayışı hâkimdir. Karşındakiler de mevkiine göre seni eleştirmez; geçinir gidersiniz. Ama o zaman da toplum

ilerlemez. Bu dallarda mürailik [ikiyüzlülük] yürümez, çok açıktır. Her tiyatrocuyu kendinize göre yorumlarsanız, kendinize göre eleştiririr veya eleştirmezseniz, herkesi çıkarlarınızı gözeterek beğenip beğenmediğinizi söylerseniz, edebî metinleri bir ahbap-çavuş ilişkisi içinde değerlendirirseniz, tarih yazımı eleştirisinde evrensel kritik ölçütlerine uymazsanız toplum yerinde sayar.

> Türkiye'de kritik yoktur, çünkü bir defa Türkler hâlen kasabalı zihniyeti ve itiyadındadır. "Kimsenin tavuğuna kışt demeyeyim," derler; "Sırça köşkte oturuyorum, el âleme taş atmayayım," derler. Bu kafa etrafa ve etrafa pek bulaşmaz. O zaman da toplum ilerlemez.

Kendi alanım olan tarihte eskiden çok daha fazla kritik olduğunu biliyoruz. Örneğin Halil İnalcık ve Mustafa Akdağ arasında, Akdes Nimet ile yine Halil Hoca arasında... Halil Hoca'nın kalemi durmazdı; haklı olarak çok açık ve sert eleştirilerde bulunurdu. Karşılık da gelirdi. Bir de düşünün, bu isimler eleştirilerini fakülte organlarında yazmışlardır; çünkü pek öyle yayın, dergi de yoktu o zamanlarda. Alınan da olmuş bu yazılanlardan, alınmayan da. Şimdi öyle bir dünya kalmadı, herkes herkesi başka türlü çekiştiriyor. Söyleyeceklerini kapalı kapılar ardında, kenarda köşede söylüyor.

Kendini devam ettiren toplumlardan, sistemlerden bahsediyorduk. Bir de işin devlet kısmına, devletle toplumun iç içe geçtiği kısma bakalım. Yüzyıllarca hüküm sürmüş imparatorluklar biliyoruz. "Romalıların büyüklüğü, kendini almaktan çok vermekte gösterir," diye bir laf vardır örneğin. Osmanlı İmparatorluğu da parlak dönemlerinde bir bakıma böyleydi. Devlette uzun ömrün, sürekliliğin, idame-i hayatın bir formülü de bu mudur?

Roma'da gladyatörün bile bir umudu vardı; şayet iyi bir şeyler veriyorsa, karşılığında mutlaka iyi bir şeyler alacağını da bilmekteydi. Yine burada kölelikten kurtulup özgürlüğünü satın alan, toplumun içinde yükselen insanlar da vardır.

Roma cömerttir, Romalılar almaktan çok verirler. Alacaklarını düzenli bir şekilde sisteme girerler. Alacaklar Roma'da uzun vadededir; herkes alacağına vereceğine razıdır, kimse sesini çıkarmaz. İncil hikâyelerine bakarak, yani Romalıların herkesi soyup soğana çevirdiği anlatılara bakarak bir hüküm veremeyiz; çünkü bu pek doğru değildir. Hıristiyanlığın literatürü ile Roma tarihi öğrenilmez. Roma'da düşünün ki gladyatörün bile bir umudu vardı; şayet iyi bir şeyler veriyorsa, karşılığında mutlaka iyi bir şeyler alacağını da bilmekteydi. Yine burada kölelikten kurtulup özgürlüğünü satın alan, toplumun içinde yükselen insanlar da vardır. Bu çok önemlidir. Bu sistem başka düzenlerde öyle kolay kolay kurulmamıştır ama inaniyet sahibi imparatorluklarda görülür; herkese kendine göre bir hak verilir.

Yahudi haham St. Paul'ü (Haham Paul) *centurion*'un [yüzbaşı] biri, ortalıkta propaganda yapıyor, ileri geri konuşuyor diye askerlerine emredip zincire vurdurmak ister. St. Paul "civis Romanus sum", yani "Roma vatandaşıyım," deyince özür dilerler ve bırakılır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu böyledir, Rusya İmparatorluğu'nda da bir ölçüde böyledir, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da. Ama İngiltere ve Fransa imparatorlukları için aynısı söylenemez. Onlar kendi dünyaları içindedir. Oysa İngiltere'nin de son derece iyi bir düzeni vardır; herkesin hakkını verir, sistemini kurar ama dikkat edin, kendi dünyası içindedir, kendi eliti içinde dönen bir imparatorluktur. Üstelik İngiltere cimridir de. Örneğin Kıbrıs'a doğru dürüst bir liman bile yapmamıştır. Ama klasik

imparatorluklar Roma modelini takip ederler. Alırlar, verirler; kendilerini böyle sürdürürler. Keza İmparator Hadrianus, Mısır'dan Anadolu'ya kaç şehri ihya etmiştir?

Bu durumu toplum hayatına da uygulayabilir miyiz? Biliyorsunuz, "Ağalık vermekle," diye bir laf vardır; anlattıklarınız bana bu lafı da çağrıştırdı.

Toplumda da öyledir. Alacaksın, vereceksin. Bir şeyler yaptığınız, bir saygınlık kazanmaya çalıştığınız zaman vermek zorundasınız. Antropolojik araştırmalar da zaten hep bunu göstermiştir. Okyanus toplumlarında yapılan araştırmalardan bahsediyorum. Kabile toplumunda yükselebilmek için çalışıp artı değeri başkalarına yedirmek gerekir. Ancak bu şekilde diğer kabile üyelerinin önüne geçilebilir. Küçük bir grupta bir arkadaşın yükselmesi de hep böyle olur. Yani kişi "Var da yediriyor," diye değil; olmayanı yediriyor, oldurmaya çalıştığını, ürettiğini yediriyor diye yükselir. Bunun yarattığı psikolojik bir hava vardır. Yine tarihe dönersek, mesela Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da, sözgelimi Macar Krallığı'ndan ya da Venedik Cumhuriyeti'nden, hatta oradaki millî devletlerden bile daha az vergi alan bir sistem kurmuştu. Ama bu sistem bozulunca da işler tıkandı. Bu sistem aksamaya başladığı zaman sen de orada duramazsın, önemlidir bu. Halil Hocamızın [İnalcık], *Osmanlı Fetih Metotları* (*Ottoman Methods of Conquest*) isimli İngilizce yazılmış ama şimdi çevrilip külliyatına eklenmiş bir eseri vardır; okunması şarttır.[18]

Şimdi dönelim az evvel bahsettiğim arkadaş gruplarına. Genç arkadaşlardan oluşan gruplarda baba parasıyla müsriflik yapana hep enayi gözüyle bakılır. O kişi çöktüğü veya veremeyecek hâle düştüğü zaman derhâl terk edilir. Ama bir başka

18 Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, No: 2, 1954, s. 103-129.

arkadaş vardır; deli gibi parasını saçacak hâlde değildir, hatta belki saçacak kadar parası da yoktur ama arkadaşlarının güçlükler yaşamasına da izin vermez. Gruptaki doğal lider odur. Dediğim gibi, bunu bilhassa ada toplumlarında, obalarda yürütülmüş antropolojik araştırmalar ortaya koymuştur. Biri çıkar, çalışıp emek verir; üretimini de diğer insanları doyurmak, bir nevi ağalık yapmak için kullanır. O toplum da o topluluk da bu kişinin yarattığı psikoloji ile devam eder. O kişi topluluğun zor duruma düşmesine izin vermemeye çalışır. Bu eğilimi sadece modern antropolojide aramayın; daha evvel de zikrettiğimiz I. yüzyılın Romalısı Tacitus, *Germania* adlı klasik eserinde Germenler arasında "comitat" denen arkadaş gruplarının etkinliği ve rolünü dikkatlice zikreder.[19] Arkadaş grubundakilerin zor ânlar yaşamamasına çalışır, bu her zaman böyledir; topluluğunuzda bu tür insanlar bulunuyorsa siz de onları bırakmamaya çalışın, böyle insan da zaten bırakılmaz.

Gruplar demişken... İnsanların bir araya gelmesinin bir başka yönüne bakalım isterim. Bu yöndeki bir tespitinizi hatırlıyorum; bir sohbetimizde, Türkiye'de insanların başka insanlarla tanışmaktan, başka gruplara katılmaktan korktuklarını söylemiştiniz.

Korkuyorlar, evet; bu da kasaba toplumu olmamızdan ileri gelir. Çünkü metropollerde insanlar sadece kendi grupları içinde var olmaya çalışsalar bile aslında başka gruplarla temas etmemeleri söz konusu değildir. Başkalarını gözlemlememeleri, onların farkında olmamaları düşünülemez. Modern metropolün özelliği budur. Biz o tip bir toplum olmadık. Hâlâ çok kasabalıyız. Herkesin kendine göre bir takıntısı var. Kendini o grubun dışında rahat hissetmiyor insanımız. Mesela bir gün sokakta

19 Tacitus, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.

bir tartışmaya şahit oldum; karı-koca tartışması. Yüksek sesle konuşuyorlardı. Sanırım ikisi de öğretmendi. Bir dernekten bahsediyorlardı. Adam bir boykota, bir bildiriye yahut bir harekete katılmak istemediğini anlatıyor; kadın da kızıyordu; "Gidip dediklerine uymadan içlerine katılmayacaksan niye gidiyorsun o toplantıya!" Soru bu işte: O zaman o toplantıya niye gidiyorsun? Kadın rahatsız oluyor belli ki: Kara koyunun karısı olmak istemiyor. Toplumumuzda vardır bu; kimse kara koyunun karısı, kocası, kendisi olmak istemez. Bilakis toplumda rahat etmek, kendisini garantiye almak, etliye sütlüye karışmamak ister. O zaman da bu, her şeyi bilmeyeceksin demektir; bilip de etrafa karışmayacaksın. Söz konusu anlayışı doğrulamak adına, bu doğrultuda huzurlu huzurlu yaşayıp gitmeyi salık veren "Çok bilen çok yanılır," diye bir laf da uydurulmuştur. Oysa hayat hiç de öyle değildir.

Toplumumuzda kimse kara koyun olmak istemez. Bilakis toplumda rahat etmek, kendisini garantiye almak, etliye sütlüye karışmamak ister. O zaman da bu, her şeyi bilmeyeceksin demektir. "Çok bilen çok yanılır," diye bir laf da uydurulmuştur. Oysa hayat hiç de öyle değildir.

Bugünlerde şikâyet edilen can acıtıcı bir husus da başka türlü bir gruplaşma. Özellikle kamuda liyakate dikkat edilmemesi şikâyet konusu. Siz ne dersiniz?

Geleneksel toplumlarda nepotizm hep olmuştur. Ama bizde çok çok yaygınlaştı ve toplum artık bunu kaldırmıyor. *Nipote* biliyorsunuz "yeğen" demektir; çok da eski bir kavramdır ama 21'inci yüzyıl dönemecinde bu kavramla sistem yürümüyor. Herkes aynı yere hücum ediyor. Mesela bir imtihan açılıyor; bakıyorsunuz, açılmasa daha iyiymiş diyorsunuz. Yüksek ve tırmalayıcı seslerle, "Biz varız sadece!"

Hiçbir toplumun hiçbir mekanizması sadece belirli bölgeden ve inançtan insanlarla işlemez. Bu mümkün değildir. Modern cemiyetin çarkı böyle dönmez.

diye bağrılıyor. Hayır, sadece siz yoksunuz. Böyle giderseniz de yakında çok büyük patlamalar vuku bulacak. Bu tür şeyler sık yaşanıyor. Geldikleri yerde başkasını istemiyorlar. Ürkekler tabii; herkes gibi onlar da etraflarında kendi cemiyetlerini istiyorlar. Ama bu sizi bir yere götüremez. Bir defa iş yapamazsınız. Bunları görünce "Boş ver, ne yaparlarsa yapsınlar!" diyemezsiniz. Çünkü biz de herkes gibi kazanın içindeyiz. Bu kazan fokurdamaya başlarsa sonumuz hiç iyi olmaz.

Hiçbir toplumun hiçbir mekanizması sadece belirli bölgeden ve inançtan insanlarla işlemez. Bu mümkün değildir. Modern cemiyetin çarkı böyle dönmez. Mesela siz Sovyet Rusya'da bir komünist ihtilal oldu da proleter diktası sıfırdan işe koyuldu mu sanıyorsunuz? Evet, bunlar oldu ama her işin arkasında da o işi bilen insanlar vardı. Bir örnek vereyim: Bir tarihte Kremlin'den bir grup geldi. Ben daha Kültür Bakanlığı'nda değildim ama o sıra Ahmet Taner Bey'in [Kışlalı] danışmanıydım. Heyetle tanıştıktan 1-2 saat sonra bana, "Bu heyetin başındaki adamı boş ver," dedi. "Buradaki hanımları görüyor musun? Hepsi vazifelerine sadık ve bilgili. Rusya'yı işte bunlar yürütür." Kışlalı'nın o gün işaret ettiği hanımlardan biri hâlen müze teşkilatının içinde, hâlen çok çalışıyor, hâlen yüksek söz sahibi biri olmasa da işi o götürüyor. İşleri ancak bilenler yapar; sistemleri işinin ehli insanlar çalıştırır.

Bakınız, Naziler Almanya'da iktidara geldiğinde toplumda herkes belirgin ölçüde yer alıyordu. Naziler söz konusu ölçüyü berbat ettiler. "Ben Yahudi istemem, bilmem kim katiyen olmaz!" derseniz, kara koyunlar çemberini genişletirseniz

batarsınız. Almanya olsanız bile batarsınız. Nitekim 1930'lu yıllarda, savaş öncesi Nazizm, Almanya'da bir kalkınma sağlamış gibi görünüyordu ama esasen daha savaşın öncesinde, geleceğin felaketini hazırlamışlardı. Kendi açılarından bile bir felaketi hazırlamışlardı. Savaşı kazansalar bile yenileceklerdi, çünkü kendi insanlarını harcamışlardı. Bu sistem yürümezdi. Bırakın demokratik açık toplum sistemlerini, totaliter rejimlerde bile hiçbir rejimin, hiçbir ülkenin ilanihaye adam harcama hakkı yoktur. İşler eninde sonunda geriler, altüst olur.

Maalesef Türkiye'de bu tip bir nepotizmin, bırak kamu kurumlarını, özel sektörde bile geçerli olduğunu görüyorum. Bizdeki kapitalistlerin akıllı olmadıkları daha buradan bellidir ve çok büyük bir hatadır. İtalyan endüstrisinin imparator ailesi Agnelliler mesela, İtalya'nın en büyük işlerinin başındadırlar biliyorsunuz. Fiat bu ailenindir. Ne yaparlar biliyor musunuz? Aileden bile olsa çalışmayanı, işe sarılmayanı, işten anlamayanı uzaklaştırırlar. Hâlbuki bizdeki müteahhitlere bak; adamın oğlu kendisi gibi değildir ama şirkette en kritik kademelerde görev alır. Nedenini anlamak güç... Bu şirketin günün birinde batacağı sürpriz değildir. Dahası şirket sahipleriyle beraber herkes de batar. Yanınızda çalıştırdıklarınız, sadece manevi bir borçla hayatlarını, geçimlerini korumanız gereken kişiler değildir; bir yandan da iktidarınızdır. Siz eğer bin kişi çalıştıran biriyseniz bir iktidarınız vardır ama böyle "Benim çocuğum yapsın", "Benim yeğenim başa geçsin"

> Yanınızda çalıştırdıklarınız, sadece manevi bir borçla geçimlerini sağlamanız gereken kişiler değildir; bir yandan da iktidarınızdır. Eğer bin kişi çalıştıran biriyseniz bir iktidarınız vardır ama böyle "Benim çocuğum yapsın", "Benim yeğenim başa geçsin" zihniyetiyle insanları şirketinize doldurursanız o bin kişi de işsiz kalır, siz de batarsınız.

zihniyetiyle alakasız insanları şirketinize doldurursanız o bin kişi de işsiz kalır, siz de batarsınız.

Ama maalesef başta da belirttiğim gibi Türkiye'de bu manzaraya devlette olduğu gibi özel sektörlerde de rastlıyoruz. Böyle de olagelmiştir. 1960'larda önemli bir müteahhit olan adam, 1980'lerde artık yoktur. Yahut 1980'lerde, Turgut Özal devrinde ortaya çıkanların çoğu şimdi piyasada yoktur. Bu çok ibretamiz [ibret dolu] ve düşündürücü değil mi?

Demek ki bulundukları yere yetenekleriyle gelmemişler.

Evet; bir şekilde desteklenmiş, arkadan itilmiş ama işi götürememişler. Zihniyetleri ve aile yapıları buna müsait değildir çünkü. Üstelik "Efendim, aile şirketleri böyledir," diyorlar. Aile şirketi sadece Türkiye'ye has bir kurum değil ki... Bütün Avrupa'da var. Şirketler illa Amerika'daki gibi aşırı anonimleşmek zorunda değildir. Aile şirketleri bilhassa Fransa'da, İtalya'da, İngiltere'de, hatta Almanya'da lokomotiftir. Ama hiçbirinde bu kadar büyük çöküntü görünmüyor. Oysa bizim gibi 70 yaşlarını süren bir nesil, hayatı boyunca bu ülkede paranın, sermayenin 3-4 defa el değiştirdiğini gördü. Çok hazindir bu. Sırf gelişmemiz açısından değil, kültürel yapılanma açısından da hazindir. Allahtan birkaç isim ve aile var ki onlar söz konusu aile şirketi fonksiyonunu götürüyor. Ama genel anlamıyla sistem değişmezse istikbalde ne olacağını bilemeyiz.

Sermayenin sürekli el değiştirdiğini söylediniz. Devlet de çok değişiyor hocam.

Devlet değişmemeli. ABD'de seçim sonrasında, devlet görevlileri yeni başkana, o rahat iş yapsın diye istifa dilekçesi verir. Bizde işlemez bu, işlememeli de. Başa geçen kişi daha "merhaba" demeden genel müdürü değiştiriyor. Ne zaman düşündün,

buna ne zaman gerek gördün? Bu şekilde iş yürümeyeceği aşikârdır. Şu kadarını söyleyeyim, bir defa bu insanların çoğu kimseyi tanımaz. Türkiye'de seçkinler arasında geniş bir adres defteri olan insanlar sayılıdır. Bizde kimse kimseyi tanımaz. Bürokratlarımız insanları tanıyan bir grup değildir. Bürokratımız, kimin nerede ne yaptığını bilmez; kime soracağını da bilmez. "Filan bürokrat falan gruptanmış," deyip dururlar. Ve ne hazindir ki o bürokrat o gruptakileri dahi bilmez. "Şu kişi solcuymuş," derler mesela. Oysa söz konusu kişinin bir sürü solcudan, hareketten, akımdan haberi bile yoktur. Bizde böyle bir ilgi, merak, yetenek yoktur.

Örneğin ben son senelerde Türkiye'de, maarif teşkilatını, bakınız tek tek kişileri geçtim, grup grup tanıyan bir Millî Eğitim bürokratı görmedim. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Necati Bey tanıyordu oysaki; öğretmenlerini bilirdi. Hasan Âli [Yücel] Bey tanırdı; öğretmenleri de onu tanırdı. Sayı arttıkça bu insanların ufku daraldı, kimse kimseyi tanımaz oldu. Bu kişiler makama gelecek ve birilerini tayin edecek! Ancak taraftarlarını tayin ettiklerini görüyoruz. Haydi ediyorlar diyelim; taraftarlarının kim olduğunu, hatta potansiyel taraftarlarını bile bilmiyorlar ki! Yüz kişilik adres defteriyle devlet idare edilir mi, tayin mekanizmasının başına oturulur mu? Olmaz. Onun için dikkat ediniz; Türkiye'de bu yaygındır, belirli meslek grupları dışında insanlar birbirlerini tanımaz. Tıp camiası tanır belki ama örneğin adliye camiasında bile insanların birbirini tanıdığı kanaatinde değilim.

Ya diplomatlar?

Onlar çok az zaten ama birbirlerini elbette iyi tanır ve bu yüzden de faka basmazlar. Dikkat edersen son krizde FETÖ'cüleri en iyi ve etkin biçimde temizleyenler de onlar oldu zaten. Başka bakanlıklarda o kadar marifet yoktur.

Sohbetimizin bir önceki bölümünde Türkolog Andreas Tietze'den bahsetmiştiniz ki az önce Adnan Adıvar bahsinde yine adı geçti. O zaman Tietze'yi kendilerine yapılan kötülüğü anlayamayan nahif insanlardan biri olarak göstermiştiniz. Ben bunları kâğıda dökerken bir yandan da Seneca'nın bir lafıyla karşılaşınca buraya not aldım. Şimdi size de nakletmek isterim. Şöyle demiş Seneca; "Kötülük etmeyi istememek başka, bilmemek başkadır (*Multum interest utrum peccare aliquis nolit aut nesciat*)." Hepimiz kendimizi, çevremizi iyi sayarız ama bu konuda acaba haklı mıyız? Her birimiz istemeden de olsa kötülük yapıyor muyuz? Toplumsal olarak bunun yansıması var mıdır? Nepotizm bahsiniz bana çok da iyi bir sınav verilmediğini düşündürdü.

Acaba düşünür şunu mu kastediyor? Kötülükler, biliyorsunuz; değer aşınması yüzünden artık normal bir rekabet, normal bir çekişme, normal bir elemeymiş gibi anlaşılıyor. Milletimiz de bunu çok yapar. Türkiye'nin en büyük özelliklerinden biri şudur: İnsanlar hiçbir imtihanın kurallarına riayet etmezler. Örneğin bir memuriyet imtihanına girerler, ânında torpil arayışına başlarlar. Araya milletvekilleri, bürokratlar konur. 1970'lerde, biz bir sınav komisyonundayken önümüze isimler getirip "Parti bunları istiyor," dediler; tabii itiraz ettik ve neticede kendi bildiğimizi yaptık. Seçimlerimizi yaptıktan sonra da merak ettik; "Kimmiş şu isimler?" diye açıp baktık. Gördük ki içlerinden kimisi zaten sınavı kazanmış. Bakınız; sınavı kazanacak olan da torpil arıyor, kazanamayacak olan da. Anadolu'da âdettir bu. Maalesef Türk halkı hak etmediği şeyleri de isteyen bir toplumdur.

İnsanların bu ortamda çok kötü yollara başvurabildiği zamanlar olur. Torpil yapar, rüşvet verir. Sonuç aldığında da "Bu

günah değil, bundan bir şey olmaz," diye vicdanını rahatlatma yoluna gider; "Bu nasiptir," der. Bütün bu gruplaşmaların, bir yerlere gelme hevesiyle partilerin, tarikatların içine doluşmaların, birtakım başka yollara tevessül etmelerin temeli budur. FETÖ'cülük de bu yüzden çok tutunmuştur.

Her türlü gruplaşmayı dejenere etmeye yatkın bir toplumla karşı karşıyayız. Bunun düzelmesi elzem; düzelmediği takdirde Türkiye'de maalesef gelişme olamayacak. Asıl önemlisi, ahlaklı insanların yaşamı güçleştikçe toplumdaki buhran da artacak. Bunun sonu ne olur? Büyük bir sosyal patlama yaratır. Türkiye'de çalışan, bir yerlere gelmek için gerçekten uğraşıp didinen insanlar da var; bu kişilerin hakkını ilelebet yiyemezsiniz. Bu işlerin kesinlikle halledilmesi lazım; aksi takdirde hakkaniyet ve adalet vadeden çok kuvvetli bir diktatorya gelebilir veya başka türlü çatışmalar ortaya çıkabilir ki huzurumuz kaçar.

Ahlaklı insanların yaşamı güçleştikçe toplumdaki buhran da artacak. Bunun sonucunda büyük bir sosyal patlama yaşanır. Türkiye'de çalışan, bir yerlere gelmek için gerçekten uğraşıp, didinen insanlar da var; bu kişilerin hakkını ilelebet yiyemezsiniz.

Acaba adalet kavramı hukukun yerine mi geçti?

Bizde çoğu kişi adaleti, kendi işinin görülmesi olarak algılıyor. Adaleti objektif bir kanunlar ve müeyyideler bütünü olarak görme eğilimi yok. İnsanlar kendi menfaatlerini gözetirken adil oluyor; bunun için uğraşıyorlar, bunun için her şey yapılıyor. Bugün kanuna hürmetin bir göstergesi olmadığı gibi, "Şeriatın kestiği parmak acımaz," lafının da bir karşılığı yoktur. Oysa hukuk objektiftir; herkesin kendine uygun bir ölçü saptaması, beklemesi değildir. Zaten öyle bir durumda toplumun genelinde ölçü kaçar.

Siz daha önce genç Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli başarılarından biri olarak hukuk devrimini göstermiştiniz.

Bunun dağıldığını gözlüyoruz. Çok açık ki özenli, dikkatli davranmak, üzerine titremek gerekir. Başta eğitim ve hukuk alanında olmak üzere, tüm bu sohbet boyunca bahsettiğimiz toplumdaki idame-i hayat mekanizmalarını işletmek gerekir. Aksi takdirde toplum duraklar.

İLBER ORTAYLI ÖNERİYOR:

Mutlaka Okunması Gereken 5 Roman

1. Amin Maalouf - *Tanios Kayası*
2. Ferenc Molnár - *Pal Sokağı Çocukları*
3. Reşat Nuri Güntekin - *Çalıkuşu*
4. Ivo Andrić - *Drina Köprüsü*
5. Umberto Eco - *Gülün Adı*

Felsefe, Sanat, Kültür Tarihine Dair 7 Önemli Okuma

1. Doğan Özlem - *Tarih Felsefesi*
2. Giorgio Vasari - *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*
3. Jakob Philip Fallmerayer - *Doğu'dan Fragmanlar*
4. Niccolò Machiavelli - *Hükümdar*
5. Thomas More - *Ütopya*
6. Thomas Carlyle - *Kahramanlar*
7. Carlo Ginzburg - *Peynir ve Kurtlar*

ALTINCI BÖLÜM

EĞİTİMDEN EN ÇOK NASIL FAYDA SAĞLANIR?

Ne Büyük İskender'in eğitim gördüğü Aristoteles'in okulunda ne de şehzade mekteplerinde çok kalabalık sınıflar vardı ama bu okullar bir aradalık sağlıyordu. Bu anlamda bugünkü okullardan farkları yoktur, aynı mekanizmadır. Bu mekanizmayı çalıştıran sistem değildir, çocuktur. Etrafını denetlemeyi öğrenir çocuk, etrafa bakmayı öğrenir. İnsanlar ona bakar, o da insanlara bakar. Çocuk bu şekilde mukayese yeteneği kazanır. Eğitimin amacı budur; öğrenmek yetmez, toplum içinde öğrenmek gerekir.

Bu bölümde izninizle eğitimden ve aileden, bu ikisinin birbirine değdiği, birbirine etki ettiği noktalardan konuşalım istiyorum. Ailenin eğitimde esaslı bir rolü var mıdır? Ne kadarından sorumludur? Ne noktada dâhil olmalı, ne noktada geri çekilmelidir?

Çok açık söyleyeyim: Eğitim hayatında anne-babanın mutlak etkisinden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ve erkenden kurtulmak gerekir. Yönlendirmeleri bir noktaya kadar iş görebilir ama bir çocuk eğitimin içine girdikten sonra anne-baba müdahale etmeyecek. Düşünün ki üniversitelerde bile yanımıza gelip çocuğunu öven ya da bu genci yanımızda azarlayan anne-babalara rastlıyoruz. Bunun lüzumu olmadığı gibi yararı da yoktur. Bilakis 20 yaşındaki bir gence bu şekilde muamele etmek büyük bir problemdir.

Öğretim ve öğretmen, eğitim işini metoduyla yapar. Hatırlayacağınız üzere Sokrates, "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir," demiştir. Şimdi burada ne demek istiyor? Çok cahil biri olduğunu mu anlatıyor? Yoksa ne kadar çok bilse de bunu öne sürmeyen mütevazı bir insan olduğundan mı dem vuruyor? Bu tür lafları babaanne metoduyla yorumlayanlar böyle düşünür. Hayır efendim, burada Sokrates cahillikten ya da mütevazılıktan bahsetmez. Hiçbir şey bilmediğini, bilgilerini ancak diyalog yoluyla edindiğini söyler. Peki, kimle diyalog kuracaksın? Diyaloğu kim yürütecek? Doğru soruları kim soracak? Nasıl soracak? İşte burada da öğretmenin önemi devreye girer.

En güzel iş, insanın becerileri doğrultusunda yaptığıdır ve bu beceriler de insan daha çok küçükken, bir yavruyken dahi kendini belli eder. İşte anne-babanın görevi eğitime karışmak değil, bu evrede çocuğu anlamaktır. Sonrası öğretmenin alanıdır.

Anne-babanın da görevleri vardır. Bir numaralı görevleri de çocuklarının eğilimlerine, becerilerine dikkat etmektir. En güzel iş, insanın becerileri doğrultusunda yaptığıdır ve bu beceriler de insan daha çok küçükken, bir yavruyken dahi kendini belli eder. İşte anne-babanın görevi eğitime karışmak değil, bu evrede çocuğu anlamaktır. Sonrası öğretmenin alanıdır.

Neticede insanın işini seçmesi için bazı şerait [şartlar] lazımdır. Bir defa aile ve yakın çevrenizde birtakım konuların içine küçüklükten gireceksiniz. İnsanın duyguları ve istekleri orada dikkat çekerse bu avantajdır. Eskiden beri de böyledir; bütün köy çocukları çobanlık yapardı ama birtakım çocukların veterinerliğe de istidadı, kabiliyeti olduğu görülürdü. Otu böceği, çiçeği ayırt ediyorsa, hasta hayvana nasıl muamele edileceğini kestiriyorsa, dili olmayan canlılarla bir bağlantı kurabiliyorsa o çocuğun nereye yönlendirileceği belliydi. Basit

bir süreç gibi görünüyor ama eğitim dediğin mekanizmanın temeli budur, zor tarafı da budur. Köydeki çobanlıktan metropoldeki üniversite kampüsüne işleyen esas ilke budur; önce beceriyi tespit etmek, sonra deneysel bilgiyle beceriyi işlemek. Bu işin illa mektepte olmasına da gerek yoktur. Herkes mektepte eğitilmiyor; mektepsiz eğitim de söz konusu.

Bir köylü at bakıyor mesela. Hayvanın anatomisini bilmiyor, veterinerlikten haberdar değil. Bu kişiden ata verilen ilaçları, bu ilaçların kimyasını kavraması beklenemez. Ama icabında kendisi ilaç bulur; otları arar tarar, dener ve bir şeyler çıkarır. Şimdi azizim bu kişi o işe bir yönlendirme neticesinde gelmiştir. Daha çocukken ona etrafından iyi bir çoban olacağı söylenmiştir. Köyün mantığı budur. Ya da eskiden buydu diyelim. Örneğin eskiden en küçük zirai eğitim dahi görmeden şarapçılıktan mükemmel düzeyde anlayan köylüler vardı. Hiç şarap içmeleri bile gerekmezdi. Şarabın rengine, kokusuna bakar; notunu verirlerdi. Hangi üzümün hangi bağdan olduğunu ezbere bilirlerdi. Böyle tipler vardı; ben de içlerinden bazılarını tanıdım. Ama dediğim gibi bu tür insanlar köyde çocukluktan beri bu işin içindedir, aileden görmüşlerdir. Bu arada her aileden gören de başarılı olacak diye bir kaide çok açık ki yoktur. O, ailesinden işi görmüştür ama demek ki ailesi de onun bu işte kabiliyetli olduğunu görmüş ve kendisini yönlendirmiştir. Ailesi onun kabiliyetine dikkat etmiştir. Böylelikle iş başka yere gider. Keza dikkat etmeseler bu yetenek körelip giderdi. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi, bakınca bağ bakmazsan dağ olur.

Velhasıl meslekler daha çocuklukta oluşur. Çocuğun belli bir yaştan sonra bir yönelimi vardır; dikkat edeceksiniz. Yakalanmadığı zaman beceri körelir ama yakalandığında işte o zaman sevdiği bir işin erbabı olmaya aday bir insan çıkar ortaya. Bu, hayattaki en önemli meselelerden biridir. Ne kadar basit görünür ama yapabilen insanı gel de bul! Herkes çocuğunu

sever ama çocuğuna dikkatle bakan, onu izleyen kişi sayısı maalesef azdır.

Elbette artık şehirdeyiz, farklı bir yaşam sürüyoruz ama temel ilke aynıdır; kabiliyetleri erken yaşta keşfedilen çocuk daha sıhhatli bir seçim yapar ve mutlu olur. Yetişkinliğinde de mutlu olacağı bir meslek icra eder. Onun için pedagoji bilgi ve yöntemi çok önemlidir.

Az evvel köyden örnek verdim. Ama dediğim gibi, temel ilke hiç değişmez; sarayda yaşasanız da değişmez. Yönlendirme çocuklukta olacak. Tespit çocuklukta olacak. Örneğin Sultan II. Abdülhamid müthiş bir marangozdu; bunu çocukluktan öğrenmişti, üstelik çok çok iyi öğrenmişti. Birinci sınıf değil, sınıflar üstü, yaratıcı bir marangozdu. Öyle padişahlar, şehzadeler var ki bazı işlerde çok ustadırlar. Sultan Abdülaziz'in oğlu, son halife Abdülmecid Efendi'nin de kardeşi olan Seyfeddin Efendi mahyacıydı [camilerde kandille, minareler arasına yazı hazırlayan kişi]. Çok da yetenekliydi. Mesleği buydu. Yapsa para kazanırdı. Çekiyor, takıyor, süslüyor; üstelik elektriğin de olmadığı bir devirden bahsediyorum. Bu bir yaştan sonra öğrenip yapılacak bir meslek değildir, belli ki çok erken bir yaşta merak salmış ve bir şehzade olarak mahyacılığı öğrenmiş. Zaten bir iş 20 yaşından sonra öğrenilmez.

Şehirde bir çocuğun yeteneklerini tespit etmek daha zor sanırım. Çocuk çevresiyle köydeki gibi organik, doğrudan ilişki kuramıyor. Yeteneği tespit etmek için aileler sırayla birçok şeyi deniyor: Resim, müzik, spor... Eğitim sistemi de doğrusu çok yardımcı olmuyor.

Epey gelişmiş beceri testleri var dışarıda. Çocuğun hangi mesleğe uygun olduğuna bakıyorlar. İyi uygulanırsa; yalapşap, âdet yerini bulsun diye yapılmazsa bunlar da beceriyi yakalar. Bizde böyle bir şey yoktur. Delikanlı ya da genç kız üniversite

kapısına gelmiş ancak hâlen soruyor; "Piyasada kim iş bulur, kaç paraya iş bulur?" Çok açık söyleyeyim; bu sorunun hayatta karşılığı yoktur. Bu soruyu sorduğunuz an yanlış yapmaya adaysınızdır. Bu yaşa kadar bu konu üzerinde düşünmemişseniz, yetenekleriniz doğrultusunda ne yapabileceğinize kafa patlatmamışsanız piyasada kim ne yapıyor, ne kazanıyor size bir şey ifade etmez zaten. Belki tesadüfen bir akışın içine girersiniz ama o da sizi nereye kadar götürür bilinmez.

Az önce "Pedagoji çok önemlidir," dediniz. Oradan devam etmek isterim. Neden önemlidir?

Pedagoji biraz evvel üzerinde durduğumuz gibi, eğitimin çok erken yaştan itibaren anne-babanın elinden kurtarılması gerektiğini anlatır. Anne-baba elbette bazı temel konuları öğretmelidir ama bunun dışında işi öğretmek olan insanlar çocuğu ele almalıdır. Pedagoji bize bunu söyler.

Peki, ne öğretilmelidir? Evvela düşünme yöntemleri. Az önceki bahisten devam edelim yine. Sokrates, talebesi Platon'un da bize aktardığı üzere, "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir," demiştir. Her şeyi aklınızdan bir yaprak kalkar gibi, sorgu sualle, düşünmeyle, kendi mantığınızla bulacaksınız; bulduklarınızı birbiriyle mukayese edeceksiniz. Eğitimde en önemli konu işte bu yöntemdir ve bunu çocuğa anne-baba veremez.

Antik Yunan'da bu teşhisten de hareketle "academia"lar ve "lukeion/lyceum"lar kurulmuştur. Platon'un Akademi'sinde yetişen Aristoteles Lyceum'u kurmuş, ardılları da bu işi kurumsallaştırmıştır. Lyceum'da derli toplu eğitim verilirdi. Büyük İskender bile böyle bir okulda okumuştur. Herkes aynı okulda okur. Kimse de Romalılar gibi, "Paramız var, biz hususi hoca tutarız," dememiştir. Eski Yunan'da beraber okunurdu, bizim Osmanlı'daki gibi... Sohbetin önceki bölümlerinde de ele almıştık, Enderunlarda şehzadeler de vardır

örneğin. Önemli olan topluca okumaktır. Elbette ne Büyük İskender'in eğitim gördüğü Aristoteles'in okulunda ne de Enderunlarda çok kalabalık sınıflar vardı ama bu okullar bir aradalık sağlıyordu. Burada bir alışveriş, bir kontrol, bir denetim mekanizması da işlerdi. Bu anlamda bugünkü okullardan farkları yoktur, aynı mekanizmadır. Şimdi burası çok önemli: Bu mekanizmayı çalıştıran sistem değil, öğrencidir. Etrafını denetlemeyi öğrenir çocuk, etrafa bakmayı öğrenir. İnsanlar ona bakar, o da insanlara bakar. Çocuk bu şekilde mukayese yeteneği kazanır. Yanındakiler, sınıfındakiler neyi nasıl yapıyor, neyi nasıl yapamıyor, bu tür konuları kıyaslama imkânı bulur.

Eğitimin amacı budur; öğrenmek yetmez, toplum içinde öğrenmek gerekir. Örneğin şimdiki çocuklar anaokuluna gidiyor, el ele tutuşup şarkı söylüyorlar. Bu, çocukların sadece oyun oynaması ya da zaman geçirmesi için değildir; bağlantı içindir. Bu sayede çocuklar birbirine, topluma bağlanmayı öğrenir. İşte anne-babaların bu bilgiyi vermesi mümkün değildir. Hükümdarlar için bile bu geçerlidir; şehzadeler bir ölçüde Enderunlarda eğitim görür; Fatih ve Bayezid böyleydi, IV. Murad da böyleydi mesela. Üstelik IV. Murad küçük yaşından beri tahttaydı. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi; şehzadeler ile halk ve memur çocuklarının, hatta imparatorluk gayrimüslim âyanı ve reayasına mensup gençlerin seçkin bir okuluydu. Dünyada birçok hükümdar yıllarca bu önemli bilgi ve yetişme

Öğrenmek yetmez, toplum içinde öğrenmek gerekir. Örneğin şimdiki çocuklar anaokuluna gidiyor, el ele tutuşup şarkı söylüyorlar. Bu, çocukların sadece oyun oynaması ya da zaman geçirmesi için değildir; bağlantı içindir. Bu sayede çocuklar birbirine, topluma bağlanmayı öğrenir.

kaynağından mahrumdu; özellikle Avrupa'nın hükümdar adayları bu durumdaydı. Öyle ki özel eğitim zincirleri ancak yakın zamanda kurulacaktı. Örneğin İngiltere kraliçesi II. Elizabeth örgün eğitim içinde yetişmemiş, ev eğitimi almıştır. Kontrol ve kıyas yeteneği acaba ne kadar gelişmiştir?

Ayrıca bazı konuları sadece hevesle öğrenmek mümkün değildir, bir okul ortamında sıkılarak ve zorunluluktan da öğrenebilirsiniz. Örneğin herkes matematiği sevmek zorunda değildir ama matematiği bilmek zorundadır. Toplu öğrenim buna da hizmet eder. Pandemiyle birlikte biliyorsunuz, evden ya da uzaktan eğitim tartışması da başladı. Bugün belki zorunluluktan üzerinde durulan hususlar ileride insanların tercihine bırakılacak. Çocuk acaba evinde eğitim alabilir mi, bunlar sorgulanacak. Bu tür bir tercihin ilerleme olmadığının; bilakis mukayese, denetim ve kontrol yeteneklerini azaltacağından bir gerileme anlamına geleceğinin altını çizmeliyiz. Her yer okul değildir, okul olamaz. Okulda öğretmen ve öğrenciler beraber bulunmalıdır. Birbirlerine muhtaçtırlar ve toplum içinde birbirlerini geliştirirler. *Docendo discitur*, yani "Öğreten öğrenir." Neticede kavrama yeteneği size toplum içinde önem kazandırır. Bu da en iyi okulda anlaşılır ve geliştirilir.

Eski Yunan bu konuyu saptayıp uygulamaya geçirmiştir; değiştirmek de mahzurludur. Mamafih eski Şark'ın toplu eğitimde ilk disiplinli ve katı yöntemleri ortaya koyduğu bellidir. Eski Yunan'da, Roma'da bu

Pandemiyle evden ya da uzaktan eğitim tartışması da başladı. Bugün belki zorunluluktan üzerinde durulan hususlar ileride insanların tercihine bırakılacak. Bu tercihin ilerleme olmadığının; bilakis mukayese, denetim ve kontrol yeteneklerini azaltacağından bir gerileme anlamına geleceğinin altını çizmeliyiz.

yaygındı dedik ama sistemi onların bulduğunu söyleyemem, yalnızca kendilerine dair kayıtlar daha çoktur. Yoksa Mezopotamya'da da eğitim böyle veriliyordu, Eski Mısır'da firavunun rahipleri de bu şekilde öğreniyorlardı. Özellikle Mısır'da kimsenin bilmediği bir sürü meseleyi biliyorlardı, eğitim çok gelişmişti. "Kimya"nın adını onlar koymuştu mesela. "Mısrain", "Mısır" lafı İbrancadır; "Egiptos" da Yunancadır. Mısırlılar ise kendi ülkelerine "Şemya" derler, daha doğrusu Arapların dilinde "Simya" derler. O "şemya"dan bu rahipler ilmi de çıkarmıştır. Bugün bildiğimiz "kimya" işte o Mısır ilmidir. Batı dillerine de buradan geçmiştir. Çok önemlidir bu.

Neden önemlidir peki? Çünkü eğitim bir medeniyet işidir. Bunun sistematiğini kurmak, mantığını kabul ettirmek, gerekliliğini izah etmek ve her hâlükârda bu mantık üzerinden gitmek bir medeniyet işidir. Ortaçağ'da *trivium*, *quadrivium* da denilen üçlü ilim ve dörtlü ilim kavramlarının yükselmesi tesadüf değildir. Mantık, retorik, matematik; bunlar eğitimin önemli bir parçasıydı. Nasıl yapıyorlardı; ezber mi kullanıyorlardı, başka yöntemleri mi vardı; bunları çok bilemiyoruz ama eğilim ortadadır: Mantık ve retorik, eğitimin önemli birer parçasıydı. Yunan'dan ve Roma'dan kalan bir gelenektir. Azizim, biz hukuku Roma'dan öğreniriz değil mi? Ama Roma'da hukuk eğitimi yoktur. Ne vardır peki? Mantık vardır, retorik vardır. Ne demiştik daha önce? Öğrenci, okulu bu kültürle, bu alışkanlıkla bitirir; sonra gidip Forum'da avukatlık yapan, "praetor"luk yapan [Roma'da yargıç, yönetici] kişinin yanına asistan girer ve mesleği orada benimser.

Şunu da tekrar etmeli: Romalılarda eğitim Yunanlara göre daha iyiydi; çünkü yabancı dil, yani Yunanca biliyorlardı, zihinleri mukayese yapabiliyordu. İşte bunu Yunanlar bilmezdi. Fakat Makedonya hâkimiyeti ve bilhassa Helenizm döneminde Yunanca hem yayıldı hem de diğer kültürlere daha çok

yaklaşıp onları kapsadı. Keza Ptolemaios (Mısır) ve Seleukos (Yakın Doğu) böyle bir sentezin ürünüdür.

Akademi dört yüzyıl yaşadı. Orada dil öğretilirdi, gramer öğretilirdi; temel tarih, temel coğrafya okutulurdu ama Romalılar dünyaya daha açıktı. Az evvel belirttiğim gibi Romalı Yunanca da bilirdi ve onların fikirlerinden etkilenmişti. Felsefe de okurlardı.

Şunu da gözlemliyoruz; tarih boyunca her yerde bir dönem bir topluluk eğitim anlamında ileri çıkmıştır. Örneğin Almanların 18'inci yüzyıl ama bilhassa 19'uncu yüzyılda, hatta Nazilerin yükselişine dek 20'nci yüzyılda eğitim açısından diğer herkesin önünde olduğunu söyleyebiliriz.

Özetlemek gerekirse Ortaçağlardan beri hem Şark'ta hem de Garp'ta matematik, mantık, kelam ve tarih retoriği insanoğlunun temel öğrenimini teşkil etti. Bu hiçbir zaman değişmedi. Tarih öğrenimiyle tebaanın ve vatandaşların siyaset şuuru, dünyaya bakışları şekillendi. 20'nci yüzyılda bu alanda çalkantılar olduğu açıktır. Bu çalkantılardan Batılılar vazgeçerek veya laf üreterek çıkmaya çalışmıyor. Hatalar değerlendiriliyor, müfredat tespit ediliyor; müfredatın düzeltilmesi için millî düzeyde, hatta milletlerarası düzeyde toplantılar yapılıyor.

Hocam retorik sanatının altını çizdiniz. Neden artık öğretilmiyor? Atina'da Agora'da dahi insanlar iyi konuşamadığı için, sırf bu yüzden meydandan ayağını kesenler olduğu için Aristoteles retorik eğitimini ele almış örneğin. Bugün de bir ihtiyaç olduğu açık...

Retorik bir tezin etrafında mantıklı delil toplamayı öğretir. Neredeyse bütün uzun eğitimin konusudur. Konu için gerekli bilgiyi tutarlı cümleler ve gramerle kullanmayı öğretir. Bir konuya giriş yapmayı, serimlemeyi ve sonucu bağlamayı

anlatır. Bu bir piyano üzerinde arpejle başlamak veya sporda öğretilenleri tekrarlamak gibidir. Eğitimin sonunda insanlar *ipso facto*, kendiliğinden, ânında, sıkmadan, ehem ile mühimi ayırarak konuşmayı öğrenir. O yüzden Latin-Eski Yunan edebiyatında retorik örnekleri ile yine Ortaçağ Arabistan'ı İslam dünyasındaki benzer münazara örnekleri ölmez; hep hafızalarda yaşar.

Gel gör ki kalabalık sınıflara retorik öğretemezsiniz ve bugünkü öğretmenler de bunu öğretebilecek şekilde yetişmemiştir. Aristoteles'in Agora'ya müdahalesi gibi örnekler var. Mesela Kahire'de Darülhikme'de[20] Bağdatlı biri lafa karışmış; kendisine "Senin kelam icazetin var mı? Yok. O hâlde sen karışma!" denmiş. Bugün de böyle değil mi? Birçok kişi, hiç alakaları olmadığı konularda uzmanlık taslıyor, dayanağı olmayan mantıklarıyla konuları kavradıklarını sanıyorlar.

Şimdi mesele aslında öğrettiğinin içeriği de değildir, ne kadar öğrettiğin de. Mesele, kimi eğittiğindir. Bir de şüphesiz kimin eğittiğidir: Öğrenci ve öğretmen. Gerçek yeteneklerini eğitme şansına sahip uluslar kendini kurtarır. Tarihte de böyle olmuştur. Seçkin evlatlarını okutabilenler, bu çocukları bir yerlere kopyayla, hatırla gönülle gelen yeteneksizlere kurban etmeyen uluslar daima başarılı olmuştur. Mesela Ruslar böyledir. Aksi faciadır. Platon'un Akademi'sinde de seçip alırlar, disiplin göstermeyene yol verirlerdi. Bizde Enderun'da da böyleydi. Evliya Çelebi de Enderun'da yetişmiştir

Mesele aslında öğrettiğinin içeriği de değildir, ne kadar öğrettiğin de. Mesele, kimi eğittiğindir. Bir de şüphesiz kimin eğittiğidir. Seçkin evlatlarını okutabilenler, bu çocukları bir yerlere kopyayla, hatırla gönülle gelen yeteneksizlere kurban etmeyen uluslar daima başarılı olmuştur.

20 Fatımilerin 1004'te Kahire'de kurduğu kültür merkezi, kütüphane.

ama eğitimi yarıda kaldı. Şu an durum farklıdır. Eğitim sistemimizde eşit fırsat, liyakate hürmet, çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi prensibi iflas etmiştir. Bunu açıkça söylemeli.

Bozulma İkinci Cihan Harbi'ni müteakiben başladı ancak 1950'lerden sonra eğitim seneden seneye, sağ-sol iktidar fark etmeksizin, bozulmaya devam etti. Ümitsiz görünen bir durum... Çaresi tekrardan modeli değiştirmektir. Ama dediğim gibi, model az ders-çok ders üzerine kurulmayacak. İyi bir genel eğitim programından sonra çocukları yeteneklerine göre ayırıp elit bir şekilde yetiştirmek gerekir.

Burada ilham vermesi adına bir hayal kuralım. Siz Platon gibi bir Akademi kursanız ne öğretirdiniz? Hangi hocaları toplardınız? Hangi temaların etrafında dönerdiniz? Tarihten tüm figürleri seçebileceğiniz bir akademi olsaydı bu kimleri, neden çağırırdınız? Edebiyat dersine Tolstoy mu girerdi mesela?

Hayır, Tolstoy olmazdı; onun kendi edebiyat eğitimi kırılgandır. Dikkati çok kuvvetlidir, dâhidir ama bu anlamda biraz dağınıktır. Dostoyevski romancı olarak Tolstoy'un da önündedir ama onun da bilgileri sınırlı demeyelim ama teferruatlı olmaktan uzaktır. Puşkin genç yaşında ölmesine rağmen teferruatlı bir düşünürdür. Ben böyle hayalî bir akademi kursam edebiyat hocalığı için bu isimlerin hiçbirini çağırmazdım. Bambaşka birini, Prosper Mérimée'yi davet ederdim. Hatırlarsanız Mérimée'yi *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da da bu sohbetin ilk kısmında da konuşmuştuk. Çok ilginç bir kişiliktir ama bugün Fransız edebiyatına aşina olanların bile yeterince tanımadığı, gençlerin neredeyse hiç bilmediği biridir. Kendisi için "19'uncu asrın aydını," deyip geçerler.

Kısa hikâyeler yazmıştır; en tanınan eseri *Carmen*'dir. Çok lisan bilir; bunlar da o sırada Fransa'da bilenin bulunmadığı

lisanlardır; Keltçe, Slav dilleri... Rusçaya da merak salmış ama fiil çekimlerinde kalmıştır. İmparator III. Napolyon'un da müşaviriydi; bir gün savcılara, hâkimlere hakaretten ceza alıp yirmi gün hapse girdi, istisnai ve *imperfective, perfective* fiil çekimini de işte orada çözdü. Yine bir gün evine alacaklılar hücum edince içeriden kapıyı kilitlemiş, sonra da arka kapıdan kaçarak sözde şive tetkikleri için Slovakya'ya gitmiştir. Hâlbuki o işi içeride yapıyordu. İlginç bir karakterdir ama her şeyden önce birinci sınıf bir zekâdır. Rus edebiyatını Fransa'ya tanıtan da odur. Metot bilir, dil bilir, gramer bilir; bunları öğrenmeden adım atmaz. Ancak böyle biri edebiyata meraklı ve çok zeki gençlerin hocası olabilir. Edebiyat hocalığı kolay iş değildir. Ben o sınıfa çok bilgili Tolstoy'u da tüm zamanların en dâhi romancısı Dostoyevski'yi de sokamam. Fransız edebiyatında aydın, kültürlü insan çoktur ama Mérimée çok başka bir düzeydedir. İsabetli bir seçim olur.

Felsefeye kim girer?

Edebiyat hocası bulmak daha zordur. Felsefecilerden çok hoca sayabilirsin ama tüm dünya edebiyatını tarasan öğretme kapasitesi yüksek, tekniği iyi çok az yazar çıkarırsın. Leibniz'den girersiniz, özellikle 20'nci yüzyılın başında önemli işler yapmış Gottlob Frege'den çıkarsınız. Karl Marx da girebilir bu derse. Klasik dönemin ünlü siması Immanuel Kant sabahın köründeki dersleriyle ünlüydü. Dogmatik uykusundan uyandığını iddia eden büyük filozof, dil ustasıdır. Onsuz felsefe olmaz, ne kadar tenkit etseniz de. Ama devirlerin etkili muhalif düşünürü Karl Popper'dır. Dersleri hep hoşmuş. Bu arada ilave edeyim; Wittgenstein'ın etrafında toplanan ünlü gruptandı. Viyana çevresinin toplantılarına müdavim olup muhalif üye diye bilinen, sert ironik tenkitçi Popper, herhâlde iyi de bir hoca olurdu.

Alanınızı sorsam? Bu hayalî akademinin efsane tarih hocası kim olurdu?

Her büyük tarihçi büyük bir tarih öğretmeni olamaz, bu önemlidir. Bir öğretmenin iyi derecede tahlil yeteneğinin olması gerekir, karşısında duranın kavrayışını ölçebilmesi ve her şeyden önce öğretirken kendisinin de öğrenmesi gerekir. Bunları göz önüne alırsak, Roma tarihçisi Theodor Mommsen'den büyük bir öğretmen olurdu. Bu hayalî, zamanlar ve mekânlar arası akademiye o gelir, ders verirdi. Zaten kendisi öğretmendir de. Çünkü Mommsen, metni çok iyi inceleyen, metne hakkını veren bir tarihçidir. Hataları da vardır elbette, örneğin Cicero hakkında söyledikleri talihsiz açıklamalardır. Ama metot bilir. Ayrıca sadece Roma tarihçisi değildir, bir de Roma hukukçusudur. Bu iki alanda da zirveye çıkmıştır. Bir nevi neohümanisttir.

Neohümanist demişken biraz daha geri gidelim. Mommsen'in yanına bir hümanisti, Petrarca'yı koymak isterdim. Tarih öğrencisinin, bir münevver adayının Latince bilmesi elzemdir. Avrupa'da aydınlar Latince kullanır; herkes kendi dilini konuşur ama Latince de yazıp konuşurlar. Herkes ayrı ayrı Fransızca, İtalyanca öğrenecek değil. İşte Petrarca, 14'üncü yüzyılda eski metinlerden klasik Latinceyi ayıklayıp bir anlamda yeniden kuran ve insanlara öğreten kişidir; demek ki bizim akademimizde bulunmasında da fayda vardır.

Coğrafyaya gelelim. Özellikle bir öğretmen ismi vermeyeceğim ama bu, Türk öğrencisinin en zayıf olduğu daldır, bunu akılda tutalım. Hem tarih hem coğrafya hem de folklor tetkiklerinin edebî ve tabii ebedî üstadı İbn Haldun'dur. Kendisi bütün zamanlara ve milletlere hoca olabilecek bir üstat ve araştırmacı portresidir. 14-15'inci asır dönemecinde Endülüs mirasını içeren Mağrip'ten Maşrık'a İranlıların, Türklerin, Yahudilerin tarihini bile öğreten; Arap urbanını [Bedeviler], dilini, şiirini inceleyen, yaşamını taklit eden birini nerede

bulacağım? Üniversite talebesinin bile dünya haritasını, Akdeniz'i ezbere şekillendiremediğini bilirim. Ülkeler coğrafyası ve ekonomik coğrafyada Türk öğrencisi, Türk hocası ve politikacısı çok yavandır. Üstelik ânında uzmanlara başvurma alışkanlığı da edinememişlerdir. Gel gör ki tarih, coğrafyasız yapılamaz. Tıpkı kitap okur gibi coğrafya tetkikleri, harita incelemesi yapmaya mecbursunuz. Daha önce bir örnek vermiştim; Süleyman Demirel, Orta Asya ülkelerine giderken uzun gece yolculuklarında oturur, harita üzerinde inceleme yapar, gözden geçirir, bir şeyler kurar ve sorardı. Bu alışkanlığa sahip kişilerin sayısı ülkemizde çok azdır. En kısa notları bile okuyamayan, bunlardan sıkılan hükümet reislerimiz vardır. Şüphesiz bu tembellik ve lakaytlıkla sorunların kavranışı ve tartışılması çok yavaş ve eksik ilerliyor.

Söz konusu disiplinler bir bakıma hep beraberdir. Örneğin az önce üzerinde durduğumuz retorik, tarihçinin metinlerini anlamak açısından önemlidir. Bazen Justinianus'un bir kararı veya Roma Cumhuriyeti'nin önemli hatiplerinin nutku veyahut bir Rönesans, Aydınlanma devrinin konsültasyonu birçok kitabın özeti gibidir; buradan hareket etmek mümkündür. Tarihçi lisan, coğrafya ve iklim özelliklerini kavramadan ne Giovan Battista Vico'yu anlar ne Montesquieu'yü ne de hepsinin gizli kalmış üstadı diyebileceğimiz İbn Haldun'u. Bu bakımdan hayalî akademide elbette İbn Haldun'a mümtaz bir yer vardır.

"Ne öğretirdiniz?" diye de sormuştun. Burada iki hususu çok önemserim. Daha önceki kısımlarda da konuşmuştuk, yine değineyim. Birincisi; ilgi alanınızın dışına çıkacak, dışarıda kalan konuları merak edeceksiniz. Bu merak okulda öğretilmez ama yönlendirilebilir. Örneğin bir tarihçi mi olmak istiyorsunuz; sadece tarih okumanız yetmez; tarihin yardımcı tekniklerini, yan bilimleri de öğreneceksiniz. Nümizmatik öğreneceksiniz mesela. Paleografya, diplomatik öğreneceksiniz.

Bunu şimdi biraz sıkılarak söylüyorum, belki bu da söylenir mi artık diyeceksiniz ama coğrafya öğreneceksiniz. Neden sıkılarak söylüyorum? Çünkü bunu söylemeye bile gerek olmaması lazım. Biraz önce nedenini izah ettim, her tarihçinin zaten coğrafyayı da mükemmelen bilmesi şarttır. Coğrafya mühimdir; çok temel bir ilim dalıdır, öğrenmek gerekir. Az önce de belirttiğim gibi maalesef Türkiye'de coğrafya tam anlamıyla öğretilmez. Tarihçiler dahi coğrafya bilmez.

Çok iyi coğrafya bilen bir tarihçi olarak Zeki Velidi Togan'ı sayabilirim. Tarihî coğrafyayı tarih öncesine, jeolojiye kadar tetkik edip önceki rehber kitapları bellediği malumdur. Herhâlde 1920'ler ve 1930'larda Ankara'nın ve Anadolu'nun coğrafyasını gezerek, okuyarak tetkik eden tek tarihçi de oydu. İkinci olarak bir Eskiçağ Hint uzmanı olan Sedat Alp, Osmanlı tarihçilerinden Halil İnalcık ve Selçuk dünyası için de Faruk Sümer zikredilebilir. Kendilerinden sonra derece derece coğrafya bilenler vardır, onlar da az sayıdadır. Bugünün dünyasında birçok tarihçinin de coğrafya bildiğinden şüpheliyim. Atatürk, fakülteyi Dil ve Tarih-Coğrafya diye kurmuş ama coğrafya alanında yine de geri kalmışız. Bu ülke nereye nasıl yayılıyor; öğrenilmemiş, merak edilmemiş. İnsan yaşadığı ülkeyi merak etmez mi?

İkinci konu da şu: Çapraz okuma yapacaksınız. Farklı kaynaklardan, farklı alanlarda okumalar yapacaksınız. Doğrusu sadece tarih okuyan çocuğa ben diploma vermem. Sözde tarih okumuş, diplomasını almış, kendini tarihçi sayıyor; oysa daha filoloji bilmiyor, coğrafya bilmiyor. Sadece tarih bilerek tarihçi

Farklı kaynaklardan, farklı alanlarda okumalar yapacaksınız. Doğrusu sadece tarih okuyan çocuğa ben diploma vermem. Sadece tarih bilerek tarihçi olunmaz. Sadece hukuk bilerek hukukçu da olunmaz. Bağlantılı alanları öğreneceksiniz.

olunmaz. Bu her alanda düsturdur. Sadece hukuk bilerek hukukçu da olunmaz. Bağlantılı alanları öğreneceksiniz.

Bir de şu var elbette: Karşıt görüşleri öğreneceksiniz. Bu hayalî akademide öğretmen olabilecek Hegel örneğin, karşıt görüşleri incelemeye değer veriyordu. Keza sırf bunu öğretse yeter. İnsanlar sevmedikleri insanlardan, benimsemedikleri ideolojilerden de öğrenebilir ve değerli olan da budur. Saygı duyacaksınız, sevmek de şart değil. Herkese tahammül etmek zorundasınız. İsmet Paşa düsturudur bu. Zaten bir noktadan sonra benzer zihinlerle bir arada durursanız ufuk daralır, öğrenmek biter. Nicolas Boileau'nun lafıdır; "Ahmak kendine hayran bir başka ahmak bulur." İsabetlidir. Daha önce de zikretmiştik; Latincede de şu laf vardır: *Asinus asinum fricat.* Yani eşek eşeği yalar. Eşek gidip atı yalamaz, geyikle bir ahbaplığı olamaz. Herkes kendi benzerini bulur. Benzerler de birbirlerini övdükçe över. Hiç şüphe yok ki bu da insana iyi gelmez. Talebelerin bu lafı akıllarında tutmasını ve kendilerine benzemeyen insanlarla da bir araya gelmesini salık veririm. Bu konuda üniversitelerdeki hocalarını örnek almasınlar. Zira maalesef üniversitelerdeki hocalar da hep kendi benzerleriyle dolaşır. Kasaba zihniyeti her alanda olduğu gibi burada da kendini gösterir.

Karşıt görüşleri öğreneceksiniz. İnsanlar sevmedikleri insanlardan, benimsemedikleri ideolojilerden de öğrenebilir ve değerli olan da budur. Saygı duyacaksınız, sevmek de şart değil. Herkese tahammül etmek zorundasınız.

Biliyorsunuz, Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau'nun *Émile* isimli bir kitabı vardır; yine kendi büyük eseri *Toplum Sözleşmesi* ile aynı yılda, 1762'de yayımlanmış, Rousseau'nun kendisinin "En önemli eserim," diye

tanımladığı bir çalışma. Orada düşünür, eğitim hakkındaki fikirlerini, anne-babaların görevlerini ve kurumların eğitimdeki yerlerini ele alıyor. Toplumdaki bozulmadan çocukların nasıl bağışık kılınacağını ve onların iyi insan olmalarına nasıl çalışılabileceğini anlatıyor. Çocuklara ne yapacaklarını söylememek gerektiğini, bir meseleyle karşılaştıklarında problemi çözmelerini sağlayacak şekilde yönlendirilmelerinin kâfi olduğunu ifade ediyor; nihayet tabiatı da çocuğun en önemli öğretmenlerinden biri yerine koyuyor. Siz de bu temaların üzerinde sıklıkla durdunuz. Şimdi bir Rousseau parantezi açarak konuşalım istiyorum; 1762'de, demek ki 260 sene evvel yayımlanmış *Émile*'den sonra biz neredeyiz?

Rousseau bu eseri dediğin gibi 260 sene önce, Fransız İhtilali'nden de aşağı yukarı otuz sene evvel kaleme almış. Aydınlanma Devri görüşleri bunlar. Şimdi bu konuların üzerinde fazla durulmuyor, bu konular tartışılmıyor. Émile'in eğitimi gibi çocukların dağa tırmanacakları, tarlalarda çalışacakları, doğada gezecekleri bir eğitim yok; dahası buna imkân da yok. Bugünkü kamu eğitimi zaten farklı bir modeldir. Bambaşka evlerden, ailelerden, sınıflardan, dünyalardan gelen çocukları birleştirmeye çalışır. Neticede Fransız İhtilali, eşitlikçi eğitimi getirmiştir; onunla gelen model çocuğun kıyafetine, kullandığı malzemeye kadar eşitlik önerir. Bu, Türkiye'de de böyleydi. Hepimiz önlük giyerdik; defterlerimiz, kalemlerimiz tek tek tarif edilir ve bu tarife göre edinilirdi. Mesela harfler mutlaka pirinçle ya da yıldız şehriyeyle yazılırdı. Biri plastikten harfler getirdiğinde öğretmen kabul etmezdi. Birincisi kolay olduğu için kabul etmezdi, ikincisi pahalı olduğu için kabul etmezdi. En mühimi de budur. Herkes gidip kırtasiyeden plastik harfleri alamazdı, o zaman bunlar pahalıydı. Bizde artık bu usullere

uyulmuyor. Türk ebeveyn, yabancı okullardaki, mesela Fransız devlet okullarındaki [*extraterritorial* okullar] kuralları da ihlal ediyor. Pahalı malzemeler alıyor, bunu da huşu içinde yapmaya çalışıyorlar. Şüphesiz bu davranış yanlıştır.

Bugün ayrıca deneyle eğitim yapılıyor. Böyle yapılmazsa da şikâyet konusu oluyor. Görsel eğitime geçilmiş. Gelişmiş dünyada insanlar dijital aletleri daha kolay alıyor. Deneyleri de daha kolay veya daha tesirli bir şekilde yapıyorlar.

Ama soru şu: Bizim çocuklarımız birer Émile olabiliyor mu? Olmaları mümkün mü? Bu aletlerle Émile olunur mu? Ya da Émile olmanın bir gereği var mı? Bunların tartışılması gerekir. Çocuklar artık çarpım cetvelini ezberlemiyorlar. Bazı konuları hiç görmüyorlar veya görmeden, iyi duymadan yapıyorlar. Bunu bir çerçeveye oturtalım. Rousseau'nun anlattığı "Kendin gör, kendin düşün, kendin yap," esasında *anticlerical*; yani kilise mekteplerinde, manastırlarda yapılan ezbere, telkine dayalı eğitime bir tepkidir. "Gördüğünü, aklınla kavradığını, üzerinde düşündüğünü, hakkında muhakeme yürüttüğünü öne almalısın; deney yapmalısın," diyen bir eğitimdir.

Şimdi şunu tekrar söylemeli; Rousseau'nun "İdeal eğitim budur," diye çizdiği model aslında ideal olamaz, çünkü diğer yandan Fransız İhtilali ve Aydınlanma şartlarının gerektirdiği üzere geniş kitlelerin okutulması gerekir. Keza 18'inci yüzyılda Avrupa'da okuma-yazma yaygınlaşmaya başlamıştı. O dönemin etkili kişiliği Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia [1717-1780, hükümdarlığı 1740-1780] ilkokul mecburiyeti getirmişti mesela. İnsanlar okula gitmeye başladı. Tabii yine imkânsızlıklar vardı. O günlerde Avusturya'da Tirollerin yoksul bölgeleriyle Bohemya'nın, yani bugünkü Çekya'nın şartları aynı değildi. O Çekya'daki Alman nüfusu çok iyi eğitiliyordu örneğin. Okulları çok iyiydi, iyi okul geleneği oturmuştu; hâlen de devam ediyor. Bunu kendi hayatımda da gördüm;

oralardan gelen, Südet Almanları denilen bu kişilerin Almancası da muhakemesi de daha düzgündü. İyi bir eğitim gördükleri belliydi. Üstelik Çekler de Bohemya'nın Yahudi nüfusu da daha temiz Almanca konuşur ve yazardı. Franz Kafka buna örnektir. Hâlen nadiren böyle insanlara rastlanır; mukayese kabul etmez, âlim olması şart değildir, basit bir işle uğraşan biri de olabilir ama bu kişilerin iyi bir eğitimden geçtiği hemen anlaşılır. Daha 18'inci yüzyılda karılan harç hâlen sağlamdır. Şüphesiz eğitim işinde mekanizmayı kurarken inşayı nasıl yapmanın gerektiğini buradan anlamak gerekir.

Bir yandan enteresan bir not verelim. Bu 18'inci yüzyılın okuma-yazma seferberliğini en iyi tatbik eden ülke de Avrupalı değil, Japonya'dır. Daha o dönemlerde kadınların yüzde otuzu, erkeklerin yüzde kırkı okuma-yazma öğrenmiştir. Batı'da özellikle Amerikalıların feodal Japonya diye adlandırdıkları Japonya'dır bu; dış dünyaya kapalı Japonya. Kapalıdır ama tercümeler yapılmaktadır; tıptan, hukuktan, felsefeden tercümeler... Bunlar bir şekilde yayılıyordu. Tercüme hanedanları vardı. Neyi hatırlatıyor bu size? Bizim Maarif Vekâleti'nin o temel eserler serisini değil mi?[21] Bu tercüme eser serileri zaten bir mekanizma olarak doğmuştur. Tüm dünyada vardır, özellikle de Avrupa'da. Örneğin Almanca konuşan bölgelerde harıl harıl Fransız edebiyatı çevrilmiştir; İhtilal arifesinde Almanlar, Fransız eserlerinin öne çıkanlarını neredeyse Fransızlar kadar okumuştur. Gotthold Ephraim Lessing gibi eski çevirileri beğenmeyen büyük tercümanlar o döneme damga vurmuştur. Sonuç ortadadır. Bu; Kant'ların, Goethe'lerin Almanya'sı ve Almancasıdır ve çok önemli bir çabadır.

Biz bunu belli bir noktadan sonra yapamadık. Çünkü ismini Millî Eğitim koyduğumuz halk eğitimini dejenere ettik.

---

21 Hasan Âli Yücel'in [1897-1961] Millî Eğitim Bakanlığı sırasında [1938-1946] yabancı dillerden Türkçeye çevrilen klasik kitaplar serisi.

Birtakım imtiyazlı okullar kurma eğilimimiz başladı. Buralar tüketime dayanan bir eğitim getirmeye çalıştı. "Ezberlemeden anlasın," denilerek eğitimin düzeyi de düşürüldü; sanki ezberlemeden anlamak mümkünmüş gibi. "Önce deneyeceksin, göreceksin," denildi. Oysa esas olan eşit şartları hazırlamaktı. Bunlar yapılmadı. Hele ortaokul ve lise düzeyinde eğitim epey dejenere edildi. Her yere lise açıldı ama söz konusu liseler arasında eşitlik güdülmedi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimde eşitlik vardı; Kastamonu'daki, Konya'daki lise ile Ankara ya da İstanbul'daki lise arasında bir fark bulunmazdı. Eğitim düzeyi aynıydı. Örneğin Süleyman Demirel liseyi Isparta ve Afyon'da okumuştu, biliyorsunuz. Bugün bir köylü çocuğu, köyünden çıkıp o şehirlerde okusa İTÜ'yü kazanamazdı. Kendisiyle rekabete giren çocuklar kadar matematik, fizik, edebiyat öğrenemezdi ama Demirel'in edebiyatı iyiydi. İlk göreve geldiğinde kendisiyle, şivesiyle dalga geçenler, Osmanlıca lügatinin diğer politikacılardan ne kadar önde olduğunu hayretle gördüler. Çünkü Demirel'in öğretmenleri iyiydi.

Keza Cumhuriyet tarihinin önemli aydınları, kimileri sürgün yoluyla ama çoğunluğu normal tayinle Anadolu'da öğretmenlik yapmıştır. Sonra bu usul yavaş yavaş ortadan kalktı. Anadolu'da öğretmenlik önce birtakım kişilere, özellikle de Lozan statülü okullarda öğretmenlik yapacak öğretmenlere imtiyazlar verilerek; yani taşrada bazı bölgelerde öğretmenlik yapmadan aşındırıldı, sonra da okullar arasında fark açıldı. Şimdi bir de devlet lisesi ve özel liseler arasındaki ayrım var. Coğrafi farklar bir de sınıfsal nitelik kazandı. Özel okulların yayılımı arttı. Bu okullarda talebelerin bazı kurallara ortak olarak uymasına dikkat edildiği de söylenemez. Kontrolde de muhakkak zayıflıklar söz konusudur. Başarısız talebeler bu özel okullarda ne kadar sınıfta kalıyor? Buna izin veriliyor mu?

Keza halk eğitimi de halk eğitimi olmaktan çıkmıştır bugün. Her çocuk kapasite bakımından eşit değildir ama her çocuğa eşit fırsat verilir; o ondan istifade eder veya edemez ama verilir. Maalesef bugünkü sistemimiz bu fırsatı sağlayamıyor. Yetenekli çocuğun illa yeteneğine göre eğitim görmesi sadece para bakımından değil, zekâ bakımından da mümkün değildir. Mesela Türkiye üstün zekâlı, üstün yetenekli çocukları kullanamayan, eğitemeyen bir ülkedir. ÖSYM dediğimiz, kopya mekanizmasıyla dejenere edilmiş sistem de bu yetenekli çocukları elemiştir. Çünkü onların dikkati o test modeline uymaz, dikkatleri dağılır veya dikkatlerini başka türlü toplarlar. Ama yine de ÖSYM bu kopya skandalları öncesinde hiç değilse bir ölçüde eşitlik sağlıyordu. Şimdi ise belirli insanlardan kadro teşkilini amaçlayan bir yolsuzluk ve kayırmacılık sistemi geldi. Hiç şüphe yok ki ileride bunun sıkıntılarını herkes çekecek.

Neticede biz çocuklarımıza fırsat eşitliği veremedik, veremiyoruz. Yetenek muhakkak değerlendirilmesi gereken bir unsurdur, bunun sınıfı ve zemini olmaz. "Dağdaki çoban şu bölümü birincilikle kazandı," diye ara sıra haberler çıkar. İşte o saf yetenektir ve emin olun sayısı duyduklarınız ve okuduklarınızdan daha fazladır. Ama keşfedilememiş, değerlendirilememiş ve yönlendirilememişlerdir.

Biz çocuklarımıza fırsat eşitliği veremedik, veremiyoruz. "Dağdaki çoban şu bölümü birincilikle kazandı," diye ara sıra haberler çıkar. İşte o saf yetenektir ve emin olun sayısı duyup okuduklarınızdan daha fazladır. Ama keşfedilememiş, değerlendirilememiş ve yönlendirilememişlerdir.

***Émile* 19'uncu asırda Türkçeye çevrilmiş. O dönemde de birtakım sıkıntılar olmalı ki Ziya Paşa *Émile*'in çevirisine önsöz yazarken Osmanlı eğitim sistemini de eleştiriyor.**

Çok geri kaldıklarını, Ruslarda Çar Petro'nun ilgilendiği kadar eğitimle ilgilenemediklerini söylüyor.

Bizde halk eğitimi, devletin sağladığı eğitim Tanzimat'ta kuruldu. Okul hiyerarşisi, geniş ölçüde burslu okullar o günlere dayanır. Ama Ziya Paşa o konuda pek öyle isabetli yazmamış. Türkiye'de çocuklar okula uzak vilayetlerden çarıkla yürüye yürüye gelirdi. Askerî okullarda da meslek okullarında da usul böyleydi. Onları önce temizleyip giydirirler ve akabinde okuturlardı. Bursla, harçlıkla okurdu bu çocuklar. Yetenekliyse de devam ederdi. Bizde 1900'de üniversite kurulana dek bir tek Darülfünun'a para verilirdi. Ama o da cüzi bir paraydı. Keza Türkiye'de üniversite harçları benim zamanımda da komik paralardı. Bunun dışında çocuklardan para alınmazdı. Bu bakımdan Osmanlı ne Avusturya'ya ne de Rusya'ya benzerdi. Çok geniş bir burs sistemi kurulmuştu. Bunun neticeleri de görüldü. Bir kere tabii askerî bir devlet olduğumuz için ilk etkisi subay sınıfında görüldü. Osmanlı Erkân-ı Harbiye'sini bitirenler, yani subaylar Avrupa'dakilerle eşittir; bunun böyle olduğunu sayısız biyografiye ve son devrin komutanlarına baktığınızda görürsünüz zaten.

Atatürk'ü de yetiştirmiş bir sistem neticede.

Atatürk bir deha... O yüzden kendisi başkadır. Ama aynı dönem öğrencileri arasında nitelikli subay çıkanları saymakla bitiremezsiniz. Biraz önce de belirttiğim gibi biyografilerini okudukça şaşırırsınız. Mesela Nureddin Paşa; Sakallı Nureddin. Erkân-ı Harbiye'ye de gitmemiş ama bilmediği lisan ve coğrafya yoktur. Zaten Kûtü'l-Amâre'de beceriklilik ve dirayeti görülmüştür, İstiklâl Harbi'nin başında Anadolu'da da görüldü. Enver Paşa var; başkomutan vekili olarak yaptığı hatalara bakmayın, çok yetenekli bir genç kurmaydı. Kâzım Karabekir öyle, Fevzi Çakmak Paşa öyle. Buradan birtakım

subaylar yetişir, Kayzer'in yanına yaver olarak yollanırdı; Potsdam'da okurlardı, Viyana'da Theresianum'da okurlardı. Parlak kişilerdi. Mesela son halifenin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi, İstanbul'dan sonra Viyana'da ve Potsdam'da eğitim gördü. Öyle terfiler, öyle nişanlar aldı ki bunu duyan bir Alman general ayağa fırlayıp selam çakmış. Kendisi Alman ordusunda Marne Cephesi'nde çarpıştı, komutanlık yaptı, yararlılık gösterdi. Bunun gibi örnekler sayısızdır.

Gene Theresianum'da eğitim gören birini şahsen tanıma imkânım oldu; birkaç sene evvel vefat eden hanedan reisi Osman Ertuğrul Efendi. Mükemmel bir eğitim almıştı; Fransızcası, Almancası mükemmeldi. Viyana'da bir televizyon ekibi kendisiyle röportaj yapmak istemişti; kabul etti. Senelerdir kullanmadığı Almancayla konuşmaya başlayınca baktım, prodüktör kadının gözünden yaş damladı. Tertemiz bir Almancası vardı; *Prager Deutsch*.

Bunlar Osmanlı eğitim sisteminden çıkan son devrin subaylarıdır. O dönemde şüphesiz eğitimin iyi ya da kötü olduğu en iyi orduda hissedilirdi. Çünkü biz ayakta kalmak zorundaydık. Aynı husus, ordunun meslek sınıflarında da hissedilirdi. Büyük hekimlerin ordudan çıkması tesadüf değildir. İyi doktorlar, iyi mühendisler hep asker saflarından çıkardı. Bunlar çoğunlukla halkın çocuklarıydı. Az önce de andığımız Mustafa Kemal gibi... Bu sistem onu da yetiştirdi. Eşit eğitim, elit eğitime mugayir bir şey değildir. Seçkinci eğitim de eşit eğitime mugayir değildir. Elverir ki yetenekleri takip edip değerlendiresiniz. Bütün mesele bundan ibarettir. Mekanizma böyle işlemezse batarsınız.

Mekanizma doğru kurulunca sizin üzerinde durduğunuz "kendini yetiştiren", "kendini inşa eden" insana da bir imkân doğuyor.

Çok açık ki kendini yetiştirmek, kendini inşa etmek, kendine öğretmek iyi eğitimin neticesidir. Ancak iyi eğitiminiz varsa kendinizi yetiştirebilirsiniz. Tekrara düşmek pahasına burada bir kez daha kendisinden bahsedeceğim; Bilkent Üniversitesi'nde idare hukukçusu olan arkadaşım Tekin Akıllıoğlu. Beraber bir makale yazdık. Baktım, Fransızca mükemmel bir kalemi var. "Yahu sen bunu Paris'te nerede öğrendin, nasıl öğrendin?" diye sordum. İstanbul Üniversitesi'nden sonra Fransa'da doktora yapmıştı. Üniversitede Fransızca okumadığını biliyordum, demek ki Fransa'da öğrenmişti ama bu seviye, 20 yaşından sonra çıkılabilecek bir seviye değildi. Birtakım insanlar o yaşlardan sonra dil öğreniyor ama bu seviyelere çıkamadıkları görülüyor. Tekin Akıllıoğlu, "Ben otodidaktım," dedi; yani kendi kendine öğrenmiş. Bakınız, o bir otodidakt ama eğitim sisteminin ürünü bir otodidakttır. Edremitlidir, neticede Ege Bölgesi'nde bir lisede öğrenim görüp İstanbul'a gelmiştir. Demek ki Anadolu'nun kuvvetli lise sisteminden çıkmıştır. Oralarda Fransızca öğretiliyordu, gramer öğretiliyordu. 1960'larda dahi eski liselerde bu mümkündü. İyi yabancı dil öğretmenleri vardı. Temel iyi veriliyordu. Kişi de ondan sonra otodidakt oluyordu. İnşaattan hiçbir şey anlamayan birinin eline sen bir mala, bir çekül versen ne yapabilir ki? Bir duvar öremediği gibi duvar örmeyi kendi başına da öğrenemez; bu böyledir.

Bunun üzerinde duruyorum, durmaya devam edeceğim. Eğitimde eşitlik ilkesine dönmek zorundayız. İleri gitmek istiyorsak bütün çocuklara eşit fırsat vermek zorundayız. Bu bizim daha önce başardığımız bir şeydi, geri düştük. Yine yapmak zorundayız.

Bunu bizzat kendim de gördüm, yaşadım, tanık oldum. İyi eğitimden geçen öğretmenlerin, eşit fırsat verilen çocukların çağdaşıyım. Avusturya Lisesi'nde okuduktan sonra Ankara Atatürk Lisesi'ne girdim. Oradaki edebiyat öğretmenimiz,

Bir Ömür Nasıl Yaşanır'da da bahsettiğim, Eğitim Enstitüsü mezunu Türkan Hanım hayatta gördüğüm en iyi öğretmendir. Hem pedagojik hem de gramer olarak üst düzey bilgisi vardı. Ayrıca annem de bana evde gramer çalıştırırdı. Şimdi böyle öğretmenlerin elinden geçerseniz otodidakt da olursunuz, her şey de olursunuz. Demek ki bana nasıl duvar örüleceği öğretilmiş; elime iyi mala, iyi çekül verilmiş; gerekli malzeme de var. Bundan sonra elbette o duvarı örerim. Lisedeki diğer öğretmenlerimin de bu ayarda olduğunu söylemeliyim. İngilizce hocamın nefis bir İngilizcesi vardı; Almanca hocasının, Fransızca hocasının hakeza. İngilizce öğretmeni Hayri Bey, neticede İngiliz değil; bu memlekette eğitim görmüş, sonra bir dönem İngiltere'de de eğitim almış ancak üstüne kendi koymuş. Şüphesiz iyi bir eğitimden geçmese üstüne de koyamaz.

Ancak iyi eğitimden geçen öğretmenlerin, eşit fırsat verilen çocukların sisteminde otodidakt olunur. İşte o sistemden çıkan çocuk kendini inşa eder, yetiştirir. Hiçbir çocuk kendi başına kendi duvarını öremez; bu çok açıktır.

Hiçbir çocuk kendi başına kendi duvarını öremez; bu çok açıktır. Bazı şeylerin size verilmesi gerekir. Ondan sonra elbette ilerlersiniz. Gökdelen de inşa edersiniz, hocanızı da geçersiniz.

O temel nedir hocam?

Öncelikle Türkçenin çok iyi öğretilmesi gerekir. Matematik ve geometrinin tüm mefhumlarıyla; aksiyomları, postulatlarıyla öğretilmesi gerekir. Yabancı lisanın temel mantığıyla, grameriyle, ezberden de kaçmadan öğretilmesi gerekir. Bugün buna çok karşı çıkan var ama *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da da vurguladığım gibi ben ezberin üzerinde duruyorum. Musiki bile bir yerde ezbere dayanır ve bu ezber yapılmadan musiki öğretilemez, eksik kalır. Resim öğretilmesi gerekir; desenin, rengin öğretilmesi

Eğitimde esas olan liyakat ve eşitliğin tesisidir. O zaman hangi zamanda, hangi zeminde okuduğunuzun önemi kalmaz. Farklar ortadan kalkar. Bizde maalesef uzun süredir bozukluk var; sistemin şu anda da iyi gitmediği ortada.

gerekir. Temeller öğretilebilirse ancak o zaman çocuklar devam etme fırsatı bulur. Ederler veya etmezler ama ellerinde bir fırsat bulunur, bu çok önemlidir.

Tekrar altını çizelim; eğitimde esas olan liyakat ve eşitliğin tesisidir. O zaman hangi zamanda, hangi zeminde okuduğunuzun önemi kalmaz. Farklar ortadan kalkar. Maarif tarihinde Avrupa'da ve benzer şekilde Türkiye'de de ülkelerin, insanların yapısına göre eğitimin tesis edildiği dönemler vardır. Bizde maalesef uzun süredir bozukluk var; sistemin şu anda da iyi gitmediği ortada.

Rousseau'ya dönmek istiyorum. Sadece çocuğa, eğitime değil; elbette topluma da bakıyor. Yine *Émile*'de "Toplum bir arena olabilir ama esasen bir forum olmalıdır," diyor. Ne anlamalıyız bundan?

Forum Latince bir kelimedir. Agora'nın Latin muadilidir. Bütün münakaşaların, bütün zanaatların, bütün hayatın devam ettiği, tezahür ettiği şehir meydanıdır. Biliyorsunuz Yunan'ın hipodromu [at meydanı] ve Romalının stadyumu da bir tür gösteri alanıdır; keza at yarışları orada yapılırdı. Rousseau bu sözüyle, toplumun fertlerinin birbirine bakmasını, birbirinden öğrenmesini öne çıkarıyor. Şehir hayatında, toplum hayatında, herkesin bir şeyler görüp öğrenebildiği okul sistemi gibi bir ortam kurulmasını salık veriyor. Bir yeteneğin varsa onu kullanabilmelisin. Dahası onu kullanabileceğin yeri görmelisin. Bir meydandan her geçen kişi, orada gördüğü her şeyi icra edemez elbet ama onu görme ve bu vesileyle kendini tanıma fırsatı da bulmalıdır.

Bir insanın toplum hayatından istifade edebilmesi ve topluma faydalı olabilmesi, intibak edebilmesi için nasıl bir eğitimden geçmesi gerektiği de *Émile*'de anlatılmıştır. Ama bu meyanda Rousseau'nun kendisi Émile tarzı bir eğitimi kendi çocuklarına da vermemiştir, onları da yüzüstü bırakmıştır. Rousseau neticede büyük eğitim üstadı İsviçreli Pestalozzi [Johann Heinrich Pestalozzi, 1746-1827] değildir. Bu arada bir eğitim dâhisinin nereden çıkacağı da hiç belli olmaz. Bazılarının isimlerini bile bilmiyoruz. Mesela Japonya'nın köylüleri yüzyıllar önce o zor alfabeyi nasıl, hangi yöntemlerle öğrenebildiler? Çok açık ki birtakım dâhilerin ismini asla öğrenemeyeceğiz. Pestalozzi'yi öğrendik ama onları, yani Japon köyünün samuray öğretmenlerinin, rahiplerinin isimlerini öğrenemeyeceğiz.

Örneğin az evvel Ziya Paşa'nın Rusya'yı örnek verdiğinden bahsettik. Onlarda da Avrupa'ya göre okuma-yazma oranı çok düşüktü ama Rusya'nın bütün tarihçileri hep taşradan çıkmadır. Moskova Tarih Müzesi'nin efsanevi müdürü Ivan Zabelin vardır; büyük de bir tarihçidir, Rus çarlarının hayatı üzerine tonla eser vermiştir. Rusya tarihinde Altın Orda'nın etkilerinden bahsetmiştir. Örneğin kendisi Moskova'ya 200 kilometre uzak Tver'de okumuş. Keza taşrada okuyup Roma tarihi yazan Ruslar vardır. Fazla ileri gitmeyelim, Lenin de Volga boyundaki taşra şehri Simbirsk'ten çıkmıştır. Kerenski de oradandır; yine büyük romancı Gonçarov, büyük tarihçi Karamzin oradandır. İşte bu saydığım isimler Rusya'nın yakın tarihini oluşturan kişilerdir ve taşradan iyi bir eğitimle çıkmışlardır. Özetle okuduğunuz lise çok önemlidir. Üzerinde ısrarla durduğum mesele işte budur. Dahası iyi bir lisenin illa Petersburg veya Moskova'da olması gerekmez; Simbirsk'te de olabilir, yine Volga kıyısındaki Yaroslavl'da da olabilir, Tver'de de olabilir.

Altını önemle çiziyorum; Türkiye'de de bu yapı böyleydi. İstanbul'un, Ankara'nın imarını bozduğumuz gibi son 50 senede eğitimin yapısını da bozduk. Ama yeniden tesis edebiliriz, etmeliyiz. Telafi yollarını düşünmemiz gerekir. Çocuklarımızın liyakatine önem göstermemiz ve gençlerin de kabiliyetlerini keşfedip ona göre kendilerine yön vermeleri gerekiyor. Sohbetimizin daha önceki kısmında söylemiştim, tekrar edeyim; motivasyonunuzun reklama, günün modasına ya da paraya değil; doğrudan doğruya içinizdeki yaratıcı periye uyması gerekiyor.

Bu bölümü yine aileye dönerek sonlandırmak istiyorum. İnsan aileden kötü bir temel alsa bile iyi bir eğitim onu kurtarabilir mi?

Aile kötü eğitim verirse çocuğun işi zorlaşır. Çünkü kendi kendini yaratması gerekir, zordur. Ailede iyi eğitim şudur: Çocuğa yemesinden-içmesinden, giyinmesinden tut; okuma merakı, müzik merakı, görme merakı kazandırılıyor mu? Aile bunları yapar. Çocuğa nasıl oturup kalkacağını öğretir, bir şeylere merak duymayı öğretir. Bunlar parayla olacak şeyler değildir; bunlar çocuğa zaman ayırarak, özenerek, onunla bir ilişki kurarak yapılır. Her zaman için eğitilmiş bir sınıfın ikinci kuşağının kendisini üretme, yani rekreasyon ve reprodüksiyon şansı daha fazladır.

Burada 19'uncu yüzyıldan bir Rus anekdotu vereyim ki çok isabetlidir. Yeni yetişen bir genç, oturaklı bir profesöre sormuş; "Efendim bir kimsenin entelijansiyaya girmesi için ne yapması lazım?" Profesör de gayet kısaca, "Üç üniversite bitirebilmesi lazım," diye cevap vermiş. "İyi o zaman," demiş genç, "ben zaten birini bitiriyorum, hemen birine daha yazılayım." Bunun üzerine "Ben sizin üç üniversite okumanız gerektiğini söylemedim," demiş profesör. "Dedeniz, babanız ve siz üniversite mezunu olmalısınız; yani üç kuşak."

Bu, umumi bir kuraldır. Keza Eski Rusya'da aristokrasiye mensup olmak için birinci şart soyağacıydı. Babanız, dedeniz Romanovlardan, ondan önceki hanedan Ruriklerden, Avrupa'dan gelen bir soylu olsa da önemli aileden gelmek şartı. Hiç değilse Romanovların ilk devirlerinden olacaktı. Veya toplumsal tırmanma ile yükselen sivil veya askerî silkten birinde üç nesildir taltif edilen bir bürokratın soyuna mensup olmak gerekiyordu [Liçnıy Dvoryan]. Aksi takdirde devamlılık gerekirdi. Baba subay olur, albay olur; çocuk da albay olur, general olur; üçüncü kuşakta bu artık devamlılık arz eder. Bunun tipik örneği Ulyanovlardır. Eğer Lenin ve ağabeyi isyan etmeseydi Ulyanovlar artık üçüncü nesil itibariyle Çar'ın oturmuş aristokrasisine dâhil olacaklardı. Ama biri Çar'ı öldürmeye kalktı, asıldı zavallı; diğeri de malum, Ulyanov'ken Lenin oldu. Bu çok ortada bir örnektir, bir sirkülasyondur. Rusya çok katı bir cemiyet gibi görünse de üst sınıfta böyle bir dolaşım vardı. İşte bu dahi eğitimle oluyordu.

> Ailede iyi eğitim şudur: Çocuğa yemesinden-içmesinden, giyinmesinden tut; okuma merakı, müzik merakı, görme merakı kazandırılıyor mu? Bunlar parayla olacak şeyler değildir; çocuğa zaman ayırarak, özenerek, onunla bir ilişki kurarak yapılır.

Bu sirkülasyon muhtemelen Britanya aristokrasisinde zayıftı, keza Fransa'da da ama Napolyon kendi aristokrasisini yaratmıştı. Onun uydurduğu baronlar, kendine göre prensleri vardı; hâlen de bu unvanla devam ederler. Osmanlı'nın ise başka bir aklı vardı; kendini yetiştiren, okuyan her sınıftan yetenekli ve çalışkan tipler seçkinler arasına girebilirdi.

Peki, insanın eğitimi sadece kendine midir? Aileyi de dönüştürür mü eğitim?

Aile ile uyum içinde olmaya, onu kabul etmeye, mümkün mertebe uyumlu gitmeye çalışmak gerekir. İyi eğitim alan ilk kuşak olsanız bile bütün bir aile yapısını, bütün bir düzeni kendinize uyduramazsınız; tek yapabileceğiniz, kendinizden genç birkaç üyeye yön vermektir.

Bazı yapıları öyle aniden değiştiremezsiniz, bunu öğrenmek önemlidir. Ailede de bu böyledir. Aile ile uyum içinde olmaya, onu kabul etmeye, mümkün mertebe uyumlu gitmeye çalışmak gerekir. İyi eğitim alan ilk kuşak olsanız bile bütün bir aile yapısını, bütün bir düzeni kendinize uyduramazsınız; tek yapabileceğiniz, kendinizden genç birkaç üyeye yön vermektir; ancak sizden daha genç kardeşinizi kendinize benzetebilir, ona yön verebilirsiniz; anne-babaya değil, onu yapamazsınız. Sosyal mobilite bu şekilde mümkündür. Sınırlıdır. Bu sınırları bilmek de çok önemlidir, bilmeyenler çok bedbaht olur.

Genellikle büyük krizleri de buna bağlarlar. Üçüncü dünyada toplumun hareketliliğinin yüksek olduğu bir dünyada bu tür krizler çok yaşanır. Mesela köyde kalan kardeşlerden biri çiftçi, biri öğretmen, biri general olmuş. Bu durumda ilişkilerin aynı havada devamı zordur. Aile parçalanacaktır. Tek çare kendi çevrelerinde evlilik yaparak bilgiyi korumaktır. Bu da nepotizmi yaratır. Dünyanın bir başka kesiminde de aile tamamen dışlanmaktadır; insanlar, ne olursa olsun, bir yerden sonra kendi gemisini nasıl yüzdüreceğine, ayakları üzerinde nasıl duracağına bakar. Bu da ayrı bir arızadır.

Dünya eski dünyaya benzemiyor, değişim korkunç bir düzeyde ve müthiş bir hızda gerçekleşiyor. Her yerde aile yapısının kendine has problemleri var; aile dağılıyor. Şüphesiz eski geleneksel ailenin fonksiyonları da kaybolmakta, dünya bu ret işleminden sonra yeni modele intibak edemedi. Bu yüzden ailenin rolünün ne olacağı, ne olabileceği konusunda çok

isabetli cevaplar vermek mümkün değildir.

Özetle herkes aileyi kendine göre şekillendiremez, neticede aileyi değiştirmeye kalkmak iyi sonuç vermez; aileye siz yön veremezsiniz, bazen olduğu gibi kabul etmek zorundasınız. Bu normal bir gelişimdir. Nitekim sosyal mühendislik dediğimiz fiktif, farazi bir olay; toplum için düşündüğümüz, çoğu zaman uğruna kurban verdiğimiz düşünce sistemi bir hayal olabilir. Sosyal mühendislik radikal değişimleri tavsiye etmemelidir. İçtimai bilimler daha çok gelişime, akışa dikkat etmenizi tavsiye eder. Mesut olmak için devrim yapamazsınız, yaşamak için devrim yaparsınız. İdame-i hayat dediğimiz şey ancak bununla mümkündür.

Sosyal mühendislik radikal değişimleri tavsiye etmemelidir. İçtimai bilimler daha çok gelişime, akışa dikkat etmenizi tavsiye eder. Mesut olmak için devrim yapamazsınız, yaşamak için devrim yaparsınız. İdame-i hayat dediğimiz şey ancak bununla mümkündür.

İLBER ORTAYLI KİTAPLIĞINDAN:

Roma-Bizans Tarihine Dair 15 Önemli Kitap

1. Cornelius Tacitus - *Germania*
2. Neil Faulkner - *Roma: Kartalların İmparatorluğu*
3. Timothy E. Gregory - *Bizans Tarihi*
4. Patrick B. Hunt - *Hannibal*
5. Stephen Mitchell - *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*
6. Cyril Mango - *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*
7. Historia Augusta - *Roma İmparatorları*
8. Alexander A. Vasiliev - *Bizans İmparatorluğu Tarihi*
9. Adrian Goldsworthy - *Augustus*
10. Peter Brown - *Geç Antikçağ Dünyası*
11. Gürkan Ergin - *Anadolu'da Roma Hakimiyeti*
12. Oğuz Tekin - *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*
13. Cecile Morrisson - *Bizans Dünyası, Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*
14. Philip Freeman - *Iulius Caesar*
15. Umberto Eco (Ed.) - *Antik Roma*

YEDİNCİ BÖLÜM

ETRAFA BAKMA SANATI NEDİR, NASIL ÖĞRENİLİR?

Çevreyle ilişki kurmak, evet, bir sanattır. Etrafa bakmak bir sanattır; hayattaki incelikler buradan doğar. İnsanlar buralarda fark yaratır. Etrafına bakmayı bilen insanların şehirleri de ona göre olur. Mesela bu insanlar şehirlerinin siluetini bozmazlar. Etrafına bakmayı bilen insanlar ırmağın akışıyla, rüzgârın esişiyle oynamazlar; şehirlerini de kendilerini de coğrafyayla, tabiatla uyumlu kılarlar.

Sohbetimizin önceki bölümlerinde "Mutluluk hem bir hak hem de ödevdir," dediniz. Bunun altını çizdim ama aklıma takılan bir husus var ve bu bölümde o konu üzerine söyleşmek istiyorum. Bu satırları okuyanlar arasında zenginler de var fakirler de, yaşı ilerlemiş kimseler de var gençler de. Herkes mutlu olmak istiyor, neticede bir hayatımız var ve onun tadını çıkarmak, doya doya yaşamak istiyoruz. Öyle hazdan hazza sürüklenerek değil belki ama hakkını vererek. Bunca dert, bunca meseleyle sarılmışken herkes bir çıkış yolu arıyor. Bir yandan sık tekrarladığınız bir konu daha var, zaten aklıma takılan da bu: Ölçü. Özellikle günümüzde, yerküreyi artık neredeyse tüketmişken, hırsları bir kenara koymanın ve ölçülü yaşamanın gerektiğini söylüyorsunuz. Çalışmak, kazanmak, seyahat etmek, gezmek, görmek, biriktirmek ama hep bir ölçüyle. Hayatın tadını çıkarmak ama hep bir ölçüyle. Bana sanki

işin sırrı biraz bu ölçüde gibi geliyor. Nedir bu ölçü? Nerede gerekiyor? Nerede kaçıyor? En önemlisi de hem ölçüyle hem de hevesle nasıl yaşayacağız?

Ölçünün üzerinde duracağız, çok önemlidir. Hem insana hem de toplumlara gerekir. Bunun neden çok önemli olduğunu COVID-19 salgını sırasında hep beraber yaşayıp gördük. Evvela onu bir değerlendirelim, çünkü içinde ölçülülük adına önemli dersler barındırıyor. Çok açık ki hâlihazırda ölçüyü kaçırdığımız için COVID-19'un sebep olduğu yıkıcı salgından dahi bu dersleri yeterince almadık, salgının gerçek nedenleri üzerinde duramadık. Çünkü insanlar radikal izahlardan kaçınıyor. Anlaşılan dünyanın düzenini değiştirmek istemiyorlar. Hep suçu başkalarına atıyorlar. Sorsanız salgının nedenini birtakım sermaye gruplarında, finans gruplarında, büyük devletlerde, Çinlilerde veya Afrikalılarda arayıp duranları görürsünüz. Hâlbuki bunun temelinde insanın bizzat kendisi, insanın hırsları yatar.

İnsanoğlu dünya ile arasındaki bağı kurmak zorunda. Ama çoğu insan bunu yapamıyor veya yapmıyor. Pek çok kişi kendisinin kâinatın içinde olduğunu, hem kâinatla hem de diğer insanlarla, canlılarla bağlantılı bir yaşam sürdüğünü bilmiyor, görmüyor. Hâlbuki her düşüncede vardır bu. Önceki bölümlerde Seneca'yı konuştuk; "Mutlu yaşamak ile doğaya uygun yaşamak aynı şeydir," der Seneca. Ölçüyü doğrudan bu bağlantıya koymuştur. Marksist düşünür Plehanov da bireyin düşünce ve eylemin içindeki yerinden bahseder. Ayrıca tasavvufi düşüncenin merkezi de yine budur. Dinî öğretiler, kutsal kitaplar zaten

İnsanoğlu dünya ile arasındaki bağı kurmak zorunda. Ama pek çok kişi kendisinin kâinatın içinde olduğunu, hem kâinatla hem de diğer insanlarla, canlılarla bağlantılı bir yaşam sürdüğünü bilmiyor, görmüyor.

bunu sık anlatır. Şunu okursunuz örneğin; Hazreti Musa, Sina Dağı'nda "Rabbim bizi neden böyle cezalandırıyorsun?" diye sorunca, "Peki, bundan sonra böyle ceza vermeyeceğim; sizin cezanız artık hırslarınız," karşılığını alır. Ne kadar güzel, ne kadar anlamlı bir pasaj değil mi? Şüphesiz insanlık kendi hırslarını yeterince mütalaa etmiyor, tahlil etmiyor.

Örnekleri sıraladık ama bunlarla da sınırlı değil, nereye baksanız sağlıklı ve etkin bir düşünce oluşturmaya çalışan herkes insanı merkeze koyar. Son asırda birtakım vahşi hayvan türleri, sevimli dağ geyikleri, İrlanda dağ geyiği gibi zarif türler yok edildi. Faydasını bildiğimiz-bilemediğimiz nice kuş, hatta böcek ne oldu, yeni öğreniyoruz. Yakında balık da yiyemeyeceğiz. Deniz mahsulatı plastik ve kimyevi atıklarla zehirlendi. Ama insan bunu anlamıyor; tüketiminden vazgeçmiyor, kirletmekten vazgeçmiyor. Şüphesiz bireyin bu yaptıkları toplumlara da yansıyor, idareye yansıyor, gruplaşmalara yansıyor. Bu bir heyuladır ve bu heyulaya dair şunu bilmek gerekir: Herkes aynı hırsa kapıldığında kimileri zenginliğine zenginlik katar. Ama kimin zengin olduğu, kimin olmadığı doğanın umurunda değildir.

Bakınız Çukurova'ya; üç vilayet bütün Akdeniz'in en bereketli, en geniş ovasına hâkim. Devlet iki asırdır bölgeye insan yerleştiriyor; ekilsin, bakılsın diye su kanalları inşa ediyor. İlk barajlardan Seyhan 1950'lerde burada yapıldı. Sanayi teşvik ediliyor. Ziraat öğretiliyor. Bugün ise tarım geriledi ve gerilemeye devam ediyor. Şehirlerin yapısı berbat hâle geldi. Toprak ve su haritası hâlâ yok ya da olanı da doğru değil yahut veriler değerlendirilip dikkate alınmıyor. Gel gör ki bütün bu gerilemeye rağmen hâlâ zenginliği kendileri için hak olarak görenler var. "Dönüşüm" adı altında estetikten uzak ve nakıs yapılı tesisler kuruyorlar. Avrupa'nın çöpü bu bereketli toprağa yığılıyor veya uyduruk bacalarla ve yöntemlerle havayı, suyu kirletiyor.

Her ne kadar ülkeleri İngiltere çöplerini ülkemize yollasa da bu ülkelerin halkları dünyanın hayrı için artık bu durumu protesto ediyor. Yerküre bu hırsı da tüketimi de kaldıramıyor. Dünya kirleniyor. Kirlendikçe, kaldıramadıkça COVID-19 gibi hastalıklar, salgınlar çıkıyor. Daha da çıkacak. Birini hallettiğimizi düşünsek de köşeden ikincisi çıkacak. Beşeriyetin şu son 100-150 senede maruz kaldığı salgınlara bakınız. Tüketimin artmasıyla bu süreç hızlandı. Tarihte de birçok salgın oldu ama şimdi ölçek büyüktür; zaten evvelki dönemleri tetkik ettiğiniz zaman onda da beşerin dünyaya açıldığı, genişlediği dönemlerin önü çektiğini görürsünüz. Dünya genişler, bize kendini sunar ama çok açık ki biz onun imkânlarına göre yaşamazsak kendimizi felakete sürükleriz.

Şimdi gelelim insana dair ölçüye. Dediğim gibi, insan önce kendisiyle bir bağ kuracak; başkalarıyla ve dünyayla, doğayla kuracak. Kâinatın içinde yaşadığını, bir başına olmadığını bilecek. Kâinatla uyumlu olmaya bakacak, gayret edecek, kendi doğasıyla uyumlu olmaya bakacak. Mutluluğa bu yoldan gidilir. Çok açık ki herkes aynı vaziyette değildir. Kimi mevki makam sahibi, kiminin mütevazı bir işi var. Peki, merdivenin yukarısındakiler mutlu da aşağıdakiler mutsuz mu? Bu düşünce hayatın akışının karşısındadır. Her insan bulunduğu yerden pekâlâ memnun olabilir. Bakın az ile yetinebilir demiyorum; yetinir-yetinmez, o başka bir konudur ama insan çok şeyle mutlu olmayabileceği gibi az şeyle mutlu da olabilir. Bu ancak kendi doğasıyla uyumlu olduğu takdirde mümkündür.

Beşeriyetin şu son 100-150 senede maruz kaldığı salgınlara bakınız. Tüketimin artmasıyla bu süreç hızlandı. Tarihte de birçok salgın oldu ama şimdi ölçek büyük... Dünya genişler, bize kendini sunar ama biz onun imkânlarına göre yaşamazsak kendimizi felakete sürükleriz.

Düşünün ki çoğu kişinin hayatta en lezzet aldığı, tadını hiç unutamadığı yemek, çok paralar ödese dahi, en lüks restoranda yediği değildir. Sorsak birçok kişi dostlarıyla, sevdikleriyle beraber salaş bir restoranda yiyip içtiği bir günden bahsedecektir. Zaten aslolan budur: Hayatın tadı, evet, o salaş restoranda; belki şehrin en havalıları arasında sayılmayan kafelerinde çıkar. Neden orada çıkar? Oranın yemekleri çok mu güzeldir? Belki öyledir, birçok salaş restoranda keşfedilmemiş ne aşçılar vardır ama o salaş restorana esas havayı orada yiyip içen insanların neşesi verir.

Bir şehrin tadını çıkarmak için acaba o şehrin en lüks otelinde mi kalmak gerekir? Mesela bir Paris'i, bir Roma'yı, bir İstanbul'u sevmek için illa para mı harcamak gerekir? O sevgili şehrin sokaklarında başıboş dolaşmak da yeter. Yürürsün, yürüdükçe neşelenirsin, neşelendikçe senin gibi neşeli insanlar görürsün; sen onlara neşe verirsin, onlar da sana. Bu neşe şehre bulaşır. Şehirleri neşeli veya kasvetli yapan insanlarıdır. Dahası bu insanların illa zengin olması gerekmez. Paris niçin güzeldir? Çünkü bütçesi sınırlı olan insan da o şehrin uygarlığına zenginler kadar dâhil olabilir; öyle bir ortamdır. Dünyada böyle yerler de vardır. Ne acı ki güzel İstanbul ise sıkıldığımız mekânlarla doluyor, çünkü kitlede renk yok.

Çok açık ki Türkiye'nin en güzel, en cıvıl cıvıl, en neşeli talebe şehri Eskişehir'dir. Bu şehrin ilk şansı çok yetenekli bir belediye başkanına, Yılmaz Büyükerşen'e sahip olmasıdır. Anadolu'nun bozkırından neşe çıkarmıştır Büyükerşen. Onun şehri, gençlerin şehridir. İstediğiniz kadar dolaşın; hep neşeli, gülen yüzler görürsünüz. Onlar şehre neşe katar, şehir de onlara. Bu alışveriş önemlidir. Şehir sana kıyıda köşede de kalsa bir kitapçı veriyorsa; seni bir kütüphanesine kabul edip saatlerini orada geçirtiyorsa; arkadaşınla özgürce sohbet edeceğin, derli toplu bir kafe sunuyorsa; zevkine göre bir konseri, mesela bir

Şehir sana kıyıda köşede de kalsa bir kitapçı veriyorsa; seni bir kütüphanesine kabul edip saatlerini orada geçirtiyorsa; arkadaşınla özgürce sohbet edeceğin, derli toplu bir kafe sunuyorsa; zevkine göre bir konseri uygun fiyatla izletebiliyorsa sana tat veriyor, seni eğitiyor demektir.

klasik müzik konserini uygun fiyatla sana izletebiliyorsa sana tat veriyor, seni eğitiyor demektir.

Nitekim İngiltere'de sadece kitapçı dolu bir şehir dahi var. Prag'da her köşede, bir kilisede veya açık havada, mükemmel resital dinleyebilirsiniz. Ama dediğim gibi bu iş karşılıklıdır. Şehir seni eğitir; sen de şehri neşenle, özgüveninle, çabanla zenginleştirirsin. Hiç şüphesiz, insan şehrinden ayrı bir varlık değildir.

Başa dönersek, insan az şeyle mutlu olacağı gibi, her yerde de mutlu olabilir ama kendinden de bir şey vermesi, çabalaması, bu karşılıklı alışverişe girmesi gerekir. Bir şehrin en zengin mahallesinde oturup bu alışverişe girmiyorsanız orada mutlu olamazsınız demektir. Bu bir bakıma insanın iç terbiyesidir, iç huzurudur; maddi bir zemini olmaz. Bunu herkes kendisi, kendi ölçüsüne göre kurar.

Bu ölçüyü nasıl bulacağız hocam?

Kendi dünyanızı kurarak bulacaksınız. Doğru ölçü için insanın kendi dünyasını kurması, bu dünyayı kurmak için de vakit ayırması gerekir. Bunun bir terkibi var: Etrafına bakmak, şartları zorlamak, kendini geliştirmeye gayret etmek, kendini her daim çevreyle mukayese etmek, bazen durmak bazen de hareket etmek, bazı şeylerin üstünde durmak, bazı şeyleri görmezden gelmek.

Kitap boyunca bunları konuştuk, altını çiziyoruz, üzerinde duruyoruz. Tekrarla söylüyorum: Önünüzdeki programı çok iyi çalışmanız, kendinizi yetiştirmeye bakmanız gerekiyor. Üç

konuyu çok iyi öğreneceksiniz: Tarih, dil, coğrafya. Hangi işi yaparsanız yapın, özellikle bu üçünde kendinizi geliştireceksiniz. Yaşadığınız yeri ve dünyayı tanıyacaksınız, bu ülkenin nerede yayıldığını bileceksiniz; neler yaşandığını bileceksiniz ve nasıl konuşulduğunu, yazıldığını bileceksiniz. Dil meselesi için bir süredir "Artık gerek kalmadı, teknoloji her şeyi anlamamızı sağlıyor zaten," diyorlar. Kulak asmayın. Dil öğrenmek sadece iletişim kurmaktan ibaret değildir; düşünme becerisidir. Birden fazla dil bilen insan sadece başka kültürlere girme imkânına sahip olmakla kalmaz, bir yandan da entelektüellik kapasitesini geliştirir. Bu yüzden de fazla dil bilen ve dünyayı tanıyan insanlar dışarıda kalıp ömür geçirmezler.

Hangi işi yaparsanız yapın, bu üç konuyu çok iyi öğreneceksiniz: Tarih, dil, coğrafya. Yaşadığınız yeri ve dünyayı tanıyacaksınız, bu ülkenin nerede yayıldığını bileceksiniz; burada neler yaşandığını bileceksiniz ve nasıl konuşulduğunu, yazıldığını bileceksiniz.

Büyük adamın, Atatürk'ün tam da bu ismi vererek bir fakülte kurması boşuna değil; tesadüf de değil. Bu üçü olmadan beşeriyetin macerasını layıkıyla kavrayamazsınız. Beşeriyetin macerasını kavrayamazsanız da ölçüyü tutturamaz, demek ki kendi dünyanızı kuramazsınız. Başka rüzgârlara kapılıp giden biri olursunuz.

Çok açık ki bunlar için çalışmanız, kendinizi zorlamanız gerekir. Bir de sürekli etrafa bakmanız, kendinizi başkalarının içinde görmeniz, kendinizi onlarla mukayese etmeniz gerekir. Soracaksınız: O ne kadar biliyor, ben ne kadar biliyorum; beriki ne öğrenmiş, ben ne öğrenebilirim? Bunu bir hırsla değil, eksiklerinizi tamamlamak ve becerilerinizi kullanmak için yapmalısınız. Neticede kendi dünyanızı, kendinizi kuruyorsunuz. Bu kolay bir iş değildir, hele bu memlekette daha zordur. Memleket,

> Neticede kendi dünyanızı, kendinizi kuruyorsunuz. Bu kolay değildir, hele bu memlekette daha zordur. Memleket, insanına realist olmayı da öğretir. Ümitsizliğe düşmeden yol arayacaksınız. Bu yolun ucu başka memleketlere de çıkabilir. Ama "Gidip orada kalın," demiyorum; "Vatanda kalıp tutunun ve işleri düzeltin," diyorum.

insanına realist olmayı da öğretir. Realist olmanız gerekir. Bu yüzden kendinizi, dünyanızı kurarken şartlara da bakacaksınız; plan da yapacaksınız. Bazen o şartlar planınıza müsaade etmeyecek. O zaman yol arayacaksınız, yol yoksa da yol yapacaksınız. Sohbetin başında Hannibal'den bahsederken onun bir sözünü nakletmiştik; "Ya bir yol bulacağım ya bir yol yapacağım." Ümitsizliğe düşmeden yol arayacaksınız. Bu yolun ucu başka memleketlere de çıkabilir. Zaten insanın kendi ülkesinin içinde kalmaması, yer değiştirmesi bilhassa bugünkü dünyada faydalıdır. Dışarıyı görmek gerekir. Ama "Gidip orada kalın," demiyorum; "Vatanda kalıp tutunun ve işleri düzeltin," diyorum. Sesinizi de çıkarın, itiraz da edin ve işleri düzeltmek için gayret edin.

Her şey ölçüdür. Herkes kendine her an sormalı; yaşayışımızda neleri yaptığımızı, neleri eksik bıraktığımızı her an düşünmeliyiz. En basit ihtiyaçlarda bile bu soruları soracağız. Doğayla uyum için, ölçü için bu sorular gereklidir. Ne yiyeceğiz? Nasıl giyineceğiz? Sporumuz nasıl olacak? Ne kadar seyahat edeceğiz? Etrafa nasıl bakacağız? Hepsi insanın kendi ölçüsüne göredir. Ama en başta söylediğime dönersek; tüm bunları dünyayı daha fazla kirletmeden, kâinattaki yerimizi ve yalnız olmadığımızı bilerek yapmalıyız.

"Etrafa nasıl bakacağız?" dediniz. Tam da bunu soracaktım. Bir lafınız var; "İran'da etrafa bakma sanatını biliyorlar," dersiniz. Nedir bu sanat? Nasıl öğrenilir?

Birçok insan dünya üzerinde bunu tek tek bilir de İran ve İtalya'da pek çok kişi etrafa nasıl bakacağını ayrıca bilir. Bu bir kavrayıştır, yeri geldiğinde bir yetenektir. Bakın azizim, manzara resmi Rönesans'ta başladı derler. Resmin odağının etrafına manzaranın resmedilmesinden bahsediyorum. Şairane tasvirler yapmış, İtalyan tabiatının güzelliğini büyük bir yetenekle tasvir etmişlerdir. Hakikaten Toskana da çok hoştur, tam resmedilecek manzaradır; hele baharda başkadır, bakmaya doyamazsınız. İran minyatür sanatında da şaşılacak derecede etrafa düşkünlük söz konusudur. Bu kısmen abartılmış da olabiliyor; bazen söz konusu manzarayı abartıyorlar, bazen de realiteye oldukça yakın oluyor. Tuhaf bir perspektif kullanıyorlar.

Etrafa bakmak bir sanattır; hayattaki incelikler buradan doğar. Etrafına bakmayı bilen insanların şehirleri de ona göre olur. Bu insanlar ırmağın akışıyla, rüzgârın esişiyle oynamazlar, şehirlerini coğrafyayla, tabiatla uyumlu kılarlar.

İşte İran'dan İtalya'ya, İsfahan'dan Floransa'ya etrafa bakma sanatı üzerinden bir hat çekebiliriz. Bu, sanat üzerinden bir hattır ama o sanat da durup dururken bir yerden çıkmaz. Buralarda belli ki insanlar etrafa bakıyor, layığıyla görüyorlar. Doğayla, çevreleriyle bir ilişki içindeler. Belki şu an şunu düşünebilirsiniz; "İyi de herkes etrafına bakmıyor mu?" Hayır, bakıyorlar sanırsınız ama bakmazlar. Yoldan geçen birini çevirip "Ne gördün?" diye sorduğunuzda size çok az detay verebilir. Bu soruyu sırf bir yerlere bakabilmek için seyahate çıkıp dönenlere sorsanız dahi beylik cümlelerin dışında az cevap duyarsınız. Hele şimdi bir de herkesin elinde telefon varken...

Çevreyle ilişki kurmak, evet, bir sanattır. Etrafa bakmak bir sanattır; hayattaki incelikler buradan doğar. İnsanlar buralarda fark yaratır. Etrafına bakmayı bilen insanların şehirleri de ona

"Elinizdeki işi bırakın, bir durun, etrafa bir bakın, nereden gelip nereye gittiğinizi bir düşünün," der Tolstoy. Bu aslında bir tür tecrittir. İşten güçten, hayatın akışından ve hızından kendinizi soyutlamayı salık verir. Ama Tolstoy'daki etrafa bakmak öncelikle içine bakmaktır.

göre olur. Mesela bu insanlar şehirlerinin siluetini bozmazlar. Etrafına bakmayı bilen insanlar ırmağın akışıyla, rüzgârın esişiyle oynamazlar; şehirlerini coğrafyayla, tabiatla uyumlu kılarlar. Kuralları, ananeleri ihlal edenlere iltifat etmezler. Bizdeki gibi İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de, Anadolu şehirlerinde gereksiz katlar çıkarak, gereksiz gökdelenler diken açıkgözlere yüz vermezler. Hele bizdeki gibi şehirlerinin inci tanelerine kıymazlar. Bu bahiste Mimar Sinan'ı hiç unutmayın. Etrafa bakma sanatının mimarideki en büyük ustası kendisidir. Bir urbanisttir. Coğrafya ile mimarinin nasıl uyumla iç içe geçebileceğini göstermiştir. Eserlerini yıkmak; yolların, binaların arasına saklamak maalesef çağımızın işidir. Ne acı ki 1950'lerdeki istimlak hareketinin ölçüsü kaçtı; Mimar Sinan eserlerini de yıktılar.

Etrafa bakmak demişken... Bir de Tolstoy'un "Durun ve etrafınıza bakın," sözünün üzerinde duralım. "Elinizdeki işi bırakın, bir durun, etrafa bir bakın, nereden gelip nereye gittiğinizi bir düşünün," der Tolstoy. Bu aslında bir tür tecrittir. İşten güçten, hayatın akışından ve hızından kendinizi soyutlamayı salık verir. Ama Tolstoy'daki etrafa bakmak öncelikle içine bakmaktır. Etrafa bakma sanatına elbette bu da dâhildir. Bu bir felsefedir ve Tolstoy bunu güzelce anlatmıştır. 19'uncu ve 20'nci yüzyıllar dönemecinde yaşayan bir münevver, bir yazar olarak muhasebesine bunu da dâhil etmiştir ve bu bakış fevkalade önemlidir.

Bu aslında, *Quo vadis?* diye sormaktır; yani nereye gidiyorsun? Aynı dönemin yazarlarından Polonyalı Henryk

Sienkiewicz'in bir romanının isminin *Quo Vadis* olması tesadüf müdür? Tabii Sienkiewicz bu ismi Via Appia (Appian Yolu) üzerindeki Quo Vadis Kilisesi'nden almıştır. St. Paul, Roma'da baskıdan dolayı şehri terk ederken Hz. İsa kendisine görünür. Bunun üzerine St. Paul, Hz. İsa'ya *Quo Vadis Domine?* diye sorar, yani "Nereye gidiyorsun efendim?" Hz. İsa'nın hayali de der ki; "Senin kaçtığın yere... Çarmıha gerilmeye..." St. Paul de bu söz karşısında utanıp geri döner ve hakikaten de çarmıha gerilir. Via Appia'daki o kilisenin ismi bu yüzden Quo Vadis'tir. Sienkiewicz'in eseri bu konuyu da içererek Roma İmparatorluğu'nun o dönemini anlatır ama romanın ismi soru üzerine ayrıca düşündüğünü de gösterir. İnsanlar, başta da münevverler, hızın özellikle arttığı çağlarda bu soru üzerinde ister istemez düşünür; düşünmek zorundadır: "Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyoruz? Ne oluyor?" Bu soruları hiç şüphesiz sizlerin de düşünmesi elzemdir.

Düşünmek demişken... *Bir Ömür Nasıl Yaşanır*'da bahis açtığınız bazı konular okurlar tarafından hayli benimsendi. İnsanın en iyi tren seyahatinde ve bir tür tecrit hâlinde, yalnızken düşünebilmesi... Fakat ben şunu da biliyorum; siz bir de yürüyerek düşünme pratiğine önem veriyorsunuz. Nietzsche'nin "En büyük fikirler insana yürürken gelir," sözünde olduğu gibi siz de yürümeyi bir düşünme aracı olarak kullanıyorsunuz.

İnsanın kendini izole etmeye her zaman ihtiyacı vardır. Kendini izole edip düşünmesi gerekir. Boyutu değiştirmek gerekir. Ama çok yalnız kalıp çok düşünmek de akıl kârı değildir. "Fazlası akla zarardır," derler ama milletimiz gibi hep bir arada durmak daha büyük zarardır. Neticede insan yalnız kalmayı bilmeli. Bakınız; tren de insana bir tür yalnızlık verir,

düşünmek için ideal ortamı sağlar. Nasıl? Ritim ve akıp giden görüntüler sunarak. Yürümek de buna benzer. Bir defa bir tür yalnızlıktır. Hareket hâlinde bir yalnızlıktır. Üstelik kan dolaşımı da daha düzenli hâle geleceği için ayrıca da işe yarar. Süratle daha güzel şeyler düşünürsün.

Düşünce tarihi de yürümeye meftun düşünürlerle doludur. Jean-Jacques Rousseau'dan, onun doğaya ilgisinden önceki bölümlerde bahsetmiştik. İyi bir yürüyüşçü olduğunu da biliyorsunuzdur. Nietzsche de böyledir. Bütün gün sadece yürüdüğü olurdu, yürürken notlar aldığı da ama ne kadarını kaydedebilirdi ki? Kim bilir neler düşünüyordu. Kierkegaard yürürdü. Daha eskilerde Aristoteles, kurduğu okulda dersleri yürüyerek verirdi; öğrencilerini de yanına katıp dolaşıyordu. Bu bir tür beden eğitimi yerine de geçiyordu. İslami düşüncede, Aristo doktrinini benimseyenler sırf bu yüzden "meşşaiyye", yani "yürüyenler" diye adlandırılmıştır.

Sizin çok yürüdüğünüzü, özellikle İstanbul'u yürüyerek karış karış kat ettiğinizi biliyorum. *İstanbul'dan Sayfalar* isimli çalışmanız da bu dönemin ürünü değil mi?

Gezmek çok önemlidir. Biz Türkler az gezerdik, şimdi bu artmaya başladı. Bizde ülkesini ve şehrini tetkik eden insan sayısı azdır. Ancak bize gelen seyyahlar bunu önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. Mesela tarihçi Hammer, İstanbul notlarında bunu başarmıştır; bu notlar hatadan ari değildir elbette, çünkü İstanbul anlaşılması çok zor bir şehirdir. Düşününüz ki Türklerin İstanbul'u en iyi yazan şahsiyeti Evliya Çelebi'dir. Saptamaları kusursuz ve hatasız değildir ama seyahatnamesinin birinci cildinde derli toplu bir İstanbul yazmıştır. O cilt, İstanbul'u her şeyiyle anlatır; kültür sosyolojisi yapmaya müsait bir kaynaktır.

Ben de gördükçe, gezdikçe not tutarım ama keşke daha çok yazsaydım... Mevcut olan bile bana az gelir. İnsan hafızasına güven olmaz, süratle unutuyoruz. Biz seyahat özelinde bu eksikliğimizin farkında değiliz. Daha çok seyahat etmek, daha çok görmek ve daha çok yazmak bir hedef olmalı. En başta sorduğun ölçüye şüphesiz bu da dâhildir.

Şimdi tam da yeri gelmişken özellikle sormak istediğim bir konu var. Şurası açık, seyahate özel önem veriyorsunuz. İki seyahatname kaleme aldınız. İstanbul'u karış karış dolaştığınız günlerin eseri *İstanbul'dan Sayfalar*'dan da az önce bahsettik. İzninizle *Eski Dünya Seyahatnamesi*'nden şu cümleleri okumak istiyorum; "Bizim neslin içinde erken denebilecek bir yaşta yurt içinde ve yurt dışında gezmeye başlamış talihli insanlardanım. Bu talihimi büyük ölçüde kendi gayret ve inadıma, ebeveynimin kıt kaynakla da olsa bahşettiği imkânlara borçluyum." Gayret ve inat... Kıt kaynaklara rağmen kim bilir nice fedakârlıkla üretilen imkânlar... Şimdi seyahat etmek daha kolay. Yine daha ucuz değil belki ama kolay. Ama bu kolaylıkla birlikte şu da söylenir mi; seyahat etmek pahalı bir zevk midir ya da şüphesiz karşılaması zor bir ihtiyaç mıdır?

Bu millet seyahati pahalı zannediyor. Bana da sık sık "Seyahat etmek çok pahalı değil mi?" diye sorarlar. Pahalı seyahat ederseniz elbette pahalıdır. Yahu ben İstanbul'u sokak sokak dolaştım, elimde bir şişe suyla. Bu sohbetin başında ne demiştik: Hayatın tadı salaş meyhanelerde, şehrin kenar sokaklarında daha çok çıkar. Seyahat, hele gençken yapılan seyahat de böyledir. Biraz sefil olmaktan, zorlanmaktan korkmayacaksınız. İkinci mevkide de gidersiniz, yeri gelir üçüncü mevkide

de. Paranız olduğunda ona göre planlar da yaparsınız. Bazen para olur, zaman olmaz; bazen zaman olur, imkân olmaz. Ben Kırım'a imkânsızlıktan ilk defa 40 yaşıma doğru gittim; Volga boyunda gezmek çok sonra mümkün oldu.

23 yaşındaki biri kalkıp bana "Ama siz de pahalı seyahatlere çıkmışsınız," diyorsa üzülürüm. Pahalılıktan beter şey hastalık veya politik engeldir. Bazen bazı yerlere artık istediğiniz gibi gidemezsiniz. Libya'da Leptis Magna Harabeleri ve Kufra Vahası bunlara örnektir. Bir vakitler de şimdi gezilen yerleri gezemezdiniz. Volga Rusya'sı dışa kapalıydı. Hatta Güney Sibirya'ya, Varşova Paktı ülkelerine uzmanlar dahi gidemezdi derler. Bugün Çin'de Doğu Türkistan neredeyse kapalı bölgedir. Kendi adıma daha önceden buralara gidilmesi gerektiğini söylemeliyim.

Bu esasen para meselesi değil, öncelik meselesidir. Neden gençlere "Evlenirken mobilya almayın, dünya turuna çıkın," diyorum; bu yüzden. Paranız varsa ikisini de yaparsınız zaten. Ama önceliği nereye koyacaksınız? Ben gezip görmeye koyun diyorum. İnsanın ciddi handikapları yoksa seyahat etmemesi düşünülemez. Üstelik kendi şehrini dolaşmak da bir seyahattir; Kastamonu'ya gitmek de Paris'e gitmek kadar bir seyahattir. Bugün ikincisine imkânın yoksa birincisine gidersin. Önemli olan etrafa bakma sanatıdır. Bakabiliyor musunuz, görebiliyor musunuz? Örneğin Alaşehir-Buldan arasında yol alırken Nâzım Hikmet'in "İpek bir halıya benzeyen bu toprak" deyişini hatırlayabiliyor musunuz? O küçücük Buldan'a

> Neden ben gençlere "Evlenirken mobilya almayın, dünya turuna çıkın," diyorum? Paranız varsa ikisini de yaparsınız zaten. Ama önceliği nereye koyacaksınız? Ben gezip görmeye koyun diyorum. İnsanın ciddi handikapları yoksa seyahat etmemesi düşünülemez.

girdiğinizde, bu dokumacılar kasabasının sokaklarında dolaştığınızda Osmanlı medeniyetinin 18'inci asrından izleri fark edebiliyor musunuz? Edremit ve Troya arasında her safhasıyla akan mitolojinin, eski Anadolu ve Ege efsanelerinin izini sürebiliyor musunuz? Oradaki Hisarlık Tepe'yi gezdiğinizde binyılların yankısını duyuyor musunuz? Büyük komutanın yüz yıl önce yaptığı o büyük stratejik değişikliği ve bu stratejiyi anlatan "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır ve o satıh bütün vatandır," lafını biliyorsunuz ama bunun nasıl mümkün olduğunu görmek için Sakarya boylarına gittiniz mi? Gordion'dan Haymana'ya uzanan yayda cepheyi görmekle birlikte, bir yandan Friglerin höyüğünü de görürsünüz. Bunlar topraklarımızın hikâyeleridir. Bana kalırsa şu söylediklerimi yapmak da bütçeden evvel merak ve öncelik meselesidir.

Evet, hayat pahalılaşıyor ama içinizdeki merakı diri tutmanıza engel değil. Onu koyvermeyin. Engel çok zaten, siz de kendinize engeller koymayın. Bakın, salgın bize şunu göstermiştir; sağlığınızda gezeceksiniz. Gençliğinizde gezmezseniz yaşlılıkta hayat size bu tür sürprizler yapabilir. Maddi imkânınız varsa dahi nasip olacak mı, gidebilecek miyim diye iple çekersiniz. Hiçbir şeyin garantisi yoktur. Bugün dünyanın içine düştüğü feci vaziyet, tıpkı sağlığına dikkat etmeyen bir insanın vaziyetidir. Bugün beşeriyet maalesef ne nüfus yapısıyla ne yaşam kalitesiyle ne de çevre meselelerine dikkatiyle bu felaketi önlemeye gayret ediyor. Dolayısıyla tabiat da intikam alıyor.

Keza seyahatler de bu ilkeler doğrultusunda olmalı. Çevrenizi kirletmemeye gayret etmelisiniz. Sizden önce binlerce yıldır duran varlığı tüketmemelisiniz. Doğayı tahrip ettiğini, zarar verdiğini anladığınız otellere gitmemeli, doğaya saygısız turlara katılmamalısınız. Zaten işinizi turlara ve şirketlere bırakmamanız tavsiye edilir. Seyahat kişiye özel bir meseledir. Her seyahatin kendi ritmi vardır. Her insan dünyaya belli bir

Seyahatleriniz ilkeler doğrultusunda olmalı. Çevrenizi kirletmemeye gayret etmelisiniz. Sizden önce binlerce yıldır duran varlığı tüketmemelisiniz. Doğayı tahrip ettiğini, zarar verdiğini anladığınız otellere gitmemeli, doğaya saygısız turlara katılmamalısınız.

gözlükle bakar. Turizmciler doğal olarak kâr güdülerini öne çıkarır; bunlar da sizin taleplerinize uymayabilir. Dolayısıyla seyahati planlamak sizin işiniz. Eğer bir rehberle, bir tur firmasıyla gezecekseniz doğru taleplerde bulunmak sizin işiniz; bunları yapın ki onlar da kazanmak ve yaşamak için size uysunlar; en azından kendi kâr motifleri kadar sizin ihtiyaçlarınızı da gözetecek bir servis versinler. Şüphesiz seyahat hafife alınacak bir konu değildir.

Şuursuz seyahat edilmez. Günümüzde seyahat eden kişilere bakıyorum; müthiş bir süratle, ne gördüklerinin farkına bile varmadan, şuursuzca dünya turu yapıyorlar. Gittikçe de sayıları artıyor. Uçağa atladıkları gibi Amerika'dan girip Çin'den çıkıyor, iki haftada dünyayı paketleyip evlerine dönüyorlar; olmaz! Çok şey görürsünüz ama hiçbir şey görmemiş gibisinizdir. Gördüklerinizi unutursunuz. Bir gezide görülenlerin yarısı, hatta yüzde altmışı zaten otomatikman unutulur ama dünyayı şuursuzca gezenler gördüklerinin yüzde seksenini, doksanını unuturlar. Hafıza bir yere kadar... Zaten vücut da bir yere kadar direnir. İnsanoğlunun kısa zaman içinde değişik iklimlere, değişik mutfaklara intibak etmesi kolay değildir; gemici değilseniz, pilot değilseniz bu lüzumlu da değildir.

Planınızı iyi yapın. İlk sorunuz şu olsun: Ülkemizde nereleri, ne kadar zamanda gezeceğiz? Mütevazı mesafeleri çok yoğun bir şekilde gözlem yaparak ve kayıt tutarak kat etmemiz gerekir. Bu tip bir seyahat, az önce örneklerini de verdiğim üzere aslında pahalı da değildir.

İkinci soru şu: Ne ile seyahat edeceğim? En pahalı vasıtalar ve ne olursa olsun uçak şart değildir. Keza uçakla hiçbir şey göremezsiniz. Hızlı seyahat, seyyahlık değildir. Bugünün insanı Goethe'nin 18'inci asrın sonlarına doğru yaptığı İtalya seyahatini hakkıyla gerçekleştirmekten bile uzak. Bu bir çelişkidir. Onun seyahatnamesini okuduğunuzda görürsünüz; Apeninleri aşarken neredeyse her 10-20 kilometrede durdu, gördüklerini takip edebildi, etrafı içine çekti, dağda fosil kalıntıları buldu.

Peki, sadece Goethe mi? 17'nci yüzyılın olağanüstü seyyahı Evliya Çelebi'yi de burada anmalıyız. Kimse onun imkân ve sabrına da sahip değildi. Etrafa bakma sanatını bilen biriydi Evliya Çelebi. Bir dakika durmayı, hem etraftaki dünyaya bakmayı hem de içine dönmeyi bilen biriydi. Sizler de durup etrafınıza bakınız! İşte o zaman normalde önünden yürüyüp gittikleriniz gözünüze çarpacaktır. Düşüneceksiniz, tefekküre başlayacaksınız. Demek ki seyahat ederken hareket etmeyi bilmek kadar durmayı da bilmek gerekir. Hayatta da böyledir.

Bugünün Goethe'si ya da Evliya Çelebi'si tarif ettiğiniz bu seyahati yapabilir miydi?

Bugün yaşasalardı yine yaparlardı ama bugünün insanı bunu yapamıyor. Sözgelimi Viyana'dan uçağa atlayıp iki saatte Napoli'ye iniyor. İstanbul'dan Napoli'ye gitmek de aşağı yukarı aynıdır; iki saatte gidilir, iki gün kötü planlanmış bir turla gezilir ama ne görürsünüz? Hiç! Bunu söylüyorum; çünkü vatandaşlarımız da İstanbul'dan, Ankara'dan, İzmir'den yola çıkıp dünyaya dağılıyorlar. Yeni Dünya, Eski Dünya hepsine gidiyorlar. Ama ne görüyorlar? Ne görüyoruz? İnsan ancak planlı bir seyahatle görebilir. Gördüklerimiz, görmediklerimizin yüzde biri bile değil, binde biridir.

Peki, nasıl planlanacak? Seyahate çıkmadan önce biraz çalışacaksınız. İnternete de bakın ama önce iyi bir yayınevinden çıkma rehber kitapları detaylı okuyacaksınız. Nereye, hangi saatte gidilir; hangi gün gidilmez? Bunları öğrenince kıymetli zamanınız kaybolmaz. Otelinizi en çok görmek istediğiniz yerlere mümkün mertebe yakın konumda seçeceksiniz. Çok şatafatlı bir otel olmasına gerek yok, neticede yatmadan yatmaya gideceksiniz.

Ayrıca eski, dağınık, nihilist gezme tipinden kendinizi sakınmanızı öneririm. Manasız sohbetlerle dolu, etrafa dikkat etmeyen gezilerden uzaklaşın. Dağınık gezme tipinden kendinizi kurtarırsanız bir şehirde her zaman keşfedecek yeni bir şey bulursunuz. Ya kendinizi tecrit ederek dolaşın ya da kendi şehrinizi dolaşıyorsanız dahi bir bilen varsa onunla beraber olmaya gayret edin. Bu ayrıntılar dahi etrafa daha iyi bakmanızı sağlayacaktır.

Gel gör ki maalesef birçoklarının şehri keşfetmeye bile başlamadıklarını görüyorum. Ben Süleymaniye'ye belki yüzlerce defa gitmişimdir; yine de az gelir. Biliyorum ki İstanbul'da yaşayıp, türlü yerleri gezmiş olup da Süleymaniye'ye bir defa bile gitmemiş kişiler var; Ayasofya'ya adım atmayanlar var. Çok açıktır ki bu kişiler de kendilerine İstanbulluyum dememelidir. İstanbul'da ara sokaklardan Süleymaniye'ye çıkmak, bu büyük mimarın büyük eserinde saatler geçirmek dünyanın en ucuza mâl olan ve en büyüleyici meşguliyetlerinden biridir. O yüzden, bir kez daha tekrarlıyorum, seyahatin pahalı bir meşguliyet olduğunu söylemeyiniz. Bazı insanlar masraf etmeyi severler; bazı insanların da imkânı vardır, hoyratça kullanırlar. Ama seyyahların hiçbiri büyük paralarla gezmez, ben de dâhil. Hayatım boyunca en mütevazı bütçelerle, imkânlarla gezdim; çok şey görüp öğrendim. Bunu herkes yapabilir.

İstanbul'da birçok yere defalarca gittiniz; peki, aynı tadı veriyor mu İstanbul?

Vermesine verir de biliyor musun azizim, ne kadar gezip görse de insan kendi şehrini, şehrinin hatırasını da özlüyor. Hele o şehre ölçüsüz ve hoyrat bir şekilde davranıldıysa...

Görmek istediğim ama artık kaybettiğim o kadar çok yer var ki... Mesela İstanbul'da bir Fatih semti vardı, onu çok özledim; semti de demeyelim de İstanbul'un Fatih kazası, bölgesi. Unkapanı Köprüsü ile Yenikapı arasındaki çizginin Sur'a doğru gideni... Eminönü, Sultanahmet... Buralar çok büyük ölçüde tahrip oldu. Göremiyorsun. Etrafa bakmasını bilsen de göremiyorsun. Sokaklarda yürüdüğün zaman eskiden çok az izler kalmış vaziyette. En kötüsü de Unkapanı Köprüsü ve o caddenin geçtiği yolun sağ ve sol tarafıdır. Zeyrek çok büyük tahribat gördü ama daha da fazla tahrip olan Küçükpazar ve Şehzadebaşı'dır. Süleymaniye'de bazı yerler kurtarılmış gibi görünse de oradaki projeler bir türlü bitmiyor ve hiçbirinin de tutulacak bir tarafı yoktur. Aşağı yukarı 20 yıldır durum böyle.

Boğaz köyleri bir ölçüde eskisi gibi kaldı sanırım.

Yaşınız müsait olmadığı için Boğaz köylerinin eski hâlini sizin kuşak pek bilmez. Geçen gün Çanakkale'de Kilitbahir'deydim. Hemen Kilitbahir'in arkasındaki serviler ve çam ormanlarını seyre daldım. Savaş ve şehitlik bölgesi olduğu için oradaki tabii mirasa, görünüme çok dikkat ediliyor. O görünüm Boğaz'da vardı işte. Biz çocukken Boğaz'a gittiğimiz zaman tabiattan âdeta korkardık. Ama severdik de. Hem bir el sıcaklığı hem de bir tabiat vahşiliği vardı; ikisi bir aradaydı. Bilhassa ikindiden sonra, ürpertmeyen bir serinlik hissederdin. Vapurla geçerken görünüm bambaşkaydı. Maalesef bu tabiat bitti. "Efendim ağaçları kestiler, hep ondan," diyorlar. Kesmeseler de o eski hava bitti. Etraftaki o kirlenme, çevrenin

altüst olması mevcut ağaçları, böcekleri, çiçekleri etkiliyor. Ağaçları artık kesmesen dahi bitiyor doğa. İstanbul'u İstanbul yapan her şey kayboluyor.

Bazen benim yaşlarımdaki insanlara "Erguvanlara ne oldu?" diye sorarım. Dünyada başka yerde erguvan yokmuş gibi "Boğaziçi'nin erguvanı başkadır," der dururuz. Hani nerede onlar? İtalya'da, Hırvatistan'da erguvanların buram buram koktuğu, göründüğü onlarca yer sayabilirim. Boğaziçi de serviler, çamlar ve erguvanlar medeniyetiydi. Baharın geldiğini oradan anlardınız. Bugün yok. Bitirdik, ölçüsüz davrandığımız için bitti. Yakında herhâlde ancak Botanik Bahçelerinde görebileceğiz. Evet, bir Boğaziçi var şu an ama o Boğaziçi, gerçekten Boğaziçi midir? Sizler hiçbir zaman bilemeyeceksiniz, buna da üzülüyorum.

Şehirde gezmekten de söz açılmışken... Hocam siz yıllarca Topkapı Sarayı Müzesi müdürlüğünü de yaptınız. Şehirlerin özellikle gezmek için tasarlanmış mekânları, müzeler nasıl gezilmelidir?

Türkiye'de müzeleri gezmek hem ucuz hem de rahattır. Kültür Bakanlığı'nın müze kartı, tek bir giriş fiyatına, size bütün bir yıllık müze girişi sağlıyor. Her müzeye istediğiniz kadar gidin. Türkiye'de Kültür Bakanlığı'na ait müzeler epey çoktur; buna Millî Saraylar da katıldı. Sistematik olarak geziniz. Bir müzeye tek bir gün içinde yüklenmenin, aşırı gezmenin manası yoktur. Zaten müze yorgunluğuna tutulursunuz, sıhhatli bir yol sayılmaz. Bir günde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ni gezmek zorunda değilsiniz, bu mümkün de değildir. Arkeoloji Müzesi'ni, İslam Eserleri Müzesi'ni 2-3 saate sığdırmak zorunda değilsiniz. Müzelerin bir anda gezilmesi gerekmez; şehir adabı bu değildir.

> Kütüphanelere sadece okumak için gidilmez. Girip oturun, havasını teneffüs edin. İnsana esenlik verir kütüphaneler.

Oturduğunuz şehrin müzelerini zamana yayarak, tadını çıkararak, sindirerek dolaşmalısınız. Paris'te Louvre, Petersburg'da Hermitage, New York'ta Metropolitan'ı bu şehirlerin sakinleri 2 saatte gezip çıkmazlar; zamanlarını ayırır, günlere yayarlar. İyi bir müzenin hakkı ancak bu şekilde verilir. Bizim de doğrusu hakkını vermemiz gereken, çok önemli eserlerle dolu müzelerimiz vardır. Bunları gezin ama muhakkak gezin. Keyifle, yavaş yavaş gezin. *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?* isimli kitabımda isimlerini detaylıca vermiştim; Arkeoloji Müzesi'ni, Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'ni, Zeugma'yı... Önemli kütüphanelerimiz var, onları da ziyaret ediniz. Bu bahse Süleymaniye Camii'yle başladık. Oradaki Yazma Eserler Kütüphanesi seçkindir. Gidin, okuyabiliyorsanız eserleri okuyun. Onları okuyamıyorsanız diğer kütüphanelere gidin. Sadece okumak için de değil; gidip oturun, havasını teneffüs edin. İnsana esenlik verir kütüphaneler.

Okumanın da bir ölçüsü, bir metodu var mı?

Evet, metotları vardır. Okumak sistematik bir iştir. Rastgele, sağdan soldan okumak elbette bir okuma zevki verir ama zevk verdiğiyle kalır; bilgi haznenize pek bir şey eklemez. Bu yüzden okumanın, tıpkı dil öğrenmek gibi sistemle yapılmasını tavsiye ediyoruz. Tarihi, edebiyat tarihini, sanat tarihini, mimariyi kaynaklardan, mümkün olduğunca çapraz okumalar da yaparak öğrenmek gerekir. Belli bir sıra gözetilirse daha da iyi olur. Çünkü bugün, zamanımız düne göre daha da değerli hâle gelmiştir. Bir kitabı doğru zamanda ve doğru yerde okumak şüphesiz insana fazladan zaman kazandırır.

Okumak söz konusu olduğunda kaybolan bazı alışkanlıkları yeniden edinmeniz gerektiğini söyleyebilirim. Bugünün teknolojisi, gençlerin elinden önemli bir öğrenme metodunu almıştır. İnsan bir bilgiyi ararken bir başkasına da rastlar ve öyle öğrenir; bazen esas aradığı bilgidense rastladığını daha çabuk ve kapsamlı bir şekilde öğrenir. Nasıl mı? Bizler eskiden ansiklopedilerin, lügatlerin sayfalarını tek tek çevirerek öğrenirdik. Bunlara elbette belli bir bilgiye ulaşmak için müracaat ederdik ama sayfaları karıştırırken rastladığımız başka maddeler, konu başlıkları bize fazladan bir meşguliyet sağlardı. *Larousse*'lar ve *Britannica*'lar çok açık ki bir zenginlikti. Şimdi sizler çoğunlukla bilgisayarlara, hatta akıllı telefonlara, tabletlere başvuruyor ve bilgileri oralardan öğreniyorsunuz. Yanlış bir yol değil ama sorgunuz önünüze belli bir cevap getiriyor, böylelikle ansiklopedileri tarama keyfiyetinden yoksun kalıyorsunuz ve önünüze gelen cevap belirleyici oluyor. Bu yüzden de geçen asrın, bir ölçüde bu asrın münevverlerinin yetişirken, hem de nispeten kıt kaynaklarına rağmen kullandığı bir avantajdan, mühim bir öğrenme yönteminden mahrum görünüyorsunuz.

İnsanlar bir dükkânda, sözgelimi bir mobilya ya da kumaş dükkânında gezerken dahi böyle öğrenirler. Evet, bir kumaş çeşidine ya da bir kanepeye, masaya göz dikerler ama belki akıllarından bile geçmeyen ürünleri kavrarlar. Böyle bir kültür geliştirirler.

Ne demiştik; genç insanların hafıza kapasiteleri yüksektir. Çok kolay öğrenirler ve unutmazlar. İleri yaşlar öyle değil; yine öğrenebilirsiniz ama derhâl unutursunuz. Bunun önüne geçmek için çapraz okuma yapmanız gerekir. Aynı konu, hatta aynı terimle ilgili muhtelif kaynaklara bakacaksınız. Böyle yaptığınız takdirde o bilgi sizde kalır, sizin olur.

Yalnız okumak da ayrıca değerlidir. Yalnızlığın faydalarını evvelce konuştuğumuzdan, burada tek bir örnek verip

geçeceğim. Yalnız ve konsantre okumanın kişiyi nerelere götürebileceği bahsinde, Lev Troçki'nin hapiste bir İncil üzerinden Almanca öğrenmesini gösterebiliriz. Sovyet Devrimi'nin önderlerinden Troçki, Yahudi bir aileden gelmektedir; önemli bir formel eğitimi olmamasına rağmen kendisini fevkalade yetiştirmiştir. Bu arada gençken Tevrat'ı da okumuş, hatmetmiştir. Hapse düştüğü günlerde de bu bilgiden değişik bir yöntemle faydalanmıştır. Değil gazete, bir gramer kitabının bile içeri girmesine müsaade edilmeyen, ancak dua kitaplarının sokulabildiği hapishanede kendisine bir Almanca İncil getirtmiş ve mevcut bilgisine, ezberine dayanarak Almancayı böyle öğrenmiştir. Hapishaneden kaçtığında iyi bir Almancaya sahip olduğu bilinir.

Yalnız kalmanın üzerinde ısrarla duruyoruz. Düşünürken yalnızlık, yürürken yalnızlık, Troçki gibi hapiste olmayı önermesek de okurken yalnızlık... Bunda neden ısrar ediyorum? Çünkü okumanın dışında, yalnız kalmaya alışık insanların yaşadığı toplumların üretimi de güçlüdür. Daha önce de değinmiştik; Batı bu modeli ta Robinson Crusoe'dan alır. Daniel Defoe, 18'inci yüzyılın başında adaya düşen bir adamın yalnız başına bir dünya inşa etmesini işler. İdeal bir modeldir. Yalnızlığın nasıl üretime dönüşebileceğini gösterir.

Düşünürken yalnızlık, yürürken yalnızlık, okurken yalnızlık... Bunda neden ısrar ediyorum? Çünkü okumanın dışında, yalnız kalmaya alışık insanların yaşadığı toplumların üretimi de güçlüdür.

Şimdi bir de tam ters istikamete gidelim ve bir araya gelmenin öneminden bahsedelim. Okumak ve tartışmak için de bir araya gelinmelidir. Ama kahvehane sohbeti için değil, verimli bir tartışma ve mülahazalar üretmek için. Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye*'sinde bunun hoş bir örneği vardır. Bir

amaç etrafında, konuları görüp değerlendirmek için bir araya gelmek şehirli halka, okumuş zümreye hastır.

Beraber okumak evvelden bir ihtiyaçtı. Keza matbu kitaplar çok az basılmıştır tarih boyunca. Hatta bizde bazı çok aranan, ilgi duyulan kitaplar Müteferrika Matbaası'nda basılmamış bile. Nasıl okunmuşlar peki? İnsanlar toplanmışlar. Biri sayfa sayfa okumuş, ondan sonra mülahazalarda bulunmuşlar. Bu yöntemin faydaları elbette vardır ama zararları olduğunu da söylemeliyim. Neden? Dediğim gibi, bazı kitapların yalnız okunması gerekir. Ancak okunup sindirildikten sonra başka kişilerle bu kitabın tartışmasına girilmelidir. Bu da mesela en iyi kitap kulüplerinde olur.

Nitekim kitap kulüpleri Batı'da çoktur. Ama bu da bir disipline dayanır; okumada disiplin, hitabette disiplin ve nihayet tartışmada disiplin. Sayıca çok fazla olmamasına dikkat edilen bir grup insan, daha önceden kararlaştırılan bir kitabı okuduktan sonra bir araya gelir ve kitabın açtığı, hatırlattığı meseleler üzerinde tartışırlar. Yakın arkadaşlar da olabilir bu kişiler, meslektaşlar da. Doktor, mühendis, yazar çizer, restoran sahibi; herkes bir arada da olabilir. Bu, nihayetinde kültive [eğitimli, yetişmiş] insanların işidir.

Bazı kitapların yalnız okunması gerekir. Ancak okunup sindirildikten sonra başka kişilerle bu kitabın tartışmasına girilmelidir. Bu da en iyi kitap kulüplerinde olur. Bu da bir disipline dayanır; okumada disiplin, hitabette disiplin ve nihayet tartışmada disiplin.

Bu iş ciddidir. Almanya'da 5-10 kişiyi geçmeyen grupların bu gibi kitap toplantıları olur. Ayda 1-2 kere bir kitabı okur, ciddi ciddi tartışırlar. Okumayan insan derhâl hissedildiği için gruptan dışlanır. Tabii böyle bir duruma düşmemek için ancak okuyan ve meraklı olanlar bu kulüplere girer.

Bu gibi gruplarda Türk aydınlara pek az rastladım. Şimdilerde bu usulü tatbik etmeye başlayanların yavaş yavaş çoğaldığı kulağıma geliyor, memnun oluyorum ama doğrusu Türkiye'de pek oturtamadık. Çok denedik ama iş derhâl dağıldı; kahvehane sohbetine dönüştü, okumayan okuyandan çok konuştu. O sabra ve disipline gelemiyoruz; bunu değiştirmemiz lazım. Bizim rastgele toplanıp tartışma işinden vazgeçmemiz gerekir. Bir amaç etrafında, konuları değerlendirmek için toplanmayı öğrenmek fevkalade zaruridir ve acil bir meseledir. Kitap kulüpleri bu işe yarayabilir. Hiçbir imkân yoksa, sizler bu grupları bizzat kendiniz örgütlemeli; önce yalnız başınıza okumalı, sonra da tartışmaya başlamalısınız. Hatta bu küçük gruplar, okuyup tartıştıkları kitapların esin kaynağı olacağı seyahatlere de beraberce çıkabilirler. Bu seyahatler şüphesiz tartışma ufkunu da genişletir.

Okumaktan bahis açılmışken... Hocam klasik bir soru var; geniş bir kütüphaneniz olduğu için size de sormak isterim. Bir yangın sırasında hangi kitabınızı, kitaplarınızı kurtarırdınız?

Bu sorunun cevabı zordur, herkes kendine göre bir cevap verir. Ben kitapları yangından kurtarmakla uğraşmam, defterlerimi kurtarmaya bakarım. Çünkü defter başkadır. Validem bütün ömrü boyunca okuduklarından düzenli olarak not tutardı. Stalingrad'da NKVD'nin [Sovyetler Birliği'nde İkinci Cihan Harbi sonrasına kadar işler hâlde olan gizli polis ve istihbarat örgütü] ev baskınında, bir aktarmada onun not defterini de götürmüşler. Durup durup ona yanar, hep o defteri söylerdi. Ben de daha basılmamış kitap ve makalelerimi içeren dosyalarımı, defterlerimi söylerim. Hele yayına hazırsa... Bir Girit gezisinde 1980'lerde köy ve kasabada âsâr-ı atika kitabelerini kaydettiğim defteri açıklanamaz bir şekilde

kaybettim, hâlen yanarım. Diyeceğim şu ki aklı başında insan için en değerli kitap yoktur. Kitabı okumak önemlidir; onu nasıl okuduğun, nasıl hatırda tuttuğun önemlidir. Kitabın kendisi okumak kadar önemli değildir.

Siz yazarak çalışmayı seviyorsunuz. Bilgisayardan hazzetmediğinizi biliyorum; peki, daktiloyla yazdınız mı?

Yazdım, epey de çalıştım daktiloyla. Takır tukur yazardım, kolayıma da gelirdi. Severdim ama sonra bıraktım. Eski daktiloların bakımı çok zordu. Ne var ki bilgisayara da geçmedim. İyi de ettim bence. Çünkü gözlerimi korumuş oldum. Bakmayın, bilgisayarın yaygınlaşması 50'li yaşlarıma denk geldi. Gözümün önünde iki hocanın gözlerinin zayıfladığını gördüm. Biri Andreas Tietze'dir, diğeri de gözlerinin bozulduğunu kendi kabul eder mi bilmem ama "iktisadi tarihçi" Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'dur.

Bu arada bilgisayarın 50'li yaşlarımda yaygınlaştığını söyledim ama ben onu 20'lerimde kullanıyordum. Bir alışkanlığım yoktu ama hiç sevmemekle beraber program yazmayı öğrenmiştim. Zor bir işti. Elektrik santrali kadar makinelere "punch" yaptırırsın, bir yanlışlık yaparsın, "error" diye kâğıtlar çıkar. Bir sene boyunca Hacettepe'de Nüfus Etüdleri programında bu dersi gördüm, çok da iyi bir hocamız vardı. Bizlere Fortran 4 programını öğretti; şimdiki yazılımcılar belki bu ismi bilmezler bile. Ondan sonra da hiçbir zaman bilgisayar kullanmadım. Benim için dolmakalemden mukaddesi yoktur. Biriktirmeyi de severim; her cins dolmakalemim vardır. Onunla yazmayı severim. Mürekkebi severim. Benim enstrümanım

Aklı başında insan için en değerli kitap yoktur. Kitabı okumak önemlidir; onu nasıl okuduğun, nasıl hatırda tuttuğun önemlidir. Kitabın kendisi okumak kadar önemli değildir.

odur. Üsküdar'da evime giren hırsızın onlardan birini çalması hâlâ içimi sızlatır.

Tespihleriniz de çalınmıştı değil mi?

Evet, onlar bulundu ama dolmakalem bulunmadı. Şimdi yeni zenginlerin bir merakı var; dolmakalem koleksiyonu yapıyorlar. Ömründe mektup yazmamış kişiler, nereden hasıl olduysa bu merakları, dolmakalem koleksiyonu yapıyorlar. Dolmakalemin ancak onu kullananlar için bir manası vardır. Dolmakalemle yazmıyorsun, o hâlde niye biriktiriyorsun? Mesela Doğan Hızlan dolmakalemle yazar ve onları biriktirir de. Yanlış bilmiyorsam Murat Belge dolmakalemcidir. Bu bir alışkanlıktır ve koleksiyonculuğu da bu alışkanlığa göredir. Tespih de böyledir. Mesela biri "5 bin tespihim var," diye övünüyor diyelim; olacak iş değildir. Hiçbir ciddi koleksiyoncunun o kadar fazla tespihi olmaz, nadide tespihleri olur.

Koleksiyon bir görgü meselesidir. Biriktirdiğin ne ise onunla bir bağ kurman, onunla ilgilenmen gerekir. 5 bin tespihin varsa hangi biriyle hangi bağı kuracaksın? Bu, görgüsüzlüktür.

Bugüne dair bir görgüsüzlük mü bu?

Yok, bu tür görgüsüzlük hep vardır. Her cemiyette, her dönemde olmuştur. Roma'da da olmuştur; Osmanlı'da, Avrupa'da, Rusya'da da. Zenginleşmeyle, yeni sınıfların zuhur etmesiyle atbaşı gider görgüsüzlük. Biliyorsunuz, edebiyatın da en favori konularındandır. Bizde *Kibarlık Budalası* diye bilinen, Molière'in *Le Bourgeois Gentilhomme*'undan önceki bölümlerde bahsetmiştik. Molière, asilzade olmak isteyen yeni zengin sınıfından Mösyö Jourdain'in görmemişlikten kaynaklanan gülünçlüklerini doğrusu büyük bir isabetle yazmıştır. Bu eserin hâlen her dilde oynanması ve güldürmesi, meselenin geçerliliğini hiç yitirmediğini de göstermektedir.

Hoş, burjuvalar gülünç de asilzadeler değil mi? Onların hayatı da görgüsüzlükle; müsrifliğin, ölçüsüzlüğün türlü hâlleriyle doludur. Molière'in bu oyunu huzurunda sergilediği XIV. Louis'in sarayı da bundan azade değildir; giyim kuşamdan sofralara her türlü görgüsüzlüğün neredeyse teşhir alanıdır. Bu tür sofralardan Tolstoy da *Savaş ve Barış*'ında ya da *Anna Karenina*'sında sık bahseder; aşırılıklarla dalgasını geçer.

Bu gibi noktalara Rus edebiyatında da değinirler. 18'inci asrın Avrupai geçinen Ruslarına "Avrupa kılıklı Moğollar" diye laf atılırdı. Recaizade Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*, Ahmed Midhat'ın *Rakım Efendi ile Felatun Bey* ve Hüseyin Rahmi'nin *Şık* başlıklı eserleri de bu dönemin bizdeki yansımalarıdır. İranlılar bu tiplere "Garbzede" derlerdi.

Bir yandan şu da var; Avrupa'nın kibar salonları da konuşulan onca şık ve güzel şeyin yanında bazen birer görgüsüzlük yuvası olmuştur. Her yerde, her dönemde vardır görgüsüzlük; bu tuzağa düşmek de doğrusu kolaydır. Bunu aşmak için gereken de insanın iddiasını azaltmasıdır; her şeye "Ben bunu da biliyorum", "Bundan da anlıyorum" diye koşturmamasıdır. Hele insan bilmediği konularda para da dökerse, mesela böyle 5 bin tespih edinirse iyice komik olur. Dikkat etmek gerekir.

Bu sohbette ölçüden konuşuyoruz. Ölçeğin dağıldığı yerlerde ortaya birçok meselenin çıkacağını hesaba katmak gerekir. Türlü sersemlik bizlere en fazla gülünç ve bazen de trajik gelir, o da kişinin kendini bağlar ama bir de kaynak tüketen, israfa dönüşen bir görgüsüzlük türü vardır. Bu daha da fenadır. Bir ülkenin kaynaklarını dikkatsizce,

> Her yerde, her dönemde vardır görgüsüzlük; bu tuzağa düşmek de doğrusu kolaydır. Bunu aşmak için gereken de insanın iddiasını azaltmasıdır; her şeye "Ben bunu da biliyorum", "Bundan'da anlıyorum" diye koşturmamasıdır.

insafsızca tüketmek de görgüsüzlüktür. Bakınız, Türkiye yeterince gümrah bir memleket değildir. Kaynaklarımız sınırlıdır. Hele tarım ürünlerinin israfı iyice utanç verici hâle gelmiştir. İklim değişikliğiyle beraber kıtlık da kapıdadır. Hiçbirinizin israfı evine sokmamasını tavsiye ediyorum.

Dolmakalemden gelmiştik bu bahse. Kalem sevdiğinize göre, kâğıt da sevdiğinizi tahmin ediyorum. Doğru mu?

Kâğıt severim. Defter severim. Bazen güzel kâğıtların peşine düşerim. Bir tek papirüse yazmamıştım; Mısır'dan birkaç sayfa aldım. Kahire yakınlarında bir köy var; papirüs köyü. Orada imal edip satarlar. Hiyeroglifle üzerine isim yazarlar; biraz turizme de dönmüş. Büyüyen bir endüstri bu, zira Mısır entelektüelleri arasında eskiye çok büyük bir merak var. Bilhassa da Koptların tesiriyle... Onlar doğrudan firavun devrinden gelirler. Soylarıyla övünürler, haklılar da övünmekle.

BM eski genel sekreteri Butros Gali firavun torunu mu o hâlde?

Evet, o da firavunlardan kalan bir sülaleden gelir. Hıristiyan'dır. Onların kilisesinin ibadet, liturji dili artık konuşulmuyor. Bu dil firavunlara kadar gider; eski Mısır dilinin devamıdır. Hiyeroglif de böyle çözülmüştür. Üç dilde yazılı bir taş var biliyorsunuz: Rashid Taşı, Rosetta da denir; Mısır'da keşfedildiği yerin ismidir. 1798'de, Napolyon'un Mısır Seferi sırasında bulundu. Hikâyesi önemlidir. Taşın üzerinde üç ayrı dil vardı. Helenistik Devir'de ve ilk Roma istilası döneminde insanlar Yunanca konuşuyordu; taşın da bir yüzü Yunanca yazılıydı. Fakat ahali karışıktı ve Helenistik ve Roma devirlerinde tüm ahaliye hitap eden ilan ve kanunlar taş sütunlara kazınırdı. Mısır'da eski halk, yani Koptlar da yaşıyordu bölgede; Demotik (Dimotiki) dedikleri Yunanca asıllı harflerle kendi dillerini

yazıyorlardı. Taşın bir yüzünde de bu lisanda bir metin bulunur. Hiyeroglif de kullanılıyor olsa gerek ki bir yüzünde de o bulunur. Bu üç dilli Rashid Taşı uzun süre anlaşılamadı ama dilbilgini Champollion diller arasındaki bağlantıyı yakalayıp taşı çözdü. Bu sayede bize Mısır'ı açtı, insanlığı da Mısır'a açtı. Eski Dünya'yı Yeni Dünya'yla buluşturdu. Eskiçağ tarihçiliği, arkeoloji tarihinin en büyük keşiflerinden biridir Rashid Taşı. Onun ön ayak olmasıyla Mısır'ı anlamamız çok şeyi değiştirmiştir. Birtakım 18-19'uncu asır Avrupa efsaneleri vardır; medeniyet dediğimiz mesele Eski Yunan'la başlar derler, öyle bir şey yoktur. İki teori çürütür bunu: İbraniler ve Eski Mısır.

Çağdaş uygarlığın oluşumunda Mısır'ın çok önemli bir safha olduğunu artık biliyoruz. Ama bu çağdaş uygarlık dediğimiz dünya şu anda nereye gidiyor, onu da bilemiyoruz. Medeniyetlerin çöküşü bazı insanların kaybıyla da yaşanıyor. Bazı insanlar artık yok. Keza Rosetta Taşı gibi bir keşif artık bir şey ifade etmez, önemli olan onu okuyan insandı. Yorumlayacak insan da yok; halefi olmayan kayıp bir nesil var ortada. Yitik bir nesil... Çok fena bir çağdayız. Bilginin yitip gitmesi yetmiyormuş gibi tüketimin, kirletmenin, eşitsizliğin, adaletsizliğin de revaçta olduğu bir çağdayız. "Firavun" dedik bak, bugün bir şirketin yöneticisinin, CEO'sunun taleplerini ancak firavunlar devri aristokrasisiyle, hatta firavunların kendisiyle kıyaslayabiliriz. Ne kadar da çoklar... Ekonominin ve karar alanlarının içinde ne kadar da çok yer işgal ediyorlar. Maalesef bu eşitsizlik de en çok gençlerin aleyhine gerçekleşiyor.

Bu tür dezavantajlara rağmen sizin birçok genci çok gayretli bulduğunuzu biliyorum. Ümitlisiniz...

Ümit bitmez. Bilhassa Anadolu'daki, Trakya'daki gençlere dikkatle bakmanızı ve kulak vermenizi öneririm. Onlarla kitap fuarlarında ve üniversitelerin düzenlediği toplantılarda

sıklıkla karşılaşıyorum. Gençler okuma-yazma kültürüyle, ilimle ilgililer. Fuarlara rağbet ediyorlar, konferans salonlarını dolduruyorlar. Okuyorlar ve her şeyi dinliyorlar. Bu alanda bir ilerlemeyi hiç şüphesiz yaşıyoruz. Anadolu'daki gençlik bir önceki kuşaktan olumlu anlamda daha farklı... Bir arayış içindeler. Öğrenme istekleri, açlıkları yerli yerinde. Ancak yönetici kesimin, siyasetçilerin bu seviyede olmadığının, hatta bu seviyenin çok gerisinde bulunduğunun altını çizmeliyim. Umulur ki Anadolu'daki söz konusu gençlik bu açlıkla, bu istekle, bu özlemle hayatlarına devam edebilsin; memlekete dağılabilsin.

Bu isteği sürdürmek için insanın kendini kurmak istemesi, kendine bir dünya kurmak istemesi gerekir. Bu şekilde en başta üzerinde durduğumuz gibi hayatın tadını da çıkarır. İmkânların az göründüğü yerlerde bile denemelerini tavsiye ederim. Mesela birtakım konferansları takip etmeleri gerekir. Artık illa bir konferans salonuna gitmelerine gerek yok. Hepinize söylüyorum; lütfen ellerinizin altındaki akıllı cihazlara, tabletlere başvurunuz ve onları gerçekten akıllıca kullanınız. Gittiğiniz konferansları da kaydedin. İlla dijital araçlarla değil, kalem kâğıtla da bunu yapabilirsiniz. Ne okudunuz, neler öğrendiniz? İyi tasniflerseniz bu bilgilere sonra tekrar başvurma şansınız olur, pekiştirirsiniz. Gerçi bilgiyi düzensiz kaydetseniz bile kazançtır, öğrenmenizi kolaylaştırır. Siyasi yapımızı, anayasamızı, dünyayı öğrenmek için gayret sarf ediniz. Bu da dijital kaynaklarla çok kolaydır.

Demek ki illa özel okulların, dershanelerin olması şart değildir. Bu sözlerim sadece öğrencilere yönelik de değildir. Bilhassa yetişkinlerin kendilerine birçok imkân bulabileceği ortada. Kendine dünya kurmaya niyet edenlerin, kendini gerçekleştirmeye gayret edenlerin, kendini inşa edenlerin eğitim hayatı bitmez. Birçok insan tüm hayatı boyunca ne mimariyle ilgilenebilir ne de sanat tarihiyle. Buna mesleği de

izin vermez meşguliyeti de. Ama ne dedik, madem teknolojiyle haşır neşirsiniz, onu akıllıca kullanacaksınız. Sistematik bir şekilde sanat tarihi öğrenebilirsiniz artık. Mimari hakkında okuyabilir ve değerlendirme yapabilirsiniz. En azından Mimar Sinan'ın toptan bir şehir efsanesi olduğunu söylemeye cesaret eden cahil ve cüretkâr mimarlarla alay edebilirsiniz. Kendilerini asrın mimarı olarak görenler çadır tiyatroluk megalomanlardır. Bu alanda bilgi sahibi olursanız şehrimizi berbat eden şarlatanları protesto eder, rezil edersiniz. Tarihî kaynaklara ulaşabilirsiniz.

Kendine dünya kurmaya niyet edenlerin, kendini gerçekleştirmeye gayret edenlerin, kendini inşa edenlerin eğitim hayatı bitmez.

Burada sistematik sözcüğünün altını çiziyorum. Müziği de sistematik bir şekilde dinlemeyi; öğrenerek, araştırarak dinlemeyi öneririm. Tekrar etmekten kaçınmayın. Müziği bilmek de tekrarla olur. Bugün artık bu işler kolay ve ucuzdur; 19'uncu asırda pahalı bir salona gidip, pahalı bir orkestranın karşısına geçip kurulmak için pahalı biletler almak zorundaydınız; bugün bunları internette kaliteli bir kayıtla seyredebiliyorsunuz. Bu kayıtlarla ilgilenmenizi öneririm.

Dahası sadece aklınızı çalıştırmayın, vücudunuz da çalışsın. Hiç unutmamanız gereken bir şey sistematik bir vücut hareketliliğidir. İster beden hareketleri yapın ister nefes hareketleri. Yavaş yavaş dahi olsa yürüyün. Suya girin, yüzün. Şu dönemde yapılacak en önemli işlerden biri gezmektir. Etrafa bakmaktır. Beyninizi boşaltın ve yeni bilgilere yer açın. Hele yoğun bir çalışma hayatınız varsa, temponuz yüksekse bunu daha da tavsiye ediyorum.

Sormayı hiç unutmayın: Ne yaptık bugüne kadar, yaptığımız iyi midir, neleri biliyoruz, neleri bilmiyoruz öğrenci olarak? Bildiğiniz ve bilmediklerinizin muhasebesini tutarsanız

bazı şeylerin farkına daha rahat varır ve onları nasıl telafi edeceğinizi, nasıl karşılayacağınızı kendiniz tespit edebilirsiniz.

Bir müddet sonra göreceksiniz ki zihniniz bugünkü gaileden, günün yorgunluğundan, manasız görünen hayat koşuşturmacalarından temizlenmiştir. Yeni ufuklara, yeni tazeliklere açılırsınız. Bu tazelik, bu yenilik gençler için mühim olduğu gibi olgunluk yaşındaki insanlar için de mühimdir ve mümkündür.

Önünüzdeki geleceği, her türlü olumsuzluklara ya da aksiliklere rağmen sıkıcı olmaktan çıkarma, onu planlama imkânınız yine de vardır; bunu unutmayınız. Bu planlar, iyi de uyguladığınız takdirde size zaman kazandıracaktır. Mahpus ve sıkıcı bir hayat yaşayın demiyorum. Böyle bir şeyi tavsiye etmem. Ölçülü bir hayat yaşayın. Tüketmeyen, kirletmeyen bir hayat... Her esen rüzgârda savrulmayacağınız, düzenli bir hayat... Neyi öğreneceğinize, neyi yapacağınıza kendinizin karar verebileceği bir hayat...

Ölçülü bir hayat yaşayın. Tüketmeyen, kirletmeyen bir hayat... Her esen rüzgârda savrulmayacağınız, düzenli bir hayat... Neyi öğreneceğinize, neyi yapacağınıza kendinizin karar verebileceği bir hayat...

İLBER HOCA'NIN İSTANBUL ROTASI

- İstanbul'da şüphesiz Divanyolu ve etrafındaki sağa ve sola sapan sokaklar önemlidir. Mahmud Paşa Çarşısı veya Divanyolu'ndan güneye doğru Tavukyolu dediğimiz yer, Kumkapı civarı önemli gezinti mahalleridir.
- Eski İstanbul'un içinde üç hat vardır. Bizans'ın Roma devrinde Mese denen, Osmanlı'da Divanyolu adını taşıyan yol çatallaşır. Bunlardan Topkapı'ya giden bölüm, eskiden Yedikule'nin içinden geçerdi. Vatan ve Millet caddeleri diye ikiye ayrıldı. Eski İstanbul'un topoğrafyasını bunlar mahvetti.
- Edirnekapı'ya giden yol da aynı akıbete uğramıştır. Fakat burada Fatih üzerinden Edirnekapı'ya ve Karagümrük'e uzanan hat bizim için önemlidir. Bunun üzerine tetkikler bulunmalı, mevcut kayıtları okumalı ve bir yandan da kendiniz not tutmalısınız.
- Sur boyunda yürümeyi ise unutmayın: Ayvansaray'dan başlayarak Yedikule'ye kadar bu hattı takip etmelisiniz. İkinci etapta, Yedikule-Ahırkapı arasını yürüyerek surların güney kısmını, ayrı bir günde de Eminönü'den Balat'a yürüyerek Haliç kıyısını tamamlamalısınız.
- Aynı şeyi Galata Surları için de, yani Şişhane ve Tophane arasındaki mıntıkada yapabileceğiniz gibi Beyoğlu, İstiklâl Caddesi'nin ise sadece caddesine değil, sağlı-sollu sokaklarına da girip çıkıp not tutmalısınız.
- Taksim'den sonrası klasik İstanbul değildir. Onların hepsi 19'uncu ve 20'nci yüzyıl İstanbul'udur. Hâlbuki insanlar bir dönem oraya kapaklandılar. Bugün ise daha beter... Artık İstanbullular, İstanbul'da yaşamadıklarının farkında değiller; acayip semtlerde, temerküz noktalarının etrafında gün geçiriyorlar.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İLHAMI NEREDE ARAYACAĞIZ?

Bence burada bir manifesto var; Batı'nın Doğu'ya karşı bir manifestosu. Fatih'i Batı'da çekemiyorlar. Onun ağırlığını ve önemini teslim etmek istemiyorlar. Onlardaki Fatih Sultan Mehmed tarifi zaten gerçeklerin çoğuyla da bağdaşmaz. Doğu'dakiler ise güya bu tarifle hemfikir değildir ama onlar da Fatih'i gerçekten anlamaya yanaşmaz. Üstelik buna çalışmazlar bile. Fatih'i anlamak için bu açmazı aşmak lazım. Ama şu an Doğulu aydınlar, Fatih'i anlamak için gerekli kompleksten kurtulacak bir yapıya sahip değil.

Tarih okuyoruz, okumayı da seviyoruz. Özellikle de iyi eserleri okuyunca tarihî figürler ete kemiğe bürünüyor; sanki onlarla yaşamışız ya da yaşıyormuşuz gibi hissediyoruz. Biraz tarihteki ilginç karakterleri, özellikle de size ilham verenleri konuşsak... Birkaç ismi biliyorum. Atatürk üzerine bir kitap yazdınız zaten; Fatih Sultan Mehmed'i de tarihte özel bir yere koyuyorsunuz. Hem onları hem de başka örnekleri konuşalım. Hocam siz kimlerden ilham aldınız? Kimler üzerine okumamızı önerirsiniz?

Beni tarihte etkileyenler her zaman kalıpların dışındaki insanlar olmuştur. Alışılmış kalıpları yıkanlar, hatta parça parça eden kişilerden bahsediyorum. Çok açık ki bu tür insanların hayatı herkes için ilham kaynağıdır. Saydıklarınla başlayalım. Hem Fatih hem de Atatürk kalıpları yıkan kişilerdi. Fatih bir monark olarak, Atatürk bir devlet reisi ve komutan olarak çok

önemlidir. İkisi de komutandır, mareşaldir. Ama her ikisi de bu tanımların ötesindedir. Ben bu iki büyük insanı yapıp ettiklerinden ötürü çok önemli bulurum ama tarihteki yerleri ilham kaynağı olmaktan çok daha fazladır. Dünyaları bir araya getiren kişilerdir.

Fatih'ten gidelim. Onun kişiliği monarşinin karakterini de verir. Osmanlı İmparatorluğu, şehzadelerini iyi eğiten bir monarşiydi. Buna karşın veraset sistemi yeterince açık ve iyi değildi; güzelce yetişen şehzadelerin çoğu maalesef taht kavgalarında yitip gitmiştir. Zaten 15 ve 16'ncı asırlarda dünyanın hiçbir yerinde düzgün bir veraset sistemi de yoktu. Batı'da, Doğu'da, her tarafta kanlı taht kavgaları vardı. Fakat dediğim gibi, veraset sisteminin handikaplarına rağmen Osmanlı, şehzadeleri için epey düzgün bir eğitim sistemi kurmuştu. Osmanlı şehzadesi okuyan, öğrenen bir kimseydi. Hele meraklıysa daha fazla öğrenebilirdi.

> Hem Fatih hem de Atatürk kalıpları yıkan kişilerdi. Fatih bir monark olarak, Atatürk bir devlet reisi ve komutan olarak çok önemlidir. Ama her ikisi de bu tanımların ötesindedir. Bu iki büyük insanı sadece yapıp ettiklerinden dolayı değil, dünyaları bir araya getirdikleri için de önemli bulurum.

Yeri gelmişken bizde bazı padişahlarla ilgili yanlış bir kanaat olduğunu söylemeliyim. Fatih'in dünyaya çok açık, oğlu Bayezid'inse kapalı olduğu söylenir. Bayezid kendi hâlinde, pek bir meseleden haberdar olmayan biri gibi resmedilir. Gerçi kapalıydı kapalı olmasına lâkin kapalı dünyaya dair de çok şey biliyordu. Birinci sınıf Çağatay lehçesi uzmanıydı. İran şiirinin farkındaydı; Ali Şîr Nevaî okuyordu. Dünyayla ilgiliydi. Sebebi de müthiş bir eğitime dayanıyordu.

Tabii Fatih biraz daha başkaydı. Yunanca okuyor, İtalyancaya hâkim, Arapça-Farsça kalem oynatıyor. Başka bir aşamayı

temsil ediyor. O hâlde soralım: Böyle bir insan nasıl yetişir? Cevap da şu: Böyle bir insan yetişmiyor. 15'inci asırda böyle bir hükümdar yok. Haydi hükümdardan vazgeçtik, böyle bir entelektüel zümre de yok. Rönesans entelektüeli diyoruz ya hep... Doğu ve Batı kalıplarını kırıp böylesine bir araya getiren bu minvalde bir entelektüel pek yok.

Batı'nın 15'inci asırdaki en önemli entelektüellerine bakalım. Mesela Floransalı hümanist Giovanni Pico della Mirandola, İbranca ve Yunanca biliyordu. Yahut Alman Protestan düşünürlerden, Luther'in çağdaşı ve Luther'den çok daha bilgin biri olan Johann Reuchlin var. O da bir Doğu dili olarak İbranca biliyordu. Rotterdamlı Erasmus da öyle. Saydığım isimlerin tümü kendi toplumsal mirası dışında bir dil öğrenmişler. Onların yanında bir de Fatih var. Mensup olduğu medeniyetin dışındaki dilleri bilen odur. Şimdi ne kadar normal geliyor kulağa değil mi? Ama şaşılacak şeydi o zaman. Özel merakları, ilgileri olan ve bu uğurda çalışan insanlar son derece nadirdi.

Bu kişiler, kendi medeniyetlerinin ötesini merak ederek, dünyaları bir araya getirmeye çalıştılar. Fatih tipik bir örnektir. Sadece dil bilgini değil; klasik minyatürle yaşayan bir cemiyette klasik resim çalışmış; öyle kalem çalışmaları var ki bunlar da yayımlandı. Kanuni de böyleydi. Batı müziğine meraklı, dinlemeye meraklı, org da dinliyordu ama o kalıpları yıkmadı. Mevcut sosyal ve düşünsel kalıpları yıkan hükümdar Fatih'tir. Saymakla bitmez. Coğrafyayla, astronomiyle, edebiyatla ilgileniyordu. Tam bir Rönesans hümanistiydi. Doğrusunu söylemek gerekirse o dönemin hümanistlerinin de ötesindeydi. Düşünün ki hem Homeros'un *İlyada*'sını hem de Şark'taki, İran'daki şairleri okuyan bir hümanist 15'inci yüzyılda yoktu. O asırda *İlyada*'yı Yunancadan okuyan Batılı dahi pek bulamazsınız.

Batı'nın hümanizmi o dönem henüz, Petrarca'nın yarattığı Latin dilini yenileştirme, Latin dilinin eski kaynaklarına

yönelme düzeyindeydi. Biliyorsunuz; Ortaçağ'da konuşulan Latince, Romalıların Latincesi değildi. Petrarca, 13'üncü asırda, Roma metinlerini tetkik ederek, orijinal Latinceyi tekrar ortaya çıkaran ve iki dünyayı birbirine bağlayan kişi olmuştur. Rönesans Avrupalısının dildeki açılımı bu kadardır; çabası tekrar Latince öğrenme çabasıdır. Latinceyi de aşıp Yunancaya geçen, ulaşanları sayılıdır. Bazıları Hıristiyanlık yoluyla, kaynakları orijinal metinden okuma arzusuyla İbrancaya gitmişlerdir. Bu arada Yunanca öğrenen de çıkmıştır ama sayıları pek azdır.

Ama bir kez daha altını çizelim; Fatih başkadır. Bu seviyedeki insanların ortasında bir Şarklı hükümdar çıkacak; zaten Arapça-Farsça şiir yanında, bir de *İlyada* okuyacak. Olacak şey mi! O yüzden Fatih istisnai bir örnektir; bir model, bir numunedir. Bu geleneğin devam etmemesine de ancak "heyhat" çekilir. Yazık olmuştur. Keşke ona yaklaşabilseydik... Onun kadar öğrenmek mümkün değilse de keşke kendisini bir model olarak yeterince tanıyabilseydik... İki dünyaya da hükmeden, iki dünyayı birbirine bağlayan birinin neler öğretebileceğini daha iyi kavrasaydık...

Atatürk'ün de dünyaları birbirine bağlama çabası içinde olduğunu söyleyebilir miyiz?

Atatürk 20'nci yüzyılda hümanist kültürün bazı veçhelerini kavrayan ve buna göre pozisyon alan biridir. Bu, Batılılaşma değildir. Yanlış bir şekilde "Batılılaşma" deniyor, hâlbuki bu dünyalılaşmadır. Üstelik sadece bugünün dünyasına yönelmemiş Atatürk, Eski Dünya'ya da yönelmiş. Eski Dünya'ya yönelme de ancak dille olur.

Şunu unutmayın; Osmanlı arkeoloğu her ne kadar sahada tecrübeli olsa da Antik Mezopotamya dillerini bilmez, öğrenmezdi. Cumhuriyet arkeologları buna zorlanmıştır ve bu çok önemlidir. Peki, sonuç ne olmuştur? 10 kişiyi zorladıysan

3'ü öğrenebilmiştir ama neticede öğrenmişlerdir. Mesela Sedat Alp gibi bir filolog çıkmıştır. Bu alanda üstün bir yetenekti Alp. Onun çağındaki Hititologlar onu ancak kıskanmışlardır. Türkiye işte bu yeteneği bulup yetiştirmiştir. O bakımdan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı büyük çığır açan bir önder olarak da görüyorum. Kendisi bir filolog değildir, bir hümanist entelektüel de değildir. Ama bunları yetiştirmenin önemini kavrayan ve buna zemin hazırlayan muazzam bir devlet adamı, iyi bir kurmay subaydır. Dile ilgisi ve önemli ölçüde dilbilgisi vardı. Fransızca bilirdi, Balkan dillerine aşinalığı vardı. Almanca askerî tabirleri biliyordu. Daha önce de söylemiştim, bunu sağlayan kurmay eğitimimiz gayet iyiydi. Enver Paşa, Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa; tümü birkaç dil bilirdi. Ama dâhi olan Mustafa Kemal'di ve dehasını sadece askerî alanda değil, sivil iradede de göstermiştir. Hümanist eğitimin önünü açmak, sadece yeniye değil eski dünyaya da açılmanın önemini kavramak ve bu yönde çalışmak herhangi bir zekânın işi değildir.

Enver Paşa, Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa; tümü birkaç dil bilirdi. Ama dâhi olan Mustafa Kemal'di. Hümanist eğitimin önünü açmak, sadece yeniye değil eski dünyaya da açılmanın önemini kavramak ve bu yönde çalışmak herhangi bir zekânın işi değildir.

Bu gibi hükümdarlar veya reisicumhurlar numunedir. İşin garibi bu numuneliği Türkiye'nin dışındakiler anlar da bizde bazı haddini bilmez, cahil adamlar abuk sabuk şeyler yazıp söyler ve bu söyledikleri de maalesef halkın arasında yayılır. Çünkü kitle her zaman yanlış da olsa kendisine yakın olanı ister.

Tarihteki ilham veren karakterler konusunda kıstasınız, bu karakterlerin kazandıkları zaferlerden çok başka dünyalara olan ilgileri. Doğru anlamış mıyım?

Ben hep meraklı kişilere önem verdim, onları merak ettim. Meraklı olanlar da ya dil öğrenir ya da Atatürk gibi dil öğrenilmesini sağlar. Bunlar dediğimiz gibi, dünyaları bir araya getiren kişilerdir. Örneğin Mezopotamya'nın Sami kökenli Kaldea kralları oturup Sümerce metinler okuyorlardı. Oysaki Sümercenin onların dil grubuyla alakası bile yoktu. Birbirinden çok ayrı dillerdi. Ama bu krallar *Gilgameş* okudular, Tufan hikâyelerini okudular. İbraniler okuyordu bunları. Tevrat'taki Tufan anlayışıyla Sümer'deki Tufan efsaneleri birbirine yakındır. İşte hümanizm akımı ve hümanist bilim böyle eğitim ve geçişleri araştırır.

Şimdi önemli bir yere, bir yanılgıya geldik. Buranın üzerinde dikkatle duruyoruz; çünkü tarihî bir yanılgı söz konusu ve bugün tedavülde olan birçok yaklaşım bu yanılgı üzerine inşa edilmiştir. Ne demiştik? Hümanizm, Batı'da Latinceye ve Yunancaya dönerek kendine bir temel aradı; neticede Batı düşüncesinin de oradan köklendiği kabul edildi. Bunun üzerine de bir medeniyetler tasnifine gidildi. İşte bu yaklaşım doğru değildir.

Çünkü Yunan ve Latin medeniyetine yaklaşma bugünkü Batılılardan çok daha evvel Şark'ta olmuştur. Batı dünyası, Roma'nın fetihleri kanalıyla bütünleştiğinde Doğu medeniyetleri ve Roma çoktan bir alışveriş içindeydi. Düşünün ki Roma İmparatorluğu'nun Galya'yı, Britanya'yı fethi Milat'ın evvelinde veya az sonrasında geçen hadiselerdir. Bu toplumlar, Latinceyi de ancak o zaman tanıdılar. Medeniyetlerinin kökeninde gördükleri Yunancayı tanımaları daha da geçtir. Ama Doğu öyle mi? Mesela Yahudiler, Yunanca ve Latinceyi çok daha eskiden zaten kullanıyordu. MÖ 300'lerde Tevrat'ı Yunancaya çeviren onlardı. Çünkü Yunanca biliyorlardı. Bugünkü Arapların Yunancaya yaklaşımı Batı'nın Ortaçağından çok daha evveldir. Onlar da birçok eser çevirmiştir.

Demek ki Klasik Helen-Roma medeniyetine yaklaşımı arayan bu hümanizm açısından İbranlar, Araplar, yani Doğu'nun memleketleri, Batı'nın topluluklarına göre çok daha erkenden yol almıştır. Süryanileri düşünün; Aramca konuşurlar, bu bakımdan onları Aramiler diye anmamız gerekir. Bugün kilisenin kullandığı ismi kullanıyoruz; yine kullanalım ama konuşup yazdıkları dilin Aramca olduğunu, Aramca İncil okuduklarını bilmeliyiz. Aramca dediğimiz, Hz. İsa'nın günlük konuşma dilidir. Çünkü o dönemde Yahudilerin gündelik dili Aramcaydı. Neticede buralı bir dildir. O bakımdan, "Batı medeniyeti Klasik Helen-Yunan medeniyetine yaslanır," önermesinin bir anlamı ve gerçek anlamda ayırıcılığı yoktur. Bu bir tasnif değildir. Batı, Doğu'yu arar; Doğu, Batı'yı arar ve birçok noktada bu ayrıma yer bırakmayacak kadar iç içelerdir; buluşmuşlardır. Batı'dakilerin keşfettiklerini sandıkları noktalardan çok daha önce pek çok defa buluşmuşlardır.

İki dünyayı buluşturan bir diğer isim Büyük İskender... Ama çelişkileri var. Şehirler kuruyor, bir fatih... Birçok yeri yıkıyor da. Çok tahripkâr bir fatih... Siz ne dersiniz?

İskender, Doğu'ya ve Mısır'a gidiyor. Bunların üzerindeki bilgisi ikinci eldendir. Fakat çok iyi Yunanca bilir. Yunancayı Yunan olduğu için mi bilir, yoksa bizimkilerin İngilizce öğrenmesi gibi mi bilir? Makedonlar ne konuşuyordu acaba? Mezarlarına bakarsan Yunanca konuşuyorlardı. Ama bizim mezarlara da baksan, başka bir kaynak yoksa hele, Selçuklu devrinde Arap olup olmadığımız sorusu ortaya çıkar. Bugünün üstünden on bin sene geçse, kaynaklar da kaybolsa mesela, gelecekte bizim Osmanlı ve Selçuklu mezar taşlarına, kitabelere bakacak bir bilgin "Bunlar Arap," deyip geçebilir. Bu yüzden kesin konuşulmaz.

Büyük İskender'in kendisinin ilginç bir karakter olduğu muhakkak. Doğu'yu aramıştır. Ama neticede trajik bir şekilde Doğu'nun göz bebeği Persepolis'i mahvetmiştir. Neydi bugün Şiraz'ın yanı başında bulunan Persepolis? Taht-ı Cemşid derler. Aslında İran şahlarının sarayı olmaktan çok dış dünyayla temas kurdukları bir hariciye köşkü niteliğindeydi. Orada tabii İran vardı, Asur vardı, Hint vardı ama Yunan da vardı. Böyle bir sentezi daha o zaman barındırıyordu. İskender burayı yıktı. Sen coğrafya arıyorsun, medeniyet arıyorsun, Nil'in kaynağını arıyorsun ama Persepolis'i yıkıyorsun; buna nasıl elin varıyor? Çelişkilidir İskender. Burada bir nakise [kabahat] var. İlginç karakterlerin neden ilginç olduğunu aramak ve yanlışlarını, çelişkilerini de saptamak, ortaya koymak gerekir.

Sezar da ilginçti Augustus da. Daha önce anlatmıştım; Augustus düşünür ve devlet adamı Cicero'yu çok takdir ediyor, torunlarının onu okuduğunu görünce seviniyor, "Aferin okuyun, büyük adamdır, vatanseverdir," diyor (Plutarkhos tarihinde). Övdüğü o büyük adamın ellerini birkaç senede Senato'nun kapısına çivileten, dilini kestiren, neticede onu işkence ile öldürten de odur. Bu ahlaksal bir düalizmdir. Bunları anlamak zordur. Bir açıdan baktığınızda amansız bir kavga, bir başka açıdan takdir... Tarih büyük insanlarının bu çelişkileriyle doludur. Ama hiçbir çelişki tarihçininki kadar abes ve zararlı olamaz. Roma tarihinin büyük üstadı Theodor Mommsen'in Cicero hakkındaki olumsuz tasvirini biz tarihçiler hâlâ taaccüble [şaşkınlıkla] karşılıyoruz.

Sezar'ın, Augustus'un, İskender'in tarihteki yeri ve önemi bellidir ama maalesef Fatih Sultan Mehmed'in önemi azaltılmaya çalışılmaktadır. Şunu söyleyeyim; Fatih, Doğu'da çok sevilir ama bilinmez. Bilinenler, kör bir tekrardan ibarettir. Hiçbir zaman derinliğine inerek incelenmemiştir. Batı'da ise onu takdir edenler vardır ama saldıranlar daha çoktur.

Neden saldırıyorlar?

Fatih Sultan Mehmed'in Batı için affedilmez bir günahı vardır: İstanbul'u fethetmek. Bu yüzden sevmez, bu yüzden incelemezler onu. Kendisiyle ilgili ilk en hacimli çalışmayı Babinger yapmıştır. 1950'lerde çıkan bu kitap ilk basıldığında tam bir keşmekeş hâlindeydi; düşünün ki dipnotları bile yoktu, Babinger kaynak göstermeden yazmıştı. Biri sonradan dipnotları doldurdu, İngilizceye çevirenin işi. Devlet zoruyla bile yapılacak iş değil ya, yapmış işte. Neden bu kadar özensiz yapılıyor bu iş? Bence burada bir manifesto var; Batı'nın Doğu'ya karşı bir manifestosu. Muhafazakâr ve Hıristiyan yazarlar kendisini çekemiyorlar. Onun ağırlığını ve önemini teslim etmek istemiyorlar. Onlardaki Fatih Sultan Mehmed tarifi zaten gerçeklerin çoğuyla da bağdaşmaz. Doğu'dakiler güya bu tarifle hemfikir değildir ama onlar da Fatih'i gerçekten anlamaya yanaşmaz, üstelik buna çalışmazlar bile. Fatih'i anlamak için bu açmazı aşmak lazım. Ama şu an Doğu, Fatih'i anlamak için gerekli kompleksten kurtulacak bir yapıya sahip değildir. Bütün mesele de buradan kaynaklanır.

Atatürk sanki bunu keşfetmiştir. Keza yeni bir Doğulu münevver tipi yetiştirmek istemiş. Gerçi istemiş ama ne kadar yetişmişler, onu da Allah biliyor. Olmamış, olmuyor. "Vermeyince mabut neylesin Mahmud," diye boşuna dememişler. Bu bir fıkradır. Sultan Mahmud bir fakire acıyıp, "Al şu küreği, hazineye daldır, ne kadar altın çıkarırsan senindir," demiş. Adam heyecandan küreği ters saplamış. Bu maalesef Cumhuriyet'in de başına geldi. Atatürk dört talebeyi Bizantinika tahsili

Fatih, Doğu'da çok sevilir ama bilinmez. Hakkında bilinenler, kör bir tekrardan ibarettir. Batı'da ise onu takdir edenler vardır ama saldıranlar daha çoktur. Fatih'in Batı için affedilmez bir günahı vardır: İstanbul'u fethetmek.

Gençlerden çok ümitliyim. Gençliğimde hayali bile kurulmayan dilleri öğreniyorlar; onların araştırmaları yaygınlaştıkça iki dünya, Doğu ile Batı olması gerektiği gibi ve zaten asırlar önce olduğu gibi birbirine yaklaşacak.

için Avrupa'ya yolladı ama hiçbiri yapamadı. 5-6 yıl kaldılar ama Latince, Yunanca öğrenemediler. Hâlbuki çok hırslı olan bunu yapabilirdi. Bir tek çocuk bunu yapmaya gayret etti; o da talihsizlikler yaşamıştır. Üstelik tahsile bir de kendi parasıyla gitmişti ama o sırada Almanya'ya bombalar yağıyordu. 2 yıldan fazla kalamadı. İşte o çocuk da Semavi Eyice'dir. O 2 yılda öğrendiğiyle Türkiye'ye Bizans sanat tarihi araştırmalarını getirdi Eyice ve güzel şeyler de öğretti. Onun bu alanda kesmek zorunda kaldığı eğitimi ise bizim için talihsizliktir.

Atatürk bunu görüyordu. Bazı insanların yetişmesinin ve bu Doğu-Batı düalizmini aşmasının lazım geldiğini anlıyordu. Hissetmişti ama malzeme buna müsait değildi. Yine de müsait hâle getirmeye uğraştı. Bizim de uğraşmamız gerekir. Bu gençliğin bu mücadeleyi vermesi şart. Veriyorlar da. İlerliyor gençler. Benim gençliğimde hayali bile kurulmayan dilleri öğreniyorlar. Rusya, İran, İtalya arşivlerinde çalışıyorlar. Bu yüzden çok ümitliyim. Bu araştırmalar yaygınlaştıkça dünyalar olması gerektiği gibi ve zaten asırlar önce olduğu gibi birbirine yaklaşacak. Batı medeniyeti ile Helen ve Roma kültürünü birbirine bağlayan, diğerlerini dışarıda bırakan tasniflerin geçersizliği de daha çok belirginleşecek. Gençler bunu gerçekleştirecek. Ben o yüzden daima onlara "Geçmişi araştırın ama ileri bakarak," diyorum.

"Geçmişi araştırın ama ileri bakarak." Kulaklara küpe bir söz: Hocam izninizle Fatih konusuna dönmek istiyorum; "Batı Fatih'i anlamak bile istemiyor, çünkü onu sevmiyor, çekemiyor," dediniz. Bunu biraz açar mısınız?

Fatih'i anlamadılar, anlamak da istemediler. Dediğim gibi, şu mesele Batı için affedilmezdi: İstanbul'u niye aldı? Niye almayacakmış! Siz girince ne oluyor? 1204'ten beri İtalyanlar İstanbul'un içinde. Ne yapmışlar? Konstantinopolis dil olarak Helen şehridir ama sanat olarak da Roma İmparatorluğu'dur. Hatta dil olarak da Romalı olduğu dönemler vardı; Makedonyalı Justinianus Yunancayı bilir ama sevmezdi. Latince bilirdi ve ona çok önem verirdi. Böyle bir hükümdarı da vardı Bizans'ın.

Batı'ya soralım: Siz 1204'te Avrupalı Haçlılar olarak İstanbul'a girmişsiniz, fiilen 1260'ta çıkarılmışsınız ama yine de orada uzun süre tesiriniz kalmış. Peki, ne yapmışsınız? Ben size söyleyeyim: Kariye Müzesi'nde, yani Khora Manastırı ya da Kariye Camii'nde İtalyan sanatının tesirleri görülür. Vefa'da Kilise Camii denilen caminin sıvası düştüğü zaman da İtalyan tesirini fark edersiniz. Bir de Karaköy'deki Fransisken Kilisesi vardır; biliyorsunuz Arap Camii olarak yanlış bir şekilde adlandırılan camidir bu. Katiyen Emeviyye Kuşatması'ndan kalmamıştır. Bunların dışında bu adamlar ne yapmış? Ne vermiş? Fatih İstanbul'u aldı; medeniyetin ne olduğunu biliyordu, şehri korudu, zenginleştirdi. Siz ne yaptınız?

Bunu da söyleyelim. Geçen yılların birinde Suraiya Hanım [Faroqhi] Frankfurt'ta bir konferansıma gelmişti. Almanya'da bir köyün kilisesini ziyaret etmiş, broşürünü gösterdi. Meğer o köydeki şövalye Haçlı seferlerine katılmış, bir yerlerden bir Kutsal Emanet'i soyup getirmiş; o da yüzyıllardır kilisede saklanıyor. Şimdi böyle bir şeyi düşünebiliyor musunuz? Koskoca bir payitaht, bir medeniyet... Her eserin o bütünün içinde değer kazandığı, o sentezi tamamladığı bir yerde yapılan bir yağma. Birtakım kişiler gelmiş, soyup soğana çevirmiş, ya atmış ya satmış ya böyle saklamış. Güney Almanya'da köy kilisesinde o emanet saklansa kime ne ifade edecek? Mesela bizim Patrik

Bartholomeos, Vatikan'la iyi geçindiği için, nihayet evvelki papa, yani XVI. Benediktus, ona Bizans'tan alınan bir relik vermişti. Getirip törenle ait olduğu yere koydular. Niye başka eserleri de vermiyorlar? Üzerinde durulması gerekir. Ama bu iş hiç karşılıklı olmamıştır. Bizans denilen Doğu Roma Batı'ya bir medeniyet vermiştir. Ravenna mozaiklerini vermiştir mesela. Venedik'teki San Marco'yu ilham etmiştir. Siz o Bizans'a ne verdiniz? Aldınız sadece.

Dahası Doğu'ya karşı hep bu kıskançlık güdülmüştür. Bu da bir ölçüde doğaldır, herkes dışındaki dünyaya öyle bakar. Kendini dışarıdan bağışık sayar, ondan nasıl etkilendiğini kabul etmez. Kabul edenler yok mudur? Vardır. Örneğin *Islamic Pottery and Italian Maiolica* diye bir eser var değil mi?[22] *Maiolica* dediği basit İtalyan çinileri, bizdeki Kütahya işine benzer; işte o çiniye, seramiğe İslam sanatının nasıl etki ettiğine bakıyorlar. Ya da tıptaki tesirler... Çok geç ele alınmakla beraber artık inkâr edilmiyor ama hâlen birçok kişiye göre Batı tıbbı demek Hipokrat demektir. Peki, o Hipokrat'tan size nasıl gelindi? Yine soralım Batı'ya: Bir izah edin bakalım, sizinle Hipokrat arasında epey zaman var çünkü.

İbn Sina bir bağlantı sanırım değil mi?

Evet, işte bunu yeni yeni dile getiriyorlar. Avicenna diye anlatırlar. Hakikaten Batı'nın Ortaçağında, İbn Sina gibi bir adam yoktur. Hiç Aquinolu Thomas diye çıkmasınlar. O olmasa felsefe dünyası ne kaybederdi? Ama İbn Sina'sız çok şey kaybederdi. İbn Haldun'suz zaten çok şey anlaşılmadan kalırdı. İbn Haldun'u daha önce konuştuk zaten ama çağının ne kadar ötesinde olduğunu yine analım.

---

22 Bernard Rackham, *Islamic Pottery and Italian Maiolica (Majolica): Illustrated Catalogue of a Private Collection*, Faber and Faber; First Edition, January 1, 1959.

Ondan biraz evvel Selçukilerin Reşidüddin'i... *Câmiu't-Tevârîh*'i telif eden tarihçi ve devlet adamıdır; yani bu üniversal tarihi kaleme alan ve takım çalışmasını yöneten başkâtip. Bu eserde Reşidüddin; Moğolcadan, İbrancadan, Uygurcadan, Yunancadan tercümanlar kullanarak, orijinal metinleri çevirterek bir dünya tarihi yazmaya çalışıyor. Literatüre de girmiş. Dünya bundan bihaber değil. Ama sonra neden bunlar yokmuş gibi davranılmış? Bu yüzden sizlere çapraz okuma yapmanızı öneriyorum. Gerçekler asla tek kaynaktan öğrenilmez.

İnsanların bazı karakterlere uzak olduğunu da görüyorum. Mesela Babür de iki dünyayı birleştirmiş, Hindistan'ı fethederek 16'ncı yüzyılın en muhteşem imparatorluklarından birini kurmuştur. *Vekâ-yi Babür* diye biyografisi var; devlet geleneğinin en büyük eserleri arasındadır. Ankara Savaşı'nda Osmanlı'yı dize getiren Emir Timur'un torunudur ve onun gibi Türk ve Fars kültürünü bir araya getirme çabasındadır. Bu birlikteliğe bir de Hint boyutunu ekleyerek bambaşka bir kültür sahası açmıştır. İran, Turan, Hindistan bir araya gelmiştir. Onun da torunu Ekber, hem edebiyat hem sanat hem de din bilgisi çok üstün bir hükümdardı ve şaşılacak şey, okuma-yazması yoktu. Bu dönemde üretilen kültür, bağrından Ali Şîr Nevaî gibi şairleri, Behzad gibi minyatür ustalarını çıkarmış ve hem Osmanlı'nın hem de İran'ın kültür sahası üzerinde de etkili olmuştur.

Bir de hocam sizin tarihte çok sevdiğinizi bildiğim son dönem Osmanlı devlet adamları ve düşünürleri var; Keçecizade Fuat Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Reşid Paşa, Ali Paşa... *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* isimli eserinizde de anlatırsınız onları.

Tanzimat yöneticilerinin sırrı şudur; eleştirileri de hücumları da itirazları da kullanarak âdeta atılan taşlarla bir devri bina etmişlerdir. Bugünün muhalifi yarının çalışma arkadaşı demişlerdir; kimseyi örselemeden, kimsenin özgürlüğünden kısmadan imparatorluğu bir çağdaşlaşma yoluna çıkarmışlardır.

Önemlidirler. Örnektirler. Bu kişilerin bir özelliği herkesi bir araya getirmeyi bilmeleriydi. Çok zor bir dönemde yaşadılar ve hükümet ettiler; buna rağmen işbilirlikleriyle Osmanlı'nın son çağını kurdular. Keçecizade Fuat Paşa'ya atfedilen bir nükte var, durumu güzel anlatır. Bâbıâlî'de caddeyi parkelerle genişletmiş Fuat Paşa; bir ahbabı da görüştüklerinde caddeden övgüyle bahsedip çok münasip bir iş yaptığını söylemiş. Ona verdiği cevap şu olmuş; "Bize atılan taşlarla döşettik." Tanzimat yöneticilerinin sırrı buradadır; eleştirileri de hücumları da itirazları da kullanarak âdeta atılan taşlarla bir devri bina etmişlerdir. Bugünün muhalifi yarının çalışma arkadaşı demişlerdir; kimseyi örselemeden, kimsenin özgürlüğünden kısmadan imparatorluğu bir çağdaşlaşma yoluna çıkarmışlardır. Çok açık ki bugünün ve yarının yöneticilerine ilham verecek yanları vardır.

Bu insanları belirleyen unsurun da merak olduğunu söyleyebiliriz. Neden ve nasıl bu kadar meraklılardı? Atatürk için de hatırlarsanız aynısını söylemiştik. Bir kez daha belirtelim; Atatürk bir Eskiçağ ya da Yeniçağ uzmanı değildi fakat iyi bir okuyucuydu ve son derece uyanık bir kafası vardı. Merakı vardı. Bu onun ortamının da yarattığı bir özellikti. O ortamı asla küçümseyemezsiniz; ilginç ve verimli bir ortamdır. 19'uncu asrın sonunda Türk münevveri ister asker olsun ister sivil, birlikte yaşayan ve tartışan insanlardır. Biz bunu kaybettik.

Bu memlekette, Türkiye genelinde, münevverler, ister asker olsun ister mülkiyeden gelsinler ister tüccar olsunlar, bir araya gelip oturmayı ve konuşmayı bilmelidirler. Bu çok önemlidir. Bundan başka bir çare de yoktur. Geleneğimiz budur. Sınıflar ayrılmaz. Eskiden de yoktu; klasik Osmanlı devrinde ve Tanzimat sonrasında herkes hep bir aradaydı. Şüphesiz yeniden bu durumun aslına dönmesi gerekiyor. İnsanların yetişmesi için bu bir aradalık elzem.

Memlekette, Türkiye genelinde, münevverler, ister asker olsun ister mülkiyeden gelsinler ister tüccar olsunlar, bir araya gelip oturmayı ve konuşmayı bilmelidirler. Bu çok önemlidir. Bundan başka bir çare de yoktur. Geleneğimiz budur.

İLBER ORTAYLI'NIN KİTAPLIĞINDAN:

Osmanlı Dünyasına Dair 10 Önemli Kitap

1. Halil İnalcık - *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*
2. Salomon Schweigger - *Sultanlar Kentine Yolculuk*
3. Feridun M. Emecen - *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*
4. Suraiya Faroqhi - *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*
5. Serpil Bağcı-Filiz Çağman-Günsel Renda - *Osmanlı Resim Sanatı*
6. Mehmet İpşirli - *Osmanlı İlmiyesi*
7. Ahmet Yaşar Ocak - *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*
8. Edward J. Erickson - Mesut Uyar - *Osmanlı Askeri Tarihi*
9. Sefa Özkaya - *Türk Askeri Kültürü*
10. Altay Cengizer - *Osmanlı'nın Son Savaşı*

Yakın Dönem Türkiye Tarihine Dair 10 Önemli Kitap

1. Bernard Lewis - *Modern Türkiye'nin Doğuşu*
2. Selim Erdoğan - *Sakarya-Büyük Taarruz*
3. Falih Rıfkı Atay - *Zeytindağı*
4. Halil İnalcık - *Atatürk ve Demokratik Türkiye*
5. Justin McCarthy - *Ölüm ve Sürgün*
6. Selim Deringil - *Denge Oyunu*
7. Şevket Süreyya Aydemir - *Tek Adam*
8. Taner Timur - *Türk Devrimi ve Sonrası*
9. Tarık Zafer Tunaya - *Türkiye'de Siyasal Partiler*
10. Zafer Toprak - *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*

DOKUZUNCU BÖLÜM

UMUDUMUZU NASIL KORUYACAĞIZ?

Toplumun tenkitçi olması lazım. Yönetenleri devamlı takip edip mercek altında tutması lazım. Buna çok dikkat edeceksiniz ve kendinizde bir ödev olarak göreceksiniz. Küçük insanlarla yöneticiler, küçük menfaatlar için aynileşmeye başlarsa orada yolsuzluk, irtikâp, rüşvet, ahlaksızlık düzeni hâkim olur. Bu biraz da bezginlikle ilgilidir. Herkes güya kendi gemisini kurtarmaya bakar ama aslında kimse hiçbir şey kurtaramaz. Çünkü fırtına gittikçe artmaktadır. Sizin takanız da o fırtınadan kurtulmaz. Yapılacak tek iş fırtına ile takanın dengesini tutturmak ve idarecilerin ne zaman ne yapacaklarını kurala bağlamaktır.

Bu son bölümde umudu konuşalım istiyorum. Bunu konuşmak önemli, zira Türkiye de dünya da bu sohbetin en başında söylediğimiz gibi zor zamanlardan geçiyor. Hem umudu konuşmak hem de umutsuzluğa düşmemek için yapılması gerekenleri size sormak isterim. Siz hep ümitlisiniz, biliyorum. Türkiye'den de ümitlisiniz. Bu zor zamanlarda da umudunuzu koruyabiliyor musunuz?

Ben hep umut ederim. Çünkü Türkiye'nin ve genelde Türklerin insanı daima ümitvar kılan kendine has özellikleri vardır. Bu özellikleri muhafaza ettiğimiz müddetçe memleketten, toplumdan umut kesilmez. Bahsettiğin gibi zor zamanlarda bu has özellikler kendini gösterir. Nasıl? İnsanımız bu zamanlarda öne çıkar ve sorumluluk alır. Tarih boyunca hep böyle olmuştur; yine oluyor.

İşte bir örneğini pandemi sırasında hep beraber yaşadık. Sağlık çalışanlarımızın, doktorlarımızın yüksek fedakârlıklar gösterdiğine tanık olduk. Nice yetişmiş insanımız bu uğurda hayatını kaybetti; başhekimler, hekimler, eczacılar, hastane personeli... Bizim yapımız budur. Savaşlarda bizde ilk olarak albay şehit düşer. Çünkü komutan hep daha evvel gider. Kahire'nin fethinde Sinan Paşa'nın şehit düşmesinden beri böyledir bu. Biliyorsunuz, mesela Karadağ Muharebesi'nde Nâzım Hikmet'in büyük dedesi, Kont Borzecki diye de bilinen Mustafa Celaleddin Paşa tuğgeneral olarak şehit düşmüştür. Yunan muharebesinde de Abdülezel Paşa'yı hatırlayalım. O ki neferlikten beri cesaret ve dirayetle terfien gelmiş ve bu muharebede şehit düşmüştür. Tarihimiz böyle sayısız vakayla, özveriyle doludur.

Türkiye'nin ve genelde Türklerin insanı daima ümitvar kılan kendine has özellikleri vardır. Bu özellikleri muhafaza ettiğimiz müddetçe memleketten, toplumdan umut kesilmez. Zor zamanlarda bu has özellikler kendini gösterir. İnsanımız bu zamanlarda öne çıkar ve sorumluluk alır. Tarih boyunca hep böyle olmuştur; yine oluyor.

Bununla beraber pandemi sırasında istifa eden, mesleğinden kaçan sağlıkçılar da oldu. Bu da insana has bir zaaftır. Demek ki onlar tıbbı başka yönleriyle ele almışlar; bir şey diyemeyiz. Kriz başladığında istifa edip gittiler. Ama kimi de kendisini inanılmaz derecede bu davaya adadı; işte biz onlara bakıyoruz. 24 saat, 48 saat evlerine gidemediler; fazla şikâyet de etmediler. Başhekim dediğiniz kişi, görevinin ötesine geçti; tıpkı bir başasistan gibi herkese neler yapması gerektiğini öğretti. Virüsün tedavisi bilinmiyordu ki... Teorik bilgiler bile birbirini tutmuyordu. O yüzden hekimlerimiz çalışarak, yeniden bakarak daha geçerlisini, daha kolayını tespit

ettiler. Aşılar için denek oldular. Canla başla çalıştılar. Hâlâ hasta olan sağlık çalışanı arkadaşlarımız var. İşte ben bunu Türklerin savaştaki komutan psikolojisiyle bağlantılandırıyorum. Bu psikoloji, pandemiyle mücadeleye de sirayet ediyor.

Öbür taraftan, haddini bilmez insanların hastanelerde hadise çıkardıklarını da görüyoruz ve bu konuda ciddi davranılmadığını düşünüyorum. Üzerine titrememiz gereken sağlık çalışanlarımız maalesef yeterince korunmuyor. Biz de doktorlarımızın, sağlık personelimizin hakları ve korunması üzerinde yeterince duramadık. Bence onlara kahramanlık madalyası verilmesi lazım. Bu takdiri göstermeyi beceremedik. Çok açık ki bir yerden başlamak gerekir.

Madalya demişken... Hatırlarsanız 1977'de Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı'nın danışmanlığını yürüttüğüm sırada, Kremlin'den bir heyetin geldiğini anlatmıştım. Ben de onlarla ilgilenen heyette yer aldım; çünkü dönemin Sovyet bürokratları pek yabancı dil bilmiyordu ve onlarla Rusça konuşmak gerekiyordu. Mecburen mihmandarlık yaptım. İşte o sırada ilginç bir hadiseye şahit oldum. Kremlin heyetiyle müzeleri geziyorduk. Heyetin başındaki genel müdür, her gittiğimiz yerde bir öğretmen edasıyla "Sizde şu var mı, şunu nasıl yapıyorsunuz?" diye sorup öğreniyordu. Gördüklerinden de çok etkileniyordu. Bir müddet sonra fazlasıyla şaşkınlık ve takdir duygularına kapıldı. Çünkü neyi sorsa orada özverili bir çalışma olduğunu görüyor, anlıyordu. Bir tek bir laboratuvarda sigara içen birini fark edince, "İşte bizde bu yoktur," diye dudak büktü. "Uyarırız, bizde de olmamalı," dedik. Ama neticede gördükleri adama çok tesir etmişti. Biraz sonra, "Bu arkadaşların maaşı nedir?" diye sordu. "Sizdeki gibi mütevazı, fazla değil," dedim. "Prim alıyorlar mı?" diye sordu bu defa. "Yok," dedim; "sadece maaşları var." Bunun üzerine "Peki, madalya var mı sizde?" diye sordu. Çünkü Sovyetler'de

o dönem emek madalyası vardı. "O da yok." İyice şaşırdı. "Ee, bu kişiler çok vatansever anlaşılan," diye hayretle yanıtladı. "Öyledir," dedim. Sahiden de öyleydi. Tabii o zamanlar müzelerde şimdiki gibi skandallar çıkmamıştı. Ya yoktu ya da bilmiyorduk.

İşte ben bu düzene çok dikkat ederim. Sovyet genel müdürün hayret ettiği bu hâlimiz önemlidir ve üzerine titrememiz gerekir. Çünkü bozulabilir. İnsanlarımızda fedakârlık ve kendini adama duygusu vardır. Hiç değilse belli bir kesim böyledir. Onları küstürmemek, bezdirmemek, hasta ederek uzaklaştırmamak için uyanık olmamız lazım. Yönetici sınıfların yeni türemiş garip eğilimlerini, nepotizmlerini, partizanlığını, kendine göre birtakım düzenlemelerini ve düzenbazlıklarını kontrol etmek lazım.

Hiç şüphesiz bu düzen eskiden daha sağlamdı. 1960'larda memlekette bir pırıltı vardı. Millet kıpırdanıyordu. Eğri doğru, birdenbire müthiş bir siyasal katılım yaşadık; önemli bir tenkit dalgasına şahit olduk. Herkes konuşuyor, gerektiği yerde tenkit ediyordu. Ne kadar canlı bir ortammış meğer. Uzun süre de devam etti. Gazeteciler, yazarlar genel laflar edip bedbinlik aşılamıyordu; esas işlerini yapıyor, falan veya filan yerdeki yolsuzluğu yazıyorlardı. Bu yolda öldürülen gazeteciler oldu; Uğur Mumcu'yu böyle katlettiler. Sağda, solda, her yerde bu tip insanlar vardı. Şimdi onlar pek yok. Kimse bunlarla uğraşmıyor. Daha çok büyük büyük laflar edip karamsarlıkla ortalığı bulandırıyorlar. Bu iyi bir gelişme değil.

1960'larda memlekette bir pırıltı vardı. Millet kıpırdanıyordu. Eğri doğru, birdenbire müthiş bir siyasal katılım yaşadık; önemli bir tenkit dalgasına şahit olduk. Herkes konuşuyor, gerektiği yerde tenkit ediyordu. Ne kadar canlı bir ortammış meğer.

Toplumun tenkitçi olması lazım. Yönetenleri devamlı takip edip mercek altında tutması lazım. Buna çok dikkat edeceksiniz ve kendinizde bir ödev olarak göreceksiniz. Çok önemlidir. Küçük insanlarla yöneticiler, küçük menfaatlar için aynileşmeye başlarsa orada yolsuzluk, irtikâp, rüşvet, ahlaksızlık düzeni hâkim olur. Bu biraz da bezginlikle ilgilidir. Herkes güya kendi gemisini kurtarmaya bakar ama aslında kimse hiçbir şey kurtaramaz. Çünkü fırtına gittikçe artmaktadır. Sizin takanız da o fırtınadan kurtulmaz. Yapılacak tek iş fırtına ile takanın dengesini tutturmak ve idarecilerin ne zaman ne yapacaklarını kurala bağlamaktır.

Bugünün gençlerinin bu konuları ileride daha dikkatli ele almasını bekleriz, çünkü kendilerinden önceki kuşaklar maalesef bir yerde ipin ucunu kaçırdı. Bu aslında bilinen bir hadisedir ama tatbik etmek kimsenin işine gelmez veya bunları tatbik edecek yöneticiler ehil insanlardan çıkmamaya başlar. Nepotist, yandaş, tarafçı rejimlerin en büyük sakatlığı budur. "Odunu adam ederim, adam görünür," diye düşünürler ama görünmez, olmaz, edemezsin.

Bu sözleriniz bana arada bir Türkiye'den umut kestiğinizi de düşündürdü.

Türkiye'den her zaman umut kesebilirsin ama her zaman da bazı olaylar çıkar, umudu diriltir. Bizim hayatlarımız hep böyledir. "Buradan hiçbir şey olmaz!" dersin; birden dipdiri bir umut yeşerir. "Bu öğretmenler ne olacak böyle?" diye sorarken olmadık fedakârlıklar yapan öğretmenlerle tanışabilirsiniz. Keza az önce işini hakkıyla yapan doktorlardan, sağlık personelinden bahsettik. Onlara bakınca umutlu olmamak mümkün mü?

Ancak o öğretmenin, o doktorun güvenliğini sağlayamayan bir iktidarla karşılaştığın zaman da umutların kırılıyor. Ne zaman düzelecek bu? Sadece hâlihazırdaki hükümetle ilgili

Demokrasi insanların canının istediğini yapabileceği, kendi kolayına gelecek şekilde menfaat çarklarını çevirebileceği bir rejim değildir. Tam tersine çok sıkı ahlaki ve kanuni tedbirlere itaat edilmesi gerekir.

bir durum değil bu, kendimizi bildik bileli hükümetler bu konuda kötü imtihan veriyor. Demokratik rejimi bazı konularda affedilmez tavizler vermek için kullanıyoruz. Şunu tekrar etmek isterim; bu nepotizm alışkanlığı çok kötüdür. Bazı odak noktalara saldıran insanlar, gruplar çıkıyor. Bunların önünün alınması gerekir. Bunlar iktidarda olabilirler, iktidarın dışında olabilirler, muhalefette olabilirler; fark etmez. Bakışlarında, konuları ele alışlarında âdeta gizli bir ittifak vardır. Ümit kırmak üzere çalışırlar. Şüphesiz Türk toplumunun onlara karşı direnişte olması gerekiyor.

Demokrasi insanların canının istediğini yapabileceği, kendi kolayına gelecek şekilde menfaat çarklarını çevirebileceği bir rejim değildir. Tam tersine çok sıkı ahlaki ve kanuni tedbirlere itaat edilmesi gerekir. Bunu yerleştiremedik. Keza Akdeniz ülkelerinde bu yaygındır. Hangi Akdeniz ülkesini ele alsan, "zengin bir halkı olan fakir bir devlet"ten söz edebiliriz. Hiç sıkılmadan vergi kaçırırlar. Güney Akdeniz zaten fakirdir de kuzeydekiler de zenginliklerini vergi kaçırmaktan elde eder. Devletler de gitgide fakirleşir.

Umut veren yanımızdan gidersek... Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kuruluş yıllarında, özellikle de sağlık ve eğitim alanında önemli atılımlar yaptığının hep üzerinde durursunuz. İmkânsızlıklar içinde bunu başaranların torunu olmak insanın içini her şeye rağmen serin tutuyor. Peki, bu yeterli mi ve sizce bu sağlam temelin üzerine sağlam bir bina kurabildik mi?

Türkiye, İkinci Cihan Harbi'nden evvel sağlık ve eğitim alanında temel atılımlar yaptı. Bunları yeterince etüt etmiyoruz. Henüz dünyada beynelmilel sağlık teşekküllerinin, destek ve yardım kuruluşlarının bulunmadığı, hatta bırakın Birleşmiş Milletler gibi bir örgütü, sağlık alanında uzmanlaşmış Malta Şövalyeleri'nin bile bugünkü kadar iş görmediği bir dünyadan bahsediyorum. Cüzzamın dahi çok yetersiz bir izolasyonla, feci kamplarla halledilmeye çalışıldığı, veremin yaygın olduğu zamanlardı. Birçok ülkede müzmin frengi vardı. Genç Türkiye Cumhuriyeti, Doktor Refik Saydam'ın önderliğindeki sağlık ordusunun yoğun gayretiyle başta sıtma ve tüberküloz, birçok hastalığa karşı çok ciddi önlemler aldı. Üstelik bunu imkânsızlıklar içinde kavrulmasına rağmen yaptı. Düşünün ki elde ne penisilin bulunuyordu ne de sülfamitler. Bunlar İkinci Cihan Harbi'nden sonra icat edilip yapıldı. Bu çabayı dünya da görmüş ve alkışlamıştır. Nazizmden kaçıp Türkiye'ye sığınan tıp bilgini Albert Eckstein'in incelemeleri de bunu doğrulamaktadır.

Bu sağlık hamlesi, Türkiye'nin başka alanlarda da atılım yapması için olmazsa olmaz bir çabaydı. Memlekete sağlıklı bir nüfus, sağlıklı bir işgücü gerekiyordu. 13 milyonluk, harpten çıkmış, erkek nüfusun az olduğu, yetişmiş erkek nüfusun cephelerde eridiği, müzmin hastalıkların sardığı bir Türkiye'ydi bu. Eleman yoktu. Nitelikli eleman hiç yoktu. Tarlalar boştu. Birçok tarla, bahçe ekilmiyordu. Atatürk hayatını kaybettiği zaman nüfus ancak 17 milyona ulaşmıştı. 1950'li yıllarda 20 milyon barajı geçildi. Nüfus büyüdü, büyüdü; şimdi bir patlama hâlindeyiz. Ama bu nüfus yetişti. İyi-kötü bir eğitimi var. İkinci Cihan Harbi'nden önce dünyanın hiçbir yerinde sağlık meselesi halledilmiş değilken bunu göze batar ölçüde çözen Türkiye, eğitimi de aynı kıt imkânlarla bir ölçüde çözdü. Türkiye, dünyanın hiçbir yerinde eğitimde eşitlik, fırsat eşitliği

tam olarak sağlanmış değilken bunu yurdun dört yanındaki yetenekli evlatlarına sağlamayı başardı. O noktadan maalesef nasıl geri gittiğimizi önceki bölümlerde konuştuk; şimdi tekrara girmeyelim, dileyen o kısımlara yeniden göz atabilir.

Gelelim Türkiye'nin üçüncü büyük atılımına. Bu da kanuni altyapıdaki değişimdir. *Managerial revolution* (yönetimsel devrim) dediğimiz hadise yaşandı ve işletme için, şahsi teşebbüs için gerekenlere cevap verecek şekilde kanuni altyapı değişti. Bunu da uzun uzun konuşmaya gerek yok ama bir hususa dikkat çekmek isterim; bu kanuni altyapıyla Türkiye'de cinsiyetler arasındaki eşitsizlik azaldı. İşte bunun üzerinde duracağız. Çünkü Türkiye'nin en büyük kazanımlarından biri budur.

Kadın-erkek eşitliğini sağlama konusunda bütün dünyada bir gayret vardı ama Türkiye bu konuda ciddi bir atılım yapmıştır. O atılımla birlikte, mesela bizde akademik dünyada, sağlık dünyasında, adliye dünyasında kadınlar seçkin bir yer kazandı. Sayı olarak da böyledir. Bu erkenden sağlanmıştır. 1940'larda çıkan *Das Land der Turken*[23] (*Türklerin Ülkesi Türkiye*) isimli bir kitapta bir mahkeme salonunun gösterildiğini hatırlıyorum. "Burada hâkim, savcı ve avukat kadındır," diyordu kitap. Böyle manzaralar görülüyordu. Bu Batı'da dahi şaşılacak bir konuydu. Hatırlarsanız daha önce, tarihteki ilk kadın büyükelçiden, Sovyetler Birliği'nin görevlendirdiği Madam Kollontai'dan başka bir bağlamda söz etmiştik. Türkiye de bu katara duraksamadan katıldı. Hariciye, kadın konusunda en muhafazakâr sektörlerden biri görünmesine rağmen Türkiye bu alanda da kadına etkili şekilde yer verdi. Akademik dünyada da durum aynıdır. Ama unutmamalıdır ki bunlar yapısal bir değişimle gelmiştir. Bu değişim de Türkiye'nin yönünü çizmiştir. Demek ki hukuk devrimimiz, laiklik, eşitlikçi eğitim, eşitlikçi sağlık hizmetleri Türkiye'yi bir yere getirmiştir.

---

23 Herbert Plate-Hans Jesse, *Das Land der Turken*, Köln, Verlag styria, 1957.

Anlattıklarınızdan şunu çıkarıyorum; Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşantısında belki de en önemli tarih olarak 1934 senesini görüyorsunuz.

Evet, 1934 çok önemlidir. Bu erken bir tarihtir. Bizden evvel kadına seçme-seçilme hakkını veren memleketin az olduğunu söylemiştik. Ama bu tarihin bir başka önemi, vatandaşlık toplumu yaratma bakımından dönüm noktası olmasıdır. Seçim hakkı, Soyadı Kanunu derken toplum bir başka safhaya geçti. Şimdi bakınız azizim; bu memleket kanunu, nizamı, memuriyeti, eğitimi ilk defa 1920'den sonra görmedi; ondan evvel de vardı ama 1920'den sonra başka bir mahiyette gördü. Okula gitmek, fırsat eşitliği anlamında, zekâsı ve kabiliyeti olan herkese şamil oldu. Gene aynı şekilde öğrenciler birtakım dallarda daha sistematik bir eğitime ve yetiştirmeye tabi tutuldu; yani arkeolog olmak isteyenler artık illa müzede asistanlık yapmak zorunda kalmadan, illa Osman Hamdi Bey'in veya Halil Ethem Bey'in yanına girmeye çalışmadan, üniversitede arkeoloji tahsil ederek mesleğine kavuşma imkânı buldu. Bir başka örnek müziktir. Tanzimat'tan beri Batı müziği de takip ediliyordu ama onu konservatuvarla yayan Cumhuriyet'tir. O bakımdan Cumhuriyet eğitimi çok önemlidir, çok iyi etüt edilip ana hatlarının yakalanması gerekir.

Türkiye'nin tarihinde en önemli dönüm noktalarından biri 1934'tür. Başka birçok ülkeye kıyasla erken sayılabilecek bir tarihte, kadına seçme-seçilme hakkını veren bir ülke olmuşuzdur. Ama bu tarihin bir başka önemi, vatandaşlık toplumu yaratma bakımından da dönüm noktası olmasıdır.

Peki, seçme-seçilme, kanun önünde eşit olma tamam ama hayatta bunu ne kadar tatbik ediyoruz? Üzerinde durmamız gereken, sizlerin de üzerinde önemle duracağınızı ümit ettiğim

soru işte budur. Türkiye'de cinsiyetler arasında birtakım konularda eşitlik vardır; okumuş, belli bir mali düzeye erişmiş kadınla erkeğin arasında fark çok azalmıştır ama büyük kitle için aynısı söylenemez. Bilhassa ziraatta, kadının kaba iş gücü olarak kullanılması, erkeklerin genellikle hiçbir iş yapmaması şaşılacak şeydir. Ben bunun mazur görülebilecek bir problem olduğu kanısında değilim. Başka bir tedbir uygulamak zorundayız. Çok çirkin bir hâldir. Karadeniz'de çay tarlalarının arasından bir geçin, erkek göremezsiniz. Orta Anadolu'da da kadınlar tarladadır. Ege'de, o sıcakta yine öyledir. Bir tek farkı Çukurova'da, Doğu'dan nakledilen mevsimlik işçilerde görürsünüz. Onlar kadın-erkek beraber çalışır; çünkü ne kadar çok kişi çalışırsa o kadar kazanılır. Yevmiyelerle para kazanılır ama o para nasıl işliyor, nasıl bölüşülüyor tabii ona da bakmak gerekir.

Bizim artık kadın-erkek bahsinde bazı meseleleri halletmemiz gerekiyor. Bazı tedbirlerin ivedilikle alınması lazım. Bu pedagojik ve etik bir problem hâline dönüştü. Evvela Türk kadınlarının evlilik denen şartı bir müddet için gözden geçirip yeniden planlaması ve düzenlemesi gerekiyor. "Bir kocam olsun," düşüncesini bir kenara bırakmak lazım. Bir yandan emansipasyon artıyor, hayatlarını kendileri kazanabiliyorlar; demek ki kadınların evliliğin insanları mahkûm edecek kadar şart bir müessese olmadığını görmeleri, kendilerini mahkûm hissetmemeleri gerekir.

"Boşanmalar artıyor," deniyor; evet, eğer evlilik iyi gitmiyorsa boşanılması gerekir. "Efendim ne yapacak o kadın, güvencesi yok!" deniyor. Eh, evlilikte de güvencesi yok. O kadar korkunç kalıplar söz konusu ki... Düşünün ki kocası işsiz, kazanamıyor; o ara kadın ikinci çocuğa hamile kalıyor ve kocasındaki reaksiyon ne? Alıp başını gidiyor, yok oluyor. "Ne hâliniz varsa görün!" diyerek, kadını karnındaki ve önündeki çocuklarla bir başına bırakarak gidiyor. Bir, üç, beş değil; bu

çok yaygın bir hareket. Kimse bunlardan bahsetmiyor. Kadına şiddet kadar büyük bir problemdir bu. Ortada beraberliğin sorumluluğunu taşıyamayan garip bir kesim var. Dikkate almamız lazım. Bunların neden konuşulmadığını, tartışılmadığını, yazılmadığını da anlamıyorum. Bu konuların üzerinde durunuz, gündemden düşmesine izin vermeyiniz.

1934'ten itibaren bir vatandaşlık toplumuna evrildiğimizi söylediniz. Peki, Türkiye'yi sivil toplum, haklar ve özgürlükler alanlarında nasıl buluyorsunuz? Bir yere geldik mi?

Bu haklar esasen mücadeleyle kazanılır. Bizde Türkiye işçi sınıfının, 19'uncu yüzyıl Avrupa işçi sınıfının çektiği ızdırapları çekmediği cümlenin malumudur. Bundan dolayı da sanayileşmemize rağmen işçi sınıfı muhafazakârdır. Ama durumu ne kadar iyidir, tartışılır. Bir hak ve özgürlük arayışına Batı'dakiler kadar girmemiştir. Beri yandan mesela tekaüdiye sandıkları yerinde kurulmuştur. Birtakım katılma ve korunma hakları tanınmıştır. Sanayinin ürünleri, insanlar korunmuştur. Ama yeterli midir, bunlar da tartışılır.

İfade özgürlüğünün ise her zaman için kendine has problemleri vardır. Bu konuda iktidarlar maalesef sabırsız ve toleranssız davranır ve sorunlar devam edip gider. Bizde de böyle olmuştur. Bu konuda Anglosakson ülkelerin diğer Batılılardan da bir adım önde olduğunu söylemeliyiz. 1679'da dolaşıma giren "Habeas Corpus" ilkesi Britanya Adası'nda hak ve özgürlüklerin temelini oluşturmuş ve bu temel bugüne kadar da gelmiştir.

Tarihçi Bernard Lewis, Viyana'daki bir forumda, orada bulunan Germanik takımı iğneler gibi, o kendine has müstehzi ifadesiyle, "*Democracy is a regime of English speaking people*" (Demokrasi İngilizce konuşan halkların rejimidir) demişti. Doğrudur. İkinci Cihan Harbi'nin sonuna kadar demokrasinin tüm

Avrupa'ya şamil olduğunu, bırak Doğu ve Orta Avrupa'yı, Batı'da bile yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Avrupa kırk kere tökezledi, kırk kere olmayacak şeyler yaptı. Olmadık yerlerde diktatörlükler kuruldu. Bir tek İskandinavya, temel müesseselerde Anglosaksonlarla beraber gitti. Ama orada da eşitlik hızlı tesis edilemedi. Kıta Avrupa'sı hep geriden gelmiştir. Fransa'da dahi bazı meseleler ancak devrimle halledilmiştir.

Aslına bakarsanız bu bir Doğu-Batı işi de değildir. Doğu'ya baktığın zaman Hindistan demokrasisi dünyanın en büyük, en kalabalık demokrasisidir. Kapitalist özel teşebbüsçü, kocaman bir federal devlettir. Kıta kadar bir ülke... Ama burada Kerala ve Batı Bengal'deki komünist koalisyonların etkisi de görülüyor. Oralarda komünistler başından beri iktidara seçilir; birtakım solcu ve komünist partiler oralarda güçlüdür. Demek ki katılım söz konusu. Fakirlik, sefalet, bakımsızlık gibi meselelerde diğer bölgelere göre çok kademe kat edilmiş. Bir yerde, demokratik kurumlar işlediği için netice alınabiliyor. Sosyal hizmetler daha düzgün görülüyor. Bunu hatırda tutmak lazım. Demokrasiyi tüm unsurlarıyla işletmeye özen göstermek gerekir. Memleketimizde buna özellikle dikkat etmemiz şart. Maalesef bazı yapısal arızalarımız, huylarımız yakamızı bırakmıyor. Buradan sıkıntılar doğuyor ve hem demokrasiye hem de topluma zarar veriyor.

Ben de tam onu soracaktım; size göre, toplum olarak, acilen düzeltmemiz gereken yönlerimiz nelerdir?

Türkiye'de çok yaygın bir mesele var. Kötü akıllar da bu meseleden çıkar. Aşağı yukarı 30 senedir ama bir bakıma da özellikle 1980'lerden beri yayılan bir meseledir bu. Nedir? İnsanların artık ahlaksızca başkasının hakkını yemeyi bile kendi nasibi olarak görmesidir. "Bu bana nasip olarak verildi," diyorlar. Kimse "Ben bu işin adamı değilim," diyemiyor. Aslında

mantığı ve zekâsı bunu ona söylüyor, çünkü kimse aptal değildir. Ama yine de kendine "Bu iş bana geldiğine göre bu benim nasibim," diye telkin ediyor. Hatta bu kişi, öyle bir nasipten söz edecek bir durum olmasa bile, başkasının hakkının apaçık yenildiği ayan beyan ortada olsa bile, "Bu da benim bir nasibimdir," diyebiliyor.

Türkiye'nin en büyük problemlerinden biri insanların artık ahlaksızca başkasının hakkını yemeyi bile kendi nasibi olarak görmesidir. "Bu bana nasip olarak verildi," diyorlar. Kimse "Ben bu işin adamı değilim," diyemiyor.

Çocuğu imtihana giriyor, kazanması için torpil arıyor. Eh, o çocuk oraya girerse hak eden beriki giremeyecek ama bunu bile nasip olarak görüyorlar. İşte böyle bir tip çıktı Türkiye'de. Bütün kasaba kültürü zaten bu tipin üzerine kuruludur. Şehirlere de şimdi bu kültür yayılıyor. "Rahatsız olmuyor musun?" diye sorunca da göğe bakıyorlar. Gördüğünüz yerde bu kişilerden uzaklaşmanızı tavsiye ederim.

Bir başka çarpık gelenek de yerelliği öne çıkarmamız. "Benim vilayetim, benim memleketim" deyip duran insanlardan ibaretiz. Bu insanlar kendi memleketinin, kendi hemşehrilerinin Türkiye'nin en iyisi olmadığını bilir ama sırf kendi sülalesi orada diye o şehrin ve hemşehrilerinin menfaatini gözetirler. Onları doyururlar. Yerelcilik bile değil bu, menfaatçiliktir.

Bu tür bir bölge hâkimiyeti, bu tür bir yerelcilik fevkalade tehlikelidir ve büyük patlamalar ortaya çıkarır. Dünyada birkaç büyük devletin her şeye hâkim olmasına karşı çıkıyoruz. Niçin yurdumuzda bazı bölgeler için, bazı gruplar için aynı şey yapıldığında sesimizi çıkarmıyoruz? Nihayet burası Türkiye'dir, burası herkesin ülkesidir, bütün Türklerin ülkesidir. Bundan onur duyabilmemiz için her bölgenin, her sınıf insanın saygı görmesi, haklarının tanınması gerekir. Doğudan batıya, kuzeyden

> Dünyada birkaç büyük devletin her şeye hâkim olmasına karşı çıkıyoruz. Niçin yurdumuzda bazı bölgeler için, bazı gruplar için aynı şey yapıldığında sesimizi çıkarmıyoruz? Nihayet burası Türkiye'dir, burası herkesin ülkesidir, bütün Türklerin ülkesidir. Her bölgenin, her sınıf insanın saygı görmesi, haklarının tanınması gerekir.

güneye şayet biz Türkiye'ysek -ki öyle olduğuna inanıyorum- bu işi tek bir Türkiye olarak yürütmemiz gerekir. Bizim harita üzerinde keyfî şekilde çizilmiş sınırlarımız yok. Bu memleket, bu sınırlar çok pahalı bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Geçenlerde bir araştırmam için Kars vilayetimizin geçmişine yeniden baktım. Ta memleketin öbür ucundaki, kuzeydoğudaki bu bölge ne kadar kanlı, aynı zamanda ne kadar şanlı, ne kadar direnişli ve dirayetli bir tarih geçirmiş. İnsan şöyle bir baktığı zaman tüyleri nasıl diken diken oluyor, saygısı nasıl artıyor. Edirne'ye bakıyorsun, yine aynı. Güney vilayetlerine bakıyorsun, aynı; Orta Anadolu aynı. Türkiye'de kimin kime karşı bir imtiyazı olabilir ki? Onun için bu bölgecilik en tehlikeli eğilimlerdendir. Demokrasinin baş düşmanıdır.

Ne acı ki her partiden insanda bu huy görülüyor. Her ülkede muhafazakâr var, her ülkede sosyalist var, her ülkenin partilerinde yolsuzluk emareleri var lâkin bir ülkede bölgecilik varsa o ülke yürümüyor demektir. Ben Türkiye'nin, çok eksikleri olmasına rağmen, Batı demokrasileri içinde yer aldığına inanıyorum. Biz hayatımız boyunca sandık gördük, iktidara hep seçilenlerin geldiğini gördük. Hiç değilse bu tarafımızla demokrasi dünyasının içindeyiz. Ama Batı demokrasilerinde şu an için maalesef en kötü eğilim, en kötü hastalık da burada. Bu da bölgeciliktir. Bu, sorun yaratır. Oysa şu an dünya binbir sorun içindeyken bizim bir de bu sorunla uğraşmamamız gerekir.

Dünyanın sorunlarına, zor zamanlarına geçelim o hâlde. Biraz daha geniş bir perspektifle sorayım. Şu çağda, şu dünyada yaşayan insanlar olarak acilen terk etmemiz gereken bir huy var mı?

Unutkanlığımızın önüne geçmemiz gerekiyor. İnsanoğlu öğrendiği süratle de unutuyor; buna "balık hafızası" denir, bir yere kadar geçerli bir tanımdır. Şurası bir gerçektir; insanlar öğrenen ve unutan mahluklardır. Feci şeyleri daha çabuk unutuyoruz, bu bir yandan da sağlıklı bir tarafımızdır. Ama unutkanlık belli olaylardan ibret almayı da zorlaştırıyor. Yakın gelecekte tarih ilmine de bilgisine de bu açılardan bakmamız gerek. Ama hiç değilse şunu hatırda tutmalı: Dünyayı hakikaten tanımamız gerekiyor. Tanıyalım ki onun aslında ne kadar hassas bir oluşum olduğunu, bu oluşuma insanlık olarak muhakkak uyum sağlamamız gerektiğini; ona karşı çok nobran, çok lakayt, çok açgözlü davranamayacağımızı anlayalım.

Yeni bir tanım var, biliyorsunuz; karbon demokrasisi. Tabiatın, yaradılışın yeraltına mahkûm ettiği birtakım enerji kaynakları son bir buçuk asırda dünya yüzüne fırladı ve bizim işimizi kolaylaştırdı. Ticaretimizi, üretimimizi artırdı. Öbür yandan bunun neler yarattığını neden hesaba katmıyoruz? Neticede göğü deldik işte. Yanan her tankerin çıkardığı duman gök tabakalarına, atmosfere ne kadar tesir ediyor; hesap bile edemiyoruz. Bunları bilmek istemiyor gibiyiz. Gemilerden denizlere dökülen yakıt nelere yol açıyor? O petrolün yan ürünleri başımıza ne dertler saracak? Neredeyse kıta büyüklüğünde çöplükler okyanuslarda geziniyor. Balıklar zehirle besleniyor. Tedbir alınmazsa sonumuzu getireceğiz. Tabiatta bütün mahlukat var olur ve yok olur ama bunu bir trajedi hâlinde yaşamanın bir manası var mı? İnsanlar sorunu illa bir çözülmezlik ve bir drama çevirmek zorunda mı? Bu çok önemli bir konudur. Bunları eğitimle, davranışla nasıl, ne kadar engelleyebiliriz? Mutlaka üzerinde düşünmeliyiz.

Bu illa bir devlet meselesi değildir. Herkes düğün dernekten, kalabalıktan, halay çekmekten hoşlanıyor. Bu sırada taşkınlıklar yaşanıyor. Eğlenmek pek güzel ama acaba insanlar eğlenme ve kutlama alışkanlıklarını değiştiremez mi? Her düğünde bir sürü havai fişek patlatıp kuşları ürkütmenin anlamı var mı? O ürken kuşlar sadece kendi ürktükleri ile kalmıyorlar; bu korkunun doğaya başka tesirleri de oluyor. Başka bir konu daha... Av eğlencesi başka bir şey, avlanmak başka. Geçinmek için avlananlar vardır. Ama bunu bir eğlenceye çevirmek nedir? Daha önce müsrif aristokratların yaptığı işi herkes yapmaya başlarsa, köyün delikanlıları ellerinde acayip tüfeklerle kuş avına çıkarsa işte bizim Bergama-Ayvalık, Kozak Yaylası'nda yaşananlar yaşanır. Kuşlar gider, onlar gidince bu defa fıstık çamı ağaçlarındaki kurtların üremesi artar, çünkü bu kurtların nüfusunu kontrol edenler kuşlardır, ürününüz de zarar görür. Bunun için illa felaketi yaşamak zorunda değilsiniz. Ne var ki geleneğin en güzel ve pitoresk yanı umurumuzda değil. Kayseri'de, İstanbul'da, Kars'ta ve daha nice Anadolu şehrinde eski yapı, bina ve mahalleler acımasızca yok edildi. Muğla'nın Ula'sında zevk sahibi mimarları dinlemeden dedelerinin beşiğinin durduğu, ninelerinin eşikten atlayıp gelin geldiği konakları, evleri yok ettiler. Üstelik bunu fukara sınıflardan çok varlıklılar yaptılar.

İşaretler var. Kirlenen tabiatın insanları nasıl yok ettiğini görüyorsunuz. Tabiattan, denizden çalınan arazilerin deprem, heyelan ve tsunami'lerde nasıl dayanıksız olduğunu görüyorsunuz. Bunlara rağmen hâlâ denizden arsa çalma merakı nedir?

Ne hazin ki bütün dünya bu sorunu öyle veya böyle yaşıyor. Nihayet bu çemberin içinde İstanbul da var. Herkes çok memnun... Betonu bir güzellik zannediyorlar. Bilinçli köylüler bundan şikâyet ederler. Daha önce anlatmıştım; Kütahya'da bir köyün muhtarı, hekim kız kardeşim Dr. Nuriye'ye [Dr. Nuriye Ortaylı] şöyle diyormuş; "Ben İstanbul'u gördüm, hep şeheerr

hep şeheer! Gidiyorum gidiyorum hep şeheer!" Komik gelir insana ama korkunçtur. Sisifos efsanesi gibi... Yapıyor yapıyor, yıkıyorlar. Diriliyor diriliyor, gene öldürüyorlar. Hâlbuki şehir denen yerleşimin güzelliği etraftaki tabiatla bağdaşmasındadır. Siz bunu yok ettiğiniz an, şehir bir heyula hâline gelir.

Gençliğimde Bodrum Yarımadası diye bir güzellik vardı; bugün Bodrum Yarımadası'nın her karış toprağı işlenmiştir, işlenmekten çok betonlaşmıştır. Bir tekneyle güneyden kuzeye geçtiğiniz zaman solunuzda kalan Yunan Adaları'nın cennetten bir köşe görünümüne karşın bizim tarafın yok edildiğini görürsünüz. Bodrum Yarımadası, üstüne Kuşadası, üstüne... Daha düşünmek istemiyorum. Umuyorum ki Datça yakın zamanda bu gidişattan kurtulur. Hepsinin hesabını yapmak gerekir. Evet, biliyorum; nüfusumuz çok, herkes denizden yararlanmak istiyor ama denizden yararlanmanın da şartları vardır. Mesele illaki her yeri betonlaştırmak, gökdelenler dikmek değildir.

Bazı soruları sormamız gerekir. Güney Fransa niçin Antalya'dan farklıdır? İspanya neden bazı konularda ipin ucunu kaçırdıktan sonra çılgınlıktan vazgeçmiştir ve artık sahilleri koruma bakımından bizden çok ileridedir? Niçin Yunanistan'ın tabiatı daha iyi korunuyor da bizimki korunmuyor? Niçin İran'daki eski şehirler betona, gökdelene karşı direniyor da biz direnemiyoruz? Bu işlerin her zaman zenginlikle, eğitimle de ilgisi yoktur. Elit sınıfların, toplumlarının önüne doğru dürüst prensipler edinerek ve verileri dürüstçe yorumlayarak geçmeleri gerekmektedir. Topyekûn malul olduğumuz unutuşun önüne de ancak böyle geçilir.

Siz bu "unutuş" hakkında çok yazdınız; özellikle de İstanbul'da unutulup gidenleri. Karaköy'deki yıkılan Yolcu Salonu'nu da yazdınız, yine Karaköy'de yıkılan mescidi yazdınız, bugün artık kullanılmayan Haydarpaşa

Garı'nı da yazdınız... Bunlar şehrin asli unsurlarıydı. Bizim unutmaktan da önce muhafaza etmekle ilgili bir problemimiz olabilir mi?

Bizler ruhumuzu koruyan, kimliğimizi çizen tarihî mirasımızdan vazgeçtik; şehirleşmenin ortasında ruhumuzu dinlendireceğimiz, hayatımızın çehresini değiştirecek bir unsur olarak dahi görmemişiz tarihî mirasımızı. Bir kadın, büyükannesinin sandığını açtığında içinden çıkan şeylerle ruhu açılır, imajı gelişir değil mi? İyi bir kılık kıyafet illa mağazadan, hatta marka mağazadan alınan bir şey değildir. Hayır, sandıktan çıkanlar ruha bir aydınlık, bir güzellik, bir yaratıcılık getirir. Şehir de buna benzer. Her yerde beton görmek zorunda mıyız? Hayır. Bilakis hepimiz huzurlu, sakin bir manzara ararız. İnsanın her yerde gökdelen görmeye ihtiyacı var mıdır? Hayır. Bilakis bizlerin eski Cerrahpaşa'ya, Şehzadebaşı'na, oraların sadeliğine ve huzuruna ihtiyacımız vardır.

Ama biz her yeri berbat ettik. 1950'lerden beri İstanbullu olmayanların İstanbul hakkında hüküm vermesine ve nihayet şehri tahrip etmesine şahit oluyoruz. Hâlbuki bir insan ancak bir şehri bilirse o şehir hakkında tasarruf hakkına sahip olur. Bilmeyenlere de müsaade etmemek gerekir. Kim müsaade etmeyecek? Seçmen olarak siz etmeyeceksiniz.

Bakınız ben burada, İstanbul'u bilmek derken İstanbul'da doğmayı kastetmiyorum. Efendim, kişi İstanbul'da mı doğmuş, mezarları İstanbul'da mıymış; bunları sormayın, hiç mühim değildir. Yedi kat yabancı yerden geliyor da olabilir. İstanbul bir âlemdir ve dünyanın her yerindeki insanlar âşıktır ona. Dünyada öyle insanlar vardır ki Roma'yı Roma'da oturan İtalyan'dan daha iyi bilir; şehre öyle âşıktır. İşte o da nerede olursa olsun Romalı sayılır. Paris için de bu böyledir. Bazı yerlerin bütün insanlık için bir anlamı vardır. İstanbul da bu yerlerden biridir. Onu zedelerseniz Buhara'dan Şam'a, Bağdat'tan İsfahan'a,

Arnavutluk'tan Kırım'a kadar bir sürü insanın ruhunu, imajını, hatıralarını yıkarsınız. Nitekim Kahire yıkılıp bozuldukça Mısırlıyla ve Mısır'la bağı olmayan Arapların da ızdırap çektiğini görüyoruz.

İstanbul bir âlemdir ve dünyanın her yerindeki insanlar âşıktır ona. Bazı yerlerin bütün insanlık için bir anlamı vardır. İstanbul da bu yerlerden biridir. Onu zedelerseniz Buhara'dan Şam'a, Bağdat'tan İsfahan'a, Arnavutluk'tan Kırım'a kadar bir sürü insanın ruhunu, imajını, hatıralarını yıkarsınız.

Sözgelimi, Alman mimar ve arkeolog Wolfgang Müller-Wiener bu şehri herkesten iyi biliyordu; bir İstanbul uzmanıydı. Tarihçi ve Türkolog Robert Mantran da öyleydi. İsviçreli Ernest Mamboury bir başka örnektir. Bakınız, İkinci Cihan Harbi'nde Avusturya ve Almanya'dan çok sayıda solcu, Yahudi, liberal, ileri görüşlü insanlar kaçtı. Bunlardan biri büyük Türkoloğumuz Andreas Tietze'dir, bir başkası da yine Türkolog Robert Anhegger. Bu insanlar müsaadenizle birçok İstanbulludan daha İstanbulludur. Suriçi'nde otururlardı. Mimar Bruno Taut, Edirnekapı Şehitliği'nde defnedilmiş ilk ecnebidir. Yaptığı eserlere bakın; modern yapılardır, Anadolu motiflerinden ne kadar etkilenmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi onundur. Bu insanlar İstanbul'u sevdiler, bildiler. Mühim olan da bu şehri sevmektir. Rahmetli Semavi Eyice'yi özel ve özgün bir hoca kılan unsurlardan biri bu şehirde çocukluğundan beri taban tepmesi, şehrini çok sevmesiydi. Saydığım isimlerin hepsi bu şehri dokusuyla, mimarisiyle, çevresiyle, tabiatıyla biliyorlardı.

Dolayısıyla ben tabiatımın, tarihî çevremin değişmesini istemiyorum. Çünkü bana ruh veren odur. Ruhumu bu çevre oluşturuyor. Bir pazar günü erkenden Cerrahpaşa'da, Şehzadebaşı'nda gezdiğinizde bir şehirde yaşayan bir insan

olduğunuzu hissederdiniz; işte ruh buydu. Ama artık bunu bırakmadılar, yok ettiler. Ancak unutmayın; bu tahribat insanı da öldürür ruhu da. Bu aslında bir cinayettir azizim. Hâlbuki kimse kimsenin ruhuna kastedemez. Gayriİstanbulluların yok edeceği bir İstanbul çekilmez, tasavvur edilemez. Buna müsaade edilemeyeceği gibi böyle bir şey kabul de edilemez.

Geçen gün eski İstanbul'un usta yazarlarından Abdülhak Şinasi Hisar'ın bir eserini okuyordum. O da benzer konulardan şikâyetçi. İstanbul'un dokusunun giderek bozulduğunu söylüyor. İstanbul'un tahribatı çok uzun süredir mi devam ediyor?

Evet, esas bozulma kısmen onun döneminde, 1930'larda başlamıştır. Örneğin o günlerde *Cumhuriyet* gazetesi, Süleymaniye'nin önüne yapılan İstanbul Üniversitesi'nin Botanik Enstitüsü'nden çok şikâyet eder. Yapan mimar da, şaşılacak bir durum, Ekrem Hakkı Ayverdi'dir. Eski eserlerimize bu denli sadık, onlara hayran ve muhafaza eden biri bu işe imza atmış. Belki o dönem böyle bir moda vardı, Ayverdi de modaya uymayı marifet saymış olabilir. İlginçtir; aynı Ayverdi, sonradan o Botanik Enstitüsü'nün son iki katını yıktırmak için her şeyi yaptı. "Tazminatı ben öderim," bile dedi. Galiba Menderes'i razı etmişti; keza binanın üst katını yıktı, kapattı.

Ben 1930'lu yılların *Cumhuriyet* nüshalarında işte bu Enstitü'nün tenkidini okudum. Şimdi tenkide bile zaman yok. Gözünüzü açıyorsunuz, Yedikule'de bir sokak, "Oh!" diyorsunuz, "şu sokak kalmış, aman koruyun." Bir sene sonra gidip bakıyorsunuz, yerinde yeller esiyor. Sanki bu iş için mahsus haber vermişiz gibi Karadeniz kalfaları koştura koştura gelip binaları dikmişler. Sokak bitmiş, ahalisi zaten gitmiş.

Peki, o ahali nereye gitmiş? Yine İstanbul'a mı gitmiş? Suriçi'nden çıktıysa geçmiş olsun; dedim ya tipik tarihî

İstanbullu dediğin Maçka'da oturan değildir. Suriçi'nde oturan ve Suriçi'ni öğrenendir. Suriçi'nde oturmayan veya Suriçi'ni merak edip ezberlemeyen kişinin İstanbullulukla alakası yoktur; şehri tanımamış, anlamamış demektir. Alakasız insanlar da bugün ekseriyette olduğu için Suriçi İstanbul'u gitmiştir. Yani *intra muros*, Konstantinopolis veya Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse...

Muhafaza etmeyi sormuştun; muhafaza etmek için sevmek gerekir. Bir şehri sevmeyen, tanımayan onu kırıp dökmekte beis görmez. Onu seveninin ise şehri tahrip oldukça dünyanın öbür ucunda olsa dahi canı yanar.

Muhafaza etmek için sevmek gerekir. Bir şehri sevmeyen, tanımayan onu kırıp dökmekte beis görmez. Onu seveninin ise şehri tahrip oldukça dünyanın öbür ucunda olsa dahi canı yanar.

İstanbul'dan geriye bir tek camilerimiz kaldı. Belki onlar bile kalmadı. 5 adet Sinan mescidi 1950'li yılların sonunda Menderes Vatan Caddesi'ni açacak diye yıkıldı. Açsan ne olacak? Justinianus yapmadı, Muhteşem Süleyman yapmadı, sana mı kaldı? Sen mi Suriçi İstanbul'u ıslah edeceksin? Git istediğin modern şehri surların dışında kur. Daha önce değinmiştik; Portekizliler Lizbon'da böyle yaptı. Şehrin asli sahasındaki unsurlarına dokunmadılar. Neden Şehzadebaşı Camii'nin etrafındaki tarihî doku tahrip edildi ve oraya bugünkü çirkin Belediye Sarayı konuldu peki? Beş para etmez bir bina, içi de dışı da gudubet! 17 Ağustos Depremi'nde çatladı, yine çembere alıp korumuşlar. İTÜ'nün hocaları da tarihî eser diye tescil ettirmiş; vah ki ne vah! Günün birinde aklı başında bir İstanbul yönetimi gelir ve orayı yıkar umarım.

Mesela Haydarpaşa'yı otel yapmak isterler ama o ancak bir opera binası olabilir. Her yere otel doldurulmaz. Ayrıca siz otel işletmeyi biliyor musunuz? Memleketin köşesindeki köylerden çıkan insanlar İstanbul'da otel işletemez. Bu iş

İngiliz çimi gibidir. Ne yaparsan yap 250 sene ister. Fıkrayı bilirsiniz; Amerikalı İngiliz'e demiş; "Senin toprağı gemiyle getirdim, dediklerini ektirdim, sulamaya dikkat ediyorum, tabiat da seninkine benziyor ama olmuyor da olmuyor; bu çim tutmuyor, daha ne lazım?" İngiliz de cevabı yapıştırmış; "250 sene lazım!"

Diğer yandan İstanbul'a gelen de kendi kasabasındaki kültürü korumadan gelmiş. Yani bu sadece bir İstanbul meselesi değil; sosyal, kültürel birey meselesi. Mesela Karadeniz kıyılarında 1960'lı yıllarda gördüğüm binalar artık yok, varsa da önleri başka binayla kapatılmış. Tirebolu'dakiler yok, Giresun'dakiler yok. Antalya'dakiler de yok, Mardin'dekiler de. Bu kişiler kendi kaynağını da kurutuyor ve İstanbul'a yöneliyor. Biz korumayı bütün Türkiye'de beceremedik.

Ula kasabasında eskiden kalan, estetik yapılar vardı; methettiğimiz an yıktılar. "Ne olur ne olmaz, şimdi sit alanı ilan ederler," diye yıktılar sanırım. Bakınız, Türkiye boş bir ülke değil; her yerin kendine göre tadı var, her yerin kendine göre mutfağı ve mimarisi var ama bunu koruyan insan yok. Mardin demiştik. 17 yaşında bir çocuktum oraya ilk gittiğimde; hayran oldum. Ama o Mardin kalmadı ki... Şimdi "Mardin de Mardin!" dendiğine bakmayın, o zamanki mevcut en az yarı yarıya değişmiştir. O güzelim taşların üzerine önce birtakım briket ilaveler yaptılar, sonra o yapıların şeklini değiştirmeye kalktılar. Birkaç büyük aileninkiler dışında birçok ev ve konak altüst oldu.

Bir parça İnebolu ve Kastamonu yöresi direniyor. Onlar da ağır sanayinin getirdiği bir tahribat olmadığı için bunu yapabiliyor. Safranbolu çok güzeldi, korumaya çalıştık. Koca Ege'de Birgi ve Buldan tek tük direniş kaleleri olarak kaldılar. Aman direnirsinler! Ne demiştik; bu gibi yerler tahrip oldukça ruhumuz da tahrip oluyor, kararıyor.

Sohbetin sonuna yaklaşıyoruz. Zor zamanlar bahsine yine Türkiye'den çıkıp biraz daha geniş bir tur atarak nokta koyalım istiyorum. Bir makalenizde, "Devletlerin ve milletlerin tarih yolundaki tıkanma zamanındayız," diye yazmıştınız. Bunun üstüne konuşabilir miyiz? Nasıl bir zaman bu?

Tıkanmalar muhteliftir. Roma İmparatorluğu'nun tıkanmasından başlayabiliriz. Roma'nın mükemmel bir hukuk sistemi vardı. Nereden gelmişti bu sistem, hâlen tartışılıyor. Yunanlara sorarsanız Romalılara onlardan geçmiştir ama en başta İtalyanlar, Romanistler bunu kabul etmez. Romanistler neticede Helen teorilerini pek sevmezler.

Bu tartışmaya hiç girmeden şunu söyleyelim; bir çevrede, bir "Kulturkreis"in içinde doğan bir hukuk sistemi, o ülkenin mantığıyla, ananeleriyle, dil yapısıyla ilgilidir. Roma'nın hukuku mükemmeldi, tamam. Ordusu da o çağ için mükemmeldi. Hatta o kadar iyi bir orduydu ki Rönesans'taki bazı ordulara göre dahi üstün tarafları vardı. Teknoloji iyi kullanılıyordu. Devlet idaresi, bürokrasisi, kayıt sistemi mükemmeldi. Ticaret rahatlıkla yapılıyordu. Vergiler iyi alınıyordu. Ticarete mâni olacak unsurları haritadan kaldırmışlardı. Düşünün ki koca bir Kartaca, yani Fenikelilerin ataları gitmişti. Eh, her şey bu kadar yolunda giderken sistem nasıl tıkanıyor?

Çok basit: Kendi kendini yiyor. O muhteşem devlet adamları, o muhteşem hukuk sistemi, o muhteşem retoriğe rağmen varidatı, yani gelirleri dağıtamıyorlar. Devlet mantığı çürüyor. Bir yerde sıhhatli bir şekilde bölüşüm olmayınca sistem de çöküyor. Çalışan ve üreten insanlar bir adalet ölçüsü içinde paylarına düşeni alamıyor. Roma bunu sağlayamadı işte. İmparatorluğun gelirleri arttıkça yöneticileri sadece paraya sahip çıktı. Dağıtımı daha iyi yapmayı da boşladılar. Hâlbuki bu imparatorluğu askerler çarpışarak kurmuşlar. Peki, bu askerlerin eline ne geçmiş?

Düşünün ki yıllarca savaşmış veteran bir asker, fakir biri olarak terk ettiği Roma'daki fakir ailesine yine fakir biri olarak dönüyor. Üstelik bunların bir kısmı vatandaş. "Civis" diye bir zümre var, biliyorsunuz; vatandaşlık hakları olan zümre. Bu zümrenin elinde bir güvence yoksa ne sana iyi hizmet verebilir ne de orduda çarpışabilir. O yüzden iş bozuluyor, sistem tıkanıyor.

İkincisi, ticari sistemleri de tıkanıyor. Mesela Mısır, ilelebet İtalya'ya pirinç versin, buğday yollasın istiyorlar. Peki, neden orada başka bir şey üretilmiyor? Çünkü öyle bir dertleri yok. Bu bir imparatorluk, içinde insanlar yaşıyor ve güya eşitler. Hatta Caracalla devrinde herkese vatandaşlık da verilmiştir. Kim seçkin insansa, köle değilse hepsi vatandaştı. Böyle bir yapı vardı. Buna rağmen bu insanların devletin üretimindeki payları teminat altına alınmıyordu. Bu insanların tanrıları eşit, sistem hepsini Pantheon'a koyuyor. Roma'nın tanrıları da Fenikelilerin tanrıları da, Mısırlıların İsis ve Osiris gibi tanrıları da eşit... Ayrıca Roma, fethettiği ülkelerin devlet sistemlerinde bir iyilik görüyorsa onu da hemen alıyordu. Mesela Mısır'ın vergilendirme sistemini almıştı. Fakat Mısır'ın imparatorluktaki payı aynı derecede değildi. Roma her şeye hâkimdi.

Kaldı ki bu yapılanmanın içerisinde, tüm unsurların sistemi taşımadaki görevi de aynı değildi. Mağlup edilmiş Yunanistan, Roma'nın kültürünü, edebiyatını, felsefesini etkilerken hâlâ ikinci sınıf vatandaştı. Hukuken değilse bile çok azının Patrici olma şansı vardı. Peki, tüm bunlar neyi getirdi? Tıkanmayı. İşler yürümedi. Günün birinde, o şanlı Roma da taze kuvvetler tarafından istila edildi. Barbarlar ümrana, yani bayındırlığa eren zümre üzerinde bir hâkimiyet kurdu.

Şunu söylemeliyiz: İmparatorlukların her zaman bir zaafı vardır. Nüfusu hareket ettirirler, mübadele yaparlar, böler ve yönetirler, idari kararları sayesinde zenginlikleri kendilerine aktarırlar ama bu aktarmanın sonunda zaaflarını da sergilerler; insanlar arasında memnuniyeti temin edemezler. Eşitlik

duygusunu tesis edemezler. Bunları temin ve tesis edemediğin anda da dağılmaya mahkûmsundur. Buna çok dikkat edilmelidir. Son imparatorluklara kadar da bu geçerli olagelmiştir. Hepsinin bir dönem için verdiği bir eşitlik duygusu, eşitlik fikri ve eşitlik mutluluğu vardı. Bir başka dönem geldi, bunların yerinde yeller estiği anlaşıldı. Bu hâl 20'nci yüzyıl başındaki Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorlukları için de geçerlidir. Bu an gelince dağılmışlardır.

Bugün için de geçerli mi?

Kaçınılmaz olarak geçerlidir. Hegemonya bir unsura, bir bölgeye, bir etnisiteye raptedildiği zaman sistemin sonu gelir. Batı medeniyeti için de böyledir. Daha yakın tarihe gelelim. Örneğin İngiltere ve Fransa imparatorlukları deniz aşırıydı; hâlen de kısmen öyledir. Kimse o uzak ülkelere sahip çıkmıyor gibi görünür ama kazın ayağı başkadır. Fransa mesela Cezayir'i istedi, anavatandan olduğunu düşündü, uygun bir parça olarak gördü ama yapamadı. Çünkü o duyguyu veremedi. Verdiği kültür, Arap ve Bedevilerin etnik duygusunu istediği gibi yönlendiremedi. Cezayir entelektüellerinin Fransızcayı çok iyi konuşmaları, okuyup yazmaları o insanlara bir nevi bir eşitlik duygusu sağlamadı. Aynı şey İngiltere'ye karşı Hindistan için de söz konusudur. İngiliz idaresini beğeniyor, onda birtakım müspet yanlar görüyorlardı. Ama İngilizce o Hindistan'da istediği kadar benimsense de Hintler kendini *British* gibi hissetmiyordu. Böyle olmayınca da dağılmaya mahkûmsunuzdur. 20'nci yüzyıl için de bu böyledir.

Peki, bugünün mevcut sistemleri için de böyle mi? Örneğin Batı kapitalizmi ve ona dâhil olan Türkiye'de de çok zengin bir azınlık ve zenginlikten pay alamayan kitleler var. Özellikle ABD'de hemen her şeye sahip olan "yüzde bir" krizi çok dillendiriliyor.

Gene aynı paradoksun içine girdik. Bu paradoks, bu sistemleri götürür. Çünkü insanların şahsi teşebbüs kapasitesi ve hayalleri böyle bir düzenle bağdaşamaz.

Roma da gitti diyoruz ama bakınız mirası hâlen silinmiyor. Bugünün koca koca devletlerinin bırakacak bir mirası var mı, o da tartışılır. Muhakkak bir şeyleri vardır da tarih hiçbir zaman gözünüzün yaşına bakmaz, siler götürür sizi. Mısır eridi gitti, biliyorsunuz. Kendi dilini bile sürdüremedi. Zaman içinde insanlığın yaygın olarak bildiği Latince, Yunanca belleklerden silindi. Bir medeniyet yerleşti diye düşünürsünüz ama o da erir. Çünkü benimsenmemiştir. Bugünkü medeniyet de kalmayabilir.

Benimsenmek dağıtımla olur. Biraz önce de değindik; teknolojik üstünlük Roma'ya savaş gücü verdi, ulaşım gücü verdi, ticaret gücü verdi, üretim gücü verdi ama soru hep şuydu: Üretimi kimler yapıyor ve bu üretimden ne kadar alıyorlar? Bunu tahmin edemediğiniz ve çekidüzen vermediğiniz takdirde ayakta kalamazsınız. Bugün de aynı ayarsızlık söz konusudur. Eşitliksiz sistem, 21'inci yüzyılda maalesef devam ediyor. Köleliğin bittiğini söylüyoruz ama organ ticaretinin yapıldığı bir dünyada "Kölelik ortadan kalkmıştır!" diyerek nutuk atamaz, övünemezsiniz. Çünkü çok daha rezil ve adaletsiz bir nizam, günahsız insanları mahvetmektedir. Çoluk çocuk ortalarda, gözümüzün önünde perişan oluyor. Böyle bir dünyanın 21'inci yüzyılda adalet, daha iyi bir düzen ve umut getirdiğini bana kimse söyleyemez. Fırsat eşitliğini ve eşit dağılımı tesis edemediğiniz takdirde felaketler yaşanır. Dengeyi kurmak zorundasınız.

Eşitliksiz sistem, 21'inci yüzyılda maalesef devam ediyor. Köleliğin bittiğini söylüyoruz ama organ ticaretinin yapıldığı bir dünyada "Kölelik ortadan kalkmıştır!" diyerek nutuk atamaz, övünemezsiniz.

Tarihî perspektifle bakınca hâlen çok genç bir ülkeyiz ama yine de sorayım: Türkiye'de bu denge nasıl?

Türkiye, Osmanlı'dan veya Roma'dan daha dengeli değil. Ama kendini geliştirmeye müsait bir toplumdur. Bahsettiğim genel kural kabul edilmediği ölçüde arkadan gelen nesillerle başka sistem hortlar, filiz verir ve derken onu kurtaramazsınız. Dağılımın adil yapılması, akıllı olanlara eşit eğitim imkânı... Bölüşüm ve adalet... Bunlar önemlidir. Bunlara dikkat etmezseniz ortada koruyacak bir sistem bulamazsınız. Bugün herkesin bu konulardan dem vurmasına bakmayın. BM Genel Sekreteri de böyle konuşuyor, devleti idare edenler ve politikacılar da... Ama söylediklerini ne kadar tatbik ediyorlar, orada şüphe var. Bizim gibi ülkelerde imkânlar daha kıt olduğu için rezillik de daha çok çıkıyor.

Peki, denge açısından ideal bir devlet, ideal bir sistem var mıdır hocam?

Bu soruya cevap vermek mümkün değil. Herkesin cevabı kendine göredir. Ben de kendime göre bir cevap vermeyeyim, onun yerine başka bir şey sorayım. Niçin Rönesans'ta çok sayıda ütopya yazılmıştır? Tommaso Campanella yazmıştır, Thomas Moore yazmıştır; bunlar hep büyük adamlardır. Moore inatçı bir Katolik'ti. İngiltere'nin en başarılı başbakanlarındandır. Kendisine merbut [bağlı] olan efendisinin, yani VIII. Henry'nin biraz da istemeye istemeye katlettiği kişidir. İngiliz Katolik Kilisesi'nin azizlerindendir. Kanonize edilmiş ve azizlik mertebesine ulaşmıştır. Böyle bir zat... Onun çizdiği ütopyaları okuyun lütfen. İdeal toplum, ideal devlet kavramlarını tartışmıştır. Bu sorular kafalarda bir fikir geliştirir; "Bu nasıl olur?" diye sorar insan. Tatbik edemezsiniz belki ama sorarsınız. Üstelik bazen sormak dahi yeterlidir. "Acaba nasıl olurdu?" diye sormak gerekir. Bu soru tahayyül mekanizmasını harekete

geçirir. İlla önerileni tatbik etmek açısından değil, başka fikirler üretmek için. "Acaba?" demezseniz düşünemezsiniz. Rönesans "Acaba?" sorusunun çokça sorulduğu bir çağdır; bu yüzden de yeni fikirlerin en çok geliştiği, bereketli bir zemin olmuştur.

Tam yerine geldik o hâlde. "Acaba?" sorusunu çokça soracak okurlarınıza, özellikle de genç okurlara son bir hatırlatma daha yapalım isterim hocam. Zor zamanlardan bahsettik. Umuttan da bahsettik. Umudu korumak için, bu zamanları da ferahlıkla aşmak için herkese düşen bir görev, bir vazife var mıdır?

Goethe "eyleme geçmiş cehaletten" korkardı. Buna dikkat ediniz. Entelektüel, *intelligere*'den gelir; bu sözcük temyiz kabiliyetini anlatır. Dünyayı da kendinizi de bir adım olsun ileri götürmek, eyleme geçmiş cehaleti durdurmak için temyiz kabiliyeti edinmelisiniz. Bugünün de geleceğin de meselesi budur.

Çevrenizi iyi öğrenmek zorundasınız. Vatanınızı çok iyi öğrenmek zorundasınız. Vatanını bilmeyen, onu sevmeyenin dünya vatandaşlığı, insanseverliği ya "hamakatin tekrarlattığı bir slogandır," ya da "kahvehane ve meyhane mürailiğidir."

Bunlarla beraber tabii ki merak edeceksiniz. Merakınız yoksa uyandırmaya bakacaksınız. Meraksız insanın eğitiminin de faydası yoktur, meraksız insanın parasının da önemi yoktur. Bu kişi tüketimi de bilinçli olarak yapamaz, kendi kendini inşa etmeyi de beceremez. Umut etmek için, hayal kurmak için, iyi bir ömür yaşamak için hepinize gereken, kendi kendinizi inşa etmenizi öğrenmektir. Hayat denen köprüden ancak bu şekilde geçebilirsiniz.

İNDEKS

İLBER ORTAYLI

İNSAN GELECEĞİNİ NASIL KURAR?

"Bir hedef bulacaksınız, o uğurda çalışacaksınız, hedefinizi gerçekleştirmek için bir yol arayacaksınız, yol yoksa da o yolu yapacaksınız. Bir defa geçtiğiniz yoldan da bir daha geri dönmeyeceksiniz. Çünkü lüzumsuz geri dönüş başarısızlıktır, tekrara düşmektir, ufku kapatmaktır. Hedef bulmak, yol açmak ve aynı yoldan geri dönmemek... Hayattaki gayemiz budur."

İLBER ORTAYLI

Kendi kendinin mimarı olma ve hayata atılma... Yetenek, keşif, merak, potansiyel, heves, ayakta kalma güdüsü... Öğrenmenin, çalışmanın, düşünmenin yolları ve yöntemleri... Çalışacağız, okuyacağız, göreceğiz, planlayacağız, kendimize bir hayat kuracağız, tamam ama bunu hangi ölçüye göre yapacağız?

İlber Ortaylı bu kitapta kişinin hayattaki gayesini nasıl belirleyeceğini, hedefini nasıl koyacağını, geleceğini nasıl planlayacağını, potansiyelini nasıl değerlendireceğini yüzyılların içinde dolaşarak, tarihin büyük düşünürlerinin binlerce yıla meydan okuyan görüşlerini de yanımıza katarak izah ediyor. Kendimize her gün sorduğumuz ve cevap bulmakta zorlandığımız soruları kendi deneyimleri ve engin bilgisi ışığında yanıtlıyor.

İnsan kendini nasıl inşa eder?

Potansiyelimizi değerlendirebilmek için hangi yeteneklere sahip olmalıyız?

İnsan hedefini nasıl koyar, geleceğe dönük planlarını nasıl yapar?

Yeteneğimizi, merakımızı nasıl keşfederiz ve nasıl geliştiririz?

Kendi talihimizin mimarı olabilir miyiz?

Etrafa bakma sanatı nedir, nasıl öğrenilir?

Mutluluk neden hem hakkımız hem de görevimizdir?

En zor zamanlarda direnme gücünü nerede bulacağız ve ilhamı nelerde arayacağız?

İnsan Geleceğini Nasıl Kurar? yaşam tecrübesini paylaşmayı vazife bilen bir entelektüelden, İlber Hoca'dan, okurlar için bir yol açma, yol yapma, kendini inşa etme ve toplumu ayağa kaldırma rehberi. Platon, Seneca, Cicero, Farabi gibi bilgelerin ilhamı eşliğinde ve Yenal Bilgici'nin sorularıyla...

Kronik

kronikkitap.com kronikkitap

ISBN: 978-625-8431-25-4

